

ISSN: 1015-2091
E-ISSN: 2602-2648

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

TUDED

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt / Volume: 59, Sayı / Issue: 1, 2019

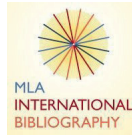
Etimoloji Sayısı

Themed Issue on
Etymology

Kurucu / Founder:
Ahmet Caferoğlu

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi;
MLA International Bibliography ve ULAKBİM TR Dizin tarafından taranmaktadır.

Istanbul University Faculty of Letters Journal of Turkish Language and Literature is currently indexing by
MLA International Bibliography and ULAKBİM TR Dizin.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

A. Azmi BİLGİN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Uwe BLAESING, Leiden University, Leiden, Hollanda
Yılmaz DAŞÇIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye
Hayati DEVELİ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Abdülkadir EMEKSİZ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Peter B. GOLDEN, New Jersey University, Jersey City, ABD
Jens Peter LAUT, Georg-August-Universität Göttingen, Göttingen, Almanya
Mariya LEONTİK, Goce Delchev University, İştip, Makedonya
Yong-Song Lİ, Seoul National University, Seul, Güney Kore
Sugahara MUTSUMI, The University of Tokyo, Tokyo, Japonya
Mehmet ÖLMEZ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Pavel Olegoviç RIKİN, Saint Petersburg State University, Petersburg, Rusya
Ahmet Şefik ŞENLİK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Özcan TABAKLAR, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Kydyr TORALI, Al-Farabi Kazakh National University, Almatı, Kazakistan
Dursun Ali TÖKEL, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Hatice TÖREN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Alexander VOVIN, Centre de Recherches Linguistiques Sur l'Asie Orientale, Paris, Fransa
Peter ZIEME, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin, Almanya

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Ali Şükrü ÇORUK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Konuk Editörler / Guest Editors

Uwe BLAESING, Leiden University, Leiden, Hollanda
Mehmet ÖLMEZ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Şerif ESKİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Sevim GÜLDÜRMEZ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Dil Editörleri / Language Editors

Dorian Gordon BATES, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
sahibi adına temsilcisi Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul, Türkiye)
*Representative of the owner on behalf of Istanbul University Faculty of
Letters Journal of Turkish Language and Literature is Prof. Dr. Hayati
DEVELİ (Istanbul, Turkey)*

Sorumlu Müdür / Director

Berker KESKİN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Başkanlığı, Ordu Cad. No: 6, 34459 Laleli/İstanbul
Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00/15851
E-mail: tuded@istanbul.edu.tr

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

YURT DIŞI TEMSİLCİLİKLER VE YURT DIŞI İRTİBAT NOKTALARI / INTERNATIONAL REPRESENTATIVES

- Mısır** : Arş. Gör. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi)
Hindistan : Dr. Gous Mashkoor KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi)
Suudi Arabistan : Arş. Gör. Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)
Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü)
Fransa : Okt. Célie Aydın (Strasbourg Üniversitesi)
Hollanda : Prof. Dr. Uwe Bläsing (Leiden Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Sarı Uyğurca Üzerine Etimolojik Denemeler: U-Ü Maddeleri
Etymological Attempts on Yellow Uyghur: U-Ü Items
Özlem Ayazlı 1-26
- Divan Şairlerinin Çevreye Dair Görüşleri (15. Yüzyıl)
Perspectives of Divan Poets on Social Environment (15th Century)
Mehmet Fatih Çavuş 27-65
- Halide Edib Hampstead'de: İngilizlerin İşgalci ve Ev Sahibi Olarak Temsili
Halide Edib in Hampstead: Representations of the English as Occupier and the Host
Nagihan Haliloğlu 67-88
- Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'nde Devrik Cümleler
Anacoluthons in Gülîstan Tercumesi of Seyf-i Sarâyî
Hayrullah Kahya 89-108
- 把根赤 *ba-gen-chi* in the Uighur word materials in a manuscript of *Huá-yí-yí-yü* in the library of Seoul National University
Seul Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde Bir Huá-yí-yí-yü Nüshasında Bulunan Uyğurca Malzemedeki 把根赤 ba-gen-chi
Yong-Söng LI 109-118
- Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları
Definition of Etymology, A Short Evaluation on Etymological Dictionaries and The Ways of Entry of Foreign Words with r- into Turkish
Mehmet Ölmez 119-130
- Yapı ve Anlam Bakımından Klasik Türk Şiirinde Arkaizm Örnekleri
Examples of Archaism in Classical Turkish Poetry in Terms of Structure and Meaning
Sevda Özen Eratalay, Murat Keklik 131-157
- Edebî Dil Unsurları Açısından Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi
In Terms of Literary Language Elements Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara
Emine Temel 159-191
- Eski Uyğurca *Kat-/Kaç-*'Anlamak' Fiili
Old Uyghur kat- 'to understand' Verb
Hacer Tokyürek 193-201
- Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair
On the Lexical Materials Concerning the State Administration and Military Organisation Included in the Chagatay Dictionaries Written in Mughal India
Fikret Turan 203-220
- The Game Sinsin and Its Old Turkic Cultural Reflections
Sinsin Oyunu ve Bu Oyunun Eski Türk Kültüründeki Yansımaları
Fikret Yıldırım 221-231
- Eski Türkçe ile Yakutçanın Karşılaştırmalı Söz Varlığı: Ünlüyle Başlayan Sözcükler
A Comparative Study on Old Turkic and Yakut Vocabularies: Words Starting with Vowels
Hülya Yıldız 233-254

Kitâbiyât / Book Review

- Uğur Gürsu, Abdülvehhâb Jebçevi *Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in* (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Sözlük-Dizin), Akademi Títiz Yayınları, İstanbul, 2018, 410 s. ISBN: 978-605-4673-99-5
Serap Gacsi İlhan 255-259

Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler: U-Ü Maddeleri

Etymological Attempts on Yellow Uyghur: U-Ü Items

Özlem Ayazlı¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ileride tarafımdan tamamlanması düşünülen Sarı Uygurca etimolojik sözlüğün “U-Ü” maddelerine katkı sağlamaktır. Bu amaçla, 1957 yılında Sergey Yefimoviç Malov’un yayımladığı *Yazık jyoltuh uygurov: Slovar’i grammatika ve 1976 yılında Tenişev’in yayımladığı Stroy sarıg-yugurskogo yazıka* adlı çalışmalarının “U-Ü” maddeleri incelenmiştir. Söz konusu çalışmaların sözlük bölümlerindeki maddeler ve madde içerisindeki cümle örnekleri Türkiye Türkçesine çevrilmiş, çeviri yapıldıktan sonra sözcüklerle ilgili etimolojiler verilmiştir. Sözcükler hem tarihi hem de modern Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. “U-Ü” maddelerine ait toplam 197 sözcük tespit edilmiştir. Sarı Uygurca sözlüklerin “U-Ü” maddeleri çerçevesinde diğer Türk dilleri ile yapılan karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan veriler ise şöyledir: Sarı Uygurca ile Kuzey ve Güney Sibiryaya Türk dillerinde 12 ortak sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sözcükler şunlardır: *ulğak, ulug, uttur, uza-, uzruk, uzun, üç, üçür-, üleş-, ürek, ürgen-, ürget-*. Sarı Uygurca söz varlığının 32’si Hakasçada, 30’u Altaycada, 27’si Tuvacada, 18’i de Yakutçada saptanmıştır. Ortaya çıkan bu veri yaklaşık değerleri içermekle birlikte Sarı Uygurcannın Güney Sibiryaya dilleri ile yakından ilgili olduğunu teyit etmektedir. “U-Ü” maddelerinin söz varlığı doğrultusunda bütün modern dillerde ya da dil gruplarında kimi ses değişiklikleri ile görülen 23 ortak sözcük belirlenmiştir: *uç, uç-, ula-, ulgak, ulug, ulus II, unut-, ürk-, ürküt-, uttur, uza-, uzun, uzut-, üç, üçür-, ülem, ülis-, ürek, ürgen-, ürget-, üy, üz-, üzge*.

Anahtar Kelimeler: Sarı Uygurca, etimoloji, Eski Türkçe, tarihi ve modern Türk dilleri

ABSTRACT

The aim of this paper is to contribute to the “U-Ü” items of Yellow Uyghur etymological dictionary which I plan to complete in the future. For this purpose, “U-Ü” items were investigated in *Yazık jyoltuh uygurov: Slovar’i grammatika* published by Sergey Yefimoviç Malov in 1957 and *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka* published by Tenişev in 1976. Items of dictionary parts and sentence examples in the items that were taken from these studies were translated into Turkish and etymologies about the words were listed. Then those words were compared with both historical and modern Turkic languages. A total of 197 words were identified in “U-Ü” items. The results of this comparison “U-Ü” items of Yellow Uyghur dictionaries with the other Turkic languages are as follows: 12 common words were identified in Yellow Uyghur and North-South Siberian Turkic languages. These words are as follows: *ulğak, ulug, uttur, uza-, uzruk, uzun, üç, üçür-, üleş-, ürek, ürgen-, ürget-*. It was found that Yellow Uyghur words were detected in some languages, such as 32 of them in Khakas, 30 of them in Altay, 27 of them in Tuvanian and 18 of them in Yakut. This data containing approximate value confirms that Yellow Uyghur is closely related to South Siberian Turkic languages. It was determined 23 common words which are seen with some sound changes in all modern languages or languages groups in accordance with vocabulary of “U-Ü” items: *uç, uç-, ula-, ulgak, ulug, ulus II, unut-, ürk-, ürküt-, uttur, uza-, uzun, uzut-, üç, üçür-, ülem, ülis-, ürek, ürgen-, ürget-, üy, üz-, üzge*.

Keywords: Yellow Uyghur, etymology, Old Turkic, historical and modern Turkic languages

¹Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Sivas, Türkiye

ORCID: Ö.A. 0000-0003-4981-6900

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özlem Ayazlı,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Sivas, Türkiye
E-mail: civelek.o@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 12.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 24.06.2019

Kabul/Accepted: 25.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Ayazlı, O. (2019). Sarı Uygurca üzerine
etimolojik denemeler: U-Ü maddeleri. *TUDED*
59(1), 1-26.

<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0007>

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this paper is to contribute to the “U-Ü” items of Yellow Uyghur etymological dictionary which I plan to complete in the future. This study, which is called “Etymological Attempts on Yellow Uyghur: “U-Ü” Items”, is a continuation of the paper called “Etymological Attempts on Yellow Uyghur” (Ayazlı, 2016: 290-313) previously published by me. “A” item of the dictionaries of S. Y. Malov and E. R. Tenişev was emphasized on the first article published in 2016. “E” (2017: 1320-1338) and “İ-I” (2017: 148-171) items of these dictionaries were included in other publications published in 2017. My purpose is to prepare for publication vowel-items in dictionaries of Sergey Yefimoviç Malov and E. Rahimoviç Tenişev. Therefore, in this study “U-Ü” items are investigated. This paper was organized in three parts. The first part is the introduction which gives brief information about the methodology. In the second part, “U-Ü” items are investigated in *Yazık jyoltıh uyğurov: Slovar' i grammatika* published by S. Y. Malov in 1957 and *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka* published by E. R. Tenişev in 1976. The items of dictionary parts and sentence examples in the items that were taken from these studies were translated into Turkish and etymologies about the words were listed. As the subject of this paper is to create an etymological dictionary on Yellow Uyghur, the forms and meanings in Old Turkic and other historical modern periods of Turkish words were also analyzed. Then those words were compared with both historical and modern Turkic languages. Etymologies made by S. Y. Malov and E. R. Tenişev or other researchers in several times were also included in to the paper. The final part of the study concludes with the conclusion part where the data obtained is listed. These conclusions are as follows:

- A total of 197 words were identified in “U-Ü” items. 135 of these words are belong to “U” item and 62 of them “Ü” item. The results of this comparison “U-Ü” items of Yellow Uyghur dictionaries with the other Turkic languages are as follows: 12 common words were identified in Yellow Uyğur and North-South Siberian Turkic languages. These words are as follows: *ulğak* “kid goat”, *ulug* “big, great”, *uttur* “before, opposite”, *uza-* “to lengthen”, *uzruk* “fist”, *uzun* “long”, *üç* “three”, *üçür-* “to abolish”, *ülis-* “to be divide”, *ürek* “heart”, *ürgen-* “to learn”, *ürget-* “to teach”. Yellow Uyghur words were detected in some languages, such as 32 of them in Khakas, 30 of them in Altay, 27 of them in Tuvanian and 18 of them in Yakut. This data containing approximate value confirms that Yellow Uyghur is closely related to South Siberian Turkic languages.

- It was determined that 23 common words which are seen with some sound changes in all modern languages or languages groups in accordance with vocabulary of “U-Ü” items: *uç* “end, tip”, *uç-* “to fly”, *ula-* “to join”, *ulgak* “kid goat”, *ulug* “big”, *ulus* II “share, part”, *unut-* “to forget”, *ürk-* “to arise, to lift”, *ürküt-* “to lift”, *uttur* “before, opposite”, *uza-* “to lengthen”, *uzun* “long”, *uzut-* “to make (someone) sleep”, *üç* “three”, *üçür-* “to abolish”, *ülem* “death”, *ülis-* “to be divide”, *ürek* “heart”, *ürgen-* “to learn”, *ürget-* “to teach”, *üy* “house”, *üz-* “to tear”, *üzge* “other”.

• Some sounds events were determined in “U-Ü” items, e.g. Syncope [*urtamak* “middle finger” (< *urta* “middle” + *tarmak* “finger”); *unduk kaptır* (< *unudup kalıptır*) “I forget” cf. Shor. *poltır* (< *poluptır*)], Anaptyxis (Chin. *lóng* 龍 > YUyg. *ulu* /*ulı* “thunder; dragon”), Epentez (*ürçik* ~ *ürçük* “homeware, fur” = OldT *üçik* “fur-skin, fur-coat”), Vowel fusion (*uşkuç* < *işke* “two” *üç* “three”), Metathesis [YUyg. *ürgen-* “to learn” (OldT *öğren-*), YUyg. *ürget-* “to teach” (OldT *öğret-*)], *olgan* “little boy” (OldT *oglan*), *ulgak* “kid/young goat” (OldT *oglak*)], Assimilation (YUyg. *undup kalıptır* > *unduk kaptır* “I forgot”).

• Some other phonetic features in “U-Ü” items are as follows:

a. *-d-* = *-z-* phonetic change: ET *yıdruk* = SUyg. *uzruk* “fist”, ET *udı-* = SUyg. *uzu-* “to sleep”, ET *ıduk* “sent, i.e. dedicated to God; sacred” = cf. SUyg. *uzukçı* “dedicated to God”, ET *udit-* = SUyg. *uzut-* “to make (someone) sleep”.

b. *-ş* = *-s* phonetic change: ET *ülüş* = SUyg. *ulus II* “share, part”, ET *üleş-* = SUyg. *ülis-* “to be divide”, ET *ulaş-* = SUyg. *ulas-* co-operative of verb *ula-* “to join”.

c. /ag/, /ıg/, /ug/ preservation of voice group: ET *ula:ğ* 2 = SUyg. *ulağ* “pack livestock”, SUyg. *ulağlığ* “having pack livestock”, ET *ulug* = SUyg. *ulug* “big, great”, ET *urug* “seed, pip; decendants, clan” = SUyg. *urug* “kinship”

• Some lexical determinations related to “U-Ü” items are as follows: *üzüt-* “lit. broken the soul; to die” derived from *üz-* verb is determined to only survive in Yellow Uyghur. Furthermore, *ündün* “east” word also is determined to only survive in Yellow Uyghur.

GİRİŞ

“Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler: U-Ü Maddeleri” adını taşıyan bu çalışma, daha önce tarafımdan yayımlanan “Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler” (Ayazlı, 2016: 290-313) adlı çalışmanın devamı niteliğindedir. 2016 yılında yayımlanan ilk makalede, S. Y. Malov ve E. R. Tenişev’in sözlüklerinin “A” maddesi üzerinde durulmuştur. 2017 yılında yayımlanan diğer çalışmalarda ise söz konusu sözlüklerin “E” (2017: 1320-1338) ve “I-İ” (2017: 148-171) maddelerine yer verilmiştir. Malov ve Tenişev’e ait çalışmaların ünlüyle başlayan maddelerinin alfabetik sırayla yayıma hazırlanması planlanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, “U-Ü” maddeleri ele alınmıştır.

Makale, üç bölüm olarak düzenlenmiştir. İlk bölüm olan Giriş bölümünde kısaca yöntem üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, S. Y. Malov (1957) ve E. R. Tenişev (1976) tarafından yayımlanan çalışmaların “U-Ü” maddeleri incelenmiştir. Malov ve Tenişev tarafından Rusça olarak yayımlanmış çalışmaların sözlük bölümlerindeki “U-Ü” maddeleri Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve bu maddelerdeki sözcükler gerekli etimolojik açıklamalarla desteklenmiştir. Malov ve Tenişev tarafından ya da farklı zamanlarda diğer araştırmacılar tarafından yapılan etimolojilere de yer verilmiştir. Çalışmanın amacı Sarı Uygurca üzerine etimolojik bir sözlük oluşturmak olduğu için Türkçe sözcüklerin Eski Türkçedeki biçimlerine diğer tarihî ve modern dönemlerdeki biçim ve anlamlarına da yer verilmiştir. Sözcüklerin Eski Türkçedeki biçimleri için Sir Gerard Clauson’un etimolojik çalışmasından yararlanılmıştır. Sistem olarak zaman zaman Malov ve Tenişev’in çalışmalarından farklı bir yol izlenmiştir. Örneğin, Malov’un çalışmasında *uju* “onun ucu” gibi madde başı verdiği çekimli yapılar, bu çalışmada ilgili maddelerin (*uç+u > uju*) altında toplanmıştır. *uçuncu* / *uçuncul* gibi aynı maddede yer alan farklı morfemlerle türetilmiş sözcükler ayrı maddeler altında verilmiş ve bu çalışmada Malov ve Tenişev’in çalışmalarından ayrılan madde başları dipnotlarla belirtilmiştir. İkinci bölüme ait bazı madde başlarında (*ukar-*, *ul*, *ulağ*, *ulğan*, *ulır-*, *un-*, *urğak*, *usuruk*, *uya*, *uyin*, *undur-*, *ur- I*, *uruğ*, *ursan*, *uşko*, *uzı-* vb.) yalnızca sözcüğün anlamı verilmiş ve diğer Türk dilleri ile karşılaştırma yapılmamıştır. Bunun nedeni, bu madde başlarının “U-Ü” maddeleri ile eş zamanlı olarak yayıma hazırlanan “O-Ö” maddelerinde yer alıyor olmasıdır. Bu yüzden şöyle bir sistem izlenmiştir: “U-Ü” madde başı ile başlayan sözcüklerin anlamı verildikten sonra bk. ifadesi ile ilgili maddeye (“O-Ö” maddelerine) gönderilmiştir. (Örneğin; *ulağ* yük hayvanı bk. *olağ*). Üçüncü bölümde ise elde edilen bulguların değerlendirildiği sonuç bölümü yer almaktadır.

1. U-Ü MADDELERİ

1.1. U Maddesi

u türkülerde vezin gereği kullanılan ses.

u o, şu, öteki bk. *o*

uca kuyruk sokumu kemiği, sırt, arka, kış, kalça, *peglerge ucasın salğaktro* “beylere (şölenle) (hayvanın) kuyruk sokumu kemiğini dağıtır”, *ucasında su var nimi-dro* “onun arkasında su vardı” bk. *oca* “ay.” Tenişev, 1976: 193.

ucak bk. *uzak* (Tenişev, 1976: 217)

uç uç, *ucin* (ismin -i hâli) *uju*, *ucu* “onun ucu”, *uju'* onun ucu || Etim.: ET uç “uç, son” (ED 17b), TMEN II: 576, EDAL II: 1482, ESTY 611, Kar. uç “uç, kenar” DLT I: 44, Çağ. uç “uç” NevS 1029, Kıp. uç “uç, uç taraf” KıpTS 291, Çuv. vės “son, uç” ÇuvRS 76, KrçMlk. uç “uç” KrçMlkTS 416, Kaz. uş “ay.” KazTS 589, Tat. oç “ay.” TatRS 415, Kır. uç “ay.” KırTS 778, Az. uc “ay.” AzRS 302, Trkm. uç “ay.” TrkmRS 685, YUyg. uç “uç, son, nihayet” YUTS 434, Öz. uç “son, uç” UzED 338, Tuv. uş “uç, son” TuvTS 112, Hak. us “uç, tepe, doruk” HakTS 550, Alt. uç “uç, son, nihayet” AltTS 191.

uç- uçmak bk. *uş-* || Etim.: ET uç- “uçmak (kuş için), ölmek (amir için)” ED 19b, EDAL II: 1483, ESTY 613, Kar. uç-“uçmak” DLT I: 163, Çağ. uç- “ay.” NevS 1029, Kıp. uç- “ay.” KıpTS 291, Çuv. vės- “ay.” ÇuvRS 76, Az. uç- “ay.” AzRS 302, Trkm. uç- “ay.” TrkmRS 686, KrçMlk. uç- “ay.” KrçMlkTS 416, Kaz. uş- “ay.” KazTS 589, Tat. oç- “ay.” TatRS 417, Kır. uç- “ay.” KırTS 778, YUyg. uç- “ay.” YUTS 434, Öz. uç- “ay.” UzED 338, Tuv. uş- “uçmak” TuvTS 111, Hak. krş. *uçuh-* “uçmak, havalanmak” HakTS 550, Alt. uç- “ay.” AltTS 191.

uça uyluk (koyunun arka ayağı); insanların omuzundaki kürek kemiği; omuz, *uçaga karap-tro* “(o) geriye baktı” bk. *uca*

uçıgırma on üç || Etim.: uç “üç” + *ıgırma* “yirmi”

uçon otuz bk. *üçön* || Etim.: uç “üç” + *on* “on”, Tuv. *üjen* “ay.” TuW 287.

uçuncu üçüncü² bk. *üçüncü*

uçuncul üçüncü || Etim.: uç+uncul

uçur- sırt üstü düşmek; devirmek, alt üst etmek, yıkmak bk. *üçür-*.

udorcı pağma (Bud.) (*oçir* veya *bacra*) işaret paleti, hükümdarlık asası

u'kur devenin hörgücü (Tenişev, 1976, 217)

üğ- öğütme, kırmak (değirmende), *azıktı takan üğte* “tahılı una öğüttü”, *tegermenin ma uğup-to* “unu da öğüttü” (harf. *değirmenin*) || Etim.: ET *uv-* “ufalamak, ovuşturmak, toz haline getirmek” ED 4a-b, Kar. *uw-* “ufalamak” DLT I: 166, Çağ. *üğ-* “un öğütme” NevS 1033, Az. *ov-* “ovarak ince narin hâle getirmek” AzTS 2642, YUyg. krş. *uğat-* ~ *uğat-* ~ *uvat-*

1 Malov’un sözlüğünde ayrı madde başı olarak verilen *uju* “onun ucu” sözcüğü, uç “uç” sözcüğünün 3. tekil kişi iyelik eki almış biçimi olduğu için uç maddesinde verilmiştir.

2 Malov’un sözlüğünde aynı maddede verilen *uçuncu* ve *uçuncul* sözcükleri için ayrı madde başları yapılmıştır.

“öğütme, ufalamak” YUTS 441a, Öz. krş. *uvat-* / *uvala-* “ufalamak” UzED 343, KazTat. *uv-* “ovmak; parçalayıp ezme” KazTS 309b, Kum. krş. *uval-* “parçalanmak, ufalanmak” KumTS 2011, Bşk. krş. *uval-* “parçalanmak, tuz buz olmak, un ufak olmak” BşkTS 665.

uğurlu- dökülmek, serpilmek (dağ için) || Etim.: **uğır-lı-* bk. *oğurlu-*

uğoça Çin. *coğ*.

uğur azgır aygır sürüsü bk. *oğır*, *uğır kujgar*, *uğur koy* “koyun sürüsü” (Tenişev, 1976: 217). *uğur* için bk. *oğır* “bir miktar, miktar (bir şeyin); sürü” maddesi *azgır* “aygır” için bk. Ayazlı, 2016: 309.

uj boğa (12 yaşındaki), *uj yıl* “boğa yılı” || Etim.: ET *ud* “sığır” ED 34a, krş. EDAL II: 1484, ESTY 572, Çağ. *uy* “sığır” NevS 1032, YUyg. *uy* “öküz” YUTS 441, Alt. *uy* “inek” AltTS 195, Kır. *uy* “inek” KırTS 789.

ukar-: *koy ukar-* “koyun otlatmak” bk. *okar-* || Etim.: ET *otgar-* “hayvanı otlatmak, otlatmaya götürmek” (ED 48a) eyleminin söz içi *-t-*’si düşmüş biçimidir. bk. *otkar-*

ul o bk. *ol*

ula- bağlamak, birleştirmek (Tenişev, 1976: 217) || Etim.: ET *ula-* “eklemek” DLT III: 255, Osm. *ula-* “eklemek, birleştirmek” TS VI: 3939, Çağ. *ula-* “ulaştırmak, uzatmak” NevS 1030, Kıp. *ula-* “bitiştirmek, ulaştırmak” KıpTS 292, Kır. *ula-* “uçlarıyla bitiştirmek” KırTS 781, Trkm. *ula-* “birleştirmek, bağlamak” TrkmRS 659, YUyg. *ula-* “bağlamak, birleştirmek, eklemek” YUTS 436, Öz. *ula-* “ay.” UzED 339, Tuv. *ula-* “ay.” TuvTS 111, Hak. *ula-* II “bağlamak, uçları düğümlemek” HakTS 545, Alt. *ula-* “uçlarını bağlamak, birleştirmek” AltTS 193.

ulağ yük hayvanı bk. *olağ*

ulağlığ yük hayvanına sahip olan, yük hayvanlı (Tenişev, 1976: 217) || Etim.: *ulağ+lığ*

ulak küçük oğlak bk. *ulgak*

ulas- *ula-* “bağlamak” eyleminin işteşi (Tenişev, 1976: 217) || Etim.: *ula-s-*, ET *ulaş-* “eklenmek, katılmak” ED 154a, Kar. *ulaş-* “ulaşmak, bitişmek” DLT I: 189, Çağ. *ulaş-* “ulaşmak, kavuşmak”, Kıp. *ulaş-* “erişmek, ulaşmak” KıpTS 292, Trkm. *ulaş-* “birleşmek, kavuşmak” TrkmRS 659, Kaz. *ulas-* “artarak devam etmek, sürmek” KazTS 584, YUyg. *ulaş-* “ekleşmek, bağlaşmak” YUTS 436, Öz. *ulaş-* “birbirini takip etmek” UzED 339, Hak. krş. *ulas* “birleştirme, bağlama” HakTS 546, Alt. *ulaş-* “bağlamak, eklemek” AltTS 193.

ulgak oğlak, keçi yavrusu (1 yaşındaki) (Tenişev, 1976: 217) || Etim.: *uğul+ak* > *ulgak*, *ulğak* sözcüğü, ET *oglak* sözcüğünün göçmüş biçimidir. ET *oglak* “keçi yavrusu, oğlak; genç erkek, erkek çocuk (bazı modern dillerde)” ED 84b, Kar. *oglak* “ay.” DLT I: 65, Çağ.

oglak “ay.”, Kıp. *oglak* “ay.” KıpTS 203, Az. *oğlak* “ay.” AzTS 2603, KrçMlk. *ulak* “ay.” KrçMlkTS 417, Kır. *ulak* “ay.” KırTS 781, YUyg. *oğlak* “ay.” YUTS 293, Tuv. *oolak* “oğul, çocuk, oğlan çocuğu” TuW 227, Hak. *oğlah* “(bir yaşındaki) yabancı keçi” HakTS 331, Alt. *ulak* “ay.” AltTS 193, Yak. *uolax: uolax oyuur* “genç orman” YakRS 437.

ulğan küçük çocuk (erkek) bk. *olğan* || Etim.: *oğul+an* > (göçüşme yoluyla) *ulğan*. bk. *oğlan*

ulu / ulu Çin. *lei* 雷 “gök gürültüsü” (eski zamanda “ejderha”), *ulu yıl* “ejderha yılı” (Tenişev, 1976: 217), *ulu* Şimşek Tanrısı ejderhanın adı, *ulu kürkürigeş* “gök gürültüsü”, *tenir ulu kürkürigeş, yağıp tro* “göğün ejderi güledi ve yağmur yağdı”, *ak ulu* bk. *olu, lu, ulu/ulu* (Malov, 1957: 129) bk. *olu* || Çin. *lóng* 龍, ET *lu* “ejderha” ED 763a, Sarı Uygurcada sözcük ön ses *-u-* türemesi ile *ulu / ulu* biçiminde görülmektedir. Bazı modern dillerde yaşar. Çağ. *luy* “ejderha”, Kaz. *ulu* “on iki hayvanlı takvime göre beşinci yılın adı ejder” KazTS 585, Kır. *uhuu* “on iki senelik hayvan devri takviminde beşinci yılın Çince adıdır (ejder)” KırTS 783, Tuv. *ulu* “ejderha” TuW 284, Alt. *ulu* “ejderha” AltRS 193.

ulır- yaşamak, bulunmak, kalmak, oturmak (Tenişev, 1976: 217) bk. *olur-* / *olur-*

ulis- bölünmek, taksim edilmek bk. *ülis-* || Etim.: *uli-s-*

ulug (nadir kullanılan bir sözcük, genelde *pezik* sözcüğü kullanılır) büyük, ulu, yüce || Etim.: ET *ulug* “büyük, ulu” ED 136b, Räsänen *ulug* sözcüğünü *ul* “temel”³ sözcüğüne dayandırmıştır. (VEWT 513), Ayrıca bk. TMEN II: 536, EDAL II: 1494, ESTY 593, Kar. *ulug* “ulu, büyük, yüce” DLT I: 51, Osm. *ulu* “zengin, itibarlı, şerefli, çok büyük” TS VI: 3949, Çağ. *ulug* “ulu, büyük” NevS 1031, Kıp. *ulug / ulu* “büyük, ulu, yüce” KıpTS 292, Az. *ulu* “ay.” AzRS 301, Trkm. *uli* “ay.” TrkmRS 660, KrçMlk. *ullu* “büyük” KrçMlkTS 417, Kaz. *uli* “ay.” KazTS 585, Tat. *olug* “ay.” TatRS 410, Kır. *uhuu* “ay.” KırTS 783, YUyg. *uluğ* “ulu, yüce” YUTS 436, Öz. *uluğ* “büyük” UzED 340, Tuv. *ulug* “ay.” TuvTS 112, Hak. *ulug* “ulu, büyük, iri” HakTS 546, Alt. *ulu* “ay.” AltTS 193, Yak. *uhuu* “büyük, ulu” YakRS 433.

ulus I halk, ulus, *oy ulus* “halk, ulus”, *oylığ ulus* “bozkırda yaşayan halk” || Etim.: Mo. *ulus* “ulus, halk, millet; devlet, ülke, şehir; hanedan” = ET *ulus* “halk, millet” ED 152, ET *ulus* sözcüğü Moğolcaya geçerek Moğolcanın ses yapısına uymuş ve *ulus* biçimini almıştır. Ayrıca Tü. *ul+uş* etimolojisi için bk. Kaçalin, 2011: 1031, EDAL II: 1183, Eren, 1999: 22, TMEN I: 54, ESTY 592, Kar. *ulus* “köy, şehir” DLT I: 62, Osm. *ulus* “aşiret, halk, millet, kavim” TS VI: 3955, Çağ. *ulus* “halk” NevS 1031, Kıp. *ulus* “halk, millet” KıpTS 293, Trkm. *ulus* “ay.” TrkmTS 646, Kaz. *ulis* “ay.” KazTS 585, Kır. *ulut* “ay.” KırTS 783, YUyg. *ulus* “1. halk, 2. vatan” YUTS 436, Öz. *ulus* “ulus” UzED 340, Tuv. *ulus* “ay.” TuW 284, Hak. *ulus* “halk, ulus” HakTS 547, Alt. *ulus* “ulus, halk” AltTS 193.

3 *ul* “temel” için bk. Battal, 1997: 79, *ul* “duvar temeli” için bk. DLT I: 48.

ulus II pay, hisse, *ulus salğak-tro; peglerge ucasın salğak-tro* “(et) dağıtıyor; beylere kuyruk kemiğini veriyor” || Etim.: ET *ülüş* < *üle-ş* “pay, hisse” ED 153b, TMEN II: 546, Kar. *ülüş* “pay, hisse, bölüm, kısım” DLT I: 62, Çağ. *ülüş* “bir miktar, bir bölük” NevS 1033, Kıp. *ülüş* “pay, hisse” KıpTS 298, TT (ağ.) *ülüş* “komşuların birbirine gönderdiği yemek” DS XI: 4064, Trkm. *ülüş* “ay.” TrkmTS 654, KrçMlk. *ülüş* “ay.” KrçMlkTS 423, Kry. *ülüş* “ay.” KryTD 508, Kaz. *üleş* “ay.” KazTS 597, Kır. *ülüş* “zengin adamın civardaki halka yahut bir kabilenin diğer bir kabileye yahut bir bölge ahalisinin başka bir bölge ahalisine verdiği ziyafet” KırTS 794, YUyg. *ülüş* “pay, hisse” YUTS 445, Öz. *ülüş* “ay.” UzED 340, Tuv. *üleş* “paylaşma, bölüşme” TuW 287, Hak. *ülüş* “hisse, pay” HakTS 557, Alt. *üleş* “pay, hisse”.

umısı öküz, sığır⁴

Umu bk. Lağlı Umu (Özel isim)

un ses, *kisenin un anda enxtu-dro* “insanın sesi orada yayılır (ses verir)” bk. *on II*

un on bk. *on I*

un sağ, sağ taraf bk. *oñ, uñ*

un- I çıkmak, büyümek, yükselmek, *suitından un-* “duvar deliğinden yağmur çıkmak”, *sen ksege un!* “sen evlen!”, *at ungen* “ünlü” (*harf.* “adı açığa çıkan, yayılan kişi”), *yaxşı kise ma ungey*, *yus kise ma ungey*⁵, *as un-*, *toy un-* “şölen yapmak, ziyafet düzenlemek”, *unuk keptro* “görünmüş, ortaya çıkmış”, *pelek kün unina!* “(bu gün) hediye verme günü olsun!” (ölüyü (cesedi) yakmak ve toprağa gömmek için evden çıkarmak) bk. *on-*

un- II çağırmak, davet etmek, *toyga un-* “dügüne çağırmak” || Etim.: krş. ET *ünte-* “(insanlara ve kimi hayvanlara) seslenmek, (birini) çağırmak” ED 180a, Kar. krş. *ünde-* “çağırmak” DLT I: 273, Çağ. krş. *ünde-* “çağırmak, haykırmak” NevS 1034, Trkm. krş. *ünde-* “1.yönelmek, 2. çağırmak” TrkmTS 655, YUyg. krş. *ünde-* “1. söylemek, demek, 2. çağırmak, davet etmek, 3. seslenmek, imdat istemek” YUTS 445, Öz. krş. *ündä-* “seslenmek, çağırmak, davet etmek” UzED 340, Bşk. krş. *önde-* “çağırmak, seslenmek, davet etmek” BşkTS 462, KazTat. krş. *önde-* “1. birisini bir iş yapması için teşvik etmek, nasihat etmek, 2. bir iş yapmaya davet etmek, çağırmak” KazTatS 212, Alt. krş. *ünde-* “ses vermek” ATS 197, Hak. krş. *ünne-* “ses çıkarmak, seslenmek” HakTS 558.

un- III nehirden geçmek, *sunı unalmağaş* “nehirden geçmesi mümkün olmayıp”

unco inci bk. *ünce*

Uncoğmo Tibetçe kadın adı

4 Malov’un çalışmasında bu sözcük soru işareti ile verilmiştir.

5 *yaxşı kise ma ungey*, *yus kise ma ungey* cümlesinin sözlükte çevirisi yapılmamıştır. Cümle “iyi kişi de kötü kişi de ortaya çıksın” biçiminde Türkçeye aktarılabilir.

Uncuğmo bk. *Uncoğma*

Uncuğmu bk. *Uncoğma*

Uncumu bk. *Uncoğma*

undur- bk. *undur-*

unduğan tapınak binası (krş. *semi* “bitişik nizamlı tapınak”)

undula- / **undulla-** öldürmek, katletmek (iç organlarını çıkarıp), *ündüllairniy*, *ündüllerniy*⁶ (ismin –In hâli).

undun 1. doğu, 2. üst, yukarı, önce, *undunnın işke tıs* “üsten (önden) iki diş” bk. *ündün*

undur- çıkmak, çıkarmak, serbest bırakmak, *tiske per pisır etkaş undurvalğaş* “kazanda biraz pişirip çıkarıp”, *pelniy musırni Geser-Xan undurvalğaş mañğıstın per baçın kıtırvap-tro* “Geser Han kılıcını çıkarıp Mangıs’ın başını ayırdı”, *kezgumi undurine!* “Kıyafetini çıkar! Soyun!”, *xulu undırvat!* “Çardağı kur, düzenle!” || Etim.: *un-dur-* bk. *öndür-*, *ündür-*

undurk^{on} beşinci gün bk. *ündür* || Etim.: Roos, sözcüğün *öñdürü* “ileri” + *k^hün* “gün” yapılarının büzülmüş biçimi olduğunu ifade eder (WestY 386). *öñdürü* krş. ET *öñ+dür+ti* “önde, ileride, doğuda” ED 181b.

unduruster- çıkmak, dışarı çıkmak; atmak, fırlatmak || Etim.: *un-dur-us-ter-*

ungumatarçi (Tarçin?) Uygur erkek adı

unkuş (Boz. Uyg.) gırtlak

unleğmo Çin. hikâyedeki zenginlik, servet ismi

unşı- okumak; söylemek, telaffuz etmek, *pıtığ unşı-* “kitap, mektup okumak, okumayı sökmek”, *lom unşı-* “(Budizmde) duayı yayvan yayvan okumak”, *orsañ unşı-* “Budist dua sözlerini okumak” bk. *unşı-*; Bury. *unşaka* “okumak” || Etim.: Mo. *unşi-* “okumak, ezberden okumak” Lessing 877a /MTS 1351b.

Unşıpo Çin. hikâyedeki (Uygur ?) erkek adı

unşıt- okumayı öğretmek, okutmak; dua okuması için görevlendirmek || Etim.: Mo. *unşi-* + Tü. *-t-*

unut- unutmak, *unutup* > *undup*, *untup*, *unutına*⁷ “unutuyor” (*unutu-dır-na?*) bk.

6 Malov’un çalışmasında *ündüllairniy*, *ündüllerniy* ayrı madde başı yapılırsa da *undulla-* kökü ile ilgili olduğu için bu maddede verilmiştir.

7 Malov tarafından *unutına* (*unutu-dır-na?*) sözcüğü “unutmuş” olarak çevrilmiştir. Ancak *-u* zarf-fiili ve *dır* eki Sarı Uygurcada şimdiki zaman için kullanılmaktadır.

undukkal-, *men unduk kaptır* ⁸“unutmuşum” Tenişev, 1976: 218 || Etim.: ET *unut-* “unutmak” ED 179b, ESTY 597, Kar. *unt-* ~ *unut-* “unutmak” DLT I: 215, Az. *unut-* “ay.” AzRS 302, Trkm. *unut-* “ay.” TrkmTS 648, YUyg. *unut-* “ay.” YUTS 438, Öz. *unut-* “ay.” UzED 341, Kaz. *unut-* “ay.” KazTS 585, Kum. *unut-* “ay.” KumRS 338, Kır. *unut-* “ay.” KırTS 784, Tat. *onut-* “ay.” TatRS 411, Tuv. *ut-* “ay.” TuW 285, Hak. *undu-* “ay.” HakTS 547, Alt. *unut-* “ay.” AltTS 194.

uñ sağ; sadık, güvenilir, doğru, haklı, adaletli, *uñ gol* “sağ taraf”, *uñ yürse yaxşı araxkı* *kegir* “sağa gidersen iyi votka getir” bk. *oñ*, *un*

uñgış gırtlak bk. *unkuş*

Uñgumbo Serıp Uygur erkek adı.

uñı çabuk, hızlı, *uñı er tep*; *uñırak par* “daha hızlı git!” bk. *uñı*, *oñı* / *oñıy*

uñıyer- (**oñar-** ?) tamir etmek, düzeltmek, iyileştirmek || Etim.: Malov, sözcüğün *oñar-* sözcüğünden değişmiş bir biçim olduğunu düşünmüş olmalı ki parantez içerisinde ve soru işareti ile *oñar-* sözcüğünü vermiştir.

uñı bk. *uñı*

uñşı- okumak bk. *uñşı-*

ur I soluk, nefes; yaşam, ömür, *ur alu-dro* “nefes alıyor” || Etim.: Moğ. *agur* “nefes, hava, atmosfer” MTS 28b / Lessing 17b.

ur II erkek giysisi (ceket)

ur III (*ur < erür*) *ni-ur* “bu nedir”

ur IV *ur piğ* veya *ur piğim* “kötü memur” (Tenişev, 1976: 218)

ur- I yatırmak, koymak, yerleştirmek; sanmak, zannetmek, *yuğın ur-* “gem vurmak”, *arkasınga ker yunak urmas mi-dro* “(Tanrıya adanmış atların) sırtına kirli keçe koymaz”, *Mangıs per telikke paçın urgaş, koñır taskarda* “Mangıs bir deliğe başını sokup arkası dışarda”, *pız ur-* “biz (çuvaldız) batırmak” bk. *or-*

ur- II biçmek, doğramak, kesmek (otu), *ot urğala (urğıla) parti* “ota (ot biçmeye) gitti” || Etim.: ET *or-* “biçmek (ot vb.), ekip biçmek (ekinleri)” ED 194b, ESTY 468, Çağ. *or-* “biçmek” NevS 980, YUyg. *or-* “ay.” YUTS 297, Öz. *or-* “ay.” UzED 196, Trkm. *or-* “ekinleri orakla biçmek” TrkmTS 490, KrçMlk. *or-* “ay.” KrçMlkTS 310, Kaz. *or-* “ay.” KazTS 415, Kır. *or-* “ay.” KırTS 599, Tuv. *ur-* “dökmek, serpmek” TuW 284, Hak. *or-* “(ekin) biçmek, kesmek” HakTS 337, Yak. (ağ.) *or-* “1. Çıkarmak, 2. yarım daire şeklinde kesmek” (Yıldız, 2015: 365)

8 *unduk kaptır < unudu-p kal-ıptır*

urcat: *şare urcat* (?) “bir Uygur’un zamanı ifade etme şekli”: *toxkus minik*

urci bk. *urçi* (Tenişev, 1976: 218)

urçi eşya, yol eşyası, bagaj⁹

urçit soy ağacı, şecere, köken, soy

urçum anlam, mana

urçut bk. *urçit*

urğak orak bk. *orğak*

urğıla- bağlamak, haykırmak, inlemek bk. *urglat-*, *urğula-* || Etim.: **urğt+la-*, Kar. *urı+la-* “bağlamak, sesini yükseltmek” DLT I: 309.

urğlat- 1. kendini yiyip bitirmek, üzüntü içinde olmak, *şəynə (şənnı) appargaş, kuligeş urğlatkadro* “fotoğrafları alıp birbirine ekleyip üzüntüye sebebiyet veriyor”, 2. çılgılık koparmak: ay!, vay!; 3. çoğaltmak, üretmek || Etim.: *urğula-t-*

urğula- inlemek, sızlamak bk. *urğıla-*

urğut-: *uzuk urğut-* “yalan söylemek, yalan konuşmak”

urkut- bk. *urukut-*

ursan bk. *orsan*

urtamak orta parmak || Etim.: *urta* “orta” + *tarmak* “parmak”

uru- I sarmak, sarmalamak, *oro*, *oru-* “sarılmak, dolamak” bk. *ora-*, *orap*, *orop*, *orup*, *urup* || Etim.: Moğ. *oriya-* “bağlamak, sarmak, kuşatmak, dolamak, döndürmek, örmek, çevirmek, yuvarlamak” MTS 965b/Lessing 618a (Ayazlı, 2015: 108). Trkm. *ora-* “bir şeyin etrafını sarmak” TrkmTS 490, YUyg. *ora-* “1. ambalajlamak, paket yapmak, 2. sarmak, 3. yumaklamak” YUTS 298, Öz. *ora-* “sarmak” UzED 196, KKİp. *ora-* “sarmak” KKİpRS 497, Kaz. *ora-* “sarmak” KazTS 415, Kır. *oro-* “dürmek, sarmak, dolamak” KırTS 599, Tuv. *oraa-* “sarmak, dolamak” TuW 227, Hak. *ora-* “sarmak, dolamak, sarmalamak” HakTS 337, Alt. *oro-* “sarmak” AltTS 140.

uru- II¹⁰ gem vurmak, *yügen ap-tro alğaş, atka urup-tro* “dizgini alıp atı dizginledi” || Etim.: Moğ. *uru-* “yırtmak, parçalamak; vurmak” Lessing 885b / MTS 1364b. krş. *ur-* I maddesi.

uruğ akrabalık; soy, nesil, *urug darıg* (ikileme) “akraba” bk. *uruk II*, *oruğ*.

9 “Yol eşyası, bagaj” anlamı için bk. Tenişev, 1976:

10 Malov’un çalışmasında *uru-* I ile aynı maddede verilen *uru II* eylemi iki ayrı fiil olduğu için bu çalışmada ayrı madde başı yapılmıştır.

uruk I 1. ip, urgan Mo. *urğa* “kement” 2. bağırsak (koyunun bağırsağı, şaman törenlerinde) || Etim.: ET *ur-uk*¹¹ “ip” ED 215a, Osm. krş. *urkan*¹² “organ” TS VI: 3966, Trkm. krş. *organ* “yün, ip vb. nesnelere yapılan kalın ip” TrkmRS 649, Hak. *uruh* “kement”¹³ HakTS 549, Şor. *uruk* “kement” ŞorS 122.

uruk II akrabalık bağı, hısım, akrabalar bk. *uruğ*

uruk- şişmek, çıkmak, yükselmek, *urukop par-* “hareket etmek, ilerlemek”; *teñir vucin uruku-dro* “gökyüzüne çıkıyor”, Radloff I, 1833. Şor. *ürük-* bk. *ürk-*

urukut- sürdürmek, devam ettirmek, *soñiskon tañar paş azak urkutkek-tro* “töreni yarın sabah sonlandırıyor” bk. *urkut-* || Etim.: *uruk-ut-*

urusta- atlamak, fırlamak; yükselmek, çıkmak, *uzğanmas ulug turk uzganıp-tro, urustağaş ‘oto!’ digeş teñirge ürküvadıp-tro* “uyanmayan dev uyandı fırlayıp ‘oto!’ diye gökyüzüne uçup gitti” || Etim.: **urus+ta-*

us- (< *ous-* ?) çok istemek, can atmak || Etim.: ET *us-* “susamak” ED 241a, Kar. *us-* “susamak” DLT I: 166.

usa (*söz uzatımı*) *mende dal va usa, e vosa ... at par usa, kus var usa* “hayvanım olsa ve hatta büyük baş hayvanım (sığıırım) olsa” || Etim.: *polsa > olsa > osa > usa*.

usta- I benzemek, gibi olmak (ismin -i ve -e hâli ile), *seminge tuz yok posa sunı ustagak-tro* “yemeğin tuzu yok, suya benziyor”, *meniñ mla seniñ kızğa ustağak-tro* “oğlum senin kızına benziyor (güzelliği bakımından)”, *Orl’on Şukçan yıl ustagan (ak) minıp-tro* “Orlon Şukçan hızla (yel gibi) ak atına bindi”, *taltakımı usta-* “ölen kişinin ruhuna benzemek”, *pu kız mlağa ustey-dır* “bu kız delikanlıya benziyor”.

usta-II kapmak, yakalamak, tutmak || Etim.: Kaz. *usta-* “tutmak, ele geçirmek, yakalamak” KazTS 588

ustas- benzemek (bazı nesnelere için) || Etim.: *usta-s-*

ustoğla- *kıymağa ustoga-* (küfür)

usu kendisi bk. *uz*

11 Clauson, *uruk* sözcüğünün “başka bir şeyin üstüne konulmuş bir şey” anlamında büyük olasılıkla *ur-* fiilinden türediğini ifade eder (ED 215a).

12 Eren, Orta Türkçe *organ* sözcüğünün *uruk* “ip, organ” sözcüğünden *-(a)n* küçültme eki ile türediğini ifade eder (Eren, 1999: 424). Eren, çağdaş Türk diyalektlerinde geçen *uruk* adının *ukruk* (*ukuruk*) biçiminden geldiğini de ifade etmiştir.

13 Clauson, Hak., Tuv.’daki “organ, kement” vb. anlamlı *uruk* sözcüğünün *ukruk*’un ikincil biçimi olduğunu savunur (ED 215a).

usun¹⁴ uzun bk. *vusun* (?), *uzun*.

Ustunba Şıkça Tova (Buda adı). Stonba Şaxca Tova

usuruk mideden gazın yayılması bk. *osırık*

uş üç, *uş uştin tokus* “üç kere üç dokuz” bk. *üş*.

uş- bk. *üş-*

uşko keçi, teke bk. *eske* “bir yaşındaki keçi” Ayazlı, 2017: 1331.

uşkuç yaklaşık üç || Etim.: *işke* “iki” + *üç* “üç” > **işkiş* > **işkuş* > **uşkuş* > *uşkuç*

uşta- kapmak, yakalamak, tutmak bk. *usta-*

ut I ateş bk. *ot II*

ut II ot bk. *ot I*

utağ memur şapkası (boncuklu şapka) krş. *otuğat* “tavus kuşu tüyü” (Çinli memurların şapkasındaki süs)

utor karşı; orta (?), *utorğa koyın sola* “ortadaki koyunu bağla” bk. *utur*, *otur*

utorma kırmızı tüyler (Çinli memurların şapkalarına yatay pozisyonda takılan) bk. *uturma*

utta- ölmek (çocuk için), *ati mla uttasa* “çocuk ölse”

uttur önünde, karşısında; ortasında, içinde: *uturinğa* “(onun) önünde” || Etim.: ET *utru* “karşı, karşısında”, **utur-* “karşı çıkmak” fiilinin kısaltılmış zarf-fiil eki almış biçimidir (ED 64a-b), ESTY 610, Kar. *utru* “önce, karşı, orta” DLT I: 68, Çağ. *utru* “karşı, karşılık”, Kıp. *utru* “karşı, karşılık” KıpTS 294, Kry. *utru* “karşı, karşıda” KKS 115, YUyg. *uttur* “doğru, düz” YUTS 440, Tuv. *udur* “karşı” TuW 281, Hak. *udur* “karşı, ters” HakTS 544, Alt. *odura* “karşı; ters, karşıdan gelen” AltTS 192, Yak. *utarı* “1. doğruca, karşı; karşısına, aksine, 2. karşısında, karşı; dosdoğru, 3. aykırı, muhalif, zıt” YakRS 446.

utuk sımık koyunun ayağındaki kemik bk. *otuk*

uturma calalığ¹⁵ kıymetli taşlar geçirilmiş çerçeve bk. *utorma*

u³kun panna- Çin. “kitabı yeniden yazmak kâğıda dökmek” bk. *panla-*

u³t ot bk. *ot*

14 Malov, sözcüğü soru işareti ile vermiştir.

15 *cala+lığ* “püsküllü, saçaklı”

uy çabuk, hızlı || Etim.: Malov, *uy* sözcüğünü *uñı* “çabuk, hızlı” sözcüğünden gelişmiş bir biçim olarak gösterir.

uya yumurta bk. *oya*

uyin / yin oyun bk. *oin*

uynağış oyun || Etim.: *uyna-ğış*

uynas- oynamak, flört etmek, cilve yapmak bk. *oynas-*

uyrat Uygurlara ait boy / kabile bölümü.

uz (Boz. Uyg.) boğa, öküz bk. *uj*

uz: *uzu*¹⁶ / *uzi* “kendisi”, *uzumis* “kendimiz”, *uzuler* “kendileri”, *uzum* (Boz. Uyg.) “kendim”, *uzuninki*¹⁷ “kendi” bk. *üz*

uz- ayırmak, koparmak, yırtmak, kesmek, *per uzuvalğaş* “biraz yırtıp”, *azagın uzgen* (< *üzgen*) *tügete* “tamamlandıktan sonra” bk. *üz-*

uza- uzun olmak, uzamak (Tenişev, 1976: 218) || Etim.: ET *uza-* “uzun olmak veya uzamak” ED 281a, ESTY 570, Osm. *uza-* “uzaklaşmak” TS VI: 4049, Çağ. *uza-* “uzamak”, Trkm. *uza-* “uzamak” TrkmTS 652, YUyg. *uza-* “uzaklaşmak” YUTS 443, Öz. *uza-* “taşınmak, gitmek, uzaklaşmak” UzED 344, Kaz. *uza-* “uzaklaşmak” KazTS 585, Kır. *uza-* “uzaklaşmak” KırTS 792, Tuv. *uza-* “uzamak” TuvTS 113, Hak *uza-* “uzamak, uzun olmak” HakTS 553, Alt. *uza-* “uzamak, devam etmek” AltTS 196, Yak. *uhaa-* “uzamak (boy ve yükseklik olarak)” YakRS 443.

uzak uzak bk. *ozak*

uze kendisi bk. *uzu*

uzegen¹⁸ değiştirmek

uzen uzun bk. *uzin, uzun.*

uzgen *azagın uzgen tügete* “bütün bunlardan sonra” || Etim.: *uz-gen*

uzğan- uykudan uyanmak, uyanık kalmak, uyumamak bk. *ozğan-*

uzır-: *tay uzır-* “dua etmek” (Tenişev, 1976: 218).

16 Malov’un çalışmasında *uz* sözcüğü değil de *uz* sözcüğünün üçüncü tekil kişi iyelik eki almış biçimi olan *uz+u* “kendisi” sözcüğü madde başı yapılmıştır.

17 *uzuninki* sözcüğü Malov’un çalışmasında ayrı madde başı olarak verilse de *uz* kökünün çekimli biçimi olduğu için *uz* maddesi altında toplanmıştır.

18 Malov, soru işareti ile *uzgen* biçimini de parantez içerisinde gösterir.

uzin uzun bk. *uzun*

uzruk yumruk || Etim.: ET *yıdruk* “yumruk” ED 892b, Kar. *yudruk* “ay.” DLT III: 42, Çağ. *yumruk* “ay.”, Kıp. *yumruk* “ay.” KıpTS 329, Az. *yumrug* “ay.” AzRS 371, Trkm. *yumruk* “ay.” TrkmTS 710, KKlp. *çudırık* “ay.” KKlpRS 259, Kaz. *judırık* “ay.” KazTS 185, Kır. *çuduruk* “ay.” KırTS 230, Nog. *yumırık* “ay.” NogRS 449, Tuv. *çuduruk* “ay.” TuvTS 26, Hak. *nuzuruh* “ay.” HakTS 326, Alt. *çuduruk* “ay.” AltTS 65, Yak. *suturuk* “ay.” YakRS 346.

uzu- uyumak, *uzumasa uzuma* “uyumak istemiyorsan uyuma!”, *usutım?* “Uyudun mu?” bk. *ozi-*

uzğan- uyuya kalmak bk. *uzğan-*, *ozğan-* || Etim.: **uzu-ğan-*

uzuk I yalan, *uzuk et-* “yalan söylemek”, *uzuk etpe* “yalan söyleme” || Etim.: ET *ezük* “yalan, hile” ED 285a, KKlp. *ösek* “dedikodu, iftira” KKlpRS 514, Kaz. *ösek* “gıybet, dedikodu” KazTS 432, Kır. *ösök* “dedikodu, yermeye, çekiştirme” KırTS 616.

uzuk II: *uzuğın uzu* derin uykuya dal || Etim.: *uzu-k*, ET *uduk* “uykulu, mahmur” (ED 46b)

uzukçı Tanrıya adanmış, Tanrıya adama || Etim.: *uz-uk+çı* < **id-uk-çı* ET krş. *uduk* “tanrıya gönderilmiş, tanrıya adanmış; kutsal, mübarek” ED 46a, EDAL I:611, Çuv. krş. *yërëx* “1. *din*. put (kötü ruhun sembolü olan), 2. *küfür sözü* namussuz, alçak”, Kır. krş. *ıyık* “kutsal, mukaddes” KırTS 362, Tuv. krş. *ıdık* “mukaddes, mübarek” TuvTS 56, Hak. krş. *ızlı* II “1. ırmağ, dağ, kır veya vadi ruhu, 2. tapınılan (dağ, ağaç, hayvan vb.) şey”, 3. kutsal, mukaddes” HakTS 207, Alt. krş. *ıyık* “*mit*. 1. nehrin, dağın, ovanın ruhu, 2. tapınma nesnesi (mesela, kurban sunulan ağaç, dağ)” AltTS 142, Yak. krş. *ıtik I* “kurban; kutsal, mukaddes” YakRS 532.

uzuma ü uyuma odası || Etim.: *uzu-ma* “uyuma” + *ü* “ev, oda”

uzun uzun, *per kol uzun-dro* “(onun) bir kolu uzundur” || Etim.: *uza-n* > *uzun*, ET *uzun* “uzun” ED 288b, Kar. *uzun* “ay.” DLT I: 77, Çağ. *uzun* “ay.”, Çuv. *vărām* “ay.” ÇuvRS 69, Hal. *uzun* “ay.” HalW 211, Az. *uzun* “ay.” AzRS 300, Trkm. *uzın* “ay.” TrkmRS 657, YUyg. *uzun* “ay.” YUTS 443, Öz. *uzun* “ay.” UzED 344, KKlp. *uzın* “ay.” KKlpRS 673, Kry. *uzun* “ay.” KryTD 507, Kaz. *uzun* “ay.” KazTS 582, Kır. *uzun* “uzun, uzunluk” KırTS 792, Tat. *ozın* “ay.” TatRS 409, Tuv. *uzun* “ay.” TuvTS 113, Alt. *uzun* “uzun, yüksek” AltTS 196, Hak. *uzun* “ay.” HakTS 553, Yak. *uhun* “uzun (boy için, zaman için)” YakRS 445.

uzunnıka uzun vadede, gelecek zamanda || Etim.: *uzun+ni+ka*

uzur- takip ettirmek (Tenişev, 1976: 218) || Etim.: Tenişev, *uzur-* fiilinin *uza-* eyleminin ettirgeni olduğunu ifade eder.

uzut ölü insanların ruhu, hasta insanların ruhu, *pozı ta uzut ta kıstau geysanğa ündürüp-tro* “onlar ölü beden ve ruhları çarşıya (pazara) taşıdılar, götürdüler” bk. *üzüt*

uzut- yatırmak, uyutmak || Etim.: *uzu-t-*, ET *udit-* “*harf.* birini uyutmak” ED 45a, Kar. *udit-* “uyutmak” DLT I: 207, Çağ. *uyut-* “ay.”, TT *uyut-* “ay.”, Kaz. *uyut-* “mayalamak” KazTS 584, YUyg. *uyut-* “mayalamak, ekşitmek” YUTS 442, KKlp. *uyut-* “1. mayalanmasına yardımcı olmak, 2. *meç.* dikkatini çekmek” KKlpRS 674, Kır. *uyut-* “*uyu-* eyleminin ettirgeni” KırTS 792, Hak. *uzut-* “uyutmak, uyumasını sağlamak” HakTS 554, Yak. *utut-* “uyutmak” YakRS 446.

1.2. Ü Maddesi

ü ev, *üte* “evde”, *üteki* “evdeki, eve ait olan” || Etim.: *ü* sözcüğü, *ev* sözcüğünün çeşitli sesli değişimleri sonucunda görülen biçimidir: *ew* > *üw* > *üwi* > *üy* > *ü* bk. *üy*

üç üç, *üç yüz* “300” || Etim.: ET *üç* “üç” ED 18b, TMEN II: 577, ESTY 641, Kar. *üç* “ay.” DLT I: 35, Çağ. *üç* “ay.” NevS 1033, Kıp. *üç* “ay.” KıpTS 297, Çuv. *višē* “ay.” ÇuvRS 81, Hal. *üç* “ay.” HalW 211, Az. *üç* “ay.” AzRS 307, Trkm. *üç* “ay.” TrkmTS 654, Kaz. *üş* “ay.” KazTS 601, KrçMlk. *üç* “ay.” KrçMlkTS 422, Kry. *üç* “ay.” KryTD 507, Tat. *öç* “ay.” TatRS 743, Kır. *üç* “ay.” KırTS 793, YUyg. *üç* “ay.” YUTS 444, Öz. *üç* “ay.” UzED 338, Tuv. *üş* “ay.” TuvTS 115, Hak. *üs* “ay.” HakTS 560, Alt. *üç* “ay.” AltTS 196, Yak. *üs* “ay.” YakRS 458.

üç- uçmak bk. *uç-*, *uş-*

üçekteg (?) iyileştirme, geliştirme

üçon otuz || Etim.: *üç* “3” + *on* “10”, Tuv. *üjen* “otuz” TuvTS 114

üçön bk. *üçön*

üçüki üçü, *üçükse*, *üçükise* “onların üçü” || Etim.: *üç* “3” + *üki* (addan ad yapan ek), ET *üçegü* “üçü, üçü birlikte” ED 25b, Çağ. *üçegü* “üç tane” NevS 1033, Kıp. *üçöv* “üçü birden, üçü beraber” KıpTS 297, KrçMlk. *üçev* “üç kişi” KrçMlkTS 422, Kry. *üçöv* “üçü birlikte” KryTD 507, Kaz. *üşev* “üç adet” KazTS 601, Kır. *üçöö* “üç kişi, her üçü” KırTS 793, Tat. *öçev* “ay.” TatRS 744, Yak. *ühüö* “üçü, üçü birlikte” YakRS 458.

üçüm (Boz. Uyg.) üzüm bk. *öcüm*

üçüncilik üçüncü, üçüncü (şey, madde) || Etim.: *üç+ünci+lık*, TT *üçüncülük*, Trkm. *üçüncilik* “üçüncülük” TrkmTS 601.

üçünçö (Tib.) Gümüş Budanın adı (?)

üçünçö bk. *üçüncü*

üçüncü üçüncü || Etim.: *üç+üncü*, ET *üçünç* “üçüncü” ED 29a, TMEN II: 581, Kar. *üçünç* “ay.” DLT I: 131, Çağ. *üçünç* “ay.” NevS 1033, Az. *üçüncü* “ay.” AzRS 307, Kry. *üçüncü* “ay.” KryTD 508, Kaz. *üşinşi* “ay.” KazTS 602, Tat. *öçençē* “ay.” TatRS743, YUyg.

üçüncü “ay.” YUTS 444, Öz. *üçüncü* “ay.” UzED 338, Tuv. krş. *üşkü* “ay.” TuW 290, Hak. *üçüncü* “ay.” HakTS 555, Alt. *üçüncü* “ay.” AltTS 196, Yak. *ühüs* “ay.” YakRS 458.

üçür- yok etmek, ortadan kaldırmak, paralamak, parçalamak (örneğin; kurt kuzuyu parçaladığında); saldırmak, hücum etmek, *tertin koydan üş üçürvadıp-tro* “kurt üç koyuna saldırdı” bk. *uçur-* || Etim.: *üç-ür-*, ET *öç-ür-* “söndürmek (ateş vb.)” ED 30b, Çağ. *öçür-* “ay.”, Trkm. *öçür-* “ay.” TrkmTS 501, KrçMlk. *öçür-* “ay.” KrçMlkTS 315, Tat. *üçer-* “yok etmek” TatRS 755, Kır. *öçür-* “ay.” KırTS 607, YUyg. *öçür-* “ay.” YUTS 303, Öz. *öçir-* “ay.” UzED 193, Tuv. *öjür-* “söndürmek” TuW 232, Şor. *üjür-* “söndürmek, kapatmak (elektrik için)” ŞorS 123, Alt. *öçür-* “söndürmek” AltTS 142, Yak. *öhör-* “yok etmek, ortadan kaldırmak” YakRS 290.

ügde- dua etmek || Etim.: **üg+de-*

ügüs nehir, Kara ügüs “Kara nehir” *coğ.* (Çin. Xoan-xo “Sarı nehir”) || Etim.: ET *ögüz* “nehir” ED 119b, EDAL I: 613-614, Kıp. *ögüz* “ay.” KıpTS 209, Hak. *üüs* “ay.” HakTS 561.

ölüm ölüm bk. *öl-* || Etim.: *ül-em*, ET *ölüm* “ölüm” ED146a, Çağ. *ölüm* “ay.”, Kıp. *ölüm* “ay.” KıpTS 211, Az. *ölüm* “ay.” AzRS 238, Trkm. *ölüm* “ay.” TrkmTS 503, KrçMlk. *ölüm* “ay.” KrçMlkTS 317, YUyg. *ölüm* “ay.” YUTS 305, Öz. *ölüm* “ay.” UzED 195, KKlp. *ölüm* “ay.” KKlpRS 509, Kaz. *ölüm* “ay.” KazTS 427, Kır. *ölüm* “ay.” KırTS 610, Tat. *ülem* “ay.” TatRS 749, Tuv. *ölüm* “ay.” TuvTS 85, Hak. *ölüm* “ay.” HakTS 349, Alt. *ölüm* “ay.” AltTS 143.

üli <uli> (dinî) anıt, (kurdeleli, sopadan yapılmış) abide, Tenişev *uli / üli* “Şaman töreni sırasında kullanılan kurdeleli sırık” 217

ülis- bölünmek, taksim edilmek, bir şeyi kendi arasında bölmek, taksim etmek, *yızdı ülis-* “kumaş bölme, parçalara ayırmak” || Etim.: *üli-s-*, ET *üleş-* “eşit olarak paylaşmak, bölüştürmek” ED 154a, Kar. *üleş-* “ay.” DLT I: 189, Osm. *üleş-* “ay.” TS VI: 4062, Çağ. *üleş-* “ay.”, Kıp. *üleş-* “ay.” KıpTS 297, Çuv. *vales-* “ay.” ÇuvRS 63, TT (ağ.) *üleş-* “ay.” DS XI: 4062, Trkm. *üleş-* “ay.” TrkmTS 654, KrçMlk. *üleş-* “ay.” KrçMlkTS 423, Kaz. *üleş-* “ay.” KazTS 597, Tat. *öleş-* “ay.” TatRS 739, Öz. *üleş-* “ay.” UzED 339, Tuv. *üleş-* “ay.” TuW 287, Hak. *üleş-* “(birlikte) bölmek, (birlikte) ayırmak” HakTS 556, Alt. *üleş-* “paylaşmak, bölüşmek” AltTS 197, Yak. *ülles-* “paylaşmak” Pekarskiy, 1928: 3118.

ölür- öldürmek || Etim.: *ül-ür-*, ET *ölür-* “öldürmek” ED 151a, Tuv. *ölür-* “ay.” TuW 232, Yak. *ölör-* “öldürmek, boğazlamak (av hayvanı, büyükbaş hayvan)” YakRS 285

ülüs- bölmek, paylaşmak bk. *ülis-*

ün- çıkmak, doğmak, *ırk ünse sen manartağ kıl* “eğer mutluluk alameti varsa gitmeye hazır ol!”, *purkan ün-* “çiçek hastalığına yakalanmak; yayılmak, dağılmak; büyümek, genişlemek; çıkmak, peyda olmak”, *çından ünse* “şehirden çıksa”, *tañğar kün üngen tügete*

kokkaş maina “yarın sabah gün doğumundan sonra uykudan kalkıp yola koyul!”, *ak üngen* “deve” (?), *ırk karap-tro ünmin-dro* “fal baktı kısmeti çıkmadı”

ünci küçük mercan, *ünci tana* “mercan (farklı ebatlarda)” (Tenişev, 1976: 218) || Etim.: *yen + cü < Çin. (cen çu) 真珠 zhen zhu*, ET *yinçü* “inci” ED 944b, Clauson sözcüğün ikinci hecesinin muhtemelen Çince *chu* “inci” sözcüğünden ödünçleme olduğunu ifade eder. Kar. *yinçü* “inci” DLT I: 31, Çağ. *ünçü* “ay.” NevS 1034, Kıp. *inçi / inçü / yençü / yençi* “ay.” KıpTS 111, TT *inci*, Az. *inci* “ay.” AzRS 149, KrçMlk. *inci* “ay.” KrçMlkTS 229, Kır. *cinci / incu* “ay.” KırTS 217, YUyg. *ünce* “ay.” YUTS 445, Tuv. *çinçi* “inci-boncuk” TuW 121, Hak. *ninci* “ay.” HakTS 324.

ünce tana mercan (Uygurların bilmediği inci) bk. *ünci*

üncüğma, üncüğmo Tibetçe kadın adı

ündö ölümlerin gömüldüğü taraf¹⁹

ündüllairnıç, ündüllernıç (ismin –In hâli) bk. *undula-, undulla-*

ündün doğu, *ündünden* “doğudan” || Etim.: Malov, sözcüğü soru işareti ile Çin. *dun’* (?) köküne bağlasa da *ündün* sözcüğü ET *öñ+dün* “ön (tarafa bulunan), doğu” (ED 178a) sözcüğünün denklidir.

ündür: *ündür-xon* “beşinci gün” (bugünden) bk. *undurk^xon, ündür-xun*.

ündür- 1. çıkarmak, yukarı çıkarmak, yukarı götürmek; övmek, göklere çıkarmak, *Şamba miş ündürüp-tro* “Şamba (Burhan) kediyi yetiştirdi”, *orsay ündür-* “tütün (sigara) içmeyi bitirmek”, *minik ündür-* “para harcamak”, 2. çıkmak, yerinden oynamak, sakatlamak, kırmak (bel için); asılmak, yapışmak; alıp götürmek; kıvrılmak, bükülmek, *pelin ündürvatkan-dro* “beli yerinden oynadı” bk. *öndür-*

ündürü doğuda || Etim.: *ün-dür-ü*

ünge- dikkatli dikkatli bakmak, gözlerini dikmek (?)

üngek: *cigde üngek terik* “ağaç”

ünger- / üngür- koymak, yerleştirmek (koyunu atın üzerine), koymak (köpeğin kâsesine herhangi bir şey) bk. *inger-* || Etim.: krş. Kır. *öñör* II “birisini veya bir şeyi önde giden atın üzerinde götürmek; bir şeyi kendisinin önüne eyere koyarak götürmek” KırTS 612, Alt. *öñör-* “eyerin ön tarafına oturmak” AltTS 143.

üntür- çıkarmak, yukarı çıkarmak, yukarı götürmek bk. *ündür-*

19 Bu anlam Malov tarafından soru işareti ile verilmiştir.

ür üst, yukarı, *üri tegip, kozı tegip* “yukarı (tepeye) aşağı sıçrayıp”, *azakın tenjir ür polğan*²⁰ “ayağıyla tepmek, çifte atmak (neredeysse gökyüzüne kadar)” || Etim.: Çağ. *ör* “yokuş, yukarı” NevS 986, KrçMlk. *ör* “yükseklik, yüksek” KrçMlkTS 317, Kır. *ör* “üst” KırTS 614

ürcorva isim (?)

ürçi eşyalar, bagaj, yolcu eşyası²¹

ürçik bk. *ürçük*

ürçük kürk (Çin kumaşıyla kaplı beyaz koyun kürkü) || Etim.: Sarı Uygurca *ürçük* sözcüğünün kökünde yer alan *-r* sesi ikincil bir sestir. Sarı Uygurcadaki ikincil *-r* sesi için bk. *erçik ~ ürçik ~ ürçük* “ev eşyası, kürk”, *erkes* “ikiz”, ET *içük* “kürklü deri, kürklü giysi” (ED 24a), *ürçük* için bk. *erçik* maddesi Ayazlı, 2017: 1327.

ürek kalp (vücudun bir parçası) bk. *örek* || Etim.: ET *yürek* “kalp; yürekli, cesur” ED 965a-b, Kar. *yürek* “yürek” DLT I: 41, Çağ. *yürek* “yürek”, Kıp. *yürek* “ay.” KıpTS 333, Hal. *yirek* “ay.” HalW 226, Az. *üre*k “ay.” AzRS 305, Trkm. *yürek* “ay.” TrkmTS 713, YUyg. *yürek* “ay.” YUTS 472, KKlp. *cürek* “ay.” KKlpRS 269, Kry. *yürek / ürek* “ay.” KKS 117, Kaz. *jürek* “ay.” KazTS 190, KrçMlk. *cürek* “ay.” KrçMlkTS 162, Kır. *cürök* “ay.” KırTS 238, Tuv. *çürek* TuW 129, Hak. *çürek* “ay.” HakTS 111, Alt. *cürek* “ay.” AltTS 67, Yak. *sürex* “ay.” YakRS 350.

ürgen çadırın kazığı; sığırları bağlamak için kazık || Etim.: *ör-gen*, ET *ör*gen “örme ip” ED 225b sözcüğü ile ilgili olmalıdır. Kar. *ör*gen “urgan” DLT I: 108, Osm. *ör*gen “urgan, ip, yular” TTS V: 3117, Çağ. *ör*ge “çadır”, Kıp. *ör*gen “urgan, ip, halat” KıpTS 211, Kry. *ör*ken “ip” KryTS 466, Tuv. *ör*gen “kazık, sopa, değnek” TuW 234-235, Hak. *ör*gen “kazık” HakTS 351, Yak. *ör*gön “uzun, örülmüş deri ip” YakRS 288.

ürgen- öğrenmek || Etim.: *ög(ü)r+e-n-* ~ *ög+re-n-* > *ügren-* > (göçüşme yoluyla) *ür*gen-, Malov sözcüğü *ög* “düşünce” köküne bağlamıştır. ET *ö*gen- “öğrenmek” ED 114b, ESTY 496, Kar. *ö*gen- “ay.” DLT I: 252, Çağ. *ö*gen- “öğrenmek” NevS 986, Kıp. *ö*gen- / *ö*ren- “ay.” KıpTS 209, Az. *ö*yren- “ay.” AzRS 237, KrçMlk. *ü*ren- “ay.” KrçMlkTS 423, Kry. *ü*ren- “ay.” KryTD 509, Kaz. *ü*yren- “ay.” KazTS 595, Tat. *ö*yren- “ay.” TatRS 738, Kır. *ü*yren- “ay.” KırTS 800, YUyg. *ö*gen- “öğrenmek” YUTS 303, Tuv. *ö*ören- “ay.” TuvTS 85, Hak. *ü*gen- “ay.” HakTS 556, Alt. *ü*ren- “ay.” AltTS 198, Yak. *ü*ören- “ay.” YakRS 455.

ürget- öğretmek || Etim.: *ög(ü)r+e-t-* ~ *ög+re-t-* > *ü*gret- > (göçüşme yoluyla) *ür*get-, ET *ö*gret- “öğretmek” ED 114a, Kar. *ö*gen- “ay.” DLT I: 261, Çağ. *ö*ret- “öğretmek”, Kıp. *ö*gret- / *ö*ret- “ay.” KıpTS 209, Az. *ö*yret- “ay.” AzRS 237, KrçMlk. *ü*ret- “ay.” KrçMlkTS 423, Kry. *ü*ret- “ay.” KryTD 509, Kaz. *ü*yret- “ay.” KazTS 595, Tat. *ö*yret- “ay.” TatRS 738,

20 Malov, *azakın tenjir ür polğan* cümlesinde geçen *ür* sözcüğü için ayrı bir madde başı yapmıştır; ancak sözcük *ür* “üst, yukarı” maddesi ile ilgili olduğu için tek bir maddede toplanmıştır.

21 Sözcüğün “bagaj, yolcu eşyası anlamı” için bk. Tenişev, 1976: 218.

Kır. *üyröt-* “ay.” KırTS 800, YUyg. *öget-* “öğretmek” YUTS 304, Tuv. *öoret-* “ay.” TuvTS 85, Hak. *ügret-* “ay.” HakTS 556, Alt. *üret-* “ay.” AltTS 198, Yak. *üöret-* “ay.” YakRS 455.

ürü üst, yukarı, *mağıs üri kop, kep-tro* “Mağıs uykudan kalktı” bk. *ör* || Etim.: *ür-ı*, ET *örü*: “yukarıya, yukarı doğru”, *ö:r- I* “yükselmek, kalkmak” fiilinin zarf-fiil eki almış biçimi olan *örü* sözcüğü zarf olarak kullanılır (ED 197b), Osm. *örü / öri* “1. kalkık, dik, 2. yükseklik” YTS 169, Çağ. *örü* “yüksek, yükseklik”, Kıp. *öre* “ayakta durma” KıpTS 212, KrçMlk. *öre* “dik, yüksek” KrçMlkTS 317, Tuv. *örü* “yukarda, yukarıda” TuvTS 86, Alt. *örö* “yukarı, ileri” AltTS 144, Yak. *örö* “1. yukarı, yukarıya, 2. daha yukarıda” YakRS 288.

ürri Saxkıs’ın güneyinde küçük bir yer, nehir adı

ürk- kalkmak, yükselmek, *tejirke ürküvadıp-tro* “gökyüzüne uçtu, yükseldi (Şam.)”, kalkmak, havalanmak; kanat çırpma (kuşlar için), *pu xumnıy baştan gul xumnıy başka ürk(k)eş xanığak-tro* “bu kumlu tepeden diğer kumlu tepeye götürür” bk. *örk-* || Etim.: ET *ürk-* “ürkmek, korkmak” ED 221a, Kıp. *ürük-* / *ürk-* “ürkmek, korkmak, çekinmek” KıpTS 298, Hal. *hirk-* “ürkmek (yalnızca hayvanlar için)” HalW 133, Trkm. *ürk-* “ay.” TrkmRS 672, YUyg. *ürkü-* “ürkmek” YUTS 446, KrçMlk. *ürk-* “ürkmek” KrçMlkTS 423, KazTat. *örök-* “ürkmek” KazTatS 212, Hak. *ürük-* “ürkmek, korkmak, telaşlanmak” HakTS 560, Şor. *ürük-* “heyecanlanmak, koşmak” ŞorS 125, Alt. *ürkü-* “korkmak, ürkmek” AltTS 198, Yak. *ürt-* “ürkmek, korkmak (hayvanlar için)” Pekarskiy, 1928: 3175.

ürküt- yükselmek (rüzgâr için), *yıl kelgeş ürkütkeş* “rüzgâr yükselip geldi” (*harf.* rüzgâr yükselip gelip) || Etim.: *ürk-üt-* ET *ürkit-* “ürkütme, korkutup kaçırma” ED 226b, Kıp. *ürküt-* “bir dereceye kadar korkutma, ürkütme, kaçırma” KıpTS 298, YUyg. *ürküt-* “ürkütme” YUTS 446, KrçMlk. *ürküt-* “ürkütme” KrçMlkTS 423, KazTat. *örküt-* “ürkütme” KazTatS 212, Şor. *ürgüt-* “sevindirmek, memnun etmek, hoşnut etmek, keyiflendirmek” ŞorS 125, Alt. *ürküt-* “ürkütme” AltTS, Yak. *ürgüt-* “ürkütme, korkutma” YakRS 456.

ürküt tap- başına kötü bir şey gelmek, yokluk çekmek || Etim.: *ürk-üp tap-* > (gerileyici benzeşme yoluyla) *ürküt tap-*

ürle tejir gökyüzü || Etim.: *ür+le tejir*

ürlex yüksek || Etim.: *ür+lex*, Kaz. *örli* “yokuşlu, yamaçlı bayır” KazTS 431, Alt. krş. *örleg* “en yukarıda” AltRS 233

ürli- kalkmak, yükselmek bk. *örle-*

üş üç krş. *uş*

üşkö keçi bk. *uşko*

üşküç iki-üç bk. *işke, üç* || Etim.: *işke* “iki” + *üç* “üç” > *işküç* > *üşküç*

üt tele- borç, ödünç almak (halk etimolojisi ?) || Etim.: *tele-*, ET *tile-* “aramak; istemek” ED 492a.

ütle²² borç, ödünç almak, *ütlete* “borç aldı” bk. *üt* || Etim.: *üt+le-*

üy ev, konut (daha çok metatezli biçimi *yü* kullanılır), *ara üy* “dolap”, *ak üy* “beyaz ev” (damadın düğün alayı ile geldiği gelinin veya yakınlarının çadırı) || Etim.: ET *ev* “mesken, çadır, ev” ED 3b, *ew* > *üw* > *üwi* > *üy*, EDAL I: 577, ESTY 513, Çağ. *öy* “ay.” NevS 988, Kıp. *öy* / *ev* / *iv* “ay.” KıpTS 213, Trkm. *öy* “ay.” TrkmTS 511, KrçMlk. *üy* “ay.” KrçMlkTS 423, Kry. *üv* “ay.” KryTD 510, Kaz. *üy* “ay.” KazTS 594, Tat. *öy* “ay.” TatRS 737, Kır. *üy* “ay.” KırTS 799, YUyg. *öy* “ay.” YUTS 309, Öz. *üy* “ay.” UzED 343, Hak. *ib* “ev, çadır” HakTS 217, Şor. *üy* “ev” ŞorS 125, Alt. *üy* “ev, çadır, barınak” AltTS 199.

üz kendi, kendisi, *üz yüsunte olurıp-tro* “kendi evinde yaşıyor” || Etim.: ET *öz* “bir canlının iç bölümleri, öz; kendi” ED 278a, ESTY 506, Kar. *öz* “öz, kendi” DLT I: 45, Çağ. *öz* “ay.”, Kıp. *öz* “ay.” KıpTS 214, Çuv. *var* “merkez, orta” ÇuvRS 64, Az. *öz* “ay.” AzRS 236, Trkm. *öz* “ay.” TrkmRS 498, YUyg. *öz* “ay.” YUTS 310, Öz. *öz* “ay.” UzED 200, KKlp. *öz* “ay.” KKlpRS 505, Kry. *öz* “ay.” KKS 93, Kaz. *öz* “ay.” KazTS 423, KrçMlk. *öz* “ay.” KrçMlkTS 319, Kır. *öz* “ay.” KırTS 618, Tat. *üz* “ay.” TatRS 745, Tuv. *ös* “ana atardamar” TuW 235, Hak. *ös* III *hık*. “kendi” HakTS 352, Alt. *ös*: *ös soluma* “dönüşlülük zamiri” AltTS 144, Yak. *üos* I “merkez, orta, öz (ağaç için)” YakRS 455.

üz²³ parçalamak, yırtmak || Etim.: ET *üz-* “yırtmak, parçalara ayırmak” ED 279b, Kar. *üz-* “(ip ve benzeri şeyleri) kesmek” DLT I: 165, , Osm. *üz-* “ay.” TS VI: 4134, Çağ. *üz-* “kırmak” NevS 1034, Kıp. *üz-* “koparmak, kırmak” KıpTS 299, Az. *üz-* “yıpırtmak, kırmak, gevşetmek” AzRS 304, Trkm. *üz-* “bir şeyi koparmak, parçalamak” TrkmTS 659, YUyg. *üz-* “ay.” YUTS 448, Öz. *üz-* “ay.” UzED 344, KKlp. *üz-* “ay.” KKlpRS 687, Kry. *üz-* “ay.” KKS 117, Kaz. *üz-* “ay.” KazTS 593, KrçMlk. *üz-* “ay.” KrçMlkTS 424, Tat. *öz-* “ay.” TatRS 737, Kır. *üz-* “ay.” KırTS 800, Tuv. *üs-* “koparmak, yırtmak, ayırmak” TuvTS 115, Hak. *üs-* “ay.” HakTS 560, Alt. *üs-* “ay.” AltTS 198.

üze üstünde, üzerinde, *oy üzete* “bozkırda”, *üzeti-la* “üstelik”, *üzedeki / üzeteki*²⁴ “yukarıda, üzerinde”, *üzeti*²⁵ “üstünde, üzerinde” bk. *üzi*, *yüze*, *üzü*, *öze*,

üzeisi: *elğniğ üzeisi* “elin yan tarafı, avucun karşısı”.

Üzen (Şam.) İlah krş. *Xermanns-Özen-Xan*

üzge başka, diğer (nadir olarak kullanılır; daha çok *toğur* duyulur) || Etim.: *üz+ge*, ET

22 Malov’un sözlüğünde ayrı madde başı verilen *ütle* “borç, ödünç; *ütle(p) parti* (?) “borç aldı” maddesi de *ütle-* altında birleştirilebilir.

23 Malov’un çalışmasında *üz(i)-* (< *üz-*) şeklinde madde başı olarak verilmiştir (Malov, 1957: 132).

24 Malov’un çalışmasında madde başı olarak verilmiştir.

25 Malov’un çalışmasında madde başı olarak verilmiştir.

özge “başka, farklı” ED 285b, ESTY 508, Çağ. *özge* “ay.” NevS 988, Kıp. *özge* “ay.” KıpTS 214, Az. *özke* “ay.” AzRS 237, Trkm. *özge* “ay.” TrkmTS 514, YUyg. *özge* “başka, yabancı” YUTS 310, Öz. *özge* “ay.” UzED 200, KKlp. *özge* “ay.” KKlpRS 505, KrçMlk. *özge* “ay.” KrçMlkTS 319, Tat. *üzge* “ay.” TatRS 745, Kır. *özgö* “ay.” KırTS 619, Tuv. *öske* “ay.” TuvTS 86, Hak. *öske* “1. başka, diğer, 2. yabancı” HakTS 352, Alt. *öskö* “ay.” AltTS 145.

izi / üzü üzerinde, *sumalnuj üzige* “çantanın üzerinde”, *üzüsünge* “(onun) üzerinde, üstünde” bk. *üze*.

üzüt kötü ruh || Etim.: *üz+üt*, ET *özüt* “insan ruhu” ED 281b, Clauson *özüt* sözcüğünün *öz* “ruh” sözcüğü ile etimolojik olarak açıkça bağlantılı olduğunu ancak morfolojisinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Kıp. *üzüt* “ölü” KıpTS 300, Hak. *üzüt* II “(halk inancında) can, ruh, ölen kişinin ruhu” HakTS 562, Alt. *üzüt* “mit. ölmüş insanın rüzgâr şeklindeki ruhu; hayvanlar ve insanlar gibi ruhun göze görünen maddi bölümü” AltTS 199.

üzüt- *Gu kseniñ çanı üzütüp-tro* “O kişi öldü (*harf.* “o kişinin Tanrısal ruhu kesildi”) || Etim.: *üz-üt-*.

SONUÇ

Bu makalede, Malov (1957) ve Tenişev’in (1976) çalışmalarının sözlük bölümündeki “U-Ü” ile başlayan sözcükler, etimolojik olarak incelenmeye çalışılmış ve incelemenin sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- “U-Ü” maddelerinde toplam 197 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 135’i “U” maddesine 62’si de “Ü” maddesine aittir. “U ve Ü” maddeleri çerçevesinde Sarı Uygurca ve diğer Türk dilleri ile yapılan karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan veriler şöyledir: Sarı Uygurca ile hem Kuzey hem de Güney Sibiry Türk dillerinde varlığını sürdüren 12 ortak Türkçe sözcük tespit edilmiştir: *ulğak*, *ulug*, *uttur*, *uza-*, *uzruk*, *uzun*, *üç*, *üçür-*, *üleş-*, *ürek*, *ürgen-*, *ürget-*. Sibiry Türk dillerinde tespit edilen Sarı Uygurca 35 sözcüğün 32’si Hakasçada, 30’u Altaycada, 27’si Tuvaca ve 18’i Yakutçada saptanmıştır.

- “U-Ü” maddelerinin söz varlığı doğrultusunda bütün modern dillerde ya da dil gruplarında kimi ses değişiklikleri ile varlığını sürdüren 23 ortak sözcük belirlenmiştir: *uç* “uç”, *uç-* “uçmak”, *ula-* “bağlamak, birleştirmek”, *ulgak* “oğlak”, *ulug* “büyük”, *ulus* II “pay, hisse”, *unut-* “unutmak”, *ürk-* “kalkmak, yükselmek”, *ürküt-* “yükselmek”, *uttur* “önünde, karşısında”, *uza-* “uzamak”, *uzun* “uzun”, *uzut-* “uyutmak”, *üç* “üç”, *üçür-* “yok etmek, ortadan kaldırmak”, *ülem* “ölüm”, *ülis-* “bölünmek, taksim edilmek”, *ürek* “yürek”, *ürgen-* “öğrenmek”, *ürget-* “öğretmek”, *üy* “ev”, *üz-* “parçalamak”, *üzge* “başka”.

- Sarı Uygurcada sözcüklerin hem art hem de ön ünlülü varyantları (*u ~ ü*) eş zamanlı olarak kullanılabilir: *ulis-* ~ *ülis-* “paylaşmak”, *undur-* ~ *öndür-* “çıkarmak, yukarı çıkarmak, yukarı götürmek”, *uşko* ~ *üşkö* “keçi”, *uş* ~ *üş* “üç”, *uz-* ~ *üz-* “parçalamak, yırtmak”, *uç-* ~ *üç-* “uçmak”, *uçur-* ~ *üçür-* “söndürmek”.

• “U-Ü” maddelerinde Sarı Uygurcaya ait kimi ses bilgisel özellikler tespit edilmiştir. “U-Ü” maddelerinde görülen başlıca seslik özellikler ise şöyledir:²⁶

a. *-d-* foneminin *-z-*'ye değişmesi: ET *yıdruk* = SUyg. *uzruk* “yumruk”, ET *udı-* = SUyg. *uzu-* “uyumak”, ET *ıduk* “tanrıya gönderilmiş, tanrıya adanmış; kutsal, mübarek” = krş. SUyg. *uzukçı* “Tanrıya adanmış, Tanrıya adama”, ET *udıt-* = SUyg. *uzut-* “yatırmak, uyutmak”.

b. *-ş* foneminin *-s-*'ye değişmesi: ET *ülüş* = SUyg. *ulus II* “pay, hisse”, ET *üleş-* = SUyg. *ülis-* “bölünmek, taksim edilmek”, ET *ulaş-* = SUyg. *ulas-* “*ula-* ‘bağlamak’ eyleminin işteşi”

c. /ag/, /ıg/, /ug/ ses öbeklerinin korunması: ET *ula:ğ 2* = SUyg. *ulağ* “yük hayvanı”, SUyg. *ulağlığ* “yük hayvanına sahip olan, yük hayvanlı”, ET *ulug* = SUyg. *ulug* “büyük, ulu, yüce”, ET *urug* “tohum, çekirdek; döl, nesil, klan” = SUyg. *urug* “akrabalık”

d. Ses olayları: “U-Ü” maddelerinde tespit edilen ses olayları ise şunlardır:

Ünsüz Düşmesi: *urtamak* “orta parmak” sözcüğü *urta* “orta” + *tarmak* “parmak” kelimelerinden oluşmuş birleşik bir isimdir. Bu birleşik ismin ikinci kelimesinde (*tarmak* > *tamak*) sızıcı bir ses olan *-r-* sesinin düştüğü görülür. Bir başka düşen ses ise *-p-* sesidir. Sarı Uygurcada *-l* sesiyle biten fiillere *-tır* eklendiğinde çoğunlukla *-p-* sesi düşer. (*men*) *unudu-p kal-ıptır* > *unduk kaptır* “unutmuşum”. krş. Şor. *poltur*²⁷ (< *pol-ıptır*) “olmuş, varmış”, *çattır*²⁸ (< *çat-ıptır*) “yatmış, yerleşmiş”.

Ünlü / Ünsüz Türemeleri: “U-Ü” maddelerinde dikkat çeken bir başka ses olayı ise ünlü ve ünsüz türemeleridir. Söz başı ünlü türemesine örnek olarak Çin. *lóng* 龍 > SUyg. *ulu / ulu* “ejderha” sözcüğü gösterilebilir. Ünsüz türemesine örnek olarak da söz içi ikincil bir *-r-* sesinin türemesi gösterilebilir: Sarı Uygurca *ürçik* ~ *ürçük* “ev eşyası, kürk” kelimesi, ET *içük* “kürklü deri, kürklü giysi” kelimesinin denkliğidir. Dolayısıyla *ürçik* ~ *ürçük* kelimesinde görülen söz içi *-r-* ikincil bir sestir.

Ünlü Kaynaşması: Türkçede, birleşik kelime kuruluşlarında yan yana gelen iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü durumuna gelmesine ünlü kaynaşması adı verilmektedir. *uşkuç* “yaklaşık üç, aşağı yukarı üç” sözcüğü de ünlü kaynaşması yolu ile (< *işke* “iki”+ *üç* “üç”) oluşmuş bir sözcüktür.

Göçüşme: “U-Ü” maddelerine ait bir başka ses olayı da bir kelime içerisinde birbirini izleyen iki ünsüzün yer değiştirmesi, diğer bir deyişle göçüşme olayıdır: SUyg. *ürgen-* “öğrenmek” (ET *ögren-* “öğrenmek”), SUyg. *ürget-* “öğretmek” (ET *öğret-* “öğretmek”), SUyg. *ulğan* “küçük çocuk (erkek)” (ET *oglan* “oğlan”), *ulgak* “oğlak, (1 yaşındaki) keçi yavrusu” (ET *oglak* “oğlak”).

26 Sarı Uygurcaya ait diğer seslik özellikler için bk. Tekin & Ölmez 2003: 82-83-84.

27 Şor: *Purungı töldüñ sonda poltur* “Geçmiş nesilden sonra” (Tekin & Ölmez 2003: 80).

28 Şor: *al battıg çon çattır* “Bağımsız bir halk yaşarmış” (Tekin & Ölmez 2003: 80).

Benzeşme: Benzeşme, kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayıdır. Eğer sonraki ses, daha önceki sesi kendi boğumlanma noktasına çekiyorsa bu benzeşme biçimine gerileyici benzeşme adı verilmektedir. *unduk kaptır* ve *unuk keptro* sözcüklerinde gerileyici benzeşme görülmektedir: SUyg. *men unduk kaptır*: *unduk kaptır* < *unudup kal-iptır* “unutmuşum”, *unuk keptro* < *unup kel-iptro* “görünmüş, ortaya çıkmış”

• “U-Ü” maddelerinde leksikolojik olarak dikkat çeken özellikler ise şunlardır: *üz*-filinden türemiş olan *üzüt*- sözcüğü yalnızca Sarı Uygurcada “*harf*: ruhu kesilmek; ölmek” anlamıyla tespit edilmiştir; diğer Türk dillerinde sözcüğe rastlanmamıştır. Leksikolojik açıdan önem arz eden diğer bir sözcük ise *ündün* “doğu” sözcüğüdür. Sözcük, yalnızca Sarı Uygurcada tespit edilmiştir.

KISALTMALAR

ağ.: ağız, **Alt:** Altayca, **AltTS:** bk. Naskali, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı, **ay.:** aynı, **AzTS:** bk. Altaylı, S., **bk.:** bakınız, **Bşk.:** Başkurtça, **BşkTS:** bk. Özşahin, M. **Çağ.:** Çağatayca, **Çin.:** Çince, **Çuv.:** Çuvaşça, **ÇuvRS:** bk. Skvortsov, M. İ., **DS:** Derleme Sözlüğü, **ED:** bk. Clauson, Gerard, **EDAL:** bk. Starostin, S. vd., **ESTY:** bk. Sevortyan, **ET:** Eski Türkçe, **Hak.:** Hakasça, **HakTS:** bk. Naskali, Emine Gürsoy ve diğerleri, **Hal.:** Halaçça, **HalW:** Doerfer, G., **harf.:** kelimesi kelimesine, **Kar.:** Karahanlı Türkçesi, **Kaz.:** Kazakça, **KazTat.:** Kazan Tatarcası, **KazTatS:** bk. Öner, M., **KazTS:** bk. Koç, K., **Kıp.:** Kıpçakça, **KıpTS:** bk. Toparlı, R., **Kır.:** Kırgızca, **KırTS:** bk. Yudahin K. K., **KKıp.:** KaraKalpakça, **KKıpRS:** bk. Baskakov, 1958, **KrçMlk.:** Karaçay-Malkar Türkçesi, **KrçMlkTS:** bk. Tavkul, U., **krş.:** karşılaştırınız, **Kry.:** Karayca, **KKS:** bk. Çulha, T., **KryTD:** bk. Gülsevin S., **Kum:** Kumukça, **KumRS:** bk. Bammatov, Z. Z., **Moğ.:** Moğolca, **MTS:** Moğolca-Türkçe Sözlük, **NevS:** bk. Kaçalın, M., **Osm.:** Osmanlıca, **OTWF:** bk. Erdal, M., **Öz.:** Özbekçe, **Şam.:** Şamanizm, **ŞorS.:** bk. Tannagaşeva, N. N. K. vd., **Tat.:** Tatarca, **Tib.:** Tibetçe, **TMEN:** bk. Doerfer, G., **Trkm.:** Türkmençe, **TrkmRS:** bk. Baskakov, N. A. 1968, **TrkmTS:** Tekin T. vd., **TS:** Tarama Sözlüğü, **TT:** Türkiye Türkçesi, **Tuv.:** Tuvaca, **TuvRS:** bk. Tenişev, E. R., **TuvTS:** bk. Arıkoğlu, E., Klara K., **TuW:** bk. Ölmez, M., **UZED:** bk. Dirks, W., **VEWT:** bk. Räsänen, Martti **WestY:** bk. Roos, M. E., **Yak.:** Yakutça, **YakRS:** Sleptsov, P. A., **YUTS:** bk. Necip, Emir Necipoviç, **YUyg.** Yeni Uygurca.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, III Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I* (5. bs.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Ayazlı, Ö. (2015). Sarı Uygurcadaki Moğolca Ödünçlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (41), 103-111.

- Ayazlı, Ö. (2016). Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 4 (2), 290-313.
- Ayazlı, Ö. (2017a). Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler: I ve İ Maddesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8 (21), 148-171.
- Ayazlı, Ö. (2017b). S. Y. Malov ve E. R. Tenişev'in Sarı Uygurca Sözlükleri Üzerine Etimolojik Denemeler: E Maddesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Electronic Journal of Social Sciences* 16, (63), 1320-1338.
- Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumyksko russkiyy slovar'*. Moskva 1969.
- Baskakov, N. A., A. İ. İnkijekova-Grekul (1953). *Hakassko-russkiyy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiyy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A., Karriyev, B. A, Hamzayev, M. Ya. (1968). *Turkmensko-russkiyy slovar'*. Moskva.
- Battal, A. (1997). *İbni-Mühennâ Lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri*. İstanbul: Dil ve Edebiyat Dizisi 6.
- Dirks, W. (2005). *Uzbek English Dictionary*. The Central Asian Heritage Group.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden.
- Doerfer, G., Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gülsevin, S. (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Dialekti)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hüseynov, H. (1941). *Azerbaydjansko-russkiyy slovar'*. Baku.
- Kaçalın, M. S. (2011). *Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malov, S. Y. (1957). *Yazık jyoltih uygurov: slovar i grammatika*. Alma-Ata.
- Naskali, E. G., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, E. G., Butanayev, V., İsin, A., Şahin, E., Şahin, L., Koç, A. (2000). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1993). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen. Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleriyle*. Wiesbaden.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekarskiy, E. K. (1907-1930). *Slovar 'yakutskogo yazıka I-III*.

- Radloff, W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte (Opit slovarya tyurskix nareçiy)*. I Cilt. Sankt Peterburg.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki.
- Roos, M. E. (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Leiden: Rijks Üniversitesi.
- Servortyan, E.V. (1974). *Etimologičeskiy slovar 'tyurkskih yazıkov*. Moskva.
- Skvortsov, M. İ (1982). *Çuvaşla-vırâsla slovar' . Çuvaşsko-russkiy slovar' .* Moskva.
- Sleptsov, P. A (1972). *Yakutsko-russkiy slovar' .* Moskva.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *Etimological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Tannağaşeva, N. N. Kurpeško, Akalın, Ş. H. (1995). *Şor Sözlüğü*. Türkoloji Araştırmaları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri Giriş* (2. bs.). İstanbul: Dil ve Edebiyat Dizisi 2.
- Tenişev, E. R., Todayeva B. H. (1966). *Yazık jyoltıh Uygurov*. Moskva.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar' .* Moskva.
- Tenişev, E. R. (1976). *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka*. Moskva.
- Türk Dil Kurumu (1972). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. Cilt VI (U-Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1979). *Derleme Sözlüğü*. Cilt XI (U-Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük* (9 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, H. (2015). *Eski Türkçe ile Yakutçanın Sözvarlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Doktora Programı. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt II (K-Z). (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Divan Şairlerinin Çevreye Dair Görüşleri (15. Yüzyıl)

Perspectives of Diwan Poets on Social Environment (15th Century)

Mehmet Fatih Çavuş¹

ÖZET

Şairlerin içinde bulunduğu çevreden ayrı düşünülmemeyeceği, sanatkar ile çeşitli çevreler arasında birtakım ilişkilerin kurulduğu ve bu durumun eserlerde bazı yansımaları neden olduğu bilinen bir gerçektir. Üstelik bu ilişkiler divan edebiyatında daha sıkı ve değişik şekillerde görülebilmektedir. Diğer taraftan divan şairleri, şiirleri aracılığıyla çevreye dair tespit ve değerlendirmeler de yapmışlardır. Ancak Harun Tolasa'nın da ifadesiyle şairlerin çevreyle kurduğu bu ilişki sanata dayalı bir ilişkidir.

Şairlerin bu değerlendirmeleri, çevreye dair birtakım bilgiler edinmemizi sağlarken aynı zamanda çevrenin şaire dönük beğeni ve eleştirilerinin tespiti, şairlerin kendi sanatçı kişilik özelliklerinin belirlenmesi, bir sanatçının çağını/çevresini eleştirmesi ve çağdaşları üzerindeki tesirinin ortaya konması, edebiyat tarihine malzeme sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Ancak çevrenin şiir ve şaire bakışı hakkındaki değerlendirmeler, yine şairin gördükleri ya da düşündükleriyle sınırlıdır.

XV. yüzyıl şairleri de kendi sosyal ve kültürel çevrelerine dair gerek şikâyet ve yakınma, gerek memnuniyet ve şükran gayesiyle oluşturdukları ifadelere kaside, gazel ve mesnevi vb. türü eserlerde yer vermişlerdir. Çalışmamızda şairlerin bu ifadelerinden yola çıkarak XV. yüzyılda şiir ve şair çevresinin genel görünümünü ortaya çıkarılmış; bu çevreyi oluşturan kişi ve tiplerin özelliklerine, çevrenin şaire ve şiire bakışına, hedef kitleye, diğer sanatkarlara, şairin çevre üzerindeki etkilerine ve okuyucudan beklentilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, 15. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri, Çevre, Eleştiri, Edebi Çevre

ABSTRACT

It is a known fact that poets cannot be considered separately from the environment they are in, that relations are established between artists and various circles, and that this situation is reflected in art pieces. Additionally, these relationships can be seen in various forms and tighter in diwan literature. On the other hand, diwan poets made evaluations and detections on environment through their poems. However, as Harun Tolasa stated, the relationship poets establish with their environment is an arts-based relationship.

Poets' evaluations allow us to learn about the environment while the identification of the environment's praise and critiques about the poet, identification of the personal artistic traits of poets, an artist's criticism of their era/environment and revealing the impacts of the artist on their contemporaries are important in terms of providing materials for literature history. However, evaluations on the perceptions of the environment on poetry and poets are limited to what poets see or think.

Poets of the 15th century included statements of complaint and grievances, satisfaction and gratitude in artworks such as eulogies, odes, and mesnevi. In our study, departing from these statements of poets, a general description of the environment of poetry and poet in the 15th century is provided. In addition, characteristics of people and types that constitute this environment, the perceptions of the environment on the poet and poetry, the intended audience, other artists, the impact of poets on the environment, and expectations from the readers are also addressed.

Keywords: Diwan Poetry, XVth Century Classical Turkish Poetry, Environment, Criticism, Literary Circle

¹Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Beypazarı, Ankara, Türkiye

ORCID: M.F.Ç. 0000-0002-8020-4163

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Fatih Çavuş,
Milli Eğitim Bakanlığı, Başağaç Mah.
Güvenevler Sitesi D Blok D:2 Beypazarı,
Ankara, Türkiye
E-mail: fatihcavus@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 08.04.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 13.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 23.05.2019

Kabul/Accepted: 30.05.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Çavuş, M. F. (2019). Divan şairlerinin çevreye dair görüşleri (15. yüzyıl). *TUDED* 59(1), 27-65. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0006>

EXTENDED ABSTRACT

It is a known fact that poets cannot be considered separately from the environment they are in, that relations are established between artists and various circles, and that this situation is reflected in art pieces. Additionally, these relationships can be seen in various tighter forms in diwan literature. On the other hand, diwan poets made evaluations and detections on the environment through their poems. However, as Harun Tolasa stated, the relationship poets establish with their environment is an arts-based relationship. Poets' evaluations allow us to learn about the environment while the identification of environment's praise and critiques about the poet, identification of the personal artistic traits of poets, an artist's criticism of their era/environment and revealing the impacts of the artist on their contemporaries are important in terms of providing materials for literature history. However, evaluations on the perceptions of the environment on poetry and poets are limited to what poets see or think.

Poets of the 15th century included statements of complaints and grievances, satisfaction and gratitude in artworks such as eulogies, odes, and mesnevi. In our study, departing from these statements of poets, a general description of the poetry and the poet's environment in the 15th century is provided. Additionally, characteristics of people and types that constitute this environment, the perceptions of the environment on the poet and their poetry, the intended audience, other artists, the impact of poets on the environment, and expectations from the readers are also addressed.

Admiration and appreciation of poets' own poems, writing poems that are desired and wanted, the impact of the poem and poets are considered as an important measure in terms of their talent. Being admired, being in demand is a common desire of every artist in any period. Therefore, poets have stated similar thoughts on how the environment approached them and their poems, and their poems are in demand, admired and complemented. These evaluations emphasize the superiority of the poet and their work. Additionally, the fact that poems and poets are complimented shows that the environment understands and appreciates poetry.

The impact of poems or poets on environment is also evaluated. These impacts are stated as a gain for readers, listeners, and the environment in general. Poems, according to poets' statements, would be able to eliminate troubles in soul, cheer up readers, provide relief, make them lose themselves and even fall in love, cause tears, provide a muse, make people poets of eulogy or silence them completely, make them incapable, emit beautiful smells by adorning the universe, make them forget about other poems and poets and cause jealousy.

Most of the time, poets did not hesitate to express their expectations of the environment and their readers clearly with words spoken with the purpose of warning or advise or complain. Improvement of poets and creating valuable artwork is only possible through encouragement and incentives from the environment because what causes poets to write poems is the convenience provided by power, wealth, that statesmen have, and generosity. Thus, poets expect people to listen to and even memorize their words with sincerity, to understand the

value of words and elegance, to approach it as truth, to be able to distinguish between what is valuable and vile, to be well-informed and have taste, to be mature and humorous, to desire poetry and to put efforts in pursuing poetry. If a reader circle or respondent cannot be found, poetry will not be appreciated and as a result, the poet would regret and first lose their motivation and then their creativity and finally will lose their interest in writing poems. On the other hand, those who do not understand art, who do not appreciate beauty, who cannot distinguish the valuable from the vile, those who are enemies of poetry are ambiguous people that poets complain about. Poets took caution and avoided presenting poems to this type of people.

Poets shared their opinions on the artistic environment in their pieces through various means and purposes. First, famous masters of words from Iran such as Sa' dî, Firdevsî, Nizâmî, Selmân, Kâtibî, Kemâl-i İsfahânî and Câmî, and secondly a group including Necâtî, Şeyhî, Ahmet Paşa, Ahmedî and Cem Sultan were mentioned in poems. This way, poets expressed their admiration and appreciation and felt closer to these names and even considered them as masters by following their path and thus were influenced by them. In some examples, poets of 15th century claimed that their poems or poetry skills are superior to others and they stated they left them behind and even asserted that these famous poets are jealous of them. Or, they stated that certain poets of their time are incompetent, that they did not like them and criticized them.

Frequent appeal of poets to their environment and readership shows that environment is of crucial importance to them. As a result of this approach of poets, it is possible to access admiration and criticism of the environment towards poetry and poets as well as information related to this environment.

GİRİŞ

Belli bir zamana kadar yerleştirilmeye çalışılan yanlış kanaate rağmen artık divan edebiyatının hayata ve çevreye sıkı sıkı bağlı bir gelenek olduğu görülmekte, diğer taraftan şairlerin gelişiminde ve yetişmesinde çevre faktörünün önemi kabul edilmektedir. Şiir/şair-çevre arasındaki bu ilgi şairin bizzat yazdığı eserlerde bile fark edilebilecek boyuttur. Zira hiçbir şair hatta hiçbir sanatkar yoktur ki yaşadığı sosyal çevreden bağımsız düşünülebilsin. İçinde bulunduğu farklı çevrelerin tesiri ister istemez sanatkarın eserlerine gerek muhteva gerek dil veya şekil yönünden az ya da çok yansır. Sanatçı bundan kendini soyutlayamaz. Temelinde şairin yaşadığı sosyal ve tabii çevrelerin izlenimleri bulunan bu şiirler elbette ki çevreyle sıkı sıkıya bağlı, eğitim ve kültür seviyesi ne olursa olsun, o çevre içinde yaşayan herkesin ilgi ve beğenisini kazanabilecek özellikleri taşıyan eserlerdir. Üstelik şairlerin kimi ifadelerinde bu bağlamda olmak üzere çevreye dair tespit ve değerlendirmeler de göze çarpmaktadır (Sefercioğlu, 2000, 67; Bilkan, 1995, 62; Sefercioğlu, 2002, 665).

Şairlerin çevreyle ilgili tespit ve değerlendirmeleri sadece çevreye dair birtakım bilgiler edinmemizi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda şairlerin kendi sanatçı kişiliklerine yönelik önemli ipuçlarına da vesile olur. Ayrıca bir sanatçının çağını/çevresini eleştirmesi, çağdaşları tarafından değerlendirilmesi ve çağdaşları üzerindeki tesirinin ortaya konması, edebiyat tarihine malzeme sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Diğer yandan bu maksatla yapılan çalışmalar divan şiirinin daha iyi ve doğru anlaşılabilmesine de imkân sağlayacaktır. Bu nedenle şairlerin sanatçı kişiliklerine ve içinde buldukları çevreye dair bilgi edinmek hatta sanatçının çevresinde etkilendiği ve yararlandığı şahısların kimliklerini ortaya çıkarmak için şairler tarafından yazılan manzum ve mensur eserlerin incelenmesi gerekmektedir (Bilkan, 1995, 62).

Klasik Türk şairleri, şiir ve şair anlayışlarından söz ederken içinde yaşadıkları ve karşılıklı ilişkiler kurdukları sosyal ve kültürel çevreye de sık sık başvurmuşlardır. Ancak bunu yapmaktaki amaçları yalnızca içinde yaşadıkları sosyal ve kültürel çevreyi tanıtmak değil, bununla birlikte sanatını, eserini tanıtıp değerlendirmek ve çağın şiir, şair, toplum ilişkileri hakkında birtakım bilgi, anlayış ve alışkanlıkları yansıtmaktır. Harun Tolasa'nın ifadesine göre şairlerin bu bağlamdaki beyitlerinde genel okuyucu çevresi ve sanatçı çevresi olmak üzere iki çevreye dair değerlendirmeler görülmektedir. Genel okuyucu çevresi belirgin ve ayrıntılı olarak tanıtılmazken diğeri sanatçılardan ve sanata destek veren kişilerden oluştuğu için daha belirli ve dar bir çevre görünümüne sahiptir (Tolasa, 1982, s. 39).

Şairler, türlü vesilelerle okuyucuların şiirlerine yaklaşımlarıyla ve gösterdikleri tepkilerle ilgilenmişler, onların düşünce ve tepkilerini değerlendirmişlerdir (Bayram, 2005, 94). Şairlerin ait oldukları çevreye ve okuyucu grubuna sık başvurmaları, onlar için çevrenin vazgeçilemez bir önemi olduğunu göstermektedir. Padişah ve sadrazam gibi devlet görevlilerinin, çağın diğer şairlerinin ve âlimlerin, şair ve şiir hakkındaki değerlendirmeleri, bunlara olan ilgileri hatta destekleri söz konusu edilerek kimi zaman yakınma kimi zaman da

minnet ve şükran mahiyetinde beyanlar kullanılmıştır. Şairlerin bu yaklaşımları neticesinde hem çevreye dair birtakım bilgilere hem de çevrenin şiire, şaire dönük beğeni ve eleştirilerine ulaşmak mümkündür.

Tezkireciler de bilhassa sosyal ve kültürel durum özellikleri açısından şairleri tanıtmaya ve değerlendirmeye tâbi tutmuşlardır. Tezkirelerde bir yandan çevrenin şaire dair düşünce, kanaat ve yargılarına diğer yandan da şairler arası karşılaştırmalara başvurulmuştur. Ancak bu tanıtlarda şairin yaratılış özelliklerinin, edebî kültür ve gelenek içerisinde sonradan kazandıklarının çevrede yarattığı etki ve yankılara değinilmiştir (Tolasa, 2002, s. 272).

Çalışmamıza konu olarak XV. yüzyıl divan ve mesnevilerine yansıyan genel okuyucu ve sanatçı çevresi seçilmiştir. Bu çevrenin özelliklerini ve şairlerin çevreye dair görüşlerini belirleyebilmek için yüzyıl şairlerinin kendi sosyal ve kültürel çevrelerine dair gerek şikâyet ve yakınma, gerek memnuniyet ve şükran gayesiyle oluşturdukları ifadeler yer verilmiştir. Çalışmamızda şairlerin bu ifadelerinden yola çıkarak XV. yüzyılda şiir ve şair çevresinin genel görünümü, bu çevreyi oluşturan kişi ve tiplerin özellikleri, çevrenin şaire ve şiire bakışı, hedef kitle, diğer sanatkarlar, şairin çevre üzerindeki etkileri ve okuyucudan beklentileri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Kısaca şairlerin gözünden çevre ve döneme dair birtakım bilgilere, yorumlara ulaşmak amaçlanmıştır. Çalışmanın genel şablonunu oluşturan örneklemelerin yapıldığı şairler ve eserleri şu şekilde olmuştur: Ahmet Paşa - *Divan*, Adlı - *Divan*, Avnî (Fatih) - *Divan*, Cem Sultan - *Divan / Cemşîd ü Hurşîd*, Hamdullah Hamdî - *Divan / Tuhfetü'l-Uşşâk / Yusuf u Züleyha*, Mihrî Hâtun - *Divan*, Necâtî Bey - *Divan*, Şeyhî - *Divan / Husrev ü Şîrin*, Abdülvâsi Çelebi - *Halîlnâme*, Bedr-i Dilşad - *Murâd-nâme*, Tâcî-zâde Cafer Çelebi - *Heves-nâme*. Netice olarak XV. yüzyıl ve bu yüzyılda yaşamış 11 şair ile sınırlandırılan bu çalışmada şairlerin ifadeleri arasında yer bulan özellikle poetik görüş ve söylemlerle birlikte ele alınan çevreye dair tespitlere yer verilmiştir. İsmi geçen eserlerin taranmasıyla bu bağlamdaki tüm kullanım ve ifadeler tespit edilerek bir araya getirilmiştir. Örnek şiirlerden yola çıkarak gruplandırmalar yapılmış, şairlerin beyanlarına göre başlıklar oluşturulmuştur.¹

1. Divan Şairlerinin Çevreye Dair Görüşleri

15. yüzyıl şairlerinin eserlerindeki şiir ve şair bağlamındaki çevreye yönelik ifadelerinden hareketle çevre hakkında aşağıdaki tespit ve değerlendirmelere ulaşılmıştır:

1 Şairlerin bu kullanımları verilirken ilgili künye bilgileri şu şekilde düzenlenmiştir: İlgili beytin hemen yanına önce şairin ve/veya eserin adı, devamında beytin ait olduğu nazım şeklinin kısaltılması, şiirin veya nazım şeklinin numarası ve eğik çizgiden sonra beyit numarası (mesela 12. kasidenin 36. beyti için K.12/36) verilmiştir. Bentlerle kurulan nazım biçimlerinde ise “Mus.3-IV/6” örneğinde olduğu gibi ilk rakam şiir numarasını, Romen rakamı bent, ardından gelen numara ise bentteki mısra numarasını vermektedir. Ancak gerek divan tertiplerinin farklı olması gerek eserlerde beyit numarasının verilmemesi gerekse şiirler numaralandırılırken nazım şekillerinin ayrılması gibi durumlarda diğer bilgilerle birlikte buldukları sayfa numarasını vermek, nazım şeklini belirtmeyip şiirin numarasını almak ya da sadece sayfa numarasını vermek gibi uygulamalar da olmuştur (NBD, G.104/5, s.197; AD, 93/2, s.277; TU, s. 211 örneklerinde olduğu gibi). Mesnevilerde ise sadece beyit ve sayfa numarası belirtilmiştir. Ayrıca nazım şekilleri için beyit: B, gazel: G., kaside: K., kıt'a: Kt., mesnevi: Mes., rubâi: R., terkiib-i bend: Trkb. vb. kısaltmalar kullanılmıştır.

1.1. Çevrenin Şiir ve Şaire Bakışı

Şairler kimi ifadelerinde gerek yaşadıkları dönemde gerekse daha önceki zamanlarda insanların şiire nasıl yaklaştığını, şaire hangi gözle baktığını izah etmeye çalışmışlardır. Çünkü sosyal ve kültürel çevre; sanatkârın kendini soyutlayamadığı, soyutlayamayacağı bir olgudur. Klasik Türk şairleri de marifetlerini ve eserlerini tanıtır değerlendirilebilmek amacıyla içinde buldukları bu ortama sıkça başvururlar. Bu durum doğrudan olmasa da çağın sanat zihniyetini, alışkanlıklarını bizim de görebilmemizi sağlar. Şairlerimiz çevre olarak en çok genel okuyucu kitlesinden bahsetmiştir. Şairlerin bu çevre ile münasebetleri genellikle şiiriyle bu çevreyi etkilemesi, beğenilip takdir görmesi şeklindedir. Bazen bu hal bir dilek şeklinde de dile getirilebilir. Bu nedenle şairlerimiz şiirlerinin üstün olduğunu söylerken bir kanıt olarak herkesin dilinde olduğunu, çokça okunup rağbet gördüğünü, her zaman sevildiğini ve arzulandığını, itibarlı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Tolasa, 1982, s. 39-40).

Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme* adlı mesnevisinde şiir yazabilmeyi bir bina inşa etmeye, dolayısıyla kendini bir mimara, şiiri de bir binaya benzeterek hem ideal bir şiirin hem de güzel bir binanın özelliklerini vermiştir. Bu özellikler içinde en dikkat çekici yön, binanın duvarlarının insanlar tarafından sevilmesi, çatısının ise beğenilip rağbet görmesidir. Üstelik bu, daima aranan ve arzulanan bir binadır:

Yapam üstine bir divâr-ı mahbûb
Yaraşduram bir eyü sakf-ı mergûb² *Halilnâme*, B.301, s. 74

Şair, başka bir beyitteki ifadesine göre oluşturacağı bu eserin beğenilip itibar görmesini, insanların gönüllerinde sevgili olmasını arzular:

İlâhi sen bunı mergûb eyle
Gönüllerde anı mahbûb eyle³ *Halilnâme*, B.325, s. 77

Hamdullah Hamdi de iyi bir eserde olması gereken bu özelliği “pınar, su” teşbihi ile ifade etmiştir. Bu pınarın suyu öyle bir tada sahip ki onu içebilen doymuyor, içemeyen de şiddetle arzuluyor. Bu nedenle şair *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisine herkesin arzulayıp da bulamadığı bir pınarın tadını vermiştir:

Adımı Tuhfetü'l-Uşşâk kıldum
Tatını menba' u'l-eşvâk kıldum⁴ *Tuhfetü'l-Uşşâk*, s. 183

Hamdullah Hamdi'ye göre şiirin beğenilmesi için sevgiliyi konu edinmesi tek başına yeterli değildir, sözlerin de en güzel biçimde okunması gereklidir. Ay yüzlü güzel sevgilinin hususiyetlerinden bahseden sözler, hoş bir şekilde okunursa müşteriler bunları iştih kızıyacak, ele geçirmek için hırslanacaklardır:

2 (İnşa edeceği binanın: eserin) Üstüne sevilen bir duvar yapayım, rağbet görececek bir çatı yakıştırırım.

3 Allah'ım! Sen bu eseri rağbet gösterilen ve gönüllerde muhabbet duyulan (bir eser) eyle.

4 (Eserin) Adımı Tuhfetü'l-Uşşâk koydum, tadını arzulanan bir kaynak (ın suyu gibi) kıldım.

Okı meh-run metâ'ın şöyle hoş-ter
Ki germ olsun işidüb müşteriler⁵ *Tuhfetü'l-Uşşâk*, s. 183

Bedr-i Dilşad, *Murâd-nâme*'de ideal şairin sahip olması gereken nitelikleri sıraladıktan sonra onun tavsiyelerine uyup o özellikleri kazanan şairin insanlar tarafından sevilleceğini, sözlerinin de her zaman aranan, istenilen sözlerden olacağını belirtir hatta bunun için dua eder:

Ki sözün cihân içre mergûb ola
Hem özün kamulara mahbûb ola⁶ *Murâd-nâme*, B.6107

Buna göre bir şairin en büyük ideali bütün herkes tarafından tanınıp sevmek ve her zaman rağbet görmektir. Ancak bu menzile ulaşabilmesi için şairin bazı vasıfları kazanmış olması da gerekmektedir. Aynı mesnevisinde şair; insanların beğenisini kazanabilmek için gerekirse sözlerine farklı elbiseler giydirebileceğini, bunu da kendinden bir şeyler katarak başaracağını ileri sürmüştür:

Geyür ana bir dürlü dahı libâs
Ki görüp beğeneler eşrâf-ı nâs⁷ *Murâd-nâme*, B.6101

Genelde sanatın, özelde şairin değer ölçüleri arasında insanlar tarafından çok okunmasını, beğenilmesini de ekleyen ve bu ölçüyü hayli önemli gören Necati Bey, bunu kendi divanını işaret ederek örnelemiştir. Halk içindeki şöhretine, şiiirlerine olan ilgiye şaşırın şair, daha şiiirlerini deftere geçirmeden halkın divanını tuttuğunu söyler. Ayrıca burada Necâtî, belirli bazı kişilerden özel bir beklenti içerisindedir. Bunu bulamayınca da geniş çevreler içerisindeki ününe bakıp ortaya çıkan bu çelişkili duruma eseflenmektedir (Kaya, 2016, s. 156; Tolasa, 1982, s. 40).

Bu acebdir halk divânın tutar
Geçmedin dahi Necâtî deftere⁸ *Necâtî Bey Div.*, G.526/5 s. 385

İnsanların bir kısmı şairin divanını tutar diğer kısmı da şiiirleri duyunca aferin diyerek şairi takdir ederler. Ancak her iki durumda da Necati'nin şiiirleri, halk tarafından beğeni ile karşılanmış ve takdir edilmiştir. Bu rağbete sebep olan özellik ise şairin gazellerinde sevgilinin güzelliklerini tavsif etmesidir. Ayrıca bu ifadeye göre Necati, gazelleri sayesinde bu övgüleri hak etmiştir:

Bir gazel dedi Necâtî hüsnünün vafında kim
İşitenler hep dediler âferün üstâdına⁹ *Necâtî Bey Div.*, G.519/5, s. 382

5 Ay yüzlünün (güzel sevgilinin) hususiyetlerini şöyle en güzel (biçimde) oku ki müşteriler (bu sözleri) işitiip kızışsın (ele geçirmek için hırslısınlar).

6 Ki (şairin sözü) sözün cihanda rağbet edilen (bir eser) olsun, hem de sen (şair) herkese sevgili olasın.

7 (Sözlerine) Ona bir çeşit elbise giydi ki halk görüp beğensin.

8 Ey Necati, ne şaşırı ki (sen şiiirlerini) daha deftere geçirmeden halk divanını tutuyor.

9 Necati (sevgilinin) güzelliği vafında bir gazel söyledi ve (gazeli) işitenler (yazan) üstâda hep âferin dediler.

Bir başka gazelinde Necati, şiirlerinin bu kadar beğenilmesini, insanlar hatta çiçekler arasında rağbet görmesini şiirlerinde sevgilinin yanağını vasfetmesine bağlamıştır. Çiçekler, sevgilinin yanağını tasvir eden şairin şiirlerini yazmak için ellerinde tabak tabak kâğıt tutmaktadır. Burada dikkatimizi çeken yön şiirlerin sadece insanlar değil, diğer canlılar arasında da rağbet görüyor olmasıdır. Canlılar arasından çiçeğin tercih edilmesi ise şiirlerde güzellikten, sevgilinin yanağından bahsedilmesinden kaynaklanmaktadır:

Vasf-ı ruhunla yazmağa şi'rin Necati'nin
Kâğıt tutarlar elde çiçekler tabak tabak¹⁰ *Necâtî Bey Div.*, G.281/7, s. 276

Tâci-zâde Cafer Çelebi de benzer bir ifadeyle *Heves-nâme*'de kıymet bulan sözlerine halkın canıgönülden rağbet ettiğini belirtmiştir. Zira insanlar kıymetli olanı arzular ve bu arzu hiçbir zaman kaybolmaz:

Zarurî sözlerüm bulurdı kıymet
İderdi cân u dilden halk rağbet¹¹ *Heves-nâme*, B.442

Devamında şair, eserinin bu âlemde kendisinden bir yadigâr olarak kalacağını, halk arasında kıymet ve itibar kazanacağını bildirir:

Ola 'âlemde senden yâdgâr ol
Bula halk içre kadr u i'tibâr ol¹² *Heves-nâme*, B.493

Abdülvasi Çelebi, Necati Bey'de olduğu gibi sadece insanların değil insan dışı varlıkların da şiirlerine hayran olduğunu söyler. Bu varlıklar arasında Necati çiçekleri örnek gösterirken Abdülvasi Çelebi tüm mahlûkatı hatta melekleri ve onların söz, sanat ve musiki konusundaki işlevlerini düşünmüştür. Tüm insanlar şairin sözlerini güzel bulup takdir edecek, melekler de bu konuda onlara katılacaktır:

Halâyık eylesün bu sözde tahsin
Melâyık söylesün bu sâza temkin¹³ *Halilname*, B.256 s.69

Şiirin rağbet görebilmesi için sahip olması gereken bir başka özellik de taze bir tarz ve üslupla yazmasıdır. Divan şiirine yeni bir söyleyiş kazandırmak, taze hayallerle farklı imge ve ifadeler kullanmak bu tarzın hususiyetlerindedir. Zaten bir ifadeyi imge ya da mazmun yapan hususiyet; onun yeni bir buluş, farklı bir hayal olması hatta şairin icat ve hüner kabilinden tasarrufları ile ortaya çıkmasıdır (Harmancı, 2012, s. 130). Necati'ye göre taze bir üslupla yazılan eserler her zaman için rağbet görecek ve kalıcı olacaktır:

10 Necati'nin (sevgilinin) yanağını vasfeden şiirlerini yazmak için çiçekler ellerinde tabak tabak kâğıt tutarlar.

11 Halk (esere) canıgönülden rağbet ettikçe zaruri sözlerim kıymetlenirdi.

12 O (eser), âlemde senden bir yadigâr olsun, halkın içinde kıymet ve itibar bulsun.

13 İnsanlar bu sözleri güzel bulup takdir etsin, melekler bu saza merteye söylesin.

Bu tarz-ı tazeye rağbet sezadır
K'olur mergûb daim şâh-ı nev-ber¹⁴

Necâtî Bey Div., K.10/31, s.71

Necati Bey, bu taze tarz için turfanda yetişen yeni olgunlaşmış taze meyve dalları benzetmesi yapar. Şaire göre şiirin rağbet görebilmesi bu benzerliğe bağlıdır. Çünkü şiir, en az henüz mevsimin başında meyve ağacında görülmeye başlanan taze dallar kadar daha önce görülmemiş, yeni ve taze bir tarzla yazıldığında beğenilecek ve rağbet görecektir. Ayrıca rağbetin “daim” ifadesiyle aynı bağlamda verilmesi, bu tarzın geçici değil kalıcı olduğunu göstermektedir. Necâtî Bey bir gazelinde de padişahın kendisine iltifat etmeye başladığını hatta bu nedenle Şeyhî’yi örnek almaktan vazgeçtiğini belirtir.¹⁵

Ahmet Paşa, şiirlerinin rağbet görmesini rengîn lafızlardan oluşmasına ve insanları çok çeşitli hayallere sevk etmesine bağlar. Zira şiirin bu özellikleri okuyucu üzerindeki tesirin derecesini artıracak ve herkes şiire rağbet edecektir. Ahmet Paşa’ya göre eserin okuyucuda çeşitli hayaller uyandırması, muhayyileyi harekete geçirebilmesi dahası bu özellikleriyle çok okunup çok rağbet görmesi gerekir (Tolasa, 2002, s. 363). Bu gereklilik bir eserin sanat olarak kabul edilebilmesi için koşul olarak da görülebilir. Burada değinilen “hayâl-engîz şiir”in rağbet görmesi, hem o eserin gerçekten “hayâl-engîz” olduğunu kanıtlar hem de insanları çok çeşitli hayallere sevk ettiğine, dolayısıyla okuyucu üzerindeki tesirine işaret eder. Kısaca itibar gören ve rağbet edilen şiirler, rengîn lafızlardan oluşmaktadır:

Hayâl-engîz eş’ârın egerçi kim olur mergûb
Bana rengîn elfâzın inen çok yig gelir andan¹⁶

Ahmet Paşa Div., Kt.43/1

Ahmet Paşa, başka bir ifadesinde ise şiirine çokça rağbet gösterilmesini, onun herkes tarafından beğenilmesini önemsemediğini haber vermiştir. Çünkü ona göre nazmın bir cevher kadar kıymetli olmasının yanında kıymetini bilen bir müşterinin yani okuyucunun olması daha önemlidir:

Ahmed eger sözlerin kâsid olursa gam değil
Cevher-i nazmın bahâ bulur harîdârın gelir¹⁷

Ahmet Paşa Div., G.97/8

Cem Sultan’a göre bir eserin insanlar tarafından beğenilmesinin ön şartı padişah tarafından beğenilmesidir. Üstelik eseri eğer Sultan Mehmet beğenirse her yerde herkes tarafından rağbet görmekle kalmaz, eser ebedîleşir. Diğer yandan eser padişaha kıymetsiz yahut kusurlu ve eksik görünürse beğenilmez ve geri çevrilir:

14 (Şairin) taze tarzına (üslûbuna) rağbet yaraşır zira yeni olgunlaşmış meyve dallarına daima rağbet edilir.

15 Bk. “Övdüğü, takdir ettiği şairler” (*Necâtî Bey Div.*, G.151/7, s.218).

16 Her ne kadar (şairin) türlü hayallere daldıran şiirleri rağbet görse de rengîn lafızların bana ondan daha üstün gelir.

17 Ahmet! (Senin) sözlerin aranan sözler olmasa da gam değil (çünkü) müşterin gelince nazm cevherin kıymet bulur.

Begenürse eger Sultan Mehemmed
Olur ragbetlü her yirde muhalled¹⁸

Cemşid ü Hurşid, B. 5350, s.400

Bazen de insanlar, şaire ve şiirine hasetle yaklaşmışlardır. Söz gelimi Avnî, ince bir söyleyiş ile yazdığı güzel şiirlerini işiten Genceli Nizâmî, Sa‘dî-i Şîrâzî ve Selmân-ı Sâvecî’nin kendisine haset ve kıskançlıkla bakacaklarından emindir:

Bu kelâm ile Nizâmî işidürse sözüni
İlteler sana hased Sa‘dî vü Selmân bu gice¹⁹ Avnî Div., G.68/7

İran edebiyatının bu ünlü şairlerinin Avnî’nin şiirlerini kıskanması, sözün insanlar üzerindeki etkisine ve şairin şöhretine işaret etmektedir.

1.2. Şairin/Şiirin Çevre Üzerindeki Etkileri

Şairle çevre arasındaki ilişkilerin en başında şairin şiiriyle bu çevreyi ya da kişileri etkilemesi, böylece geniş çevrelerde ve uzak ülkelerde ünlü olması, çok okunması, beğenilip takdir görmesi gelir. Bazı beyitlerde divan şairleri, okuyucular üzerinde nasıl bir etki yarattıklarını, okuyucuların hayatında şiirlerinin ne gibi ihtiyaçlara cevap verdiğini, ne gibi değişiklikler meydana getirdiğini ifade etmişlerdir. Bunlar genellikle şiirlerin okuyucu ve çevre üzerindeki etkisine, fonksiyonlarına işaret eden kullanımlardır. İlgili ifadelerde şiirin neşe ve ferahlık verdiğine, okuyanı kendinden geçirip âşık ettiğine, güzel ve zevkli vakit geçirmeye vesile olduğuna, eğlendirdiğine, aşk acısını dindirdiğine, âşık ile sevgili arasında bir nevi haberleşmeyi sağladığına, rakiplere karşı şaire üstünlük kazandırdığına değinilmiştir (Tolasa, 1982, s. 40-44).

Cahiliye döneminde de şiirin insanlar üzerindeki etkisi, adeta şiirin ve şairin amacı olarak değerlendirildi. Bu yüzden şairlerin şairlik yeteneği dinleyenlerin ruhuna etki eden yaratıcılık gücü ile ölçüldü. Bu nedenle şair tabii olarak söylediklerinin dinleyicinin ruhuna uygun olup olmadığını düşünmeye başlamıştır. Çünkü söylediklerini dinleyicinin anlama boyutu şiirin anlaşılabilirlik düzeyinin göstergesidir. Ancak dinleyicinin ruhunda bulunan şey, ortak kanaat; anlayışı ise ortak zevkin yansımından başka bir şey değildir. Böylece şiir, eleştirel olarak eğlendirici etki ölçüsü açısından değerlendirildi. Poetika da dinletme ve eğlendirme estetiği esasına dayandırıldı (Adonis, 2004, s. 25).

Netice olarak her zaman için şairin zihninde oluşan düşünce, duygu ve imgelerin okuyucuya başarılı bir biçimde aktarılarak okuyucuda da aynı güçlü etkiyi yaratabilen şiirler etkileyici şiir kabul edildi. Bu da dilin ne ölçüde etkili, ne büyük bir güç olduğunu göstermektedir (Aksan, 2005, s.12).

18 Eger (eseri) Sultan Mehmet (Fatih) beğenirse her yerde sürekli ragbet görür.

19 (İnce bir söyleyiş ile yazdığı) Şiirlerini, sözlerini Genceli Nizâmî işitirse Sa‘dî-i Şîrâzî ve Selmân-ı Sâvecî sana bu gece haset ve kıskançlıklarını iletirler.

Şiirin hem söyleyene hem dinleyene hem de sunulan kişiye bir etkisi ya da faydası olması beklenir. Zira şairlerin şiir yazarken ulaşmak istedikleri bir hedefleri, gayeleri vardır. Bu gayeler arasında sözü edilenlerin pek çoğu şiirin ya da şairin, okuyucu ve çevre üzerindeki etkilerine de işaret etmektedir. Hatta bu etkinin büyüklüğü nispetinde şiirler de kıymet kazanmıştır.

Divan edebiyatında “toplumsal duyarlık” gibi bir etkenden söz edilemese de bu durum, onların topluma tamamen kayıtsız oldukları anlamına da gelmez. Ancak genel olarak Osmanlı şairlerinin duyduğu öncelikli kaygının okura verilecek şiirsel haz olduğu belirtilmektedir. Diğer bir deyişle şairler, sözün insanlar için keyif verici, kederden uzaklaştırıcı işlevini önemsemişlerdir. Bu bağlamda XV. asırda üzerinde en fazla durulan tespit, şiirin dertleri giderip gönüllere ferahlık vermesi, insanlarda zevk ve sefaya vesile olmasıdır (Buğra, 2007, s. 64).

Mesnevisi için canlara ferahlık veren bir hitaba sahip olduğunu söyleyen Cem Sultan, günlündeki hisleri içten bir üslupla dile getirmesi neticesinde insanları gönülden ferahlatan eserler ortaya çıkarmıştır. Buna göre bir eserin dinleyenleri ferahlatabilmesi için onun canıgönülden söylenmiş olması gerekir:

Didüm cân ü gönülden bu kitâbı
Ki cânlara müferrihdür hitâbı²⁰ *Cem Sultan Div.*, B.1091, s.77

Keyif veren, insanları gönülden mutlu eden şiir gönüldeki dertleri de yok edecektir. Yazdığı eseriyle şair, feryat edecek derecede ızdırap çekenlerin bile acısını dindirir ve onları mutlu eder. Bu yüzden insanlar ne kadar kederli olursa olsun eğer mutlu olmak isterlerse Cem Sultan’ın *Cemşîd ü Hurşîd* adlı mesnevisini okumaları gerekmektedir:

Şu vaktin gamla kim feryâd idesin
Okıyup bu kitâbı şâd olasin²¹ *Cemşîd ü Hurşîd*, B.1071, s.75

Hamdullah Hamdi’ye göre bir eserin bu işleve sahip olabilmesi onun tazeliği, insanlar tarafından beğenilmesi ve rağbet görmesi ile ilgili bir durumdur. Buna göre okuyan kişilerin gönüllerini hoş edip onlardan kederi uzaklaştırmak, yalnızca taze ve rağbet edilen şiirlerle mahsustur:

Ko ihmali okı bir tâze kıssa
Ki işiden gönülden gide gussa²² *Tuhfetü'l-Uşşâk*, s.182

Necati Bey de şiirin okuyanları neşelendirdiğine ancak böyle bir etki için rengin gazeller yazmak gerektiğine değinmiştir. Şair gazelin rengin olmasını da sevgilinin lâle yanağının övgüsü için yazılmasına bağlamıştır:

20 Ruhlara ferahlık veren sözleri (olan) bu kitabı canıgönülden söyledim.

21 Feryat edecek (derecede) gamlı vakitlerinde bu kitabı okuyup mutlu olursun.

22 İhmali bırakıp taze bir kıssa oku ki (onu) işitenlerin gönülünden keder gitsin.

Nice rengîn demeyen lâle ruhun medhini kim
Gül gibi hurrem olur her kim okursa gazelim²³ *Necâtî Bey Div., G.366/7, s.314*

Halilnâme'de Abdülvâsi Çelebi musikinin, sözün ve dolaylı olarak da şiirin insanlar üzerindeki tesirinin hangi boyutlara ulaşabileceğini göstermek için "sarhoş olup kendinden geçmek" anlamına gelen "mest" ifadesini kullanır. Şairin sözleriyle kimi zaman ruhlar mest olur kimi zaman da insanlar kendinden geçerek oyunlar oynar:

Gehi bu sâz ile mest olsun ervâh
Gehi bu söz ile oynasun eşbâh²⁴ *Halilnâme, B.254, s.69*

Şair şiiriyle etrafına sadece mutluluk dağıtmaz, şiirindeki güzellik ve etkileyicilikle okuyucu üzerinde büyük bir değişime neden olur, insanların aklını başından alır. Neticede insanlar bu özellikteki şiirleri okuyunca âşık olup mecnun misali sarhoş gezmeye başlarlar. Abdülvâsi Çelebi, şiirin muhatabı üzerindeki bu tesirini daha önce görülmemiş bir güzelliğe, hayallere ve manalara bağlamıştır. Görülmemiş bu güzellikler, görülmemiş sonuçlara neden olacaktır. Şairin *Halilnâme*'deki söz ve fikirleri henüz bakir olduğu için genç yaşlı herkesi gönülden etkileyecek ve âşık edecektir:

Nazar kılun bu bîkr-i fikre kim ol
İder âşık bu dem her şeyh u şâbbî²⁵ *Halilnâme, B.3640, s.493*

Avnî, şiirindeki tesirin gönüllere nakşedecek derecede olduğunu haber verdiği bir beyitte şiirlerini gönüllerin levhasına nakşedenlerin kırmızı mürekkeple yazılması gereken yerleri gözyaşları ile yazdığını ifade etmiştir. Buna göre şiirin etkileyici olduğunun göstergesi gönüllerde yer etmesi ve gözyaşlarına neden olmasıdır:

Gözü yaşıyla yazar sürhî yerini dem-be-dem
Avnîyâ eş'ârûnî levh-i dile mestûr iden²⁶ *Avnî Div., G.63/5*

Okuyucular üzerindeki en büyük değişim, şiirin yakıcılığından kaynaklanır. Gönülden söylenen sözlerle kurulu şiirler önemli bir etki gücüne sahiptir ve okuyucunun gönlüne bir aşk gibi ateş düşürür, ruhuna dokunur, hararet verir. Şiirin bu işlevine pek çok şair tarafından değinilmiştir. Söz gelimi Tâcizâde Cafer Çelebi'nin ifadesine göre şiir sahibinin temiz yaratılışa sahip oluşu ile gönülleri yakıp insanları kendinden geçiren sözler arasında bir ilgi kurulmuştur:

O birkaç dâne şi'r-i sûznâkun
Ki nazm itmişdi anı tab'-ı pâkûn²⁷ *Heves-nâme, B.2155*

23 Sevgilinin lâle (gibi) yanaklarının övgüsü (için yazdığı) gazellerini her kim okursa gül gibi sevinçli olur.

24 Bazen bu sâz ile ruhlar mest olur, bazen bu söz ile şahıslar oynar.

25 Bu zamanda genç yaşlı herkesi âşık eden bu benzersiz fikre (herkes) nazar etsin.

26 Ey Avnî! (Senin) şiirlerini gönüllerin levhasına gizleyenler, kırmızı mürekkeple yazılması gereken yerleri gözyaşı (kanlı gözyaşı) ile yazar.

27 (Senin) Pâk yaratılışının nazm ettiği o birkaç tane yakıcı şiirler...

Şair sözü bazen de âşıklara ilham olmak gibi bir fonksiyona sahiptir. Allah tarafından feyiz yoluyla şairin kalbine gelen mana, şiirin teşekkül edilmesini sağlayan önemli bir kaynaktır. Ancak sezgi yoluyla keşfedilebilen ve manevi bir yardım olan ilham, ilâhi kaynaklıdır. Bununla birlikte sevgili, tabiat, diğer şairler ve onların sözleri de şairlere çeşitli ilhamlar sunmuştur. Şiirler sahip olduğu değer ve güzelliklerle diğer şairlere ilham kaynağı olduğu gibi ifade ettiği mana ile bir taraftan dertleri ziyadeleştirip diğer taraftan âşıklara ilham verebilir. Hamdullah Hamdî'nin muhtevası aşk olan sözleri, taşıdığı tesirle âşıkların dertine dert katar; ancak bu hal bir kazanca yol açar ve âşıklara ilham kaynağı olur. Şairin sözü derde, dertler ise ilhama sebep olmaktadır. Buna göre âşık için dert bir sermayedir:

Sözlerün dert arturur Hamdî senün
Çün kamu ilhâmıdır ‘âşıklarun²⁸

Hamdullah Hamdî Div., 103/5, s.176

Hamdullah Hamdî, şair sözünün insanları coşkuya sevk ettiğini hatta bu sözleri işitenlerin vecde kapılıp kendinden geçtiğini haber vermiştir. Sözlerinde bu etkiye sahip olan şair, çeşitli ilimlere sahip olmasından ötürü bir “Simurg-i maarif”; etkilenenler ise ancak “insân-ı ârif”tir:

Ne tuti belki simurg-ı ma‘ârif
Sözünden vecd olur insân-ı ârif²⁹

Tuhfetü'l-Uşşâk, s.183

Vecde kapılanlar, eğer şairse o heyecanla dile gelip şiir söylemeye başlarlar. Necati Bey'e göre son derece taze, güzel, etkili, zarif ve orijinal olan gazeller, işiten her şairi dile getirecektir. Kendi şiirinin insanlar üzerinde böyle bir tesire sahip olacağına inanması, şiirinin “âb-dâr” olması ile ilgilidir. Buna göre âbdâr gazeller, insanları söyletme özelliğine de sahiptir:

Gûş eyler ise bu gazel-i âb-dârımı
Her şâ'iri getire gibi tercümana tîğ³⁰

Necâtî Bey Div., K.11/46, s.74

Böyle bir netice için Hamdullah Hamdî, okuyucunun şair olmasına da gerek duymaz. Çünkü şair, kendisine yoldaş olanları gazel şairi haline getirme gücüne ve etkisine sahiptir. Bunu sağlayan, şairde var olan aşk duygusunun gücüdür. Çünkü bu aşk sırrının işi ezelden beri birinden diğerine sirayet etmektedir. Ancak bu etkinin gerçekleşmesi için şaire yakın olmak onunla arkadaş olmak gereklidir. Dolayısıyla şair, sahip olduğu etkileyicilikle etrafındaki insanların da şiir söylemesine sebep olur hatta bir nevi onlara şiir söylemeyi sağlar:

Gazel-serâ olur ey Hamdî sana hem-ser olan
Bu sırr-ı ‘ışkun ezelden işi sirâyetdür³¹

Hamdullah Hamdî Div., 52/5, s.149

Yukarıdaki örneklerin aksine kimi zaman da mu‘ciz lafızların bir neticesi olarak şiirlerde insanları susturan bir etki görülebilmektedir. Necati, yazdığı şiirleri okuyanların özellikle de

28 Hamdî, senin sözlerin dert artırır çünkü (o sözlerin) tamamı âşıkların ilhamıdır.

29 (Sen) bir papağan değil belki de marifet simurgusun, (Senin) sözünden arif insanlar vecde kapılır.

30 Kılıç (şiirin redifi), bu âb-dâr gazelimi işiten her şairi dile getirir (söyletir).

31 Ey Hamdî! Bu aşk sırrının işi ezelden (beri) sirayettir, (bu nedenle) sana arkadaş olan gazel okuyucusu olur.

mu‘ciz lafızlarını işitenlerin önce şiir söylemeye, sonra da konuşmaya tövbe edeceklerini haber verir zira şair, insanları acze düşüren bir nazma sahiptir:

Bu mu‘ciz nazmın elfâzın Necâtî
İşitenler eder güftâra tevbe³²

Necâtî Bey Div., G.554/7, s.398

Söz bir güçtür, acizlere de güç verir. Ancak şairin söz gücünü nasıl kullanması gerektiğini bilmesi gerekir. Bunu başarabilen şair, sahip olduğu marifet ve söz gücü ile diğer insanlara da güç sağlayabilir. Ahmet Paşa, şiirinin kerametinden ve hazinelerinden övündüğü bölümde eserini açık okuyan her insanın, aciz de olsa, derman bulup güçleneceğini iddia etmiştir:

Ki her nâ-tuvân k’arı hânâ ola
Açıp görmesiyle tuvâna ola³³

Ahmet Paşa Div., K.2/82

Şiirler, sahip olduğu türlü güzelliklerle kâinatı süsler ve etrafına güzel kokular yayar. Bu özellik, şiirin dinleyiciler üzerindeki etkisi ve her tarafa yayılıp şöhret kazanması ile ilgilidir. Şeyhî’nin şiiri, sevgilinin inci dişlerini methederken etrafa inciler saçır; sevgilinin saçından söz ederken de âleme amber kokuları yayar. Şaire göre şiirin etrafa inci ve amber kokuları saçması mevzuya bağlı olarak gelişen özelliklerdendir. Ayrıca şair, şiirinin hem kıymetine hem de etkileyciliğine vurgu yapmıştır:

Dürleri medhinde nazmum bahrdür lü’lü’-nisâr
Şa‘rı sevdâsında şi‘rüm ‘âleme ‘anber saçar³⁴

Şeyhî Div., G.81/7

II. Bayezid için yazdığı bir kasidesinde Ahmet Paşa şiirin etrafa yaydığı güzel kokulara işaret ederken bu kokunun tüm cihanı tesir altına aldığı belirtmiş ve eserin hem lafız hem de mana ile birlikte güzel olduğunu vurgulamıştır. Çünkü burada şiir bir çiçek (gül); o şiirin lafzı çiçeğin görünüşü, güzelliği; manası ise gülün kokusu olmuştur. Ahmet Paşa’nın şiirleri anlam yönünden o kadar güzel ve etkileyici ki tüm dünyayı güzel kokusuyla (anlamıyla) donatıyor. Kokunun geniş etki alanı, divan şairlerince şiirin kazandığı şöhreti ve farklı memleketlerde bile tanınmış olmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Buna göre böyle güzel bir kokuya sahip şiir herkes tarafından beğenilecek ve rağbet görecektir:

Ahmed ey Şeh bezmine bir deste gül gönderdi kim
Nâfe-i hulkun gibi etti cihânı anberîn³⁵

Ahmet Paşa Div., K.23/54

Şiirin çevre üzerindeki başka bir etkisi ise okuyanlara diğer şiirleri ve şairleri unutturmasıdır. Şairler, bu tesiri şiirin bir özelliği olarak değerlendirmişlerdir. İncelediğimiz eserlerde bu bağlamda tespit ettiğimiz beyitlerde herhangi bir isim zikredilmeden “eş’âr” ve “şair” ifadeleriyle diğer tüm şiir ve şairler kastedilmiş, onlarla bir mukayese yapılmıştır.

32 Necâtî, bu mu‘ciz nazmında (yer alan) sözleri işitenler, konuşmaya (bile) tövbe ederler.

33 Onu (eserini) okuyan her güçsüz (çaresiz), (eseri) açık görmesiyle (dahi) güç ve kuvvet sahibi olur.

34 (Sevgilinin) İnci gibi dişleri medhindeki nazmım, inci saçan bir denizdir, (sevgilinin) saçımın sevdasından (söz ederken) âleme amber (kokuları) saçar.

35 Ey Padişah, Ahmet Paşa (senin) meclisine bir deste gül gönderdi, bu gül senin huyunun kokusu gibi cihanı amber kokulu yaptı.

Necati Bey diğer tüm şairlerin şiirlerinin artık tamamen unutulduğunu, onların yerine ise herkesin elinde ve dilinde kendi gazellerinin olduğunu belirtmektedir. Burada diğer beyitlerde doğrudan belirtilmeyen bir hususa da işaret edilmiş, dönemin diğer şairlerinin ve diğer şairlerin şiirlerinin durumuna da değinilerek onların devrinin kapandığı artık Necati Bey'in şiirlerinin revaçta olduğu karşılaştırmalı olarak anlatılmıştır:

Unutuldu dükeli şâ'irin eş'ârı kamu
Şimdi ellerde vü dillerde Necâtî gazeli³⁶ *Necâtî Bey Div.*, G.636/5, s.435

Şairin bu vasıfta söylediği beyitlerinde dikkat çeken ortak nokta gazellerini öne çıkarmak istemesidir. Bütün şiirlerini değil özellikle gazellerini övmekte, gazellerinde bu özelliklerin bulunduğunu söylemektedir. Bu durum bize Necati Bey'in neden gazel şairi olarak kabul gördüğünü bir kez daha göstermiştir. Nitekim klasik şiir vadisinde Necati'nin şiirlerini halkın elinden düşürmemesinin sebebini onun şairlik gücünde ve özgünlüğünde aramak gerekir. Şairin bu gücünü en iyi yansıtan şiirleri ise âşıkane bir eda ve ince hayallerle bezediği, samimi bir dil ve üslupla sunduğu gazellerdir (Günşen, 2009, s. 443).

Tâcizâde Cafer Çelebi de yakın bir ifadeyle kendi şiirlerini bir kez okuyan bir daha başka şiirleri diline dahi getirmeyerek sözlerinin okuyucular üzerindeki fevkalade etkisine işaret eder:

Velî girse senün şi'rün eline
Getürmez dahi eş'ârı diline³⁷ *Heves-nâme*, B.1733

Unutturulan sadece diğer şairler ve onların şiirleri değildir. Şiirdeki musiki de dinleyenleri etkileyecek ve onlara diğer sesleri ve makamları unutturacaktır. Dönemin diğer mesnevi şairi Abdülvâsi Çelebi, *Halilnâme*'sinde şiir-musiki ilişkisine değinerek sedâsının İsfahan ve Hicazı bile geride bırakacağını söyler. İsfahân ile Hicaz Osmanlı musikisinde kullanılan makamlardandır. İsfahan diğerine göre çok daha eskidir. En az yedi asırlık olduğu varsayılır (Sefercioğlu, 1999, s. 649). Divan şiirinde Nâhid adıyla da anılan ve aslında bir gezegen olan Zühre'den burada olduğu gibi genellikle çalgıcı olarak söz edilir. Şairin vereceği o ses yeni bir makam oluşturacak ve diğer bütün makamlar unutulacak. Beyitte sözün etkisine ve şöhretine bir işaret söz konusudur:

Bir âvâz idelüm kim Zühre sâzı
Unıtsun İsfahan ile Hicazı³⁸ *Halilnâme*, B.253, s. 68

Diğer yandan beğenilen, beğenildiği için de şöhret kazanan kelâmlar kıskançlıklara neden olabilmektedir. Öteki usta şairlere kıskançlık yaşatmak; şairin usta, şiirin ise etkileyici olduğunun alametidir. Avnî, ince bir söyleyiş ile yazdığı güzel şiirlerini işiten Genceli

36 Bütün şairlerin şiirleri tamamen unutuldu, şimdi ellerde ve dillerde Necati'nin gazelleri (etkilidir).

37 Ancak senin şiirin (okuyucuların) eline (bir kere) girse (başka) şiirleri diline dahi getirmeyez.

38 (Öyle) Bir ses edelim ki Zühre'nin sazı İsfahan ile Hicaz (makamlarını) unutsun.

Nizâmî, Sa‘dî-i Şîrâzî ve Selmân-ı Sâvecî’nin kendisine bu gece haset ve kıskançlıklarını iletceklerini düşünmektedir.³⁹

1.3. Şairin Çevreden/Okuyucudan Beklenti ve Şikayetleri

İdeal bir şiirin ya da şairin belli başlı özellikleri olduğu gibi çevrenin de birtakım vasıfları ve şartları kazanmış olması gerekmektedir. Üstelik şiir, şair ve çevrenin her birinin bu ideal özelliklere sahip olması, bir diğ erinin mükemmel oluşuna katkı sağlayacak ve neticede ortaya çıkan bütünde bir âhenk, güzellik, mükemmellik vb. görülecektir. Bir başka ifadeyle taşınması gereken vasıfları kendisinde barındıran bir şairin yazacağı şiir de ideal özelliklere sahip olacaktır. Diğ er yandan şiirin ve şairin ihtiyaç duyacağı şartlarla ilgili eğer çevrenin kusurları varsa şairden mükemmellik beklemek anlamsızdır.

İdeal bir çevreye sahip olan yani yaşadığı dönemde ihtiyacı olan destek ve himayeyi gören, daima iltifat edilip şiir yazmaya teşvik edilen, şiirden ve sanattan anlayan bir okuyucu kitlesine hitap edebilen, hak ettiği itibara ve takdire ulaşabilen bir şair hiç şüphesiz daha verimli olacak ve marifetini göstermek isteyecektir. Bu nedenle şairler okuyucuların ya da tüm çevrenin şiirlerine yaklaşımıyla ve gösterdikleri tepkilerle yakından ilgilenmişler ve onların düşüncelerini, tepkilerini değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler, kimi zaman iyi bir okuyucu olmanın şartlarını kimi zaman şairin çevresinden beklentilerini kimi zaman da bu konuda gördüğü eksiklikleri ortaya koyma şeklinde olmuştur. Ayrıca şairler bu tür ifadelerde bir nevi ikaz, tavsiye, şikâyet ve eleştiri biçiminde bir üslup kullanmışlardır (Bayram, 2005, s. 94).

XV. yüzyılda şairler, ait oldukları çevreden itibar görmek ve takdir edilmek istemiştir. Bu bağlamda şairle yakın ilişki içinde olmak, onları anlamak, takdir etmek, değerlendirmek açısından şiirlerde açıkça işaret edilen müessese padişahlık müessesesidir. Padişah, sadece maddi imkânın değil, aynı zamanda kültürel bir zevkin, bir değer ölçüsünün merkezi durumunda görülmüştür. Zira o, şaire sadece çeşitli imkânlar veren, sadece onu destekleyen değil; bunu kime yapacağını iyi bilen, değerliyi değersizden ayırt edebilen bir kimsedir (Tolasa, 1982, s. 41).

Şairlerin, okuyucu ve muhatap çevresinde bulunmasını bekledikleri özellikler şunlardır:

1.3.1. Rağbet, İtibar, Teşvik ve Himayeleri

Sözün ve şiirin gücünü elinde bulundurduğu için şairler, bu gücü en iyi bilen ve takdir edendir. Ayrıca bu özelliklerini bir vasıta olarak kullanan şairler, padişah gibi kudret ve iktidar sahiplerine etki eder, devletin üst kademelerinde yer alır, toplumu dahi bu güçle değişime uğratarlar. Şairlerin ellerindeki bu gücü kullanıp geliştirmeleri büyük oranda devlet ileri gelenlerinin destek, teşvik ve himâyelerine bağlıdır. Zaten büyük bir çoğunluğu aynı zamanda şair olan Osmanlı sultanları, kendi dönemlerindeki şair ve ediplere daima lütuf ve

39 Bk. “Çevrenin Şiir ve Şaire Bakışı” (*Avnî Div.*, G.68/7)

ikramlarda bulunmuşlar, şairin ve şiirin en büyük hamisi olmuşlardır (Doğan, 2011, s. 118; Kaya, 2016, s. 187).

Bu açıdan şairler kendileri ve sanatı için en başta padişahın iltifatına, beğenisine adeta ihtiyaç duymuşlar, beğenilen eserin daha değerli olacağını ifade etmişlerdir. Cem Sultan, henüz 19 yaşında bir şehzade iken yazdığı *Cemşîd ü Hurşîd*'i (İnce, 2000, s. IX) o sırada tahtta olan babası Fatih Sultan Mehmet'in beğenisine sunmuş ve padişahın takdiri ile eserinin kıymetleneceğini düşünmüştür. Çünkü şaire göre bir eserin insanlar tarafından beğenilmesinin ön şartı padişah tarafından beğenilmesidir. Üstelik eseri eğer Sultan Mehmet beğenirse her yerde herkes tarafından rağbet görmeyecek, eser ebedileşir. Diğer yandan eser padişaha kıymetsiz yahut kusurlu ve eksik görünürse beğenilmez ve geri çevrilir:

Begenürse eger ol şâh-ı 'âlem
Bu ebyâtı begenür cümle 'âlem
Ve ger redd ide ne denlü ola hub
Görünür il gözine hor u ma'yub⁴⁰ *Cemşîd ü Hurşîd*, B. 5352-5353, s. 400

Dolayısıyla şiirine iltifat edilmemesi şairi susturan önemli bir etkidir. Bunun yanında eserinin beğenilmemesi ve bu yüzden beklediği itibarı görememesi gibi durumlar şairin şiirden uzaklaşmasına sebep olabilir (Öztoprak, 2006, s. 113).

Necati Bey, padişahın kendisine destek olması neticesinde büyük bir itibara sahip olduğunu ve halkın kendisine gerekli tazimi, hürmeti gösterdiğini ifade eder. Buna göre padişahların arka çıkması, destek olması şair için hem büyük bir nimet hem de üstünlük vesilesidir:

Baş egseler önümde cihân halkı tan değil
Ey şehriyâr çün ki hüner-mende arkasın
Mihrâb önünde secdeye varmazdı kimse hiç
Durup hemîşe Ka'beye vermese arkasın⁴¹ *Necâtî Bey Div.*, Kt.60, s. 142

Ancak bu nimete ve dereceye vâsıl olabilmek için hüner sahipleri hünerlerini göstermeyi bilmelidir. Necati Bey, şairlerin kendi kendine övünmesini doğru bulmaz lakin insanlarda iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyeti olmadığından övünmek lazım geldiğini, hüner Mısır'ında Yusuf gibi aziz olmak için şairin kendisini bizzat satması gerektiğini söylüyor. Çünkü bütün hünerine rağmen layık olduğu alakayı göremeyen şair, sanatını bir geçim vasıtası olarak kullanmaktadır (Çavuşoğlu, 2001, s. 33):

Mısır-ı hünerde kendüyi satmak gerek kişi
Yûsuf gibi dilerse ki vara aziz ola⁴² *Necâtî Bey Div.*, Kt.79/2, s. 146

40 Eğer o âlemin padişahı bu beyitleri beğenirse cümle âlem de beğenir ve eğer (o padişah: sevgili) reddederse ne derece güzel olabilir? Halkın gözüne hakir ve noksan görünür.

41 Ey büyük padişah! Dünya halkı önümde baş egseler (buna) şaşılmaz çünkü (sen) hüner sahiplerine arka çıkarsın. (Eğer) Durup arkasını Kâbe'ye vermeseydi mihrabın önünde hiç kimse secdeye varmazdı.

42 Hz. Yusuf gibi aziz olmak isteyen kişinin varıp hüner Mısır'ında kendisini satması gerekir.

Şiirine rağbet edilmesi de şairin beklentileri arasındadır. Ahmet Paşa, şairin gelişmesi ve eser vermesinin teşvike ve rağbete dayandığını düşünmektedir. Bu nedenle şair, şiirinin rağbetle ve ilgiyle dinlenmesini ister, böyle olunca güller gibi her yıl taze bir divanı çıkacağını ifade etmiştir:

Dinlesen rağbetle bir gün Ahmed'in bir beytini
Gül gibi her yıl çıka bir tâze divânı düüst⁴³ *Ahmet Paşa Div., G.20/8*

Özellikle devletin en üst kademelerindeki rical, şairlere sağladığı imkânlarla onları şiir yazmaya da teşvik etmişlerdir. Necati Bey'e göre şairleri yazmaya teşvik eden, onları söyletip güzel şiirler yazmalarına vesile olan; devlet adamlarının sahip oldukları güç, zenginlik vb. imkânlar ile sağladıkları kolaylıklar ve gösterdikleri izzettir (Kaya, 2016, s. 90):

Devlet esbabı müyesser izzet âdâbı karin
İşbu ma'nîler durur şâ'irleri gûya eden⁴⁴ *Necâtî Bey Div., Trkb.3-IV/6, s. 124*

Şairlerin şiir söyleme sebepleri arasında değerlendirilebilecek bu yaklaşıma göre devlet katında itibar görmek ve işlerini kolaylaştırmak isteyen şairler, şiire yönelmişlerdir. Ancak şiirin yalnızca bu amaç için bir araç olduğunu ifade etmek doğru değildir. Zira;

“Osmanlılar'da şairlik bir meslek kabul edilmediği gibi sadece şairin geçimi sağlamaya yarayan bir sanat dalı olarak da düşünülmemiştir. Üstelik sadece şairler değil, âlim ve diğer sanatkârlar da hükümdar ve diğer devlet adamlarından himaye görmüş, onların in'âmına nâil olmuştur. Usta şairler sarayın itibarını yükselttikleri için padişahların gözdeleri haline gelmiş, onlara yakınlıkları ölçüsünde uygun bir makama tayin edilmiş ve yüklü câizelerle ödüllendirilmiştir. Ayrıca padişahların takdir ve desteği, şairlerin tanınıp şöhretlerinin yayılmasında en az onların yetenek ve meziyetleri kadar önemlidir.” (Karaarslan, 2010, s. 303).

Şair, kendisine verilen bu lütufların ve kabiliyetin okuyucu tarafından fark edilmesini ve neticede itibar görmeyi bekler. İtibar görememek şair için son derece olumsuz bir durumdur. Bir gazelinde Necati Bey, hak ettiği ilgi ve itibarı göremediğini, bu beklentiler uğrunda kaleme alındığı ima edilen onca şiirinin ve divanının da bir işe yaramadığını belirtmek suretiyle dile getirmiştir:

Mahlâs gibi Necâtî'nin alçakda kaldığı
Eş'ârı ile defter ü divâna yanayım⁴⁵ *Necâtî Bey Div., G.380/8, s.320.*

Diğer taraftan Necati Bey, bulunduğu meclislerde itibar göremeyişinin sebebi olarak da şiirlerini göstermektedir. Onun şiirleri, şairin tıpkı bir ayakkabılık gibi meclisin en aşağı yerinde, en son bölümünde bulunuşunun sorumlusudur. Şair, böyle bir ifadeyle bir nevi şiir yazmış olmaktan, şairlikten şikâyette bulunmaktadır (Kaya, 2012, s. 214):

43 Ahmet'in bir beytini bir gün rağbetle dinlesen, bir gül gibi (onun) her yıl taze bir divanı çıkar.

44 Şairleri söyleten devlet adamlarının (onlara) güç ile (sağladıkları) kolaylık ve izzettir.

45 Necati mahlas gibi alçakta kaldı; şiirleri, defter ve divanına yanayım (bunlara rağmen).

Benim eş‘ârdır eden yerimi saff-ı ni‘âl
Okuyan mahlâsımı anlaya dîvânımdan⁴⁶ *Necâtî Bey Div., G.424/10, s.339*

1.3.2. Sıdk ve Can ile Dinlemeleri

Abdülvâsi Çelebi, *Halilnâme*'de anlatılanların doğruluğunu vurguladığı bir beyitte hikâyeye başlamadan evvel insanlardan kelâmını sıdk ile dinlemelerini, anlattıklarına sadakatle yaklaşmalarını bekler:

Gelün sıdk ile dinlen bu kelâmı
Kim olsun üstünüze Hak selâmı⁴⁷ *Halilnâme, B.336, s.79*

Şairler, şiirlerinin can kulağıyla dinlenmesini de isterler. Necatî Bey, sözün canını bulmuştur; onun sözleri sıradan olmayıp ruhunun ve gönlünün derinliklerinden kopup gelmektedir. Bu yüzden insanların şiiri candan, âdetâ tüm benlikleriyle dinlemesi gerekmektedir (Kaya, 2012, s. 192).

Sözü candan gelen yârin leb-i handanımı buldum
Sözümü can ile dinlen ki sözün canını buldum⁴⁸ *Necâtî Bey Div., G.359/1, s. 310*

Sözlerine rağbet edilmesi, şiirlerinin insanlar tarafından devamlı okunması; şairlerin ilk beklentilerindedir. Bu gaye ile şairler, eserlerine birtakım üstünlükler kazandırmışlardır. Şiirlerde esas konunun aşk olması ve bu şiirlerin daha çok aşk meclislerinde okunması en büyük muhatabın sevenler olmasına neden olmuştur. Eğer şiir okuyucusu olan bu kitlenin beğenisini, ilgisini kazanabilirse şair başarılı sayılacaktır. Bu sebeple *Hevesnâme* şairi Tâcizâde Cafer Çelebi, ortaya koyduğu destanın, âşıkların dilinde zikir olmasını istemektedir:

Dürişem nazm idem bir dâstânı
Ki ola her ‘âşikun vird-i zebânı⁴⁹ *Hevesnâme, B.537*

Dolayısıyla şiirin herkesin dilinde vird olabilmesi, bütün âşıkları etkisi altına alabilmesi için şairinin çok çalışıp gayret etmesi gerekmektedir. Böyle yazılan şiir, bir destan haline gelecek ve şair emeline ulaşabilecektir.

1.3.3. Söz Ehli, Nüktedan ve Bilgili Olmaları

Şairin beklediği, özellikle eserini sunduğu kişilerde ve okuyucularında aradığı hatta göremeyince şikâyet ettiği başka bir husus; söz ehli olup şiirin kıymetini takdir edebilmektir. Diğer bir ifadeyle okuyucunun sözün kıymetini ve inceliklerini kavrayabilme, sanattan

46 Benim yerimi ayakka bilik (meclisin en gerisi) yapan (benim) şiirlerimdir, divanımdaki mahlasımı okuyan (bunu) anlar.

47 Bu sözleri gelin sadakatle dinleyin böylece Allah'ın selâmı üstünüze olsun.

48 Sözü candan gelen sevgilinin gülen dudağını buldum, sözümü can ile dinleyin zira sözün canını buldum.

49 Çabalayıp bir destanı nazm edeyim, böylece (o eser) her âşığın dilinde zikir haline gelsin.

anlama; edebî, ilmî, ahlakî, hakkı teslim etme, zevk sahibi olma vb. niteliklere sahip olması beklenir. Şairler, şiirlerine böyle nitelikli şahısların iltifat etmelerinden gurur duyar ve bu durumu şiirin mükemmelliğine delil sayar (Öztoprak, 2005, s. 127).

Şairlerin en çok şikâyetçi olduğu çevre; kısaca nâdân ve cahil tipleriyle tarif edilen, sanattan anlamayan, güzellikten zevk almayan, değerliyi değersiz ayırt edemeyen ancak şairi sürekli kıskanan ve eleştiren, hatta şiire ve şaire düşman olan, bilgisiz, görgüsüz kişilerden oluşan zümredir. Şairlerin ifadelerinde bunlardan genel ve belirsiz çevreler olarak söz edilir (Tolasa, 1982, s. 42; Kaya, 2012, s. 190).

Bedr-i Dilşad, *Murâdnâme*'de şairlere hitabında bu konuya değinmiştir. Ona göre sözden anlamayanlara söz söylemek, hem faydasız bir uğraştır hem de şairi pişman edip şevkini kıracak bir netice verir. O yüzden Bedr-i Dilşad, sözün kıymetini bilmeyenlere söz söylememeleri konusunda şairlere tembihte bulunur:

Sözi bilmeze harç ideyim dime
Peşimân oluban n'ideyim dime⁵⁰

Murâdnâme, B.6078

Benzer hususiyetler memduhlarda da aranmıştır. Şair eserini sunduğu, övdüğü kişilerin ehl-i nazm, kâmil, bilgili, söz erbabı gibi birtakım özelliklere sahip olmasını ister ya da bu özelliklere sahip olanlar arasından kendine memduh seçer. Aksi özelliklerdeki kişileri memduh olarak görmez ve methetmek istemezler.

Şairin istemediği okuyucu ya da memduh tipi her türlü bilgi ve kültürden uzak kalmış cahil kimselerdir. Hamdullah Hamdî, böyle cinsi bozuk ve cahil insanlardan şikâyet eder. Bunlar şiirin ve şairin adeta düşmanıdır. Bu nedenle kendine böyle insanlara sözünü arz etmemesi gerektiğini hatırlatan şair, diğer taraftan okuyucuya dönük bu eleştirisini karga benzetmesi ile izah eder. Çünkü cahil insanlar da tıpkı bir karga gibi yüz bin tane bülbülün terennüm ettiği hoş ezgileri değil, bir sineğin çıkardığı sesi tercih ederler:

Câhil ü nâ-cinse ey Hamdî sözün 'arz eyleme

Zâga hoşdur sad hezârün nağmesinden bir meges⁵¹ *Hamdullah Hamdî Div.*, 82/7, s. 165

Başka bir gazelinde Hamdullah Hamdi, okuyucusunun dert ehli olması ve en az kendi kadar acı çekmiş olması gerektiğinden söz eder. Zira şairin feryadı henüz belaya uğramamış, ızdırap çekmeyen insana hiçbir tesir etmez. Böyle okuyucular için de karga teşbihi yapan şair, tıpkı bir bülbül gibi kulağa hoş gelen nağmeler ve şiirler söylemeye devam ettiğini ancak bu güzelliğin farkına varamayanlar olduğunu belirtmiştir. Bülbülün inleyişi, karga için hoş bir sedadan başka bir şey değildir:

50 Sözü, sözden anlamayana harca yayım deme, (böyle yaparak) pişman olup ne edeyim deme.

51 Ey Hamdî, cahil ve soysuz kişilere sözünü arz etme, (çünkü) kargaya (benzeyen o kişilere) yüz binlerce bülbülün nağmesinden bir sineğin nağmesi daha hoştur.

Belâsuza eser itmez figânı Hamdî'nün
Gurâba hoş mı gelür bülbülün ser-âgâzı⁵² *Hamdullah Hamdî Div.*, 171/5, s.215

Necati Bey de benzer bir değerlendirme yapar ve şiirde her insanın övülmesini doğru bulmaz. Şairler şiirlerinde layık olmayan kişileri değil, değerli insanları methetmeli hatta methiyede göklere çıkarmalıdır:

Her kişi öğüp göğe çıkarmak
Câ'izdir olursa Beyt-i Ma'mûr⁵³ *Necâtî Bey Div.*, Kt.31/1, s.137

Şairlerin çevreden ve özellikle okuyucudan bu derece çok şey beklmeleri, adeta kendilerine okur seçmeleri; yazdıklarının onlar için öneminden kaynaklanır. Klasik edebiyatta şiir müthiş bir titizlik ve usanılmaz bir uğraş haline gelmiştir. Bu nedenle şairlerin bu emeği ve uğraşısı karşısında şiirden habersiz, kendini bilmez, şiire yatkınlığı ve yeteneği bulunmayan kişiler, şairdeki şiir şevkini söndürebilmektedir (Bayram, 2005, s. 98).

Sadece memduh değil, okuyucu da nitelikli, değerli, bilgili ve akıllı olmalıdır. Bu nedenle Necati Bey, şiirin değerini bilmeyen cahil insanlara şiir sunmak istemez; böyle insanların bulunduğu meclislerde şiirin konusunu dahi açmaz. “Şiir faslını nâdân olan kişiye hiç açma; zîra avâmın tab'ı, yabancıların gelip yerleştiği hâne gibi beyti vîrân eder.” demek sûretiyle incelikten yoksun kişilerin durumuna dikkat çekmiştir. Bu kişiler, şiirleri oluşturan beyitleri hem yanlış okuyup yanlış anlam vererek hem de hatalı yazarak âdeta virâneye çevrilen bir evin durumuna düşürmektedir (Kaya, 2012, s. 190-191):

Hiç açma Necâtî bâb-ı şî'iri
Şol kimseneye kim ola nâdân
Kim beyti eder avâm tab'ı
İl konduğu hâne gibi virân⁵⁴ *Necâtî Bey Div.*, Kt.62, s.143

Hatta bazen şair için kültürsüz, kıymet bilmez insanların yanında konuşmayı susmak bile bir lütuftur:

Lâfzın dürr-i latif durur anla kadrini
Lûtf eyle her kişi ile etme mükâleme⁵⁵ *Necâtî Bey Div.*, G.545/11, s. 393

Şiire bir yalan olarak bakan halk da Necati Bey'in eleştiri konuları arasındadır. Çünkü Necati Bey'in şiirinde ne bir yalan ne de bir hile var ancak buna rağmen halk yine de şiire yalan olarak yaklaşmıştır. Şair, şiirin bir yönüyle kurmaca, hayâl ve zihin ürünü olmasından da hareketle, gerçek olmayan anlamında yalan sayılabileceğini dile getirmekte, bir yandan

52 Hamdî'nin çılgılığı belaya uğramamış kişilere tesir etmez (zira) bülbülün inleyişi karga için (yalnızca) hoş (sedadır).

53 (Eğer) Kâbe (değerli kişi) olursa her kişiyi överek göğe çıkarmak caizdir.

54 Necâtî şiirin kapısını nâdân olan kimselere hiç açma; zira avâmın yaratılışı, beyti (evi), yabancıların gelip yerleştiği hâne gibi virân eder.

55 (Senin) Sözlerin güzel bir incidir, (onların) kıymetini anla; (bu yüzden) lutfet de herkes ile konuşma.

da yalan olsa bile, bir nevi günahın hafif şekli sayılması gerektiğini belirtmektedir (Kaya, 2012, s. 188):

İçinde ne zûr var ne telbis
Şi' re ne için yalan diye halk⁵⁶ *Necâtî Bey Div., Kt.50, s. 141*

Nâdân, şiirden anlamadığı halde ukalâca şairleri eleştiren önyargılı kimseler için kullanılan bir ifadedir. Bu sıfatla anılan kişiler, şairin üslubundaki inceliklere nüfuz edemez, onu başkalarıyla karıştırır ve taklitle itham eder (Bayram, 2005, s. 100).

Şairin hikmet ve düşünceyle yoğurduğu eserine kulak asmayanlar daima doğrunun peşinde olan ve fayda sağlamayı amaçlayan bir şairin sözlerini dinlemedikleri için ancak bâtil bir yolda olacaktır:

Nasihatler ki virdün 'ayn-ı hakdur
Sana gûş olmayan bâtil kulakdur⁵⁷ *Husrev ü Şîrin, B.583, s. 22*

Mihrî Hatun da cahil ve nâdân kimselerden muzdariptir. Bu niteliksiz ve donanımsız kişiler, şiirin kıymetinden anlamadıkları gibi bir de haksız ve ukalâca eleştiriler yapmaktadırlar. Bu hususa ilişkin açıklamasında Mihrî Hatun, kendi şiiri için altın, nâdân okuyucular için kalaycı benzetmesine başvurur. Nasıl ki altının kıymetinden kalaycı anlayamaz, cahiller de şiirden anlayamaz. Bu nedenle şiir, nâdân olarak tarif edilen kişilerin eline verilmemelidir:

Virme nâdân eline kim ne bilür
Altunun kıymetini ehl-i rasâs⁵⁸ *Mihrî Hâtun Div., G.67/6, s.250*

Neticede şair, böyle kimselerin, sözlerinin kıymetini fark etmeyeceklerini, şiirine ve kendisine haksızlık edeceklerini bildiğinden üzülp hevesini yitirmemek için ihtiyatlı davranır. Böyle insanları okuyucusu olarak görmek istemez hatta onların bulunduğu yerlerde şiirinin okunmasına izin vermez. Bunun yerine kültürlü, şiirden anlayan, kıymet bilen, donanımlı okuyuculara hitap etmek ister.

Şeyhî; sözden, şiirden anlamayanlardan ve insanların değer bilmezliğinden yakınırken katır boncuğu ile cevher arasında bir fark olduğunu dahi göremeyen insanların bulunduğu bir yerde kendisinin endişe denizine batmasının lüzumsuz olacağını ifade etmiştir. Bu tespiti göre şiir, denizden bulup çıkarılan bir incidir. Şair düşünce denizine batarak bu cevherleri bulup bir araya getirmektedir. Ancak değerliyi değersizden ayırt edemeyen bu çevrede şair, şiir oluşturmak istemez:

56 İçinde ne yalan, ne hile var; (böyleyken) halk şiire niçin yalan diyor.

57 (Sen) Hakikatin özü olan nasihatlar verdin, seni dinlemeyen kulak bâtıldır.

58 (Şiirini) Cahil kişilerin eline verme, zira altının kıymetini kalaycı nerden bilsin?

Güher har-mühreden alınmazsa fark
Niçün endişe bahrine olam gark⁵⁹

Husrev ü Şîrin, B.600, s. 22

Okuyucunun söz ehli olması ve şiirden anlaması, şiirin değer kaybetmemesi için de bir gerekliliktir. Okuyucu nâdân olursa şiir değer kaybeder. Bu nedenle Ahmet Paşa, şiirden anlamadığı halde şairlik iddiasında olanlara karşı şiirinin okunmasını istemez, bir nevi şiirini onlardan korumaya çalışır. Şirin sözlerden oluşan şiir, bir şerbete benzer; şiiri güzel okumayan kendini bilmezler de o şerbete düşmüş bir sineğe benzer. Buna göre cahil ve inatçı insanların eline düşen şiirin değeri, içinde sinek bulunan şerbetin değeri kadardır:

Müdde'ilerden sakınsam şîrimi 'ayb etme kim
Şerbetin olmaz safâsı üstüne üşse mekes⁶⁰ *Ahmet Paşa Div.*, G.126/5

Ahmet Paşa, dinleyicinin nüktedan olmasını ister zira söz nüktedan kişiler için söylendiğinde sözün uzamasında bir sakınca görmez. Nüktedan ve şiirdeki inceliklerden anlayan bu kişiler, şairin şiirini istediği gibi oluşturmaya imkân vermiştir:

Çü nükte-dân-ı cihândır Şehenşehin Ahmed
Sözü uzatma demidir du'âya kıl âheng⁶¹ *Ahmet Paşa Div.*, K.21/24

1.3.4. Şiire Karşı Hevesli Olmaları

Hamdullah Hamdi'nin bir gazelinde ifade ettiği düşünceye göre ise şevki olmayan kişilere diğer bir ifadeyle şairlik kabiliyeti bulunmayanlara şiir sunmanın bir anlamı yoktur. Nitekim şairlik kabiliyetinden mahrum kalmış, nasibini bulamamış biri ne şiirden ne de gazelden haz alabilir. Bu yüzden okuyucu; şiire ve gazele karşı arzulu, hevesli olmalıdır:

Nasîbi olmayan şevk-ı ezelden
Kaçan hazz eyleye şîr'ü gazelden⁶² *Hamdullah Hamdi Div.*, G.134/1, s.194

1.3.5. Şiiri Düzgün ve Güzel Okumaları

"İnşâd" olarak da bilinen şiirin âhengine ve kaidelerine uygun olarak okunması, musiki yönünün terennümüne dikkat edilmesi, şiir için gerekli özelliklerdendir.

Şairler şiirlerini yazarken duygularını ve düşüncelerini bir âhenge göre dile getirmişlerdir. Okuyucunun da şiire, şairin bu tercihini gözeterek yaklaşması gerekmektedir. Ayrıca şiirin anlam dünyasının keşfi için nasıl bir bilgi birikimi gerekiyorsa şiirin ikinci ayağı olan ses yönünün en önemli ögesi olan ölçünün varlık sebebini yok saymadan okuma becerisi kazanması da aynı şekilde okuyucuya şiirdeki musikiyi gösterir ve onu ödüllendirir (Saraç,

59 Cevher ile katır boncuğu (birbirinden) ayrı olduğu bilinmezse (ben) niçin düşünce denizine dalayım?

60 İddiacılardan (şairlik iddiasındakiler) şiirimi sakınsam ayıp olmaz çünkü üstüne sinek düşmüş şerbet, safaya vermez

61 Ahmet, sözü uzatma vaktidir, duaya başla çünkü senin padişahın cihan nüktedanıdır.

62 Şairlik kabiliyetinden nasibini olmayanlar, şiirden ve gazelden nasıl haz duysun?

2012, s. 107). Bu nedenle okuyucular bu özelliğin bilincine vararak şiiri okumalıdır. Çünkü şiirler yalnız düzgün okunduğunda güzelliklerini açığa çıkaracak ve dinleyenlerin göntüllerine ulaşacaktır. Aksi halde şiirin musiki yönü ortaya çıkmayacak, sahip olduğu değer anlaşılacaktır. Ayrıca dinleyiciler üzerindeki tesiri azalacaktır.

XV. yüzyıl şairleri arasında bu hususa en fazla Ahmet Paşa dikkat çekmiştir. Şair, kendi şiirlerinin düzgün okunmasını ve bunun için özel ihtimam gösterilmesini beklemektedir. Çünkü eğer padişahın gazelhanı, şiiri bülbül gibi dürüst okursa şiir gonca gibi elbisesini yırtacaktır:

Gonca gibi câmesin çâk ede çün bülbül gibi
Okuya şi'rim cihân-Şâhın gazel-hânı dürüst⁶³ *Ahmet Paşa Div., G.20/9*

Şiir henüz açmamış bir goncadır. Bu goncanın elbisesini çıkarması, açılıp saçılması kısaca güzelliklerini göstermesi için o şiirin bülbül gibi bir sesle ve düzgün okunması gerekmektedir. Bunun için de cihan şahının gazelhanına ihtiyaç vardır. Şiirdeki letafet için güzel okunması bir şart olarak öne sürülmüştür. Çünkü şiir ancak öyle okunduğunda güzellikleri ortaya çıkacaktır. Ayrıca bülbül-gül ilişkisine de bir gönderme yapılmıştır.

Ahmet Paşa özellikle kendi şiirlerinin güzel bir şekilde okunmasından ve sazla terennümünden, hatta bestelenmesinden bahseder ki “gazelhanlık” gibi yine beyitlerde zikri geçen bir hususiyetin bu usul üzerine ortaya çıktığı söylenebilir. Şairin bu hal dolayısıyla zikrettiği unsur ve mefhumların başında devrin bilgi ve telakkilerine uygun olarak Zühre ve bülbül gelir (Tolasa, 2001, s. 23). Gökyüzünün sultanı olan güneş tüm gezegenlere ayrı bir görev vermiştir. Zühre yıldızına da saz çalmak ve şarkı söylemek görevini vermiştir. Bu nedenle Ahmet Paşa, padişah meclisinde şiiri Zühre'nin okumasını tercih etmiştir. Zühre, sevgili üzerine yazılan şiirleri şarkı haline getirip çalgısıyla terennüm eder.

Birçoğu bestelenerek okunan gazeller şiir-musiki ilişkisini güçlendirmiş ve böylece “gazelhan” adı verilen, makamla gazel okuyan bir zümre doğmuştur. Ahmet Paşa şiirin değerinin anlaşılabilmesi veya artması için gazelhanlar tarafından okunmasının şart olduğunu düşünmektedir:

Hoş şeker-rîz olur Sa'di-i Şiraz gibi
Ahmed'in sözlerin okursa gazel-hân-ı Mısır⁶⁴ *Ahmet Paşa Div., G.84/9*

Gazelhanlar arasında tercih yapan şair, Anadolu'dakilere göre daha güzel okuduğu için kendi şiirlerini Mısır gazelhanlarının okumasını istemiştir. Böyle olduğunda Ahmet Paşa'nın şiirleri Şeyh Sadi-i Şirazi'nin şiirleri kadar kıymet kazanacak ve etrafına güzel şekerler saçmaya başlayacaktır.

Üstün bir kabiliyet gerektiren gazel okuma işini yapan gazelhanlar, ses sanatkârları içinde ayrı bir zümreyi teşkil eder. Bir gazelhanın özel kabiliyet ve güzel ses yanında teknik olarak

63 Cihan padişahının gazelhanı (benim) şiirimi bülbül gibi düzgün okusun, gonca gibi elbisesini yırtсын.

64 Ahmed'in sözlerini Mısır gazelhanları okursa Sa'di-i Şirâzi'nin (şiirleri) gibi hoş şekerler saçar.

çok iyi derecede makam bilgisi, geçki tekniği ve edebî bilgiyle prozodî, vezin, vurgu ve söz durakları gibi söz sanatlarına da vâkıf olması gerekir. Bu işi geçmiş devirlerde bu vasıflarıyla ün yapmış hâfiz ve müezzinler üstlenmiştir (Özkan, 1996, s. 443).

Koku ilgisine değinerek şiir-gül teşbihini tekrarlayan Adlî de şiirlerinin dürüst okunmasını istemektedir. Birer gül olan şiirlerinin birliğinden gül bahçesi doğar, bu bahçenin en cezbedici yönü daima etrafa yaydığı hoş kokulardır. Yalnız bu kokular için şiirin, bülbülün terennüm ettiği gibi güzel okunması lazımdır:

Gülşen-i nazmuñda ‘Adlî gül kohular dâ’imâ
Her nefes bülbül gibi kim okusa anı dürüst⁶⁵ *Adlî Div.*, 12/7, s.171

Gül bahçelerinden yayılan güzel kokular etrafındaki insanları nasıl etkileyip cezbediyorsa ve onların güzel duygular hissetmesine vesile oluyorsa şaire göre şiirdeki güzellikler de aynı işleve sahiptir.

Necati Bey, şiirin musiki yönüne dikkat çekerek mutribin şiir okumasını ister. Meclislerde çalgı çalıp şarkı söyleyen mutrib, âhenk ve musiki konusunda ehil olduğu için şiiri daha güzel okuyacaktır. Böyle güzel okunan bir şiirin etkisi de büyük olacaktır. Öyle ki gül bahçesinde mutrib tarafından okunan bir şiir, kazandığı tesir gücüyle bülbülü gülün güzelliğine karşı ilgisiz hale getirecektir. Şiiri işitip kendinden geçen ve bayılan bülbül, konduğu daldan dahi düşecektir:

Gülşen içre okusa mutrib Necâtî şi‘rini
Gül yüzüne bî-hod olup şâhdan bülbül düşer⁶⁶ *Necâtî Bey Div.*, G.93/5, s.192

Osmanlıda bazı muayyen vakitlerde padişah huzurunda tertip edilen eğlence meclislerinde sâzende, çalgıcı ya da hânende adlarıyla da tanınan mutribler gösteriler yapıp sanatlarını icra ederlerdi. Buna göre beyit o devirde bu gazellerin eğlence meclislerinde makam, musiki hatta raks eşliğinde terennüm edildiklerini de göstermektedir (Şentürk, 2014, s. 108).

Şah meclislerinde mutribin nasıl şiir okuması gerektiği de açıklanmıştır. Necâtî, mutribe şiiri raks ederek ve döne döne ya da tekrar tekrar okumasını tavsiye etmektedir. Şair, burada meclislerde taksim edilen gazellerin bazı mısralarının ikişer defa okunmasına işaret etmiştir. Şiirde tekrar da bir âhenktir. Tüm güzel sanatlarda olduğu gibi edebiyatta da bir sesin bir ifadenin muayyen veya gayırmuayyen aralıklarla tekrarı insan üzerinde büyüleyici bir etki bırakır. Bütün sanatlar bu tekrarın tesirinden faydalanırlar (Okay, 1990, s. 36).

Ey Necâtî yaraşır mutribi şeh meclisinin
Raks urup okuya bu şi‘r-i teri döne döne⁶⁷ *Necâtî Bey Div.*, G.472/7, s.360

65 Adlî, kim (şiirini) bülbül gibi düzgün (güzel) okursa her nefeste nazm bahçesinde daima gül kokuları (yayıılır).

66 Necâtî’nin şiirini çalgıcı, gül bahçesinde okusa bülbül gülün güzelliğine kayıtsız olur ve ağaçtan düşer.

67 Ey Necâtî! Padişah meclisinin çalgıcısı, bu taze şiiri raks ederek döne döne okusun.

Burada şair ayrıca taze ve özgün bir şiir seçmesi gerektiğini bunun için de kendi şiirlerinin uygun olacağını ifade etmiştir. Başka bir gazelde şair, şiiri okuyanın sesinin bülbülün sesini dahi kısık bırakacak derecede yüksek perdeden olmasını istemiştir:

Olsun Necâtî nazımının âvâzesi bülend
K'anun katında bülbülün elhâm pest olur⁶⁸ *Necâtî Bey Div.*, G.100/5, s.195

Musiki divan şiirinde öncelikli hedeflerden biri olmuştur; bu da aruz vezni, kafiye ve tekrarlarla sağlanmıştır. Şairler şiirlerini yazarken bu âhenk unsurlarını kullandıkları için okuyucuların da şiire bu bilinçle yaklaşımları gerekmektedir. Şairler bunun için şiirin bu özelliklere ve belli kaidelere dikkat edilerek güzel okunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Şiire bu şekilde yaklaşıldığında hem şiirin anlam dünyası hem de musiki yönü okuyucuyu ve dinleyenleri ödüllendirecektir.

Şiirin müzikalitesi ve tesiri için gerekli bir özellik olan bu durum daha çok okuyucu ile ilgilidir. Şairlere göre okuyucular şiirin musiki yönünün terennümüne dikkat etmelidir. Geçmişte zaten özellikle gazeller bir makamla ve musiki aletleri ile terennüm edilmiştir. Gazelhanlar adı verilen zümre bu vesileyle doğmuştur. Şairler, şiirin değerinin anlaşılabilmesi veya artması için gazelhan ya da mutrib tarafından okunmasını tercih etmektedir. Üstelik bu kişiler şiire sadece âhenk sağlamaz aynı zamanda açık bir ifade kazandırır. Şiirler yalnız düzgün okunduğunda güzelliklerini açığa çıkaracak ve dinleyenlerin gönüllerine ulaşacaktır. Aksi halde şiirin musiki yönü ortaya çıkmayacak, sahip olduğu değer anlaşılamayacaktır. Ayrıca dinleyiciler üzerindeki tesiri azalacaktır.

1.4. Şairin Sanatkâr Çevreye Dair Görüşleri

Kimi zaman genel ve soyut bir biçimde beyitlere giren ve “ehl-i nazm, ehl-i eş‘âr, erbâb-ı nazm, erbâb-ı sühan” gibi terkiplerle anılan kimi zaman da çağın edebiyat kültürü ve değer sistemi içiğinde sivrilmiş, üstatlığı tartışılmaz hale gelmiş belirli isimlerle zikredilen sanatkâr bir çevre bulunmaktadır. Şairlerin, şiirlerini ya da şairliklerini tanıtır değerlendirirken söz konusu ettikleri bu çevre; şiirin üstünlüğünü, benzersizliği ve erişilmezliği iddiasına kanıt olma durumunda ele alınmıştır. Şairin övdüğü, kendine yakın gördüğü ya da kendini ondan üstün gördüğü, bazen de eleştirdiği şairlerden oluşan bu çevreye başvurmaktaki amacı; çoğu zaman şairin sözü edilen o üstat tarzında eserler verdiği yahut onu geçtiği iddiasıdır. Başka bir ifadeyle şairler, şiirden ve sanattan anlayan hatta bu alanlarda meşhur olmuş sanatkâr çevreyi bir nevi referans gösterir. Çağın edebî anlayışının doğal ve zorunlu bir sonucu olarak bu sanatkârların başında İran edebiyatına mensup ünlü şairler gelir. Çünkü XV. asır, klasik Türk edebiyatında İran etkisinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu durum edebiyatımızdaki Fars etkisini de ispatlamaktadır (Tolasa, 1982, s. 44-45).

68 Necâtî, şiirinin sesi yüksek (perde) olsun; böylece bülbülün nağmeleri senin şiirinin yanında alçak kalsın.

1.4.1. Şairlerin Övdüğü, Takdir Ettiği Şairler

Yüzyıl şairlerinin büyük bir kısmı; şiirlerinde Sa'dî-i Şîrâzî (ö.1292), Firdevsî-i Tûsî (ö.1020), Nizâmî-i Gencevî (ö.1214), Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376), Kemâl-i İsfahanî (ö.1240), Hüsrev-i Dihlevî (ö.1325) ve Molla Câmî (ö.1492) gibi daha çok İranlı şairlerin isimlerini övgü yoluyla zikrederek hem zevk ve beğenilerini açıklamış hem de kendi şiir ve şair anlayışlarına dair önemli ipuçları vermişlerdir.

Hamdullah Hamdi, *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde Firdevsî-i Tûsî ve Molla Câmî'den faydalandığını bildirir, zira her iki şair de Hamdullah Hamdi'den önce *Yusuf u Züleyha* mesnevisini telif etmişlerdir. Şair diğer yandan onları sahip oldukları şairlik kudreti ile medh ü senâ etmiş ve artık o üstatlar gibi şairlerin bulunmadığını ifade etmiştir. Mesnevinin “Sebeb-i İnşâ” bölümünde öncelikle İran'ın milli destanı *Şehnâme*'nin de müellifi olan Firdevsî, güzel destanlar nazmeden tatlı dilli bir bülbül olarak tanıtılmıştır. Bu yüzden şairin fasih olduğu belirtilmiştir. Firdevsî'nin bu vasıfla anılması *Şehnâme*'nin akıcı diline işaret etmek maksadıyladır:

Kanı Firdevs-i Tûsî gibi fasîh
Bülbül-i nazm-ı dâstân-ı melih⁶⁹ *Yusuf u Züleyha*, s.50

Aynı şair, Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Abdurrahman Câmî'den de *Yusuf u Züleyha*'yı yazmış olması sebebiyle söz eder ve Câmî'nin nâmının her iki cihanda da yüce olması için dua eder:

Kanı manend-i hazret-i Câmî
Dü cihânda refî' ola nâmı⁷⁰ *Yusuf u Züleyha*, s. 50

Firdevsî, Gazneli Mahmud zamanında yaşaması ve *Şehnâme*'yi ona takdim etmiş olması nedeniyle şiirlerde genellikle sultanla birlikte anılmıştır. Şeyhî ise Gazneli Mahmud ile Firdevsî'nin yanında İranlı büyük kaside şairi Hâkânî'den de söz etmiştir. Hâkânî, özellikle medhiye türünde yazdığı kasidelerle kendinden sonra gelen birçok şairi etkilemiştir (Yekbaş, 2009, s. 1182). Sözlerinde İranlı isimlere yer vermesi, Şeyhî'nin ilim öğrenmek için İran'a gidip orada İran edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulması ile de ilgili görünmektedir.

Bu dönem şairlerinin en çok hitap ettiği, kendisi ile benzer özelliklere sahip olduğunu düşündüğü isim, Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Firdevsî'den sonra gelen en büyük Fars şairi sayılan Sa'dî, ünlü eseri *Bostân* ve gazeldeki başarısı ile şiirlerde konu edilmiştir. Ahmet Paşa, Sa'dî gibi olma arzusunu ifade ederken onun hoş şekerler saçan sözlerine değinmiştir. Ancak bu güzelliğin ve tatlılığın oluşabilmesi için Ahmet Paşa, sözlerini Mısır gazelhanlarının okuması gerektiğini hatırlatır.⁷¹

69 Güzel destanlar nazm eden bir bülbül (olan) Firdevsî-i Tûsî gibi fasih (şair) nerede?

70 İki cihanda da nâmı yüce olan Abdurrahman Câmî'ye benzeyen (şair) nerede?

71 Bk. “Şiiri Düzgün ve Güzel Okumaları” (Ahmet Paşa Div., G.84/9)

Klâsik edebiyatta şairler, Sa‘dî’yi anarken onun aynı zamanda Osmanlı döneminde medreselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş olan *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserlerinden de söz etmişlerdir (Yekbaş, 2009, s. 1174; Kaya, 2012, s. 194). Başka bir ifadesinde Ahmet Paşa, Sa‘dî’yi on bölümden oluşan *Bostân* adlı eseri nedeniyle zikretmiştir. Şair kendisinin Sa‘dî gibi, sözlerinin de *Bostân* gibi olacağını, üstelik bu *Bostân*’ın adeta sihribazlar ülkesine benzeyeceğini haber verir:

Ola Sa‘dî gibi sözü Bûstân
Nice Bûstân belki câdûstân⁷²

Ahmet Paşa Div., K.2/67

Sa‘dî’nin sözlerinin insanlar üzerindeki etkisinin büyü etkisiyle bir olduğu söylenerek Ahmet Paşa’nın da benzer derecede bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Bazı ifadelerde meşhur sanatkârlar arasında bir karşılaştırma yapılarak bazı tercihler ve üstünlükler açıkça dillendirilmiştir. Ahmet Paşa, nazımın şirin, kelâmının mükemmel olduğunu hatırlattıktan sonra bir nevi üstünlük olan bu özelliğinden ötürü Hüsrev-i Dihlevî ile değil Selmân-ı Sâvecî ile karşılaşılabilecek ve söyleşebilecek güçte olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla olgun ve şirin sözlerin sahibi, Hüsrev’i geride bırakacak, daha sonra da Selmân’ı kendine muhatap hatta rakip edebilecektir:

Çün nizâmım oldu şîrîn ü kelâmım ber-kemâl
Husrevi ko ben ki bahs etmege Selmân isterim⁷³

Ahmet Paşa Div., G.220/6

Kimi zaman yapılan mukayeselerde üstünlük Türk şairlerdedir. Necati Bey, sevgilinin yüzünün hayali vafında yazdığı gazelin Sa‘dî’nin yazdıklarından çok daha başka ve orijinal olduğunu belirtmiştir. “Gülistan” kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitte hem Sa‘dî’nin üslubuna benzerlik hem de sevgili konulu gazelerde üstünlük vurgusu yapılmıştır:

Eğerçi kim bu üslûba demiştir bir gazel Sa‘dî
Hayâl-i rûy-ı yâr ile bir özge gülsitândır bu⁷⁴

Necâtî Bey Div., G.439/7, s.346

Necati Bey, yine Sa‘dî’nin *Gülistân* isimli eserinin bölümler halinde yazılmış olmasına da değinerek konu olarak seçildiğinde bahar mevsiminin son derece değerli eserler ortaya çıkmasını sağlayacağını ifade etmiştir. *Gülistân*’ın bölümler halinde yazılması, cennete benzeyen bahar mevsimi ile mümkün olmuştur:

Fasl-ı bahar ayn-ı behişt olmaya idi
Yazmazdı Şeyh Sa‘dî gülistana bâblar⁷⁵

Necâtî Bey Div., G.105/6, s.197

72 Sözlerim Sa‘dî’nin Bostan’ı gibi olur, (üstelik adeta) cadılar ülkesine (benzeyen) bir Bostan.

73 Hüsrev’i bırak, ben konuşmak için Selmân’ı isterim zira (benim) nizamım tatlı, sözlerim mükemmel oldu.

74 Sa‘dî de bu (aynı) üslupta bir gazel söylemişse de sevgilinin yüzünün hayâli ile (bu gazel) bir başka gül bahçesi oldu.

75 Bahar mevsimi cennet benzeri olmasaydı Şeyh Sa‘dî Gülistân’a bölümler yazmazdı.

Şair bir nevi baharın şiir yazma ve eser oluşturmadaki teşvik edici rolüne değinmektedir. Beyitte ayrıca şairin Gülistân adlı eserini anmak ve eserin bölümler hâlinde yazılmasına telmihte bulunmak sûretiyle “fasl, bahâr, behişt, Gülistân ve bâb” kelimeleri arasında bir tenâsüp ortaya konulmuştur (Yekbaş, 2009, s. 1174).

Klasik şairlerimizin takdir edip beğendiği, sık sık ismini andığı hatta üstat olarak tanıdığı, örnek aldığı diğer şair; Selmân-ı Sâvecî’dir. Özellikle kaside ve methiye sahasında gösterdiği başarılarla, şiir dilindeki akıcılık ve kendine has üslubuyla söz konusu edilmiş ve övülmüştür (Yekbaş, 2009, s. 1165-1167). Necati de bu eğilime uygun olarak mânâ ve ifade bakımından Selmân’ı takdir edip beğendiğini hatta üstat olarak tanıdığını ifade eder. Bununla birlikte kendi şairlik gücünün, söz söyleme becerisinin artık Selmân’a denk olduğunu ve bu nedenle Hz. Süleyman’a benzediğini düşünür:

Bu kuş dilinin oldu Süleyman’ı Necâtî
İletti sözü Hazret-i Selmâna beraber⁷⁶ *Necâtî Bey Div., G.62/7, s.178*

Necâtî Bey, döneminin diğer şairi Şeyhî ile Selmân-ı Sâvecî’yi birlikte andığı ifadede bu ünlü isimleri, erişmek için kendine hedef seçtiğini; Şeyhî’nin seviyesine ulaşip onu geride bıraktığını daha sonra da Selmân’ın şiir tarzına yönelip onun seviyesine ulaşmayı amaç edindiğini belirtir. Şairin Şeyhî’yi örnek almaktan vazgeçmesi, padişahın kendisine iltifat etmeye başlaması sebebiyledir. Necati Bey, Selmân’ı diğer şairlerden farklı gördüğü için bu ifadede “şive-i Selmân” tamlamasını kullanmıştır (Kaya, 2016, s.201):

Kulun Necâtî’ye edeli şâhim iltifât
Şeyhî’yi kodu şive-i Selmâna kasd eder⁷⁷ *Necâtî Bey Div., G.151/7, s.218*

Şeyhî’nin kendisi ise 14. yüzyıl klasik edebiyat şairi Ahmedî’yi şairlik ve söz gücü bakımından geçip Selmân’a ulaştığını söyler. Necati Bey’in ifadesindeki gibi Şeyhî’yi bu dereceye ulaştıran ya da en azından şairin önünü açan olay, sultanın iltifatını ve desteğini görmeye başlamasıdır. Buna göre şairlere istidat gösterme imkânı ve şöhret, himayesi altında bulunduğu kişilerin desteği ile olmaktadır. Benzer değerlendirmeleri yaparken hem Necati Bey’in hem de Şeyhî’nin Selmân üzerinde durmaları, onun himayesi altında bulunduğu kişilere yazdığı kasidelerle meşhur olması sebebiyledir. Ayrıca bu beyit Ahmedî’nin XV. yüzyılda üstatlar listesine girdiğine ve Fars şairi Selmân-ı Sâvecî’nin şöhretinin de devam ettiğine işaret etmektedir (Coşkun, 2007, s.127; Yekbaş, 2009, s. 1167):

Şeh kıldı kemâl-i nazarı Şeyhî sözine
Kim Ahmedî tavrın kodı vü Selmân’a irişdi⁷⁸ *Şeyhî Div., G.184/7*

76 Necâtî, bu kuş dilinin (şairin) Süleyman’ı oldu; sözü Selmân-ı Sâvecî’nin seviyesine ulaştırdı.

77 Padişahım, (sen) kulun Necâtî’ye iltifat ettiğinden beri Şeyhî’yi geride bırakıp Selmân’ın tarzına (ulaşmayı) hedefledi

78 Padişah Şeyhî’nin sözüne nazar etti, böylece Ahmedî’nin tarzını geride bırakıp Selmân’a erişti.

Selmân'ın özellikle Sultan Üveys döneminde yaşaması ve sultana övgü dolu kasideler yazmış olmasından dolayı gözde bir şair olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Selmân ismi ile birlikte Üveys, kaside gibi kelimeler göze çarpmaktadır (Yekbaş, 2009, s. 1167).

Mihri Hâtun ise Necati Bey'in ifadesinde olduğu gibi Selmân'ın diğer şairlerden ayrı kendine has bir üslubu olduğunu ve divan şiirinde bu yönüyle ön plana çıktığını gösterebilmek için şairin şiirini tanımlarken "Selmân-şekil" terkinibini kullanmıştır:

Şâh-ı âliden irişürse inâyet nazarı
‘Aceb olmaz ger ola şi’r ile Selmân-şekil⁷⁹ *Mihri Hâtun Div.*, K.8/30, s.198

Hamse yazma geleneğinin öncüsü sayılan Nizâmî Gencevî, bu özelliğinden ötürü klasik edebiyat şairlerini derinden etkileyen İranlı şairlerden biridir. Necati Bey, Nizâmî ile birlikte Şeyhî'ye de değindiği beyitte nazımın Nizâmî'ye mürid olduğunu ve bu görüşünün Şeyhî tarafından da onaylanacağını umduğunu belirtir:

Der isem nazm-ı Necâtî'ye Nizâmî'ye mürid
Umarım bulmaya sözümde yalanım Şeyhî⁸⁰ *Necâtî Bey Div.*, G.629/6, s.432

Ancak beyitle ilgili bir başka yorumu göre Necati Bey, Nizâmî'yi geçtiğini, ondan daha büyük bir şair olduğunu dile getirmekte, Şeyhî'nin onayına ise tam da bu noktada başvurmaktadır (Kaya, 2016, s. 200).

Sözlerindeki ince mânâlardan dolayı Hallâku'l-Ma'ânî olarak anılan Kemâl-i İsfahanî ise her okunduğunda sözlerinden yeni anlamların ortaya çıktığını düşünen şairlerce zikredilmiştir (Yekbaş, 2009, s. 1177). Necati Bey'e göre tatlı ve hafif bir su gibi olan sözlerinin akıcılığının Selmân-ı Sâvecî ve Kemâl-i İsfahanî tarafından görülmesi durumunda ikisinin de ağzının suyu akmaya başlayacaktır. Dolayısıyla sözlerin suya olan benzerliği ve akıcılığı şair için hem üstünlük hem de övünç vesilesi olarak görülmektedir:

Selsebil-i suhanım böyle revân görür ise
Akıp ağzı suyu tahsin ede Selmân ü Kemâl⁸¹ *Necâtî Bey Div.*, K.16/40, s.87

Öteki usta şairlere kıskançlık yaşatmak, şairin usta, şiirin ise etkileyici olduğunun alametidir. Avnî, ince bir söyleyiş ile yazdığı güzel şiirlerini işiten Genceli Nizâmî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Selmân-ı Sâvecî'nin kendisine bu gece haset ve kıskançlıklarını iletceklerini düşünmektedir. İran edebiyatının bu ünlü şairlerinin Avnî'nin şiirlerini kıskanması, sözün insanlar üzerindeki etkisine ve şairin şöhretine işarettir.⁸²

79 Yüce padişaktan iyilik nazarı erişirse şiiri ile Selmân gibi olmasına şaşılmaz.

80 Necâtî'nin nazımın Nizâmî'ye mürit olduğunu söylersem umarım Şeyhî, sözümde yalan bulmaz.

81 Selmân ve Kemâl-i İsfahanî, söz selsebilimi (şiir) böyle akıcı görürse beğenir ve ağızlarının suyu akar

82 Bk. "Çevrenin Şiir ve Şaire Bakışı" (Avnî Div., G.68/7)

İranlı şairlerden üstün olma gayret ve iddialarına Hamdullah Hamdi de katılır. Şair bu gayeyle Kâtibî mahlasıyla tanınan XV. yüzyıl İran edebiyatının mesnevi şairlerinden Şemseddin Kâtibî'yi anmıştır. Bir gazeldeki ifadeye göre Kâtibî, Hamdullah Hamdi'nin nazmındaki düzeni ve güzelliği görebilseydi mest olup kendinden geçer sonra da kadehini ve kalemını elinden düşürürdü. Şair beyitte ayrıca iham-ı tenasüp yoluyla Nizâmî ile Câmî'ye de değinmiştir:

Nizâm-ı nazmunı ey Hamdî Kâtibî görse
Düşüre mest olup câmi gibi hâmesini⁸³ *Hamdullah Hamdî Div.*, 169/5, s.214

Bu yüzyıla ait eserlerde İran sahasındaki isimlere bu kadar çok yer verilmesi dikkat çekicidir. Bunda elbette özellikle klasik şiirin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde Acem şairlerinin tesiri ve onlara duyulan hayranlıktan doğan öykünme arzusu etkili olmuştur. Ancak onları birer şahıs olarak değil de anlatmak istedikleri şeyler için vasita hatta bir simge olarak kullanmışlardır. Diğer bir ifadeyle klasik Türk şairi aşkının büyüklüğünü göstermek istediğinde Mecnûn'dan, Ferhat'tan bahsettiği gibi şiir ve şairlik söz konusu olduğunda İranlı büyük üstatlardan bahsetmiş, çoğu zaman da kendilerini onlarla eş tutmuş veya üstün görmüşlerdir (Yekbaş, 2009, s. 1160-1164).

Yüzyıl şairleri, şiirlerinde sadece İranlı şairlerden söz etmez; Necati Bey, Şeyhî ve Cem Sultan gibi dönemin önde gelen divan şairlerini de zikretmişlerdir. Ahmet Paşa, Cem Sultan övgüsünde, yazdığı kasidede, onu sadece şehzade olduğu için değil, özellikle gazel tarzında başarılı gördüğü için de methetmiştir. Ona göre gazel yazarken Cem Sultan'ın kalemî, İrem bağında konuşan tatlı dilli bir papağandır:

Tavr-ı gazelde hâmesi ol Şâh-zâdenin
Bâg-ı İremde tûti-i şîrin-zebân imiş⁸⁴ *Ahmet Paşa Div.*, K.26/15

Mihri Hâtun, edebî hayatında zaten özel bir yeri olan Necati Bey'e dair pek çok takdir ifadeleri kullanmış ve şiirlerini onun şiirlerine benzeterek yazmaya çalışmıştır. Üstelik yazdığı şiirlerin büyük çoğunluğunu tashih etmesi için Necati Bey'e gönderdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Mihri, Necati Bey'in kendi şiiri hakkındaki görüşlerine değer vermekte adeta şairliği konusunda Necati Bey'den bir icazet beklemektedir. Bu nedenle ona olan saygısını hiçbir zaman esirgememiş, kendisini bir dilenci ve müflis olarak tanıtırken Necati Bey'i şiirin padişahı olarak görmüştür (Arslan, 2007, s. 131-133):

Mihri Necâti şî'rine dirsin nazire lik
Sen bir gedâ vü müflis o pâdişâh ile⁸⁵ *Mihri Hâtun Div.*, G.160/7, s.297

Necati Bey ise "Necâti'ye yapılan bu lütf ve ihsanları gör; ustası Şeyhî olduğundan beri şiiri güzellemiştir." demek suretiyle kendi döneminde Şeyhî'yi beğendiğini, onu

83 Ey Hamdî! Kâtibî, (senin) nazımın düzenini görse mest olup bir kadeh gibi kalem elinden düşürür.

84 O şehzadenin gazelde kalemî, İrem bağında (cennet) tatlı dilli bir papağanmış.

85 Mihri, Necâti'nin şiirine nazire yazarsın ancak sen bir köle ve sefil, o ise bir padişahtır.

bir otorite olarak gördüğünü belirtmektedir. Şair, Şeyhî'nin kendisine bir üstat olmasını bir büyük lütf ve ihsan olarak görmektedir. Beyitte “Şeyhî” ve “Hasen” kelimeleriyle (cinas ve tevriye) sanatlı söz söyleyerek hüner sergileme isteğinin yanında, güçlü bir takdir hissinin içten bir tevazuyla dile getirilmiş olduğu da görülür (Coşkun, 2007, s. 128; Kaya, 2016, s. 202-203):

Billahi Necâtî'ye bu lutf u atayı gör
Şeyhi olalı şeyhi nazmı hasen olmuştur⁸⁶ *Necâtî Bey Div.*, G.84/7, s.188

Şiirinin Şeyhî'ninki gibi hûb ve hasen oluşuna değindiği başka bir beyitte ise böyle iyi ve güzel şiirler yazmasında ve kendisini geliştirmesinde padişahın kendisine himmet etmesi, destek ve teşvik vermesinin önemine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla “mârifet iltifâta tâbidir” sözünü hatırlatmaktadır. Beyitte ayrıca Hüsrev-i Dihlevî'den tevriye tariki ile bahsederek Şeyhî'nin şiirlerini övmüştür (Çavuşoğlu, 2001, s. 30; Kaya, 2012, s. 183):

Hüsrev edeli himmet bîçâre Necâtî'ye
Şeyhî gibi eş'arı hûb ü hasen olmuştur⁸⁷ *Necâtî Bey Div.*, G.182/6, s.232

1.4.2. Şairlerin Beğenmediği, Eleştirdiği, Yetersiz Gördüğü Şairler

Şairler kendi üstünlüklerini ve eserlerindeki eşsiz kıymeti ifade ederken çoğu zaman diğer şairlerle mukayese yolunu tercih etmişler, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi söz konusu ettikleri şairleri bazen beğenmiş ve takdir etmişler ancak bazen de beğenmeyip eleştirmişlerdir. Eleştirilerde hem kendi dönemlerindeki hem de önceki dönemlerde yaşamış şairleri hedef olarak seçmişler, kimi ifadelerde de isim vermeden yetersiz görülen şair tiplerinden söz etmişlerdir.

Daha çok şuarâ tezkirelerinde karşılaştığımız tenkit türündeki ifadeler, geleneksel anlamda şairlerin mesnevi, kaside ve gazel tercihlerinde de yer almıştır. Üstelik bu yol, bütün eleştiri faaliyetlerinin içinde sanatkârane bir amaçla ortaya çıkmış olmasından ötürü en kayda değer yanlarından birini oluşturmuştur. Genellikle şairlerin birbirine yönelik bu eleştirilerinde bir bakıma bizzat şairin ve içinde bulunduğu çağın şiir, sanat ve edebiyat konularındaki düşünceleri, görüşleri, eğilimleri, bilgi ve kültürleri, anlayış ve alışkanlıkları, zevk ve değer ölçüleri bir dereceye kadar ortaya çıkmaktadır. Ancak şairin esas amacı, başkalarını tenkit ederken bile, kendi şiirini ve şairliğini tanıtmaktır (Tolasa, 1982, s. 39).

Şairlik iddiasında bulunan ancak şair sayılabilecek yeterliliğe ulaşamamış kişiler için Necati Bey, genellikle küçümseyici hatta alaycı ifadeler kullanmaktadır. Asrındaki diğer şairlerden üstün olduğunu söylediği bir beyitte şiir davasında bulunanlara seslenmiş ve gerçek şiirin ne olduğunu göstermek yahut ne denli usta bir şair olduğuna delil olmak üzere, tek başına bu kasidesinin yeteceğini belirtmektedir (Kaya, 2016, s. 205):

86 Allah için Necâtî'ye şu lütf ve ihsanı gör: (onun) şeyhi Şeyhî olunca nazmı da güzel olmuştur.

87 Hüsrev-i Dihlevî, çaresiz Necâtî'ye himmet ettiğinden beri (onun) şiiri Şeyhî gibi iyi ve güzel olmuştur.

Bu asr içinde da‘vi-i şî‘r eyleyenlere
İnsâf bu kaside yeter mâ-hazar nişân⁸⁸ *Necâtî Bey Div., K.21/47, s.101*

Necati Bey “şimdiki şairlere şiir söylemeyi öğreteyim.” diyerek bir nevi kendi döneminin şairlerini şiirden anlamadıkları gerekçesiyle küçümser. Diğer yandan kendi adının cihanda bir destan haline geldiğini söyler:

Ben Necâtî’yem cihanda adım oldu dâsitân
Şî‘r okumak öğredegim şimdiki şâ‘irlere⁸⁹ *Necâtî Bey Div., G.544/5, s.393*

Şair, “şimdiki şairler” dediği dönemin şairlerini başka bir ifadesinde “oğlancıklar” diyerek hor görmüştür:

Şöyle depren ki oğlancıklar
Demesinler Necâtî kocaldı⁹⁰ *Necâtî Bey Div., G.580/6, s.409*

Kimi zaman da herhangi bir isim zikredilmeden “şair” ifadesiyle tüm şairler kastedilmiş ve onlarla bir mukayese yapılmıştır. Bu mukayeselerde iyi bir şairin ve onun şiirlerinin kendinden önceki şairleri unutturabileceğine değinilmiştir. Necati Bey bir gazelinde diğer tüm şairlerin şiirlerinin artık tamamen unutulduğunu, onların yerine ise herkesin elinde ve dilinde kendi gazellerinin olduğunu belirtmektedir. Burada diğer beyitlerde doğrudan belirtilmeyen bir hususa da işaret edilmiş, dönemin diğer şairlerinin ve diğer şairlerin şiirlerinin durumuna da değinilerek onların devrinin kapandığı ve artık Necati Bey’in şiirlerinin revaçta olduğu karşılaştırılmalı olarak anlatılmıştır.⁹¹

Necati Bey, ayrıca divanının muhtelif yerlerinde zamanın şairlerini çok ağır bir dille tenkit etmekte, bazılarını geceleyin bir eve girip ölü toprağı saçarak insanı uyutan hırsızlara benzetmektedir. Ölü toprağı, geçmiş şairlerin şiirlerindeki mazmun ve hayaller; uyuyan da şiirden pek anlamayan “zamane cahilleri”dir. Bu “yeni yetme” şairler başkalarının hayalleri ile nazımlarına suret verirler hatta bununla övünürler, bu yüzden sözleri “ma‘ni-i has” ve “tab‘ cevânî”ndan mahrumdur (Çavuşoğlu, 2001, s. 30):

İşitilir ki uğrular giricek bir eve dünle
Ölü toprağını saçıp uyudurlarmış insânı
Hemânâ yeni şâ‘irler geçip eski olanlardan
Söz alıp iletip mağrur iderler nice nâ-dânı⁹² *Necâtî Bey Div., Kt.90, s.148*

Abdülvâsi Çelebi, *Halilnâme*’yi yazmaya nasıl karar verdiğini açıklarken 14. yüzyıl şairi Ahmedî’yi bir anekdot vasıtasıyla hem övmüş hem de eleştirmiştir. Şaire göre Ahmedî, nazm

88 Bu devirde şiir iddiasında bulunanlara halihazırda bu kaside delil olarak yeter.

89 Ben Necâtî’yim, adım dünyada efsane oldu, şimdiki şairlere şiir okumak (nasıl olurmuş) öğreteyim.

90 Şöyle bir kıvılda ki oğlancıklar Necâtî kocadı demesinler.

91 Bk. “Şairin/Şiirin Çevre Üzerindeki Etkileri” (Necâtî Bey Div., G.636/5, s.435).

92 Geceleyin hırsızların bir eve girince insanın üstüne ölü toprağı saçıp (onları) uyuttuklarını işitiriz . (Bunun gibi) Yeni şairler eski şairlerden söz alıp ileterek nice cahilleri gurulandırırmiş.

konusunda son derece hünerlidir, Hz. Peygamber'in şairi olarak bilinen Hassân bin Sâbit ve fesâhati ile meşhur Sahbân bile Ahmedî'nin yazdığı gibi şiir yazamamışlardır:

Anun şî'ri bigi düzmedi Hassân
Anun nazmı gibi yazmadı Sahbân⁹³ *Halilname*, B.273, s.71

Ancak diğer yandan Ahmedî, Vezir Bâyezid Beğ'in vereceği ücrete tama göstermek gibi bir hataya düşmüştür. Üstelik Ahmedî'nin yazısı o kadar anlaşılabilir ki adeta bir karınca mürekkebe basıp kâğıt üzerinde yürümüş gibidir (Coşkun, 2007, s. 62).

Tâcizâde Cafer Çelebi ise *Hevesnâme* adlı mesnevisinde şairliklerinde ve şiirlerinde gördüğü noksanlar nedeniyle hem Ahmet Paşa'yı hem de Şeyhî'yi eleştirir. Cafer Çelebi'nin Şeyhî ve Ahmet Paşa'ya yönelttiği tenkitler, şairlerin birbirlerine yönelik değerlendirmelerin ilk örneklerinden biri kabul edilmiştir. Ancak Cafer Çelebi, devrin bu en meşhur şairlerini önce az da olsa över:

Şular kim Türkî dilinde şöhreti var
Biri Şeyhî biri Ahmed'dür ey yâr⁹⁴ *Heves-nâme*, B.517

Ancak tüm bunlarla birlikte her iki şairi de farklı yönlerden tenkit etmiştir. Söz gelimi Şeyhî'nin sözlerinde fesâhat yoktur çünkü onun fesâhatte bir kazancı, yeteneği olmadığı gibi garip lafızları da çoktur. Şair; Şeyhî'yi fesâhatin belli kurallarına uymamak, fasih olmamak ve anlamı bilinmeyen, artık kullanılmayan garip lafızları ve eski kelimeleri çok kullanmakla itham eder. Zira Cafer Çelebi'ye göre şairin dili fasih ve anlaşılır olmalı, güzel bir üslup ve kelam sahibi olmalıdır:

Fesâhatde velikin kârı yokdur
Kelâmının garib elfâzi çokdur⁹⁵ *Heves-nâme*, B.520

Devamında şair; Ahmet Paşa hakkında fesâhat sahibi olduğu, sözlerinde selâset görüldüğü biçiminde övgüye dayalı ifadeler kullandıktan sonra iyi bir şair için yalnızca fesâhat ve selâsetin yeterli olmadığını belirtmiştir. Zira Ahmet Paşa'nın kelâmında ve fikirlerinde irtibat yoktur. Bu yüzden belâgatte mâhir olamamakla suçlanan ve sözleri arasında güçlü bağlantılar kurmakta yetersiz kalan Ahmet Paşa, sahip olduğu şöhreti de hak etmemiştir:

Ve ger Ahmed durur gerçi selâset
Bulunur sözlerinde hem fesâhat
Belâgatda velî mâhir degüldür
Kelâmun rabtına kâdir degüldür⁹⁶ *Heves-nâme*, B.521-522

93 Hassân, onun (Ahmedî) gibi şiir söylemedi; Sahbân onun nazmı gibi yazmadı.

94 Ey yâr! Şunlar ki Türk dilinde şöhretleri var: biri Şeyhî, biri de Ahmet'tir.

95 Fakat (Şeyhî'nin) kelâmının garip lafızları çoktur, fesâhatte bir kazancı yoktur.

96 Ahmet'in sözlerinde her ne kadar selâset ve fesâhat bulunsa da o belâgatta mâhir değildir, kelâmın irtibatını (sağlamaya) kadir değildir.

Akabinde her iki şairi de şiirlerinde icat olmaması, yeni ve orijinal bir fikir ya da hayal bulamaması yönüyle tenkit etmiştir. Çünkü Cafer Çelebi'ye göre söz konusu şairlerde kendilerine has yeni mânâ bulma yeteneği ve yaratıcılık yoktur:

Bu hâl ile yine ey merd-i üstâd
Birinün dahi yok şânında îcâd⁹⁷

Heves-nâme, B.524

SONUÇ

XV. yüzyıl klasik Türk şairleri, hem içinde yaşadıkları ve karşılıklı ilişkiler kurdukları hem de kendilerinden önce yaşamış ama önemli bir iz bırakmış sosyal, sanatsal ve kültürel çevreye dair pek çok değerlendirme yapmışlardır. Bu durum şairlerin çevreyle, muhatapları ile ilgilendiklerini göstermektedir. Diğer yandan şairlerin, şiir ve söz çerçevesinde çevreye bakışları büyük oranda birbirine benzemektedir. Burada çoğunlukla takdir ve tenkit ifadeleri, şöret ve üstünlük vurgusu, çevreden beklentiler dikkati çekmektedir. Öte yandan şairin veya şiirin okuyucu, dinleyen, memduh ve genel çevre üzerindeki etkisine, dolayısıyla şiirin çeşitli fonksiyonlarına da işaret edilmiştir.

XV. yüzyıl toplumsal ve kültürel anlamda önemli gelişmelerin, değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bu değişim edebî yönden de kendini göstermiştir. Devletin siyasî ve coğrafi yönden büyümesine paralel olarak edebiyat alanında da bir zenginlik, gelişim görülmeye başlanmıştır. Önceki yüzyılda oluşup kurulmaya başlayan klasik edebiyat, bu yüzyılda belli bir olgunluk seviyesine ulaşmış ve artık hazırlık devrini tamamlamıştır. Başka bir deyişle klasik edebiyat haline gelmeye başlamıştır. Her ne kadar bu dönem eserlerinde İran etkisi hissedilse de yapılan tercüme ve yazılan telif niteliğinde eserlerle bu asır; Osmanlı şiirinde zenginleşmenin başladığı, nispeten özgün bir edebiyat ortamının oluştuğu bir dönemdir. Bu değerlendirmeye dönemin şairleri de eserlerinde yer vermiş hatta kendilerini ünlü İran şairleri ile mukayese ederek üstünlüklerini bildirmişlerdir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda oluşan başlıklara ve bu başlıkların şairlere göre dağılımlarına toplu olarak bakıldığında yüksek bir katılım oranı görülmektedir. Tüm başlıklarda yüzde 50'nin üzerinde katılım söz konusudur. Özellikle şairin çevreden ya da okuyucudan beklenti ve şikâyetlerine dair katılımının hatta örnek ifade sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Ahmet Paşa, Necati Bey, Abdülvâsi Çelebi, Hamdullah Hamdi, Tâcizâde Cafer Çelebi'nin tüm başlıklarla ilgili görüş beyan ettiği ancak Ahmet Paşa ve Necati Bey'in diğerlerine nazaran bu konuya çok daha fazla yer ayırdığı fark edilmektedir. Bu durum onların dışı dönük, şöretli ve çevresine değer veren şairler olduğunu gösterebilmektedir.

Şairlerin kendi şiirlerinin beğenilmesi, takdir edilmesi, aranan ve istenilen şiirler yazmaları veya bu iddiaya sahip olmaları konusundaki görüşleri ortaktır. Bedr-i Dilşad, Tâcizâde Cafer Çelebi, Abdülvâsi Çelebi, Necati Bey, Ahmet Paşa, Cem Sultan, Avnî, Hamdullah Hamdi ve Bedr-i Dilşad'a ait eserlerde sıkça zikredilen bu özellik şiirin ve şairin gücü, marifeti

97 Ey üstad! Bu hâl ile birinin (Ahmet Paşa ve Şeyhî) dahi şânında icat kabiliyeti yoktur.

konusunda oldukça önemli bir ölçüt olarak kabul görmüştür. Beğenilmek, rağbet görmek her sanatkârın ve dönemin ortak arzusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şairler, çevrenin kendilerine ve şiirlerine yaklaşımı konusunda benzer düşünceleri ifade etmişler ve şiirlerinin rağbet gördüğünü, beğenildiğini, kendilerine iltifat edildiğini söylemişlerdir. Bu değerlendirmeler şairin ve şiirin üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Ayrıca şiire ve şaire iltifat etmesi, çevrenin şiirden ve sözden anladığını göstermektedir.

Bu yüzyılda eserleri incelenen şairlerin hemen hepsi, şiirin veya şairin çevre üzerinde çeşitli etkileri olduğu konusunda değerlendirmeler yapmışlardır. Bu etkiler genelde okuyucuya, dinleyenlere, memduhlara ve genel çevreye yönelik bir nevi kazanım olarak ifade edilmiştir. Zira şairlerin ifadelerine göre şiir; gönüldeki dertleri yok edecek, okuyanları neşelendirecek, ferahlık verecek, sarhoş edip kendinden geçirecek hatta âşık edecek, dertlendirip gözyaşlarına neden olacak, ilham sağlayacak, insanları söyleyip gazel şairi haline getirecek ya da tamamen susturacak, acze düşürecek, kâinatı süsleyerek etrafına güzel kokular yayacak, diğer şiirleri ve şairleri unutturacak ve kıskançlıklara neden olabilecektir. Yalnız tüm bu etkilerin görülebilmesi için sözlerin canıgönülden söylenmiş, taze, rengîn, yakıcı, âbdâr, mu‘ciz, kıymetli, şöhretli, hoş kokulu ve görülmemiş güzellikte olması; şairin çeşitli ilimlere sahip olması, aşk duygusunun güçlü olması ve sevgiliden söz etmesi gereklidir.

Şairler çoğu zaman şikâyet maksadıyla kimi zaman da ikaz ve nasihat mahiyetinde söylenmiş birtakım sözlerle ait oldukları çevreye, memduhlarına ve okuyucularına dair beklentilerini açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir. Cem Sultan, Necati Bey, Ahmet Paşa, Adlî, Abdülvâsi Çelebi, Bedr-i Dilşad, Hamdullah Hamdi, Şeyhî ve Mihrî Hâtun, Tâcizâde Cafer Çelebi olmak üzere neredeyse dönemin hemen her şairi bu bağlamda düşüncelerini ifade ederek bir değerlendirme yapmıştır. Şairler, padişahın iltifatına mazhar olarak eserlerinin daha değerli olacağını düşünmüşler; aksi hallerde yani beğenilmemek ve bu yüzden beklediği itibarı görememek gibi durumlar neticesinde şiirden uzaklaşacaklarını ima etmişlerdir. Dolayısıyla padişah ve onun gibi kıymetli ve itibarlı kişilerin arka çıkması, şair için hem büyük bir nimet hem de üstünlük vesilesidir. Şairin gelişmesi ve değerli eserler vermesi, çevrenin teşviki ve rağbeti ile mümkün olacaktır. Zira şairlerin şiir yazmasına vesile olan, devlet adamlarının sahip oldukları güç, zenginlik vb. imkânlar ile sağladıkları kolaylık ve cömertliklerdir.

Bu nedenle şairler, insanlardan kelâmını candan ve sıdk ile dinlemelerini hatta ezberlemelerini, sözlerinin kıymetini ve inceliklerini kavrayabilmelerini, onlara yalan değil hakikat olarak yaklaşmalarını, değerliyi değersizden ayırt edebilmelerini, kültürlü ve zevk sahibi olmalarını, nâdân olmamalarını, olgun ve nüktedan olmalarını, şiire arzu duymalarını ve bunlar için çaba sarf etmelerini beklemektedir. Çünkü bu niteliklerde bir okuyucu çevresi ya da muhatap bulunmazsa şiirin kıymeti bilinmeyecek, haksız eleştiriler olacak, şair pişman olup önce şevkini sonra da yaratıcılığını kaybedecek ve bir daha şiir yazmak istemeyecektir. Böyle durumlar şairlerimizi karamsarlığa ve serzenişlere sevk etmiştir. Öte yandan sanattan anlamayan, güzellikten zevk almayan, değerliyi değersiz ayırt edemeyen, şairin sözlerine

kulak asmayan, donanımsız, bâtil bir yolda olan, şiire düşman olan ve nâdân olarak tanınan tipler; şairlerin en çok muzdarip olduğu ve bu yüzden şikâyet ettiği belirsiz kişilerdir. Şairler ihtiyatlı davranıp bu tip insanlara şiir sunmaktan kaçınmışlardır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Abdülvâsi Çelebi, Necati Bey, Ahmet Paşa, Cem Sultan, Avnî, Hamdullah Hamdi, Adlî, Şeyhî ve Mihrî Hâtun; aynı zamanda eserlerinde çeşitli vesile ve amaçlarla sanatkâr çevreyle ilgili görüş bildirmişlerdir. Şairler ilk sırada İran sahasından meşhur olmuş Sa'âdî, Firdevsî, Nizâmî, Selmân, Kâtibî, Kemâl-i İsfahanî ve Câmî gibi söz ustalarını, ikinci sırada ise Necati Bey, Şeyhî, Ahmet Paşa, Ahmedî ve Cem Sultan'dan oluşan gruba şiirlerinde birçok kez anmıştır. Şairler bu yolla beğeni ve takdirlerini ifade edip kendilerini bu isimlere yakın görmüşler, hatta üstat kabul ederek onların yolunda ilerlemişler ve bu sebeple etkisinde kalmışlardır. Kimi örneklerde ise kendi şiirlerinin ya da şairlik kudretlerinin daha üstün olduğunu, onları geride bıraktıklarını dahası bu ünlü şairlerin kendilerini kıskandıklarını iddia etmişlerdir ya da kendi dönemlerindeki bazı şairleri yetersiz gördüklerini, beğenmediklerini söyleyip eleştirmişlerdir. Eleştiri yapılırken bazı örneklerde isim vermeden yeni şairlere dair küçümseyici ifadeler kullanılmış, diğer örneklerde ise aynı dönemki şairlere yönelik birçok ayrıntıyla birlikte hem kusurları hem de üstünlükleri gösterilmiştir. Şairler kimi zaman da isim vermeden yaşadıkları asırda diğer şairlerden üstün olduklarını, kendilerinin yanında kimsenin şairlik davasında olamayacağını ifade etmişlerdir.

Çevreyle kastedilen şairin şiir vesilesiyle muhatap olduğu, hitap ettiği, konu edindiği ya da birtakım ortaklıklarda bulunduğu kişilerden oluşan ortamdır. Netice olarak şairler, hem şiirlerini hem de kendilerini tanıtip değerlendirirken sanata dayalı olmak şartıyla çevreyle olan ilişkilerinden yararlanır (Tolasa, 1982, s. 39; İpekten, 1996, s. 11-12). Ancak çevrenin şiir ve şaire bakışı hakkında bu değerlendirmeler, yine şairin gördükleri ya da düşündükleriyle sınırlıdır. Bizzat okuyucunun yahut genel çevrenin görüşleri belirtilmemiş, onların gözünden nasıl görüldüğü açıklanmamıştır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Adonis. (2004). *Arap poetikası*. (E. İşler, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aksan, D. (2005). Şiir dili. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, (2)1, 1-13.
- Al-Shaman, M. (1991). Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisi. *Türklük Bilgisi Araştırmaları-Journal of Turkish Studies*, 15, 169-255.
- Arslan, M. (2007). *Mihrî Hâtun Dîvânı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Bayram, Y. (2005). 16. yüzyıldaki bazı divan şairlerinin şiire ve okura dair görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 168, 79-106.
- Bayram, Y. (2008). *Amasya'ya vâli Osmanlı'ya pâdişâh bir şâir Adlî, Sultan İkinci Bayezid Han-ı Veli : hayatı, şahsiyeti şairliği divanının tenkidli metni*. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.
- Bilkan, A. F. (1995). Nâbî'nin sanat çevresi ve sanatçı dostları. *Yedi İklim*, (9)65, 62.
- Biltekin, H. (2003). *Şeyhî Dîvânı*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Buğra, M. G. (2007). *Behçet Necatigil poetikasında şair*. (Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ceyhan, Â. (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, M. (2007). *Klasik Türk şiirinde edebî tenkit -şairin şiire bakışı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çavuş, M. F. (2019). *15. yüzyıl klasik Türk şiirinin poetikası*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necatî Bey Divanı'nın tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2004). *Fatih Divanı ve şerhi*. İstanbul: Erguvan Yayınları.
- Doğan, M. N. (2011). *Eski şiirin bahçesinde*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Ersoylu, İ. H. (2013). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gültaş, A. (1996). *Halilname*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günşen, A. (2009). Necatî Bey'in dil ve üslubunda Türkçenin yeri. *I. Uluslararası Türk dili ve edebiyatı sempozyumu: ölümünün 500. yılında şair Necatî anısına* içinde (s.442-455). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Harmancı, M. E. (2012). Mazmunun yolculuğu. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 125-142.
- İnce, A. (2000). *Cem Sultan Cemşid u Hurşid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Karaarslan, N. Ü. (2010). Şair maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.38, s.298-301). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, B.A. (2012). Necâtî Bey'in şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 143-218.
- Kaya, B.A. (2016). Necâtî Bey'in şair anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 34, 149-214.
- Okay, M. O. (1990). *Sanat ve edebiyat yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onur, N. (1991). *Hamdi Yusuf u Züleyha*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, İ. H. (1996). Gazel maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.13, s. 442-443). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztoprak, N. (2005). Rûhî'nin şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 101-136.
- Öztoprak, N. (2006). Rûhî'nin şair anlayışı. *Osmanlı Araştırmaları*, 28, 93-122.
- Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2012). Klâsik edebiyat bilgisine göre divan şiirindeki ahenk öğeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37, 105-136.
- Sefercioğlu, M. N. (1999). Dîvan şiirinde mûsikî ile ilgili unsurların kullanılışı. *Osmanlı* içinde (C.9, s.649-668). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2000). Divan şiirinin çevreye bakışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 67-86.
- Sefercioğlu, M. N. (2002). Dîvan şiirinin gerçek hayatla bağlantısı. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C.11, s. 664-681). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sungur, N. (1998). *Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'si*. (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, A. A. (2014). *Osmanlı şiiri antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1980). *Şeyhî ve Husrev ü Şirin'i*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Tolasa, H. (1982). Divan şairlerinin kendi şiirleri üzerine düşünce ve değerlendirmeleri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 15-46.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, H. (2002). *16. yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi, Sehi, Latîfi, Aşık Çelebi tezkirelerine göre*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yekbaş, H. (2009). Divan şairinin penceresinden acem şairi. *Turkish Studies*, (4)2, 1158-1187.

Halide Edib Hampstead’de: İngilizlerin İşgalci ve Ev Sahibi Olarak Temsili

Halide Edib in Hampstead: Representations of the English as Occupier and the Host

Nagihan Haliloğlu¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.H. 0000-0003-4958-6084

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nagihan Haliloğlu,
İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat
Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: nagihan.haliloglu@ihu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 13.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 20.05.2019

Kabul/Accepted: 21.05.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Haliloglu, N. (2019). Halide Edib Hampstead’de: İngilizlerin işgalci ve ev sahibi olarak temsili. *TUDED* 59(1), 67-88.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0004>

ÖZET

Bu makale Halide Edib [Adıvar]’ın (1884-1964) İngiltere ile olan ilişkisini yazılarındaki ev sahibi, misafir ve işgalci kavramları üzerinden inceleyecektir. Halide Edib’in İngiltere ile olan ilişkisinde bu kavramların hem tarihi hem de söylemsel karşılıkları vardır. Bu kavramların söylemsel manalarına Haswell ve Haswell’in geliştirdiği misafirperverlik ve yazarlık çerçevesinden bakılacaktır.

Haswell ve Haswell bu çerçeveyi sömürge ilişkileri üzerinden inşa etmiş olsa da, tespitlerini sömürge ilişkisi olmayan durumlarda da gözlemlemek mümkündür. İngiliz ordusunun İstanbul işgaline tanıklık etmiş, yazılarında Hindistan’a dair örnekler veren Halide Edib’in eserlerindeki İngiliz figürü genel edebiyat tarihinden tanıdığımız sömürgeci figürüyle örtüşmektedir. Yazarın en sevimsiz İngiliz karakteri olan *Ateşten Gömlek*’teki gazeteci Mr. Cook sömürgeci zihniyetini temsil eder. Halide Edib’in kahramanı Ayşe de okuyucuya bu sömürgeci söyleme nasıl karşılık verilmesi gerektiğini gösterir. Halide Edib böylelikle bir çeşit “metin ile karşılık verme” formülü geliştirmiş olur. Yazarın bu formülü elbette kendi ev sahibi, misafir, işgalci anlayışı ve yine kendi enternasyonalizm ve milliyetçilik anlayışı etrafında gelişir. Kariyerinin bir döneminde İngiltere’de sürgün hayatı geçirmek zorunda Halide Edib’in hayatındaki işgalci figürüne misafir olması bu kategorileri tekrar tekrar gözden geçirmesine sebep olur. İngiltere’deyken işgal anılarını İngilizce kaleme alan Halide Edib Türkiye’ye döndüğünde bu sefer İngilizleri Türklere anlatma görevini üstlenir. Bir İngiliz Edebiyatı okuyucusu ve Türk Edebiyatı yazarı olarak Halide Edib Haswell ve Haswell’in geliştirdiği ev sahibi-yazar ve misafir-okuyucu kategorilerini ters yüz eder.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib, İngiltere, misafirperverlik, sürgün, işgal

ABSTRACT

This article traces Halide Edib’s interactions with England and the English and the ways in which she represented them in writing. I argue her representations were governed by conceptions of host, guest and occupier- a triumvirate of relations that is informed by Haswell and Haswell’s understanding of hospitality and authoring. I examine how Halide Edib’s understanding of occupier and host, nationalism and internationalism were shaped as she witnessed the British occupation of Istanbul, as she set about writing columns for the independence of Turkey, maintaining her cosmopolitan approach. Halide Edib expressed her views of the English in fiction, memoir, and newspaper article format, dealing with different aspects of a nation in different contexts. The first impressions of England she had in 1909 remained with Halide Edib for a long time, as evidenced in the newspaper articles she wrote in 1939. Both during her earlier visit and years in exile, England introduced her to an international world of letters which she embraced for the rest of her life, and which led her to lecture in places such as the US and India. This article investigates the various methods she uses in describing the English throughout her career, in a way that both consolidates her initial impressions and recognizes the changing context.

Keywords: Halide Edib, England, hospitality, exile, occupation

EXTENDED ABSTRACT

This paper considers Halide Edib [Adivar]’s (1884-1964) writing through her relationship with England, as her narratives straddle between the categories of host, guest and occupier. These categories have historical as well as discursive meanings in Halide Edib’s relationship with England. Halide Edib is a figure whose life runs through the end of the Ottoman Empire to the first years of the Turkish republic. She was a writer, warrior and politician who fell out with Atatürk and spent the years of 1926-1936 in exile abroad, mostly in England. Halide Edib’s father was a proponent of the Anglo-Saxon model of education and employed an Anglo-Indian governess, and her intellectual development was bilingual from the start. Halide Edib’s later records in writing her interactions with the English at this early age, followed by her impressions of London in 1909 as a guest, and then in the 1920 as occupiers in Istanbul. This is what complicates the categories of host, guest and occupier. I delineate the discursive meanings attached to these categories using Haswell and Haswell’s understanding of hospitality and authoring. Although their framework is a colonial one, Haswell and Haswell’s methodology applies to Halide Edib’s writing in so far as she both experiences Istanbul’s occupation by the British and is often inspired by the Indian example. I argue that as a reader of English literature and writer of Turkish literature, Halide Edib transformed the host-author, guest-reader complexes that Haswell and Haswell so fruitfully map out. Her most unsympathetic English character, the journalist Mr Cook in *Ateşten Gömlek* represents the English colonial mind-set, and Halide Edib’s heroine Ayşe reveals to us how one ought to fight this colonialist discourse: thus Halide Edib also formulates a nascent mode of ‘writing back’. This mode is very much connected to her understanding of occupier and host, nationalism and internationalism. Her mode of ‘writing back’ was shaped as she witnessed the British occupation Istanbul and wrote columns for the independence of Turkey, meanwhile maintaining her cosmopolitan approach. I argue that when we consider the discourse she uses in her writing from the start, there is no irony in the fact that it was in London where she found a literary home when she had to leave Turkey. Her writing insists that host-guest relations become meaningless under occupation, and that only during peacetime can nations and individuals develop meaningful relationships. Halide Edib’s work reminds us to consider host- guest- occupier relationships in two registers: the relationship between states and the relationship between individuals. This becomes very apparent when she returns to Turkey to write newspaper articles under the heading ‘England and the English’ in which she reports her personal experience of England, without ever mentioning the occupation of Istanbul in the 20s. She prefaces her observations and encyclopaedic knowledge of England with the caveat that one can never generalize the characteristics of a nation. Still, her observation of English institutions gives her a model through which one can assess Turkey’s attempts at becoming a new state and nation. It is particularly the English Parliament that comes across as a talking point and inspiration in her non-fiction. In her memoir *The Turkish Ordeal*, which is an indictment of the British occupation’s violence and Mustafa Kemal’s later despotic tendencies, it is still the image of the British Parliament that she and her husband evoke when

they are discussing how best to respond to the closure of the Ottoman parliament. On her return to Turkey, not only does she inform the general public about the English through her newspaper columns, but also becomes the reader-occupier in the English language as founder of the English Literature department at Istanbul University. Through her representation of the English Halide Edib gets her message across about occupation, colonialism, but also the importance of institutions for a country to be successful. She uses the categories of host, guest and occupier in her narratives variously while she is perfectly aware of the role she has to presume in different points in her life. And these roles have been as various as cosmopolitan Ottoman writer, member of the international republic of letters, and an intellectual that translates between cultures.

GİRİŞ

1884’te İstanbul’da doğan Halide Edib, edebî hayatı Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden yazarlardan biridir. Halide Edib bu farklı dönemlerde yazar, öğretmen, politikacı olarak görev yapmış ve her iki dönemde de aykırı fikirlerinden dolayı bazen danişılan, bazen de tehlikeli görülen bir entelektüel olmuştur. Halide Edib bu “tehlikeli” yanı yüzünden hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde bir çeşit sürgün hayatı sürmek zorunda kalır. İstanbul’da başlayan yazarlığının bir meyvesi olarak yurtdışında pek çok okur ve arkadaş edinen Halide Edib, Türkiye’yi terk etmek zorunda kaldığında yine uluslararası edebiyat dünyasında edindiği bu arkadaşların davetleriyle yurtdışında yer edinmeyi başarır. Bu makale uzunca süren sürgün dönemlerinden birini, 1925-1928 yıllarını Londra’da geçiren Halide Edib’in İngiltere ve İngilizleri yazınında nasıl tasvir ettiğini inceleyecek ve bu tasvirlerin metinlerde nasıl ev sahibi-misafir-işgalci kategorileri arasında dolaştığının izini sürecektir. Bu üçlü düzlemin tarihsel bir karşılığı olduğu gibi, Halide Edib’in eserlerinde gözlemleyebileceğimiz söylemsel ve edebî bir karşılığı da vardır. Bu söylemsel ve edebî izlek özellikle *Ateşten Gömlek* ve *The Turkish Ordeal* kitapları, daha sonra da 1939 yılında yazdığı *Akşam* gazetesi makaleleri üzerinden takip edilecektir. Halide Edib’in Doğu-Batı ve modernleşme meselelerine bakışı şimdiye kadar esaslı eserlerde ele alınmıştır. Bu çalışma yazarın hem modernleşme, hem de Doğu-Batı ilişkileri tarihlerinde özel bir yeri olan İngiltere ile olan ilişkisinin eserlerine nasıl yansıdığını ve bu yansımanın şekil verdiği söylem ve anlatı tekniğini incelemektedir.

İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişki hiçbir zaman bir sömürge ilişkisine dönüşme de Halide Edib’in İngiliz tasavvuru İngiliz sömürge tarihi bilinci merceğinden geçerek oluşmuştur. Halide Edib için Hindistan İngilizlerin Avrupa dışındaki uluslarla olan ilişkilerine ışık tutan bir deneyimdir ve İngiltere’yle ilgili yazılarında İngiliz yönetimindeki Hindistan’a sık sık gönderme yapar. Bu yüzden bu makalede sömürge ilişkileri çerçevesinde “ev sahipliği” ve “yazarlık” üzerine çalışmış olan Richard ve Janis Haswell’in kullandıkları kavramlardan yararlanacağım. Haswell ve Haswell’in *Hospitality and Authoring* (2010) adlı kitaplarında çerçevesini çizdikleri “ev sahipliği” ve “yazarlık” kavramlarının ikisi de Halide Edib’in İngiltere’yle olan ilişkisini ve bu ilişkiyi yazınına nasıl aktardığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Haswell ve Haswell kitaplarında özellikle Avrupa tarihinde ev sahibi ve misafir kavramlarının nasıl geliştiğinin üstünde durduktan sonra, misafirperverlik kurallarının okur ve yazar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğinden veya etkilemesi gerektiğinden bahseder. Okurlar metinlere birer misafir olarak konuk olur, yazarlar da onlara ev sahipliği ederler. “Kitap, metin bir potansiyelin ve tekilliğin birleştiği yeni fikirlere açık bir mekândır. Yazar ev sahibi, okur da misafir olarak başlar: Kitap da potansiyelin gerçekleştiği ama hiçbir zaman tükenmediği bir yurt olur.” (Haswell ve Haswell, 2010, 13) Haswell ve Haswell’in kavramsallaştırmasında fiziksel ve söylemsel “yurt”lar -ülkeler ve metinler- sürekli yer değiştirir ve birbirleri için mecaz olarak kullanılır. Halide Edib de erken yaşta İngiltere’nin bir “okur”u yani bu manada “misafir”i olmuş ve yine bu erken yaşta ülke ve yazar arasında bu çerçevede bir ilişki oluşmuştur.

Haswell ve Haswell ev sahibi ve misafirin hemen hemen tüm kültürlerde tanınan bir hukuk kesbettiğini ve bu hukukun karşılıklı alışverişe, hatta hediyeleşmeye dayalı olduğunu altını çizer. (Haswell ve Haswell, 2010, 5) Okur ve yazar arasındaki güç ilişkisinin dengesiz olduğu durumlarda, örneğin acımasız bir eleştirilen söz konusu olduğunda, bu hukukun dışına çıktığı görülür. Bu güç dengesinin siyasi bir boyutu olduğu yerlerde misafirlik-ev sahipliği kuralları hepten çöğnenip roller bile değişebilir. Misafir, takındığı tavırla işgalciye dönüşüp, ev sahipliği pâyesini “yerli”nin elinden alabilir. “Ev sahibi-yazar ve okur-misafir ikilileri misafirin metni işgal edip ev sahibiymiş gibi kontrolü ele geçirmesiyle ters yüz olur. Sömürge ilişkileri kapsamında eleştiriden kastımız budur.” (Haswell ve Haswell, 2010, 22) Haswell ve Haswell, Jacques Derrida ve Mireille Rosello’nun ev sahibi ve misafir tartışmalarından yola çıkarak, bu kategorilerin sömürge ilişkileri içerisinde nasıl bir anlam kazandığını daha detaylı olarak şöyle değerlendirir:

Avrupa yayılma politikalarının askerî, ekonomik ve misyonerlik itici gücüyle yabancı ülkelere gidenler gittikleri yerlerde misafir olarak başladıkları yaşantılarını kısa bir süre sonra ev sahipliği rolünü ele geçirerek devam ettirirler. Bu topraklara sonradan gelenler işgalci ya da sömürgeci oldu [...] Sömürge çerçevesindeki ev sahipliği, ev sahipliğinin ahlaki çerçevesini ve kurallarını hiçe sayar: Bunun sebebi ev sahibiyle misafirin rolleri değiştirmiş olması değildir. Asıl sebep karşılıklı bir alışverişin olmayışı ve rollerin hakkaniyetli bir şekilde tekrar tanımlanmamış olmasıdır. Yeni ev sahibi bir zamanlar ev sahibi olan ve artık kendi topraklarında misafir olan yerlileri yiyip yutar. (Haswell ve Haswell, 2010, 21)

Okuyucular olarak hepimizin potansiyel işgalciler olabileceğimiz konusunda bizi uyarılmış olan Haswell ve Haswell, sömürge çerçevesindeki ev sahibi, misafir ve işgalci işlevlerine dikkatimizi çekerek, bizi bu ilişkilerin söylemsel boyutlarını düşünmeye davet eder.

Halide Edib’in İngiltere ile olan ilişkisi okur-misafir olarak başlamıştır. Daha sonra İngiliz dergilerine yolladığı yazılarla yazar-ev sahibi rolünü üstlenmiştir. İngilizlerin İstanbul’u işgaliyle Haswell ve Haswell’in yukarıda tasvir ettiği gibi “yerli” olan Halide Edib’in hakkı olan ev sahipliği hem fiziksel, hem de söylemsel olarak elinden alınmıştır. Yazar daha sonra İngiltere’de fiziksel olarak misafir olmuş ve bir manada “ev sahibiymiş gibi” İngiliz dilini kullanarak İstanbul işgalinin hikâyesini yazmıştır. Halide Edib’in daha sonraları hem İngiltere hakkında makaleler hem de *İngiliz Edebiyatı Tarihi* yazmış olması Haswell ve Haswell’in işaret ettiği “kontrolü ele geçirme” olarak okunabilir. Bu durumda Halide Edib bir manada İngiliz tarihini “işgal” etmiş olur. İngiliz edebiyatı okuyucusu, Türk edebiyatı yazarı, İngiliz edebiyatı tarihçisi olarak Halide Edib ev sahibi-yazar ve okur-misafir ilişkilerini hem tecrübe etmiş hem de dönüştürmüştür.

İngiltere ve Halide Edib’in birbirlerine karşı nasıl ev sahipleri ve/veya misafirler olduklarını anlamak için 29 Temmuz 1928 tarihli “A Woman Speaks for the New Turkey” (Yeni Türkiye’nin Sözcüsü Bir Kadın) başlıklı *New York Times* makalesinden başlayabiliriz. Gazeteci Claire Price Halide Edib’i şöyle tasvir eder:

Halide Edib'in diğer oğlu şu anda Londra'da ekonomi okulunda okuyor. Anne ise 1924'den beri İngilizlerin arasında yaşıyor. 1920 yılında Anadolu askerlerin tedarik ettiği bir kağı arabasında kömür çuvallarının altına gizlenerek ellerinden kurtulduğu İngilizler. New York'a gitmeden birkaç gün önce bir ziyaretçi onu Londra'nın Hampstead semtinde ziyaret etti. Dairesinin duvarlarında, yeşil kadife üzerine sırmayla Kur'an'dan ayetlerin yazılı olduğu levhalar değil, Londra'da binlerce başka daireyi süsleyen esaslı Viktoryen resimler vardı. Türkiye'de genelde misafirlere ikram edilen Türk kahvesi ve tatlılar yerine, misafire çay ve sıcak İngiliz kurabiyesi ikram edildi. (*New York Times*, 1928, 29 Temmuz)

1928 senesine ait, Halide Edib'in nasıl bir ev sahibesi olduğuna dair bu resim yazarın İngiltere ve İngilizlerle olan ilişkisini gayet güzel özetlemektedir: Bir zamanlar onlardan kaçan yazar, şimdi çalışma masasını Londra'da kurmuştur. Bunu yaparken de oryantalist tahayyülün dışına çıkarak, evini bulunduğu ülkenin zevkine göre döşemiştir. Bu durum kaderin bir cilvesi gibi görünse de, Londra'nın Halide Edib için yazın hayatının başından beri önemli bir merkez olduğunu hatırlamak gerekir. Yazar ilk önce kısa bir süre için 1909 yılında, daha sonra 1925'te tekrar, bu sefer uzun süreliğine İngiltere'ye geldiğinde kendini hararetli bir edebî hayatın içinde bulmuş, makaleler yazmış, konferanslar vermiş ve dönemin önemli İngiliz yazarlarıyla görüşmeler yapmıştır. Adnan Adıvar'ın *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri* (1945) kitabının adında da gönderme yaptığı, bir çeşit "Bilgi Cumhuriyeti"nin bir parçası, PEN derneğinin bir üyesi olmuştur. Yukarıdaki resimde Halide Edib, Haswell ve Haswell'in tanımındaki sömürgeciler gibi yerlileri yurtlarından etmese de onların âdetlerini "yiyip yutmuş" olarak ev sahipliği yapmaktadır.

Her ne kadar Price, Halide Edib'in Londra'daki durumunu ironiyle anlatsa da yazarın kendisi Londra'daki varlığını böyle değerlendirmemiş, kendini ülkelerinin bağımsızlığına ve baskılara karşı gelmeye adanmış uluslararası yazarların yolunun geçtiği bir şehirde yaşayan bir yazar olarak görmüştür. Nitekim Atatürk de kendisiyle fikir ayrılığına düştüğü için bir çeşit sürgün hayatı süren Halide Edib'in çelişkili görünen bu durumundan Türkiye'deki İngiltere temsilcisi Reginald Hoare'a "her zaman zarar vermek istediği ülkenin (yani İngiltere'nin) şimdi ona sığınak sunuyor oluşunu" garipsediğini söyler (Çalışlar, 2010, 344). Atatürk'ün Hoare'a olan bu serzenişi bize düşman ve müttefik çerçevesini iki farklı düzlemde düşünmemiz gerektiğini hatırlatır. Bu düzlemlerin biri devletler, yani İngiltere ve Türkiye, diğeri de bireyler arasındaki, yani Halide Edib ve edebî çevresi arasındaki ilişkileri kapsar. Devlet, birey, işgalci ve ev sahibi gibi düşman ve müttefik algımızda belirleyici rol oynayan kategoriler hem Halide Edib'in zamanında hem de günümüzde sürekli değişmekte ve birbirinin içine geçmektedir.

Halide Edib'in Yazımında İngilizler

Halide Edib'in İngiltere ile olan ilişkisi çocukluğunda başlamıştır. İpek Çalışlar biyografisinde Halide Edib'in bir saray görevlisi olan babasının kitaplardan ve dergilerden

öğrendiği İngiliz çocuk yetiştirme tarzına göre yetiştirildiğinden bahseder. Bunun yanında Halide Edib'e bir de Anglo-Hint bir mürebbiye tutulur. İnci Enginün *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi* adlı eserinde Halide Edib'in 'İngiliz terbiyesi' alırken yaşadıklarını şöyle yorumlar:

İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan Edib Bey kızının giyimi ve beslenmesinde de İngiliz terbiyesini örnek almıştır. İngilizlerin büyüklüğünün sırrını, terbiye sistemlerinde bulur. Bu fikri sonraki yıllarda Halide Edib de paylaşıacaktır. *Raik'in annesi, Talim ve terbiye*. Edib Bey ilk çocuğunu kitaplardan öğrendiği İngiliz usulünde yetiştirmeğe kararlıdır. (Enginün, 1978, 20)

Edib Bey'in kitaplardan uyguladığı bu yetiştirme tarzının zamanın İngiliz çocuklarının yetiştirilme tarzıyla ne kadar örtüştüğünü tespit etmek zor, fakat Halide Edib'in ilerleyen yıllarda İngilizlerle olan diyaloglarındaki doğallığının ve İngiliz kültürünü anlamadaki kıvraklığının nüvelerinin bu eğitimle atıldığını söylemek yanlış olmasa gerek. Edib Bey'in uyguladığı bu rejim çocuk Halide'nin ne giyeceğini de belirler:

Kışın İngiliz işi kısa, lacivert elbise, yazın beyaz keten elbise giydirilen çocuğun, kolları ve bacakları daima çıplaktır. Bu anneanneyi daima çocuk soğuk alacak endişesine düşürür [...] Soğuk ve sıcak değil, fakat başka çocuklardan farklı olma küçük kıza ıstırap verir; zira o, kıyafetiyle dikkat çekmektedir. Başka çocukların giydikleri renkli, ipekli, kurdeleli elbiseleri, taktıkları incik boncuğu kıskanır [...] Beslenme ikinci önemli meseledir. Onun sınıfındaki ve yaşındaki Türk çocukları canlarının istediğini yedikleri halde, Halide Edib'e sadece et ve sebze, az miktarda ve yemek saatinde olmak üzere meyve verilir. Çocuk süttten nefret eder, her türlü meyveyi sever. Bu beslenme tarzı, günlük banyo ve gözlerine damlattıkları ilaç olmasa, babasının evinde oldukça mesuttur. (Enginün, 1978, 20-21)

Görünen o ki İstanbul'da yaşanan İngiliz çocukluk Halide Edib için pek de kolay olmamıştır. *Construction of Nationalism and Gender in Halide Edib's Autobiographical Writings* adlı kitabında Zeynep Beril Saydun da bu "eğitim" in küçük Halide'ye nasıl zor geldiğinden bahseder (Saydun, 2008, 15-16).

Bu ilk senelerden sonra babası Halide Edib'i Üsküdar Amerikan Koleji'ne gönderir. Amerika da İngiltere gibi Halide Edib'in edebî ve entelektüel hayatında önemli bir rol oynayacaktır. Nitekim Halide Edib pek çok yazısında İngiliz ya da Amerikan yerine ikisini birden içeren Anglosakson kelimesini kullanır. İngiltere'de yaşadığı senelerde de yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi Amerikan basınıyla iletişim içinde olmuş (Forbes, 1926; Streit, 1928) ve ders vermek üzere Amerika'ya gitmiştir. Bir manada bu iki ülke hakkındaki izlenimleri birbirinin içine geçmiştir. Hatta yazılarının Amerika'da daha fazla yankı bulduğu söylenebilir. Bu makalede özellikle İngiltere ile olan ilişkisinin seçilmesinin sebebi yazarın çok daha küçük yaştan itibaren İngiliz edebiyatıyla tanışmış ve İngiltere ile olan ilişkisinin Amerika'yla olanla karşılaştırıldığında daha çeşitli evrelerden geçmiş olmasıdır.

Yazar Üsküdar Amerikan Koleji’ndeki eğitimini tamamladıktan sonra gazete yazıları yazmaya başlar. Günün meseleleriyle yakından ilgilenen Halide Edib, Enginün’ün de belirttiği gibi Meşrutiyet fikrinin temsilcileriyle temas halindedir (Enginün, 1978, 9). Yazar kendisi de Meşrutiyet lehinde yazılar yazmış ve Batılılaşmanın nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda kafa yormuştur. Yazar Batılılaşmadan önce Batı’nın ne olduğunu anlamak gerektiğine dikkat çeker ve ancak bu anlaşıldıktan sonra Batı’daki kültürel formların adapte edilebileceğini düşünür (Enginün, 1978, 15) Nitekim bu sorular Halide Edib’in yazın hayatı boyunca ilgilendiği sorular olmuş, 1930’da sonunda *Turkey Faces West* adlı bir kitap yazmıştır.

Daha 1930’lara gelinmeden, Meşrutiyet’e giden dönemde ve hemen ardında İngiliz diline tamamen hakim olması hasebiyle İngilizce yazılar da kaleme alan Halide Edib’in yazıları yabancılar tarafından takip edilmeye başlanır. Bu Halide Edib’in İngiliz dilini kendine ev edinmesinin başlangıcıdır. Haswell ve Haswell’in terimleriyle söyleyecek olursak yazar İngiliz yazınında okur-misafirlikten ev sahibi-yazarlığa geçmiştir. Halide Edib’in günümüzde *New Statesman* olarak devam eden *Nation* dergisinde yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınların eğitimi hakkındaki yazısını okuyan ve dönemin Londra entelijansiyasından bir isim olan Isobel Fry’la aralarında bir yazışma başlar. Bu yazışmada Halide Edib Fry’a Türk kadınlarının örtülü olmalarının eğitimleri açısından bir engel teşkil etmediğini, kadınların eğitiminde İngiliz modelinin takip edilmesini tercih ettiğini söyler (Durakbaşı, 2000, 191-192). Bu yazışmadan çok etkilenen Fry İstanbul’u ziyaret eder, daha sonra da yazarı 1909 yılında Londra’ya davet eder. Yazıları yüzünden tehditler alan Halide Edib 31 Mart Vakası döneminde gelen bu davete icabet eder ve çocukken İngiliz mürebbiyeye ev sahipliği yapmış olan Halide Edib için ilk defa roller değişir: Yazar İngiltere’de misafir olmak üzere yola koyulur.

Halide Edib’in İngiltere’deyken ülkeyle ilgili gözlemleri hakkında bir şeyler yazdığına dair bir kayıt yoktur. Mektuplarından anlaşıldığı üzere bu ilk Londra seyahatinde, bir sene sonra, 1910’da yayımlayacağı *Seviye Talip* üzerinde çalışmıştır. Bitmekte olan bir evliliği tasvir ettiği bu romanının yayımlanmasından kısa süre sonra Halide Edib Zeki Salih’ten boşanır ve yazılarını Halide Salih yerine Halide Edib adıyla yayımlamaya başlar. Halide Edib’in adı, soyadı kanunuyla bir kez daha değişecektir. Halide Edib’in yazınında İngiltere’nin izini takip etme çabası bizi *Seviye Talip*’ten sonra yazdığı, yine mutsuz bir evlilik hikayesi olan *Handan*’a (1912) getirir. *Handan*’daki klinik depresyon geçiren kadın karakterler çeşitli Avrupa ülkelerinde tedavi edilir. Romanda Londra’da geçen bölümler vardır ama hiç İngiliz karakter olmadığı gibi hemen hemen hiç tasvir de yoktur. Londra, evliliklerinin bittiği gerçeğiyle yüzleşmeye çalışan karakterler ve belki aynı şekilde Halide Edib için bir sahnede sadece. İlginç bir şekilde Halide Edib ilk İngiliz karakterlerini *Ateşten Gömlek* romanında, İngilizler Halide Edib’in hayatında işgalci rolü oynadıklarında kaleme alacaktır.

Halide Edib’in ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında gazetede tefrika edilen, daha sonra 1922 yılında yayımlanan *Ateşten Gömlek* romanı İngilizlerin İstanbul işgalini konu edinir. Roman iki sene sonra 1924’te New York’ta İngilizce olarak da yayımlanır. *Ateşten Gömlek*

işgal İstanbul’unda tefrika edildiğinde Halide Edib on binlerce insana 1919 Sultanahmet Mitingi’nde hitap etmiş olan, Türk direniş hareketinin önemli isimlerinden biridir. Halide Edib’in İstanbul’dan Ankara’ya kaçtıktan sonra kaleme aldığı romanda 1909 senesinde tanıştığı “ev sahibi” İngilizlerden bahsetmez, ileride gazete yazılarında işgalci İngilizlerden bahsetmeyeceği gibi. Nitekim İngiltere’de ev sahibi olarak tanıdığı İngilizler, aynen Haswell ve Haswell’in sömürge ilişkilerinde gözlemediği gibi, o bilindik sömürgeci tavırlarını takınıp, ev sahibi-misafir hukukunu altüst edip İstanbul’da ev sahipliği taslamaktadır. *Ateşten Gömlek*, bu “ev sahipliği” meselesini oldukça yakından irdeler. İstanbul’da bazı kibar sosyete hanımlar “ev sahipliği” yaparak İngilizlerin sempatisini kazanmaya çalışırken, *Ateşten Gömlek*’in kahramanı Ayşe gibi diğer başka kadınlar ve erkekler de ev sahibi-misafir ilişkisinin işgal ortamında manasızlaştığını, milletlerin ancak barış ortamında böyle bir ilişkiye girebileceğini dile getirirler.

Ateşten Gömlek’in ilk sahnelerinden birinde İngilizler Harbiye Nezareti’ni bombalamaktadır. Romanın kahramanı Ayşe, ki bu kahramanın Halide Edib’i temsil ettiğini söylemek herhalde çok yanlış olmaz, İzmir’in işgalinden sonra İstanbul’a ulaşmış, eşini ve çocuğunu kaybetmiş bir kadındır. Erkek anlatıcı Peyami elbette çektiği tüm acılarla Anadolu’yu temsil eden Ayşe’ye âşık olur. Beraber Sultanahmet Mitingine giderler. Halide Edib miting hakkında çok fazla bilgi vermez, kendi adını geçirmez. Fakat Peyami mitingden döndükten sonra “‘Milletler dostumuz, hükümetler düşmanımız’ olmuştu” (Adivar, 1997 [1922], 31) der. Bu slogan Halide Edib’in 15 Mayıs 1919 tarihli Sultanahmet Mitingindeki konuşmacı platformu üzerinde yazan cümleyle aynıdır.

Anlatıcı daha sonra İngilizlere iyi görünmeye çalışan “salon” ev sahibelerinden birinin Ayşe’yi kendi tarafına çekmeye çalıştığı bir suareyi anlatır. Peyami’yi salonda en fazla rahatsız eden İngiliz gazeteci Mister Cook’tur:

Hâlâ tepemden akan ıstırap ve isyanla hatırlıyorum. Odada yalnız o varmış gibi oturuyor, iskelet gibi uzun bacakları diz kemikleriyle pantolonunun altından teressüm ediyor, kocaman ince ayaklarını mütemadiyen sallıyordu. Seyrek saçlı kafası, tüyü dökülmüş ihtiyar bir av kuşu gibiydi. Burnu kocaman, müteceviz ve havada bulanık küçük gözleri birbirine yakın mavi iki boncuk gibi hissiz hissiz bakıyordu [...] Mütekebbir, kendi ile dolu, müstehzi, zaferi başına sıçramış, daima kendi kını için ‘yerli’ tabir ettiği müstemleke halkını çizmesinin altında ezen İngiliz İmparatorluğu’nun müstemleke zalimlerinin en cahil ve en aşağı bir enmuzeci. (Adivar, 1997 [1922], 35-36)

Görünen o ki Mister Cook, Halide Edib’in 1909 senesinde İngiltere’ye giderken gemide karşılaştığı ve hiç hoşlanmadığı Anglo-Hintlerden esinlenerek tasvir ettiği bir karakterdir. (Yazarın ilk mürebbiyesinin de bir Anglohintli olduğunu hatırlamakta fayda var.) Misafir olması gereken İngiliz, oturuşu ve bakışıyla ev sahipliğine soyunmuştur. Yırtıcı kuş bakışlarıyla Mister Cook, misafirperverliği sömürge ilişkileri kapsamında değerlendiren

Haswell ve Haswell’in deyimiyle (Haswell ve Haswell, 2010, 21) salondakileri “yiyip yutmaya” hazır. Anlatıcı Peyami, Cook’un tavırlarından çok rahatsız olur. İttihat ve Terakki karşıtı olan evin sahibesini “Ali Kemal Bey’in makalelerini yaşayan Salime Hanım” (Adıvar, 1997 [1922], s. 21) olarak tanıtır. Nitekim Salime Hanım ısrarla Cook’a Türk milletinin İttihat ve Terakki’den çok çektiğini anlatıp durur. İstanbul artık İngilizlerle arkadaş olmak istemektedir. Peyami, Cook’un Salime Hanım’ın bu serzenişlerine kötü Fransızcasıyla şöyle cevap verdiğini söyler:

Evet, İngiliz himayesini baştan başlayarak hepimiz istemelisiniz. Bakın Hindistan’a, ne mesut. Allah bizi beyaz adamdan ayırmasın diye hep dua ederler. Gerçi bu zor işi İngiltere kabul eder mi bilmem, fakat sizin için başka türlü kurtuluş var mı? Bilhassa Çanakkale’de katlettiğiniz altmış bin İngiliz var. Samimi bir nedamet olursa belki İngiltere affedebilir. (Adıvar, 1997 [1922], 38)

Halide Edib burada gazeteci Mister Cook’u Türkiye ve Hindistan’ı “okurken” aynı yöntemi kullanmaya çalışan bir İngiliz olarak betimler. Ülkeler ve metinler Haswell ve Haswell’in kavramsallaştırmasında olduğu gibi yer değiştirmiş, ev sahibi-yazar ve okur-misafir ikilileri misafirin metni işgal edip ev sahibiymiş gibi kontrolü ele geçirmesiyle ters yüz olmuştur (Haswell ve Haswell, 2010, 22) Bu makalede de tam bu sebepten dolayı Halide Edib’in bir Türk olarak İngiltere’yi anlama çabası sömürge ilişkileri kavramları üzerinden değerlendirilmektedir. Cook’un, Halide Edib’in 1909 yılında Londra’da beraber vakit geçirdiği, ona ev sahipliği yapan ve 1939 yılında resmedeceği, kendi ülkelerinde yaşayan İngilizlerle alakası yoktur. Cook’un yukarıdaki sözlerine öfkelenen Ayşe, Cook’a cevaben İngilizlerin Yunanlıları İzmir’i işgal etmeye kışkırtarak çok yanlış hareket ettiklerini, Cook’unkinden çok daha iyi bir Fransızcayla dile getirir. Özür dilemesi gerekenler İngilizlerdir. Kolonyal memur karakteri Cook, Halide Edib’e sömürgeci söylemini ifşa etme olanağı tanır. Kahramanımız Ayşe de bu sömürgeci söylemin nasıl eleştirilmesi gerektiğini bize gösterir. İngilizlerin İstanbul’daki evlere el koyması da yine Haswell ve Haswell’in bahsettiği ev sahibi - misafir - işgalci kategorilerinin yer değiştirmesine iyi bir örnektir. Ayşe kendi evine de el koyulunca tam olarak nereden çıktığı belli olmayan bir şekilde, sanki kendi şahit olmuş gibi Hindistan’da geçen bir olaydan bahseder:

Allah’ım! İngiliz kadınına hakaret etti diye [bir] Hintliyi İngilizler dört ayak hayvan gibi yerde yürütmüşlerdi. Türk kadınının azametini çekemeyenlere, yerde sürdürenlere karşı ordumuz aynı ihtirasla ceza istemeyecek mi? Kadınına hakareti, bayrağına hakaret gibi düşünmüyor mu? (Adıvar, 1997 [1922], 59)

Bu pasaj Halide Edib’in sömürge karşıtı tavrını yansıtmakla birlikte aynı zamanda savaş dönemlerinde kadın bedenlerinin nasıl vatanın birer sembolü haline geldiğinin kanıtlarından biridir. Hindistan ve Türkiye’nin İngiltere karşısındaki direnişinin iki ülkeyi birbirine bağlıyor olmasından Halide Edib daha sonra Hindistan seyahati hakkında yazdığı *Inside India*’nın önsözünde de bahseder. 1937 yılında Londra’da İngilizce olarak yayımlanan

kitabta Halide Edib'in Hindistan algısının İngiltere'yle olan ilişkisiyle ilintili olduğu açıktır. Kitabın önsözünde Hindistan'ın Halide Edib için çok özel bir yeri olduğunu öğreniriz. Yazar kendini Türkiye'den sonra ancak Hindistan üzerine yazmakta ehil görür:

Evladı olmadığım bir ülke hakkında kişisel intibalarım dışında hiçbir şey yazmamak şiarım olmuştur -ki bu intibaları da çok nadir paylaşıyorum. Bu kuralı küçüklüğümden beri tanıdığım, dört seneden fazla ikamet etmekte olduğum, çeşitli dönemlerde ziyaret ettiğim İngiltere için bile bozmadım. Ama yine bu kuralı *Inside India*'yı yazarak bozuyorum. (Halide Edib, 1937, 9)

Halide Edib bu kuralını istek üzerine bir kere daha, 1939 yılında “İngiltere ve İngilizler” adlı bir dizi gazete yazısı yazarak bozacaktır. Yazar *Inside India*'da Hindistan ve Türkiye arasındaki benzerliklerden, bu benzerliklerden dolayı çok sıcak karşılandığından ve yine bu benzerliklerden dolayı Türkiye'nin ulusal direniş için bir model oluşturduğundan bahseder. Hindistan ve İngiltere arasındaki ilişki Halide Edib'in kendi ev sahibi, işgalci, misafir algılarını iyice oturtmasına yardımcı olur. Öyle ki, Halide Edib'in Hindistan ile ilgili ilk izlenimleri İngilizlerin sömürgeci kimliklerine dair ilk izlenimleriyle iç içe geçmiştir. Halide Edib iki ülkeyi hep bir arada düşünecektir:

Daha sonra hayatıma 40 sene öncesinin Hindistan'ını anlatan İngiliz mürebbiye girdi. İngiliz bir çay üreticisinin eşi olarak ülkede 30 sene yaşamıştı [...] Hindistan imparatorluk hayalleri güden bir ırkın arka bahçesi olmuştu. Ülkeyi Olympus dağındaki tanrılar gibi yönetiyorlardı. Filleri sürdürdüler, kaplanları ve ormandaki tüm vahşi hayvanları avladılar. İçlerinde en mütevazı olanı bile gölgesiyle kudretli Cengiz Han gibi manzaranın tümünü kapladı [...] Mürebbiyeme göre beyaz adamların fevkalade sağlam karakterleri vardı. (Halide Edib, 1937, 13-14)

Bu giriş Halide Edib'in daha çok küçük yaşta sömürge söylemiyle tanışmış olduğunu gösteriyor. Yazarın ilk Hindistan bilgileri bir İngiliz'in merceğinden geçmiş bilgilerdir. Fakat 1937 yılında yazan Halide'nin mürebbiyesinin sözlerini istihza ile aktardığı açıktır. 1939'a gelindiğinde *Akşam* gazetesindeki İngiltere yazılarında bu ince alayı yakalamak biraz daha zordur.

İngiltere'de Misafir Olmak

Ateşten Gömlek'ten, Anadolu'da savaştıktan, Ankara'da yeni bir başkentin kurulmasına tanıklık ettikten sonra Halide Edib 1926 yılında eşi Adnan Adıvar'la tedavi için Viyana'dayken Türkiye'ye geri dönemeyeceklerinin haberini alırlar. Adnan Adıvar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası vekilidir ve Halide Edib ve Adnan Adıvar Viyana'dayken sıkı yönetim ilan edilince muhalefet partisinin vekillerinin özgürlükleri de tehlike altına girer. Çift, tıp doktoru olan Adnan Adıvar'ın İngilizce bilmemesine rağmen ortalık yatıncaya kadar Londra'da yaşamaya karar verir. Muhtemelen İngiltere'yi Halide Edib'in edebî hayatına daha kolay devam edebilmesi için seçmişlerdir. Yazarın 1920'lerde işgalci olarak tanıdığı

İngilizler şimdi onlara ev sahipliği yapacaktır. Haswell ve Haswell'in bahsettiği ev sahibi-yazar, misafir-okur arasındaki hassas güç ilişkisi açısından değerlendirildiğinde Halide Edib ve İngiltere arasındaki ilişki kompleks bir katman daha kazanmış, tekrar bir değişime girmiş olur.

Halide Edib ve Adnan Adıvar ilk önce Chiltern Hills'de Halide'nin 1909'da ziyaret etmiş olduğu eğitimci Isobel Fry'n okulunun karşısında bir ev tutarlar. Halide Edib ilk daktilosunu da bu dönemde alır ve daha sonra 1963'te Türkçede *Mor Salkımlı Ev* olarak yayımlayacağı, 1918 yılına kadar olan hatıratı *Memoirs of Halide Edib*'i yazmaya başlar. Halide Edib İngiltere'de kaldığı dönemde Arnold Toynbee ve Bertrand Russell da dahil olmak üzere entelektüel dünyadan isimlerle bir araya gelme fırsatı bulur. Chiltern's'daki evde yaşarken Fry'n evindeki akşam okumalarına katılır. Chiltern's'dan sonra günümüzde merkezî sayılabilecek bir Londra mahallesi olan Hampstead'e taşınır. Bu tecrübelerine rağmen Halide Edib *Inside India*'nın önsözünde belirttiği gibi evladı olmadığı İngiltere hakkında bir şey yazmaz. Daha doğrusu o seneler bir şey yayımlamaz. Bu Halide Edib'in okur-yazar arasındaki misafirperverlik kurallarını uygulama tarzı olarak düşünülebilir.

Çalışlar, Halide Edib'in bu dönemde yazdığı bazı mektuplara ulaşmıştır ve bu mektuplar yazarın İngiltere ve İngilizlerle olan ilişkisinin “Bilgi Cumhuriyeti” çerçevesinde geliştiğini göstermektedir. Örneğin, tanıştığı insanlar hakkındaki izlenimleri bu insanların hangi yazarlardan hoşlandıkları, demokrasi ve sosyalizm gibi ideolojiler hakkında neler düşündükleri doğrultusunda şekillenir. Bu “Bilgi Cumhuriyeti”nde milli rekabetin bir yeri yok gibidir. Çalışlar'ın alıntılacağı mektuplardan anlayabileceğimiz üzere, Halide Edib'in Hampstead'deki evde mutlu olmasının sebeplerinden biri, ev sahibesinin salondaki kitaplığı kilitlemeyip, ortak kullanıma izin vermesidir (Çalışlar, 2010, 320). İngilizlerin ev sahipliği Halide Edib için edebî bir çerçeveye kavuşur. Halide Edib'in Hampstead'deki bu evde kendini kendi evinde gibi hissetmiş olduğunu Amerikalı arkadaşı Florence Billings'e yazdığı mektupta onu Londra'ya davet etmesinden anlıyoruz. Billings de o zamanlar “Yakın Doğu Sorunu” üzerine çalışmaktadır ve Halide Edib, Billings'in gelip onlarda kalıp Londra'daki kütüphaneler ve kaynakları kullanabileceğini söyler:

Yakın Doğu sorunu üzerine çalıştığınıza göre, buraya gelmek için neden ilkbahara kadar bekleyeceksiniz? Burada da çok zengin malzemeler bulursunuz ve ayrıca sizin için her şeyi yapmaya hazır olan bizler varız. Hampstead bölgesinde, yarı bodrum bir dairede oturuyorum. Arkadaki odaların muhteşem bir manzarası var, bir göl var, ağaçlar var, güneşin batışında ağaçların arkasında minareye benzeyen kuleler var ve kraliçenin kuğuları geceleri onun karanlık gölgelerinde çok sevimli daireler çiziyor. Bizimle yaşamak isterseniz, sizin için bir yatak odasına dönüştürebileceğim göle bakan küçük bir ek odam bile var. Ya da size bize yakın çok rahat bir oda bulabilirim ve bütün yemekleri bizimle yiyebilirsiniz. Böylece fazla pahalı olmaz. (Çalışlar, 2010, 331)

Mektuptan anlaşılacağı üzere Halide Edib bir manada misafir olduğu evde ev sahipliği yapmaya hazırlanmaktadır. Hatta gururlu bir ev sahibi gibi zevkle evini ve manzarasını anlatmakta, herhangi bir hüznün ibaresi kullanmadan Londra'nın mimarisini İstanbul mimarisine benzetebilmektedir. Halide Edib bir manada Haswell ve Haswell'in tasvir ettiği ev sahibi-yazar, misafir-okur kategorilerini aşmış, daha simbiyotik bir yaklaşımın sinyalini vermektedir. Haswell ve Haswell misafir - işgalci - ev sahibi rollerinin değişimini daha çok siyasi ve söylemsel şiddet çerçevesinde değerlendirirken burada daha yumuşak bir geçiş var gibidir. Misafirlikten ev sahipliğine geçiş, özellikle sürgün söz konusu olduğunda, yerel yaşayış biçimine galip gelmekten çok yerel yaşayış biçimlerine teslim olmak olarak da değerlendirilebilir. Halide Edib'in bu dönemde yazdığı mektuplarda hasret hissi pek görülmez. Yazar Ankara'nın belli bir dönemden geçtiğine ve bunun önünde sonunda biteceğine inanır gibidir. Yine de bazen kendi özlemini eşi üzerinden ifade ettiğini söylemek mümkündür. Adnan Adıvar'ın vatan hasretini, yine Billings'e şöyle anlatır: “Diyebilirim ki, vaktiyle vücutları ateşe verilen ve ‘parlamento çetesi’ denilenlerin yandığı bu yerde, Adnan'ın ruhu da yanıyordu.” (Çalışlar, 2010, 330) Hampstead siyasi sürgünleri kendine çeken bir mahalle gibidir. Adıvarlar kendilerinden önce burada yaşamış siyasi yasaklı kişilerin hatırasından güç alırlar. Aynı zamanda Hampstead Heath'de de Hyde Park'takilere benzer konuşmacılar vardır ve bunlar Halide Edib'i derinden etkiler. Londra, Halide Edib'e bu muhaliflerin hatırası ile ev sahipliği eder, kendi muhalifliği hakkında düşünme fırsatı verir. Çalışlar (2010) Adıvarların Londra'daki yaşamını anlatırken arkadaşlarının biyografilerine de başvurup, Rauf Orbay'dan şöyle bir anı alıntılar:

[H]epimiz bilhassa Dünya Harbi ve İstiklal Mücadelesi yıllarında ferdi sıkıntıların her çeşidini tatmış, adeta bunlarla yoğrulmuş insanlardık. Fedakarlığı, hatta günde bir öğün yemeği yadırgayacak tarafımız yoktu. Şükür ki hiçbirimizde sigara alkolün her çeşidi ile kılık kıyafet moda iptilaları yoktu. Kendilerinin bir buçuk oda evlerini tedirgin etmemek için bir köşe kıyıda pek mütevazı ama büyüklü küçüklü İngiliz otel pansiyonlarının vazgeçilmez tarafı temizliği bulunan bir çatı odası buldum. Boş zamanlarımızı Hyde Park'ta konserleri dinleyerek geçiriyorduk. (339)

Halide Edib, iktisatlı davranması gereken bu dönemde yine de sosyalleşmekten geri kalmaz. Bertrand Russell'la görüşür ve Londra entelektüel çevrelerinin sürekli Rus devriminden bahsettiklerini görür. Halide Edib'in 1939 gazete yazılarından anladığımızı göre İngiltere'de kişisel özgürlüklerin çok büyük öneme sahip olması yazarı çok etkilemiştir. *Manchester Guardian* muhabiri olarak Türkiye'de olduğu dönemde tanıştığı Arnold Toynbee de Halide Edib'in Londra'da görüştüğü yazarlardandır. Toynbee'nin *Acquaintances* (1967), adlı kitabının “Bazı Türk Arkadaşlar” bölümünde yazar hem Türkiye'yle olan karmaşık ilişkisinden bahseder, hem de Halide Edib, Adnan Adıvar ve Rauf Orbay'ın portrelerini çizer. Toynbee de bir zamanlar İngilizlere karşı savaşmış olan Halide Edib ve Adnan Adıvar'ın Londra'daki ironik durumunun farkındadır:

Adnan ve Halide vatanseverliklerinin bedelini sürgüne gitmek zorunda kalarak ödediler -onları kovan da memleketin düşmanları değildi üstelik [...] Milli kriz atlatıldıktan sonra, vatani Adıvarlar gibi kendi çıkarlarını düşünmeden milli mücadeleye katılan silah arkadaşlarıyla kazanan ulusal lider tarafından sürgüne mecbur edilmişlerdi. Atatürk’ün ölmesiyle ülkelerine geri dönen Adıvarlar ilim olan doğal mesleklerine kaldığı yerden devam ettiler. Halide zaten bir romancı olarak ismini duyurmuştu, şimdi de İstanbul Üniversitesi’nde İngiliz Edebiyatı profesörü oldu. Adnan ise *İslam Ansiklopedisi*’nin Türkçe versiyonu olacak bir projenin başına geçti. (232)

Halide Edib Londra’da neden orada olduğunun sebeplerini anlayan birçok arkadaş bulur: Bu durum yazara siyasi ve kültürel anlamda Atatürk’le ters düştüğü noktalarda haklı olduğunu hissettirmiş olmalı. Nitekim 1939 yılında yazacağı gazete yazılarında da İngiltere entelijansiyasının çalışma şekli ve siyasete getirdiği eleştiriler önemli yer tutar. Halide Edib’in İngiltere’deyken sık sık röportaj verdiğini görüyoruz. Bu yazının başındaki röportaj da dahil olmak üzere Halide Edib basına verdiği demeçlerde Ankara hükümeti ve Atatürk aleyhine çok bir şey söylemez. Atatürk’ün bazı despotik eğilimleri olduğunu kabul etmekle beraber, bu gibi söyleşileri mutlaka Atatürk’ün ülke için, kadın hakları için çok önemli şeyler yaptığını söyleyerek bitirir.

Bugünün Ev Sahibi, Dünün Düşmanı

Halide Edib Londra’daki “Bilgi Cumhuriyeti”nde bir çok dost edindiği dönemde, yine kaderin bir cilvesi olarak, İstanbul’u işgal eden İngilizleri betimlediği bir metin üzerinde çalışır. Misafir olarak İngiltere’de bulunan Halide Edib’in işgalci olarak tasvir ettiği İngilizler misafir - ev sahibi hukukunu İstanbul’da ihlal etmiştir. Haswell ve Haswell’in vurguladığı gibi sömürge ve işgal durumu ev sahipliği ve misafirperverlik kurallarını yıkar. Yazar bu dönemde *Türk’ün Ateşle İmtihani*’nin belki de en uygun çevirisi olarak *The Turkish Ordeal* isminde bir savaş anıları metni kaleme alır. *Ateşten Gömlek*’te kurgu bir metin içerisinde tasvir ettiği İstanbul işgalini ve Milli Mücadele’yi bu sefer anı olarak yazıya geçirmesinin bir sebebi de Mustafa Kemal Atatürk’ün 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde verdiği, altı gün süren bir demeç olan *Nutuk*’tur. Hülya Adak “National myths and self-na(rra)tions: Mustafa Kemal’s Nutuk and Halide Edib’s memoirs and The Turkish Ordeal” makalesinde *Nutuk*’un metninde Adnan Adıvar’ın bir üyesi olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasının sebeplerinin açıklandığına (2003, 510) dikkat çeker. Partinin kapatılması ve peşi sıra gelen siyasi havanın Adıvarların İngiltere’ye sürgüne gitmelerine sebebiyet verdiği düşünülürse, Halide Edib’in bu metne kendi metni ile karşılık vermesi doğaldır. Daha önemlisi Mustafa Kemal metninde Halide Edib’in Amerikan mandasını özgürlüğe tercih ettiğini iddia etmektedir (2003, 511). Durakbaşa Halide Edib ve başka bir takım vatansever aydınların o senelerde emperyalist güçlere karşı Amerika’dan yardım istemiş olduklarının bir vakıa olduğunu hatırlatır (246-7). Çalışlar (2010) da *Nutuk*’un üslubunu şöyle tarif eder:

Bugün Cumhuriyet tarihinin resmî belgesi olarak kabul gören *Nutuk*, hakaret içeren sıfatlarla söz ettiği muhalifleri değersiz kılmayı da hedefliyordu. *Nutuk*'ta, Halide Edib'in Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı, '...muvakkat [geçici] bir Amerikan mandasını, ehven-i şer olarak görüyoruz' diyen mektubu da yer alıyordu. Yazıldığı tarihte İstanbullu adayların ortak bir çözüm önerisi olarak görülen mektup, Halide'yi vuran bir silaha dönüşmüştü. (345)

Halide Edib böylelikle kendini birden fazla anlatı cephesinde savaşıırken bulur. Hem İstanbul'daki İngiliz mezalimini, hem de Anadolu'da Atatürk'le yaşadığı fikir ayrılıklarını anlatacağı bir metin yazmaya koyulur. 1928 yılında Londra'da basılan *The Turkish Ordeal* İngiliz işgali sırasında İstanbul'daki havayı tarif ederek başlar:

Evlere el konulması, sakinlerin şahsi eşyalarını alamadan dışarı atılması – bunlar yapılan eziyetlerin en hafifleriydi. Müttefik polislerinin –özellikle İngilizlerin– Türklere olan tavrını büyük ölçüde tuttukları Yunan ve Ermeni çevirmenler ve yardımcıları belirliyordu. (1)

Halide Edib, evlere el konulması meselesini yukarıda da bahsettiğim gibi *Ateşten Gömlek*'te de ele almış, savaş zamanında “ev sahibi” ve “misafir”in nasıl yer değiştirdiğine dikkat çekmiştir. İngilizler İstanbul'da işgalin bir sonucu olarak sömürgelerdeki gibi ev sahipliğine soyunmuştur. Haswell ve Haswell'in de dediği gibi ev sahibinin evsiz bırakılması sömürge yönetiminin en önemli özelliklerinden biridir. Hem fiziksel, hem de söylemsel olarak evsiz bırakılan bir çok Türk gibi, Halide Edib de İstanbul'da “misafir” olmaktansa, hâlâ rahatlıkla ev sahipliği yapabileceği Anadolu'ya, Ankara'ya geçmeyi tercih eder. Halide Edib İngiltere'de İngilizlerle gayet iyi komşuluk yaptığı bir dönemde, işgal dönemindeki İngilizleri, kendi dillerinde, şöyle tasvir etmektedir:

Utanmış olduğumu itiraf etmeliyim. İngiliz makamlarla hiçbir şekilde görüşmeme kararı almıştım. Benden zehir gibi nefret ediyorlardı ama yine de sonunda kendimi Rumeli Hisarı'nda Colonel Heathcote Smythe'la görüşmeye ikna ettim [...] Colonel Heathcote Smythe'ı son görüşümden bu yana İngilizlerin Türklere karşı daha yumuşak ve insani bir tavır takınma ihtimalleri iyice imkânsızlaşmıştı. [...] İngiliz Karargâhı basbayağı Türklere ve Hıristiyanlar arasında şiddetli ve kanlı bir çatışma yaşanmasını istiyordu. Bu duyumlara göre elbette birbirimizin boğazına girmemiz onların işine gelecekti. Bunu bahane edip İstanbul'u işgallerini meşrulaştıracaktı. (1928, 14)

Burada barış zamanında gelmiş olsalar hiç şüphesiz gayet iyi bir ev sahibi olarak karşılayacağı İngilizlerin Halide Edib'in ev sahipliği hakkını nasıl elinden aldıklarını görüyoruz. Yazar yine de İngilizler hakkındaki söylemini gayet soğukkanlı tutmaktadır. Adıvarlar İngilizlerin ertesi gün, 16 Mart 1920'de, Osmanlı meclisini kapatacaklarını öğrendiklerinde ne yapmaları gerektiğini tartışırlar. Adnan Adıvar İngiliz askerleri geldiğinde mecliste olmak istemektedir, Halide Edib ise görevlerinin tutuklanmayıp Ankara'ya geçmek ve Mustafa Kemal'e katılmak olduğunu

söyler. Adnan Adıvar, yukarıda *Ateşten Gömlek*’te gördüğümüz, Halide Edib’in Sultanahmet Mitingindeki sloganını hatırlatıp onu ikna etmeye çalışır:

“Milletler dostumuz, hükümetler düşmanımız’ diyen sen değil miydin? Milletlerin, İngiliz milletinin, kendi hükümetlerinin, en eski parlamenter sistemin, başka bir parlamentoya saygı göstermediğini gösterelim.’ Bunu duyunca gözümün önüne Roma yabancılar tarafından alınırken koltuklarına sıkı sıkı oturmuş yaşlı Romalı senatörlerin olduğu bir sahne geldi. (Halide Edib, 1928, 15)

Aralarında geçen konuşmayı bilmek mümkün değil, ama Halide Edib burada Adnan Adıvar’ı kendi içinde yaşadığı tartışmayı yansıtmak için bir figür olarak kullanır gibidir. Nitekim Halide Edib İngiliz parlamentosu hakkındaki buna benzer düşüncelerini 1939 yılındaki “Parlamentolar Anası” başlıklı gazete yazılarında anlatacaktır. İngiliz işgalcilerin kendilerine karşı takındıkları tavra rağmen Halide Edib ve Adnan Adıvar hâlâ İngiliz ve Osmanlı halklarının birbirlerini anlayabileceği inancını yitirmemiştir. İngiliz ordusu İstanbul’daki yaşam tarzını tehdit ederken Halide Edib, belki de bir güç simgesi olarak söylemsel misafirperverliği tamamıyla elden bırakmamak için, gördüğü İngiliz erlerine karşı hâlâ anlayışla bakabilmektedir. Ankara’ya kaçarken kendilerinden saklandığı İngiliz askerlerini şöyle tarif eder:

Bir İngiliz askeri büyük bir ağacın altında ayakta durmuş, yorgun bir çehreyle yolu gözetliyordu, arkasındaki bir yükseltide üç tanesi daha vardı. Bir ayna telgrafıyla sinyal yolluyorlardı. Başımı arabadan uzatıp onları ilgiyle incelemeye koyuldum. Özellikle yolu gözetleyen adama acıdım. Ne kadar soluk, sarı ve mutsuz görünüyordu - sıtmalı olmalıydı. Ona karşı bir nefret ya da intikam duygusu hissetmedim. Ben avlanan bir tilki olarak kurban rolünde isem, onlar da işlerinden zevk almayan zorbalardı. Nasıl da evinde olmayı istemiş olmalı! (Halide Edib, 1928, 61)

Halide Edib’in buradaki söylemi bir bakıma yazarın Türkiye’deyken İngilizlerle olan münasebetinin asli rengine dönüşüne işaret eder. Yazar tilki değil ev sahibi, İngilizler zorba değil misafir olmalıdır. İngiliz askerlerin insani duygularını ve onları gören Türk kadınındaki şefkat uyanmasını *Ateşten Gömlek*’te görmek elbette mümkün değildir. Roman İngiliz işgali döneminde yazılmışken, yukarıda alıntılıdığım *The Turkish Ordeal* pasajı İngiltere’de, savaştan en az 10 sene sonra yazılmıştır. Halide Edib’in Hampstead’de İngilizler hakkında yazdıklarının orada ona ev sahipliği yapan entelektüellerin gösterdiği ilgi çerçevesinde dönüşmüş olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Yine de burada anlayış gösterilen İngilizler basit askerler, *Ateşten Gömlek*’te yerilen İngiliz karakter ise İngiliz propaganda makinesinin erlerinden biri olan gazeteci Mister Cook’tur. Halide Edib *Ateşten Gömlek*’te her ne kadar İstanbul’un derdini İngilizlere anlatmaya çalışan kadınları eleştirse de kendisi de *The Turkish Ordeal* ile benzeri bir şey yapmaktadır. İngilizlerin dilinde yazdığı kitaplar ve verdiği röportajlarla İngilizce konuşan kitlelere Türklerin imtihanını ve yeni girişikleri cumhuriyet projesini anlatır.

İngilizleri Tercüme

İngiltere’de yerleşmişken Amerika ve Hindistan’da dersler verip daha sonra Paris’te bir müddet kalan Halide Edib sonunda 1939 yılında, Atatürk’ün ölümünün ardından Türkiye’ye geri döner. 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesinden sonra İngiltere ve Türkiye arasında bir savunma anlaşması imzalanır. Bunun hemen ardından da *Akşam* gazetesi Halide Edib’in eski işgalci bu yeni “müttefik” hakkında bir dizi yazı yazmasını ister. Gazete yazı dizisini şöyle lanse eder:

Dostlarımız olan İngilizleri iyi tanımıyoruz. Halkımız onları garip ve anlaşılmaz âdet ve ananelere bağlı telakki eder. Türk efkârı umumiyesine mesela Fransızlar ve Almanlar gayet iyi izah edildiği halde, İngilizler layikiyle anlatılmamıştır.

Halbuki mukadderatını birbirine bağlayan bu iki asil milletin iyice tanışması lazımdır.

İngiltereyi, İngilizleri ve İngilizleri İngiliz gibi bilen büyük Türk edibi Halide Edib *Akşam* gazetesinde İngiltere ve İngilizleri anlatan bir yazı silsilesini neşredecektir.

İlk yazı: Manş denizini geçerken Cumartesi nüshamızda (*Akşam*, 9 Haziran 1939, 7)

Halide Edib bu övgüye *Inside India* kitabının girişine benzer bir şekilde hiçbir ülkeyi Türkiye gibi bilemeyeceğini söyleyerek cevap verir. Fakat yine de, yazarın da dediği gibi, dışarıdan bir gözlemci olmanın avantajları vardır. İngilizlerin neyiz, ne kadar dostumuz olduğu konusunda da *Akşam* gazetesinin editörüne nazaran biraz daha ihtiyatlıdır:

Sulh ve insaniyeti korumak yükünü beraber taşımayı taahhüd ettiğimiz İngilizlerle omuzdaş mıyız, yoldaş mıyız neyiz bilemiyorum, fakat mutlak onları bilmemiz lazım geldiğine inanıyorum. Onun için İngilizler ve İngiltere hakkında bildiklerimi vatandaşlarımla paylaşmak istiyorum. Bunun hakkında *Akşama* vereceğim makale serisi programlı, mürettep bir eserden ziyade teklifsiz uzun bir konuşmadan ibarettir. Küçük bir ıstırad yapayım:

‘*Akşam*’ bu seriyi ilan ederken muharriri İngilizleri bir İngiliz kadar bilir diye tavsif ediyor. Bence hiçbir ecnebi herhangi bir milletin dil, hars ve memleketini ne kadar bilirse bilsin o memleketin evladı şeklinde bilemez. (Halide Edib, 9 Haziran 1939, 7)

Bu girişten sonra Halide Edib “İngiltere ve İngilizler” başlığı altında 15 yazı kaleme alır. Bu yazı dizisi İngiltere söz konusu olduğunda yazarın okur-misafir olarak başlayan konumunun bir bakıma Türk okurlarını ağırlayan ev sahibi-yazar olarak değişmesi manasına gelecektir. Yazarın da biraz kinayeye belirttiği gibi Türkiye-İngiltere ilişkileri hakkında kesin bir yorum yapmak zordur. Konu Halide Edib - İngiltere ilişkilerine gelince mesele daha da karmaşıklaşır ve yazarın “neyiz bilemiyorum”u biraz daha derinlik kazanır. Halide Edib bu yazılarda parlamenter sistem, siyasi partilerin iç işleyişi, süfretler, Viktoryen dönem, İngilizlerin radikalizm ve devrim karşıtlığı, eğitim sisteminin sınıfları nasıl birbirinden ayırdığı ve ülkenin bir anayasasının olmayışından bahseder. Halide Edib’e göre bir memleketin parlamenter sisteminin nasıl şekil almış olduğu, o milletin ruhunu yansıtır.

Yazıların çoğu gazeteci dilinde, sohbet şeklinde yazılmış olsa da Halide Edib’in İngiliz siyasi sistemini gayet derinden kavradığı görülmektedir. “Parlamentolar Anası” adlı yazısında İngiltere meclisinin nasıl bir model olduğunu ayrıntısıyla şöyle anlatır:

İngiliz parlamentosuna bu lakab, kısmen eski olduğu için, kısmen de esaslarının dünya parlamentolarına yaptığı derin tesirden dolayı verilmiştir. Esasen ilk manası (konuşmak) olan parlamento kelimesi her hangi milletin lisanına yerleştiği gün idare edenlerle edilenler arasında hiç olmazsa istişari bir münasebet mefhumu başladığını gösterir. Maamafih parlamento esasları ve teşekkülleri, bu kelime ile İngiliz lisanına girmeden çok evvel, İngiltere’de yerleşmiş bulunuyordu. Kelimenin kendisi (model) ünvanı verilen 1295 parlamentosile resmîyet kesbetti. (Halide Edib, 26 Temmuz 1939, 7)

Yazarın burada kullandığı dili nazar-ı dikkate aldığımızda Türkiye’nin ilk meclisinin kurulma aşamalarına şahitlik etmiş olan Halide Edib’in Ankara’daki siyasi katkılarının İngiliz modeli hakkındaki bilgisiyle şekillenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Görünen o ki yazar Londra’da geçirdiği dönemde İstanbul’un işgalini ve Ankara mücadelesini kaleme almakla beraber, etrafını da yakından incelemiş ve İngiltere hakkında önemli gözlemler yapmıştır. Halide Edib’in bu gözlemleri kültür, siyaset ve eğitim alanında İngiltere’deki iyi örnekleri Türk halkına uygulanması mümkün birer seçenek olarak sunmaya yönelik gibidir. İngiltere’yi bir metin gibi okuma sırası Halide Edib’e gelmiştir. Haswell ve Haswell’in anlatımında bir ülkenin metin gibi okunması sömürgeciler tarafından yapıldığında yerel halk yenip yutulur. Burada ise işgal edilmiş olanın işgal edeni okuması sonucu gerçekleşen “yiyip yutma” birtakım kurumların işleyişini öğrenme ve bu kurumların işgalden yeni kurtulmuş bir halk için nasıl inşa edilebileceğinin ön çalışması mahiyetindedir.

Tanzimat’tan beri Türk halkını meşgul eden başka bir mevzu da elbette aydınların durumudur. Halide Edib bunun için de bir örnek seçer. Gazete için yazdığı beşinci yazı “İnsan ve Zihniyet Portresi”nde uzun uzun Henry Nevinson adlı bir entelektüelden bahseder. Halide Edib için Nevinson sistemin içinde kalarak ülkenin fikri hayatına katkıda bulunan aydının en iyi örneğidir.

Yalnız bazılarında hatta muhitin tazyikine rağmen zulme isyan hassası daha kuvvetlidir. Nevinson herhalde bu tiplerdendir. Onun İngiliz olan tarafı bu insiyakı bir ideolojiye derhal raptedip o gün henüz çekirdek halinde olan Amele partisine iltihak etmemesi idi. Esasen, gene herhangi İngiliz gibi ferdin herhangi sahada fikrini söylemek hakkını kullanıyordu. Ve gene bütün meselenin İngiliz tarafı İngilterede Nevinson gibi düşünen, söyleyen, fikir sahasında mücadele eden birçok adam olduğu halde İngiltere içtimai tekamülünü ihtilalsiz yapıyordu. Çünkü -ister rahatını bozmamak istediğine atfedin, ister muhafazakarlığına- İngiliz müfrit (Radicalisme) den hoşlanmaz. Aubray Herbert isminde vaktile Türklere çok düşman, harbin sonlarına doğru çok kuvvetle Türk taraftarı olan bir İngiliz mebus

ve muharriri ‘Ben kendim’ ismindeki kitabında, İngilizlerin genç Türk ihtilaline karşı gösterdikleri katılık hatta düşmanlığın amilleri arasında (Radicalisme)e karşı insiyaki ihtirazlarını da zikrediyor. (Halide Edib, 27 Haziran 1939, 7)

Halide Edib Nevinson’da İngiliz aydının alâmetifarikasını bireyselcilik olarak tespit eder. Yazar Nevinson örneğinden yola çıkarak serbest ve meşru bir şekilde girilen fikir çatışmasının kurumları zedeleyen değil güçlendiren bir şey olduğunu söyler. İngiliz tarz-ı siyasetini, Türkiye Cumhuriyeti projesinin İttihat ve Terakki’den beri 1930’larda hâlâ bir parçası olan radikalizmi eleştirmek için bir araç olarak kullanır. Söylemsel çerçevede “yiyip yutma” sırası bu sefer evi işgal edilen Halide Edib’e gelmiştir. İngiltere’nin, işgalcinin, kendi evinde, yani İngiltere’de kullandığı bazı yöntemler, işgal edilenin bazı kurumları yeniden kurabilmesi için kullanılabilir.

Halide Edib Türk okurlar için İngilizliği tanımlamaya çalışırken mercek altına aldığı İngilizlerin milletlerinin temsilcisi olmayı reddedebileceğinin de farkındadır. Hatta İngilizlerdeki “bireyselcilik” güdüsü o kadar güçlüdür ki, bu aydınların bazıları İngiltere’yle ilişkilendirilmek bile istemezler. İşte tam da bu tavır İngiliz aydını tavrıdır. Ve bu tavır “İnsan ve Zihniyet Portresi” adlı *Akşam* gazetesi yazısında da belirttiği gibi Halide Edib’in gözlemediği İngiliz tavırlarının arasında, Türkiye’de Fransa’yı model olarak alan pek çok aydın olmasına rağmen Türkiye’ye en yabancı, en ithal edilemezi olsa gerektir:

Yemekten sonra gelen misafir bambaşka bir tipti: Ressam ve sanat münekkidi Roger Fry. Ev sahibimin kardeşi olduğu için resimlerini odanın duvarından görmüştüm. [...] Yanakları çökük, yüzü uzun, siyah ve parlak gözleri çukur, kaşları kalın ve siyah, alnı çıkık, esmer, zayıf bir adamdı. İhmalkar ve soğuk renkli olduğu kadar şahsiyet ve zevk ifade eden giyinişinin tarzını değiştirtirseniz tip olarak pekala bizim şark vilayetlerinden bir ferd olabilirdi [...] R. Fry yalnız Victoria devrine aid değil, herşeyde İngiliz olan şeylere karşı en çok itiraz eden İngiliz mütefekkeri örneğinin çok bariz bir nümunesiydi. İngiltereden ziyade Fransayı sevdiği anlaşılıyordu. Bunda çok samimi idi. Hayatının sonuna kadar Fransız köylerinde, kıyılarında en çok dolaşmış bir adamdı. Fransızların yalnız mütefekker değil, halk örneğini de çok dikkate şayan buluyordu. Bunu ben onun çok İngiliz olduğuna atfediyorum, çünkü Fransızın pek bariz bir şekilde mantığa, kafaya, vuzuha istinad eden düşüncesi, zevki ve hayatı İngilizin daha çok insiyaki; kanaatleri muhakemeden fazla dürüst ve realist görüşleri daha çok fitridir. (Halide Edib, İnsan ve Zihniyet Portresi, 1939, 7)

Türkiye’de Fransa’yı Türkiye’den daha çok seven, daha çok beğenen aydınlar elbette vardır, ama hiçbiri bunu kamusal bir kimlik olarak benimseyemez. Bu yazıları ‘Türkleştirme’ uğraşı devam eden Türkiye’de yazan Halide Edib, okurlara İngilizlerin medeniyet kavramını anlatmaya çalışır. Yazara göre İngilizlerin ileri düzeyde bir sentez anlayışı vardır ve günümüz İngiliz medeniyetini bu sentez tecrübesi oluşturmuştur. Cumhuriyetçi söylem her ne kadar

Batı ve Doğu sentezi üzerine kurulmuş olsa da tektipleşmeyi kanunlarla sabitleyen 1930’lar Türkiye’si için sentez takip edilmesi zor bir şiyardır.

Türkiye’ye ilham olabilmesi için İngilizleri birleştiren şeyin peşine düşen Halide Edib, bu meseleyi özellikle Oxford’da, sınıfların ayrılması üzerine inşa edilmiş bir eğitim sisteminin tam orta yerinde anlamaya çalışır. Türkiye’yle hemen hemen hiç direkt bağlantı kurmayan Halide Edib, bu yazıda “vahdet” kelimesini kullanır. Fakat Halide Edib’in gözlemlediği kesret içinde vahdet, Türkiye’de uygulanan ve sekülerleştirmeden öte gidemeyen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun etkilerinden çok farklıdır. “Oxford” başlıklı *Akşam* gazetesi yazısında İngiltere’deki eğitim ve sosyal hayatta görülen çeşitlilik içindeki vahdetten bahsederken, Halide Edib belki de Türkiye’nin cumhuriyetçi ideallerini kaybetmeden benzer bir yol tutabileceğini umut etmektedir:

Dışarıdan tedkik edenin gördüğü manzara İngilizlerin çok mürekkep bir millet olmasıdır. İngilize göre medeniyet terkiptir. İngilize göre bir milletin heyeti umumiyesinin içindeki vahdet, yalnız muhtelif kuvvet istidat ve düşüncüler arasından insicam teminile kabildir. Tenevvü içinde vahdet temin eden, müşterek çalışmak ve yaşamak yolunu gösteren sistem İngilize göre en uygun ve en yüksek bir sistemdir. Çünkü o medeniyeti terkipte buluyor; birörneklik, ergeç bir milleti iptidailiğe götüreceğine, ve iptidai ve basitlerin mürekkeplere mağlup olacağına inanıyor. İngiliz bu noktai nazarının isabetini isbat için saatlerce konuşur ve misallerini ekseri tabiatten alır, basit ve mürekkep hayvanların hayat sahasındaki mevkilerini, yaşamak kabiliyetlerini uzun uzadıya anlatır. Bana geliyor ki İngilizin (totaliter) rejimlere karşı -bunlar ister sağa, ister sola doğru olsun- adeta mistik haline gelen isyanının felsefesi sırf o rejimlerin insanıyeti basite doğru götürmesinden, birörneklik tevdi etmesinden ileri geliyor. (Halide Edib, 7 Temmuz, 1939, 7)

İngilizleri “çok mürekkep bir millet” olarak tanımlarken, tektipliğin bir milleti geri bırakacağını vurgularken Halide Edib Türkiye Cumhuriyeti’nin milletleşme politikalarını inceden inceye eleştiriyor olsa gerektir. İngiliz milletini okuyup, orada Türk millete Osmanlı’dan miras kalmış olması gereken hasletleri görür. Halide Edib’in bu yaklaşımı ev sahibi - misafir hukukunun en iyi uygulandığı, Haswell ve Haswell’in, yukarıda da belirttiğim gibi “hediyelşmek” olarak tespit ettiği anlardan biridir. Halide Edib’in İngiltere angajmanının son ayağı 1940’da İstanbul Üniversitesi’nin İngiliz Edebiyatı bölümünü kurması ve bölüm başkanlığı yapmasıdır. Çalışlar (2010) Mina Urgan ve Ayşe Cebesoy’un tanıklıklarıyla Halide Edib’in derslerini nasıl yürüttüğünü şöyle tasvir eder. “Öğrencilerine yönelttiği bir soruya aldığı tek cümlelik ‘Fransa’da cumhuriyet vardır ama İngiltere’de hürriyet vardır,’ yanıtı onun için çok kıymetli olabiliyordu.’ (410) Halide Edib bu görev dahilinde Türkçe bir İngiliz Edebiyatı tarihi kaleme almış ve öğrencileriyle Shakespeare’in eserlerini çevirmiştir. Yazar bir bakıma İngiliz Edebiyatı’nı kendi evi yapmış ve içerisini de kendini ilgilendiren meselelerle döşemiştir. Halide Edib’in İngiltere ile olan ilişkisini belirleyen misafir - ev sahibi - işgalci kategorileri, sonunda söylemsel ve edebî düzlemde çocukluğundan beri okur-misafir

olan Halide Edib'in ev sahibi-yazar olmasıyla sonuçlanmıştır. Halide Edib'in *Akşam* gazetesi yazılarının tümünü değerlendirdiğimizde yazarın İngilizlerin en çok parlamenter sisteminden, bireyselliklerinden ve özgürlük geleneklerinden etkilendiğini ve bu geleneklerin Türkiye Cumhuriyeti için birer örnek oluşturabileceğini düşündüğünü görürüz. “Bir Alim ve Bazı Cereyanlar” başlıklı *Akşam* gazetesi yazısında milletler hakkında genellemeler yapmanın yanlış olacağını söyler, ama yine de İngiliz ruhu ve aklından bahseder. İngiliz edebiyatı ve dili Halide Edib'e kariyerinin sonuna kadar eşlik edecektir. Bu eşliğin ev sahipliği ve misafirlik arasında gidip geldiğinin yazar da farkındadır ve “misafir-okuyucu” olarak bu iki duruşunun da hakkını vermeye çalışır:

Hiç bir millet için değil, hatta bir ferd için bile şunu yapar, şunu yapmaz, diye toptan hüküm vermenin yanlış olduğunu anlıyacak kadar uzun yaşadım, tecrübe gördüm ve gördüklerimi gönlüme göre tefsir değil, oldukları gibi muhakeme etmeye çalıştım. Onun için İngilizler için de kehaneti doğru bulmam. Fakat yakından tanıdığım bir kaç çok samimi İngiliz komünisti de dahil olmak şartıyla, liberal, muhafazakar, sosyalist, hulasa her renkte İngilizin ve bütün İngilizliğin en çok müdafaa edeceği kıymet ne olduğu hakkında düşünülürse bu milletin mahdud bile olsa ferd hürriyeti denilen şey olduğuna inanmak lazım geliyor. (Halide Edib, 20 Temmuz 1939, 7)

Akşam gazetesi yönetimi ve Türkiye akademisi her ne kadar Halide Edib'e çoktan İngiltere konusunda ev sahibi - yazar payesi vermiş olsa da yazar burada ev sahibinin misafirperverliğini kötüye kullanmak istemeyen bir misafir-okur tavrı takınmaktadır. Bu tavrın ne kadar retorik, ne kadar içten olduğunun kararını da okuyucu verecektir. Önemli olan Halide Edib'in yazıyı vermek istediği mesajı vererek bitirmiş olmasıdır.

SONUÇ

İngilizler Halide Edib'in edebî tahayyülünde, mürebbiyesinin anlattığı hikâyelerle başlamak üzere, başından beri önemli bir yer tutmuştur. Yazarın biyografisi de İngiltere ile sürekli bir alışverişe işaret eder. İstanbul'da başladığı yazın hayatı, İngiltere'deki dergilere gönderdiği yazılar sayesinde uluslararası bir boyut kazanmış ve bu edebî çerçeve içerisinde devam etmiştir. İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişki yıllar içinde çeşitli şekiller alırken, Halide Edib'in İngilizleri tasvir şekli edebî ve siyasi hayatının başından beri belirli bir istikrar gösterir. Yazar *The Turkish Ordeal*'da bile İngilizlerle olan mücadelesinin en önemli akşamında, İngiliz polisler meclisi basmaya hazırlanırken bu tecavüzün yanlışlığına işaret edip, bir yandan da İngiliz parlamentosuna gönderme yapabilmektedir.

Yazarın İngiltere hakkındaki bilgisinin yanında savaş ve sürgün hayatının değiştirdiği güç dengeleri bu ülke ile arasında oldukça girift bir ev sahibi - misafir - işgalci ilişkisi yaratır. İşgalci İngilizlerin şiddetiyle karşılaştığında edebiyatından beslendiği bu ülkenin askeri ve diplomatik güçlerini yerden yere vurmaktan çekinmez. Metinler bağlamında ev sahibi, askeri bağlamda işgalci, entelijansiyası bağlamında tekrar ev sahibi olarak tanıdığı İngilizler 1930'larda Halide Edib'in yazın hayatında Türkiye için kurumlarıyla model oluşturabilecek

bir millet olarak kendini gösterir. Nitekim *Akşam* gazetesi yazı dizisinin başında da yazar -her ne kadar çekinceleri olsa da- İngiltere’den “müttefik” olarak bahsetmek durumundadır. Haswell ve Haswell’in tanımladığı metinler ve ülkelerin “okunması” esnasında oluşan ev sahibi, misafir ve işgalci konumlarına Halide Edib ve İngiltere bağlamında müttefik ve/veya rol model konumlarını eklemek gerekecektir.

İngilizlerin ona kattıklarının hakkını verirken onları eleştirmeye devam etmesi gibi, yazarın öngördüğü yol planından sapmış olsa da Halide Edib cumhuriyet projesinin de daima arkasındadır. Sürgünde dahi yeni Türkiye’nin savunucusu olan Halide Edib, cumhuriyetin kurucusuyla düştüğü fikir ayrılığına rağmen kendi aydın konumundan hiçbir zaman şüphe duymaz ve Atatürk öldüğünde ülkesine geri dönüp bıraktığı yerden fikir hayatındaki rolüne devam eder. Ev sahibi, misafir ve işgalci kategorileri üzerine düşünmüş ve yazmış olan Halide Edib hayatı boyunca değişen dünyada kendi durduğu yerden her zaman emindir: Kozmopolit Osmanlı, uluslararası bilgi cumhuriyetinin bir üyesi ve kültürler ve edebiyatlar mütercimi bir entelektüel.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, H. E. (1997 [1922]). *Ateşten gömlek*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Halide Edib. (1937). *Inside India*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Halide Edib. (tarihsiz) *The Turkish ordeal*. Erişim adresi: <http://louisville.edu/a-s/history/turks/Turkish%20Ordeal.pdf>
- Halide Edib. (1939, 24 Ağustos). Köy ve komşular. *Akşam*, s. 7
- Halide Edib. (1939, 10 Haziran). Manş denizini geçerken. *Akşam*, s. 7
- Halide Edib. (1939, 26 Temmuz). Parlamentolar anası. *Akşam*, s. 7
- Halide Edib. (1939, 27 Haziran). İnsan ve zihniyet portresi. *Akşam*, s. 7
- Halide Edib. (1939, 7 Temmuz). Oxford. *Akşam*. s. 7
- Halide Edib. (1939, 20 Temmuz). Bir alim ve bazı cereyanlar. s. 7
- Çalışlar, İ. (2010). *Halide Edib: Biyografisine sığınmayan kadın*. İstanbul: Everest.
- Durakbaşı, A. (2000) *Halide Edib: Türk modernleşmesi ve feminizm*. İstanbul: İletişim.
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edib Adıvar’ın eserlerinde doğu ve batı meselesi*. İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Forbes, R. (1926, 7 Şubat). Two women contend for a new eden in the East. *The New York Times*, s. SM4
- Haswell J. and R. Haswell (2010). *Hospitality and authoring*. Colorado: University Press Colorado.
- Price, C. (1928, 29 Temmuz). A woman speaks for the New Turkey. *The New York Times*, s. SM4
- Saydun, Z. B. (2008) *Construction of nationalism and gender in Halide Edib’s autobiographical writings*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Streit, C. K. (1928, 14 Ekim). Halide Hanum recites the epic of Turkey’s revival: her second volume. *New York Times*, s. A9
- Toynbee, A. (1967). *Acquaintances*. London: Oxford UP.

Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde Devrik Cümleler

Anacoluthons in Gulistan Tercumesi of Seyf-i Sarâyî

Hayrullah Kahya¹

¹Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hayrullah Kahya,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Davutpaşa Kampüsü, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, A-124, Esenler, İstanbul, Türkiye
E-mail: hayrullahkahya@hotmail.com

Geliş tarihi/Date of receipt: 15.08.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 13.10.2018

Başvuru/Submitted: 15.08.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested: 10.10.2018

Son Revizyon/Last Revision Received: 16.06.2019

Kabul/Accepted: 17.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Kahya, H. (2018). Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde devrik cümleler. *TUDED* 59(1), 89-108.

<https://doi.org/10.26650/TUDED480086>

ÖZET

Doğuda Kıpçak/Kıfçak, batıda Kuman, Rusya'da Polovest olarak bilinen Kuman-Kıpçaklar tarihte Kıpçak bozkırları, Kırım, Tuna havzası, Balkanlar ve Ortadoğu'da yaşamışlardır. Kıpçaklar, Mısır ve civarında Memlükler devletini (1250-1517) kurmuş ve burada zengin bir Kıpçak edebiyatı meydana getirmişlerdir. Kıpçakça eserler arasında asıl Memlük Kıpçakça dil özelliklerini en iyi gösteren eserlerin başında Fars edebiyatının en büyük şairlerinden Sa'di-i Şirazi'nin *Gülistan* adlı eserinin Seyf adlı biri tarafından Kıpçak Türkçesine yapılmış tercümesi gelir. Eser, bilim dünyasında Kıpçakça *Gülistan Tercümesi* olarak bilinir. Ali Fehmi Karamanlioğlu 1968 yılında eserin transkripsiyonlu metnini ve dizinini hazırlamıştır. Elinizdeki çalışmada *Gülistan Tercümesi*'ndeki cümlelerin devriklik durumları Karamanlioğlu neşrine dayanılarak incelenmiştir. İncelemede tespit edilen devrik cümleler kullanım yerleri bakımından üç bölüme ele alınmıştır: konuşma cümlelerindeki, tercümelelerdeki ve diğer durumlardaki devrik cümleler. Metnin cümle kurulumu bakımından genel değerlendirilmesi hususunda ifade edilmesi gereken en önemli husus, metindeki kuralı cümlelerin devrik cümlelere oranla nicelik bakımından oldukça fazla olmasıdır. Bu durum Türkçenin genel yapısına uygundur. Bu da Seyf'in her üç dile vukufiyeti ile beraber Türk diline göstermiş olduğu özenin bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Sarayi, Kıpçakça, Memlükler, *Gülistan Tercümesi*, Sa'di-i Şirazi

ABSTRACT

Qipchaqs known as Kıpçak/Kıfçak in the East, Kuman in the West, and Polovest in Russia, lived in the Qipchaq steppe, the Danube river basin, the Balkans, and the Middle-East throughout their history. They founded the Mamelukes state (1250-1517) in Egypt, and they created great Qipchaq literature there. The *Gulistan*, written by Sa'di al-Shirazi, one of the greatest Persian poets, was translated from Persian to Qipchaq Turkish by Seyf al-Sarayi, a Qipchaq poet. This translation is one of the most important books among all Qipchaq books in terms of being a reflection of basic Mameluke Qipchaq Turkish features. This book, known as the *Gulistan Tercumesi* in Turkish, was academically prepared for publishing by Ali Fehmi Karamanlioğlu during his associate professorship in 1968 in Turkey. In this study, all of the sentences in the *Gulistan Tercumesi* prepared by Karamanlioğlu have been analyzed in terms of their anacoluthons. All of the anacoluthons in the *Gulistan Tercumesi* have been placed in three categories in terms of their usage: (a) conversations, (b) translations, and (c) other cases. The most common place for anacoluthons in the *Gulistan Tercumesi* is in conversational sentences, which are very typical in Turkish languages. Because anacoluthons appear in both spoken and written Turkish languages, they are most often found in conversations. However, it is important to note here that the *Gulistan Tercumesi* is an original work, although it is a translated book. Regular sentences in the *Gulistan Tercumesi* are more dominant than anacoluthons, which is quite normal in terms of general Turkish rules. In our opinion, this dominance is a result of Seyf's Turkish language consciousness and his great knowledge of three languages.

Keywords: Seyf-i Sarayi, Qipchaq language, Mamelukes, *Gulistan Translation*, Sa'di al-Shirazi

EXTENDED ABSTRACT

Turkish is a typical subject-object-predicate language with regards to syntax. In almost all Turkish grammar books, the term anacoluthon has been described as a kind of sentence whose predicate is located in the beginning or middle of the sentence. This kind of sentence, anacoluthon, is usually used in colloquial speech, and some specific texts have colloquial speech. There are anacoluthons in every period of Turkish language history. They are rare in Kopturk Turkish, but they began to increase from the period of Old Uighur Turkish. In Turkey Turkish, specifically Nurullah Atac (1898–1957), a famous author in Turkish literature, consciously made an effort to use them after the Turkish Language Revolution, so anacoluthons began to increase comparatively in the Turkish literal language.

Qipchaqs known as Kipchak/Kifcak in the East, Kuman in the West, and Polovest in Russia, lived in the Qipchaq steppe, the Danube river basin, the Balkans, and the Middle-East throughout their history. They founded the Mamelukes state (1250–1517) in Egypt, and they created great Qipchaq literature there. The *Gulistan*, written by Sa'di al-Shirazi, one of the greatest Persian poets, was translated by Seyf al-Sarayi, a Qipchaq poet, from Persian to Qipchaq Turkish. This translation is one of the most important books, among all Qipchaq books, in terms of being a reflection of the basic Mameluke Qipchaq Turkish features. This translation, known as the *Gulistan Tercumesi* in Turkish, was first published in 1954 in Turkey by Feridun Nafiz Uzluk as a facsimile. After it was published, the *Gulistan Tercumesi* was academically prepared by two other scholars. One of them, A. Bodrogligeti, published the *Gulistan Tercumesi* in 1969 in Hungary. However, Ali Fehmi Karamanlioglu already prepared it before Bodrogligeti during his associate professorship in 1968 in Turkey. Karamanlioglu also published an article about the grammatical features of the *Gulistan Tercumesi*, and the article was added to his new printing of the *Gulistan Tercumesi* in 1978.

In this study, all of the sentences in the *Gulistan Tercumesi* prepared by Karamanlioglu have been analyzed in term of their anacoluthons. All of the anacoluthons in the *Gulistan Tercumesi* have been placed in three categories in terms of their usage: (a) conversations, (b) translations, and (c) other cases. The most common place for anacoluthons in the *Gulistan Tercumesi* is in conversational sentences, which are very typical in Turkish languages. Because anacoluthons appear in both spoken Turkish language and literal Turkish language, they are most often found in conversations. Examples: (a) Bizim cinsimizge layık degül sultan hıdmatında yalğan sözlemek, and (b) Kuvvetim zaif turur anıng kavi manilerine. Some anacoluthons in conversations consisted of some prepositions, such as *hatta*, *illa*. Examples: (a) Bu rencning devası degül illa ademîning öti. (b) Men bu sözge inanman hatta maayine körmeyinçe. An anacoluthon was comprised of the Persian preposition *eger*. Example: (a) Her kimde bu sıfat bolmasa henüz ol balig degül eger yüz yaşar bolsa. Also, some anacoluthons in conversations consisted of some words such as *artukrak*, *yahşırak*, *asanrak*, and *hoşrak*, which have the comparison adjective suffix *-rak*. Example: (a) Kelam-ı Mecid ayetining izzeti ve şerefi andan artukrak turur kim munung bigin yirlerge yazmakdan. It is predictable

that these prepositions and adjective suffix -rak caused anacoluthons. On the other hand, it is seen that the word for word translation method has been used in cases of translations of some Arabic verses of the Qoran, hadiths, or poems in the Gulistan Tercumesi. Examples: (a) Yani ay Davud'ning ehli kilingiz şükri ni dağı azdur benim kullarumdan köp şükr kılığıcı. (b) Yani bislending aning süti bile. Dağı ulgaydın benim katımda. Pes kim haber birdi sanga kim sen böri oğlu sen. (c) Kaçan kim bir kimirsening bitiş i yaman bolsa fayide kılmas anga edeb kılığıcının edebi. It is unsurprising that this method caused anacoluthons. It is also possible to come across anacoluthons in the translation cases of statements such as proverbs, idioms, or phrases in the Gulistan Tercumesi. Examples: (a) Cahiller ara eger hakim ir tüşse hikmet kemerin kirek bilinden şeşse. (b) Kaçan cahil ir til uzatıp sözge kilse aceb degül hakim özre galib bolsa. We should also express here that, in our opinion, there are some elliptical sentences caused by Arabic or Persian influences in the Gulistan Tercumesi. Therefore, these kinds of sentences have not been assessed as anacoluthons in this study. Examples: (a) Ol manga sökti men dağı anga.. (b) Bir kimirsening köngli ilden kitip dağı can terkin urup nazarı helaket yirine tüşüp turur idi. Agzı taamdan közi uykudan kes(i)lip. Ni kündüz sabrı bar idi ni kiçe kararı.

It is important to note here that regular sentences in the Gulistan Tercumesi are more dominant than the anacoluthons, which is quite normal in terms of general Turkish rules. In our opinion, this dominance is a result of Seyf's Turkish language consciousness and his great knowledge of three languages. A book translated from Persian should have contained more anacoluthon sentences if Seyf would have been influenced more from Persian and Arabic syntax.

GİRİŞ

Müslümanlarca *Kıbcâk*, *Kıbşâk*, *Kıfçak*; Gürcü kaynaklarınca *Kıfşak*, *Hişşah*; Bizanslılar ve Latinlerce *Kumanos*, *Cumanus*, *Komani*; Ruslarca Polovets Kıpçaki (Ferganskiye); Almanlar ve diğer Batılı milletlerce *Falben*, *Valani*, *Pallidi*; Ermenilerce *Khartes*, Macarlarca *Kun* olarak adlandırılan (Yücel, 2009, s. 420) Kıpçaklar tarihte Kıpçak bozkırları, Kırım, Tuna havzası, Balkanlar, Suriye ve Mısır'da yaşamışlardır (Akar, 2015, s. 210). Kendi adlarıyla anılan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar (kıpçak bozkırları/deşt-i Kıpçak) onların daha yoğun yaşadığı bölgelerdir.

Başlangıçta Selçuklulara bağlı olarak hüküm süren Irak'taki Kıpçaklar, bazen bağımsız bazen de Musul Atabeyliği (1127-1259)'ne veya Eyyübîler (1171-1252)'e bağlı olarak 13. yüzyıla kadar gelmişlerdir. Arap-İslam devletlerinde uygulanan saray muhafızlarının Türklerden oluşturulması geleneği Eyyübîler'de de uygulanmış, devletin askerî gücü bu amaçla eğitilen Türkmen ve Kıpçak gençlerinden oluşan birliklere bırakılmıştır. Emir İzzeddin Aybeg (1250-1257)'in Eyyübîler'e son vermesinden sonra kurulan Memlûkler Devleti (1250-1517) (Ar. *memlûk* “köle”) kısa bir süre sonra askerî gücü elinde bulunduran Kuman-Kıpçaklar'ın eline geçmiştir (Yücel, 1964, s. 35). Böylece Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak'ta kuramadıklarını devletlerini buradan çok uzakta, güneyde, Mısır ve Suriye bölgesinde kurmuşlardır. Bu yönüyle Kıpçak-Memlûk devleti Türk tarihinde ilgi çekici bir özelliğe sahiptir. Memlûkler, Osmanlı Devleti (1299-1922) padişahı Yavuz Sultan Selim (1470-1520) tarafından 1517 yılında ortadan kaldırılmıştır.

Kıpçak Türkçesi Batı Türkçesinin kuzey grubunda yer almasına rağmen en önemli gelişmesini Batı Türkçesinin güney grubunun yayılma sahasından daha da güneyde, Mısır ve Suriye'de göstermiştir. Bunun sebebi pek çok Kıpçak gencinin köle ve cariye olarak bu bölgelere gelmiş olmasıdır. Bölgede o dönemde Türkmenlerin yanı sıra önemli miktarda Altın Orda ve Harezm'den gelen Türkler de bulunmaktadır. Paralı asker, tüccar veya Seyf-i Sarâyî gibi sanatçı olarak gelen Kıpçaklar ile Kıpçakların Mısır'daki nüfusu iyice artmıştır (Bilgin ve Hacıeminoğlu, 2002, s. 422; Karamanlıoğlu, 1978, s. XIII-XIV; Özkan, 2009, s. 28–29). Asıl vatanları Karadeniz'in kuzeyi olmasına rağmen *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçası dışında (Akar, 2015, s. 218) Kıpçaklardan kalan dil yadigârlarının hepsi Mısır ve Ortadoğu bölgesinde yazılmıştır. Burada yazılan eserler konuları bakımından sözlük ve gramerler ile edebiyat, din, askerlik ve baytarlık ile ilgili eserlerdir (Ercilasun, 2015, s. 382). Sözlük ve gramer alanında yazılan eserlerin çoğu Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Çünkü Memlûkler döneminde Mısır ve Suriye'de idarecilerin Türk olmasından dolayı Türkçeye ilgi artmıştır (Eckmann, 1964, s. 35). Bu dönemde Araplara Türkçe öğretmek amacıyla birçok eser yazıldığı gibi Arapça ve Farsçadan birçok eser de Türkçeye tercüme edilmiştir (Özkan, 1997, s. 49). Bu şekilde bu coğrafyada zengin bir Kıpçak edebiyatı meydana getirilmiştir.

Memlûk-Kıpçak eserlerinin dili, Türk dili tarihinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Bu dil, dönemin her eserinde aynı değildir. Söz varlığı ve gramer özellikleri bakımından farklılıklar

göstermektedir. Bu bakımdan Eckmann, Memlûk-Kıpçak eserlerini ikiye ayırır: Harezmi-Altınordu yazı diline çok yakın *asıl Memlûk Kıpçakçası* ve Oğuzca özelliklerin daha çok görüldüğü karışık *Oğuz-Kıpçakça* (Eckmann, 1964, s. 35–36). Nitekim *Divanü Lugâti’-Türk*’te genellikle Oğuzca ile birlikte zikredilen Kıpçakçada (Bilgin ve Hacıeminoğlu, 2002, s. 422; Karamanlıoğlu, 1989, s. XXV), Oğuzca özellikler artmış ve bu tarihî Türk lehçesi yerini zamanla Eski Anadolu Türkçesine bırakmıştır (Eckmann, 1964, s. 35–41; İnan, 1953, s. 53–71).

Ercilasun (2015), Ermeni Kıpçakçası hariç, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış tüm eserlerin Kıpçak ağzını değil, dönemin yazı dilini yansıttığını belirtmektedir. Bu yazı dilinin de dil özellikleri bakımından Harezmi Türkçesinden çok farklı özelliklere sahip olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Harezmi dönemi eserleri Karahanlı Türkçesine daha yakın iken Memlûk dönemi eserleri Çağataycaya daha yakındır ve bunlar genel olarak dönemin standart yazı dili ile yazılmışlardır. Kısacası ona göre Kıpçak Türkçesinin Kıpçak ağzından doğmuş olmadığını bilinmelidir (Ercilasun, 2015, s. 382).

Memlûk Kıpçak Türkçesi ile ilgili yapılan yayınlar genellikle metin neşri şeklindedir. Memlûk Kıpçaklarından günümüze ulaşan hemen hemen bütün eserlerin neşri, transkripsiyonlu metin, dizin ve sözlük şeklinde yapılmıştır (Akar, 2015; Ercilasun, 2015). Bununla beraber Memlûk-Kıpçak edebiyatı (Eckmann, 1996, s. 52–66), Kıpçak Türkçesi Grameri (Karamanlıoğlu, 1994) ve Kıpçak Türkçesinin genel dil özelliklerine ilişkin çalışmalar (Uğurlu, 1999) da bulunmaktadır. Bundan başka Kıpçak Türkçesi dil yadigarlarından *Codex Cumanicus* (Akar, 2015, s. 220–221; Argunşah ve Güner, 2015; Ercilasun, 2015, s. 382–384) ile Ermeni Kıpçakçası ile yazılmış metinler üzerinde yapılan çalışmalar (Akar, 2015, s. 230) da mevcuttur.

1. Seyf-i Sarâyî ve Türkçe *Gülîstan* Tercümesi

Gülîstan, *Bostan* ile birlikte Fars edebiyatının en büyük şairlerinden olan Sa’dî-i Şirazî (ö.691/1292)’nin en meşhur eserlerindedir. *Gülîstan*, Salgurlu Hânedanı (1148-1286)’ndan Ebu Bekir b. Sa’d b. Zengî (1198-1226) adına 656/1258 yılında telif edilmiştir. Telifinden itibaren büyük bir beğeni ile okunan *Gülîstan*’ın dünya kütüphanelerinde binlerce yazma nüshası bulunmaktadır. İslâm dünyasında birkaç yüz baskısı yapılan eser, Batı’da ilk olarak 1651 yılında Amsterdam’da G. Gentius tarafından Latince tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır (Yazıcı, 1996, s. 240).

Çalışmamıza konu olan *Gülîstan Tercümesi* Şeyh Sa’dî’nin *Gülîstan* adlı eserinin Saraylı Seyf tarafından Farsçadan Kıpçak Türkçesine yapılmış bir tercümesidir. Ancak bu tercüme, bilinen anlamda birebir çeviri olmayıp tercümeden ziyade bir “adapte” karakterindedir (Karamanlıoğlu, 1989, s. XXIV). Eckmann (1964)’ın sınıflandırmasına göre *asıl Memlûk Kıpçakçası* ile 793/1391 yılında Mısır’da yazılmıştır. Kıpçakça bu eser, bilinen en eski Türkçe *Gülîstan* tercümesidir (Berbercan, 2016; Özkan, 1993; Yazıcı, 1996, s. 240). Eser, Kıpçakçanın en az Türkmençe (Oğuzca) unsurları barındıran bir eseri olması yönüyle önemlidir (Karamanlıoğlu, 1978, s. II).

Eserin mütercimi Seyf hakkındaki bilgilerimiz, eserde kendi hakkında vermiş olduğu bilgilere dayanılarak tahminî olarak çıkarılmaktadır (Karamanlıoğlu, 1989, s. XXIV). Birçok şair, yazar ve sanatçı 14. yüzyılın ikinci yarısında İdil boylarındaki hanlıkların mücadelelerinden dolayı güvensiz hâle gelen bu bölgeden daha güvenli olan Türkistan ve Mısır gibi bölgelere gitmişlerdir. Seyf'in o dönemde Saray'dan Mısır'a gittiği düşünülmekte ise de bu gidişin nasıl olduğuna dair ayrıntılı malumat yoktur. Özkan (2009)'ın bildirdiğine göre Nihat Sami Banarlı (1907-1974) gibi bazı araştırmacılar, Seyf'in temel eğitimi Harezmi'de aldığını, Altınorda ve Kıpçak bölgelerinde yaşadığını, daha sonra Mısır'a gittiğini ve eserlerini burada meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Altınordu'nun başkenti Saray'dan olduğu anlaşıldığından Seyf, bilim dünyasında Seyf-i Sarâyî olarak anılmaktadır. Aslında bir şair olan Seyf'in iyi bir eğitim almış olduğu, Farsça -ve Gülîstan Tercümesi'nde bazı Arapça ibare ve ayet-hadislerin tercümesini yaptığı da göz önüne alırsa Arapça da- bildiği anlaşılmaktadır (Özkan, 2009, s. 28–29). *Gülîstan Tercümesi*'nin sonunda 754/1353'te yazılan *Muhabbetname* müellifi Hârizmî, Saraylı Ahmed Hoca ve Altın Ordu şairlerinden Abdülmecid ve bir Azerbaycan şairi olan Hasanoğlu gibi şairlerin şiirlerine yazmış olduğu nazireler onun diğer tarihî Türk lehçelerinde de şiir yazabilecek kudrette olduğunu göstermektedir (Eckmann, 1996, s. 56–57).

Seyf, eserinin başında belirttiğine göre *Gülîstan*'ı Mısır'da Hacıpler hacibi (hâcibü'l-hüccâb "devlet bakanı") Emir Bathas Es-Sudûnî'ye (öl. 804/1402-1403) ithaf etmiştir (Eckmann, 1996, s. 55). Eserde orijinal metindeki mensur kısımlar nesren, manzum kısımlar nazmen tercüme edilmiştir. Araştırmacılar, eserdeki mensur bölümlerde aslına sadık kalındığını, manzum bölümlerde ise Seyf'in bazı ilaveler yaptığını¹, bunların da onun sanatçı yönünün ortaya çıkmasını sağladığını belirtmektedir. Seyf'in eseri, bu yönüyle *Codex Cumanicus*'tan sonra Kıpçakçanın en önemli dil yadigârı olarak kabul edilmektedir. Nitekim Kıpçakça *Gülîstan Tercümesi*, tarih boyunca Türkistan'da sevilerek okunmuş, 19. yüzyıla kadar okullarda ders kitabı olarak kullanılmıştır (Özkan, 2009, s. 29).

Seyf-i Sarâyî'nin mesnevi tarzında yazılmış *Süheyl ü Güldürsün* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Bu mesneviyi 1394'te tamamlandığı bilindiğinden Seyf'in bu tarihte hâlâ hayatta olduğu anlaşılmaktadır (Özkan, 2009, s. 29).

Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'nin tek nüshası Hollanda'daki Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Eser, ilk olarak Feridun Nafiz Uzluk tarafından bir önsözle birlikte 1954'te tıpkıbasım şeklinde Ankara'da yayımlanmıştır (Uzluk 1954). *Gülîstan Tercümesi*, daha sonra Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından 1968 yılında tez olarak hazırlanmıştır. Karamanlıoğlu'nun bu eseri önce 1978 yılında Türk Dil Kurumu (TDK) yayınları tarafından basılmıştır. Eserin 1989 yılında yapılan TDK'deki yeni baskısına ise

1 Karamanlıoğlu (1978), eserin Türkçesi ile Farsça aslını karşılaştıran A. Battal Taymas "(1955, s. 73-98)'ın tercümenin niteliğine yönelik "eklenmiş", "atlanmış", "eksik" veya "fazla" gibi yargılarına katılmadığını belirtir. Ona göre bu konu, metnin kelime kelime çevirisinden ziyade "serbest tercüme hatta eserin bir nevi adapte oluşu ile" alakalıdır (Karamanlıoğlu, 1978, s. XIX). Bizce de bu yaklaşım doğrudur.

Karamanlıoğlu'nun 1968'de eserin dil hususiyetleri üzerine yazmış olduğu makalesi ile eserin tıpkıbasımı eklenmiştir. *Gülistan Tercümesi*, Ergeş Fazılov tarafından Taşkent'te (1968), Macar Türkologu A. Bodrogligeti tarafından Budapeşte'de (1969), Emir Necip tarafından iki cilt olarak Almatı'da (1975), Hatip Osman-Zeynep Maksudova tarafından Kazan'da (1980) da neşredilmiştir (Özkan, 2009, s. 29). Eser üzerinde yapılmış çalışmalar da vardır (Battal-Taymas, 1955, s. 73–98; Sertkaya, 1978, s. 225–229; Tan ve Atasay, 2018, s. 285–317; Yıldız, 2010, s. 687–706; Yılmaz ve Bayraktar, 2016, s. 30–50).

Gülistan Tercümesi'nde Devrik Cümleler

Hemen hemen bütün dilbilgisi kitaplarında yüklemi sonda bulunmayan cümleler, devrik veya kuralsız cümle terimi ile ifade edilmiştir. Devrik cümle Türkçede eskiden beri (Demirci, 2017, s. 221–243; Duman, 2003, s. 209–223; Ediskun, 1960, s. 193–197; Kahya, 2018, s. 271; Keskin, 2015, s. 39–52; Tekin, 2003, s. 211) konuşma dilinde, halk masallarında, atasözlerinde, deyimlerde, manzumelerde, slogan ifadelerinde daha çok, yazı dilinde ise daha az kullanılmıştır.

Türkçe tipik bir ÖNY (Özne-Nesne/Tümleç-Yüklem) dilidir. Türkçe cümle yapısında yüklem, cümlenin sonunda yer alır. Bununla beraber Türkçe biçimbirimleri çok, biçimbilim yapısı güçlü olduğundan sözlü ya da yazılı kullanımda (parole düzleminde) cümlenin öğeleri yer değiştirebilir. Önemli olan Türkçenin soyut dil yapısında (langue düzleminde) kural olarak yüklem cümle sonunda yer almasının öngörülmesidir (Huber, 2008, s. 236).

Türkçedeki devrik cümle konusu, özellikle 1950-1970'li yıllarda çok tartışılmıştır. Nurullah Ataç (1898-1957) gibi bazı yazarlar, devrik cümlenin Dil Devrimi'nin söz dizimindeki yansıması olduğunu ileri sürmüşler, Dil Devrimi'nin cümle düzeyinde başarıya ulaşabilmesi için yazı dilinde devrik cümlenin yaygınlaştırılması gerektiği savunmuşlardır (Demircan, 2009, s. 87–96). Buna karşılık Nihat Sami Banarlı gibi başka yazarlar ise devrik cümlenin milli olmadığını, çok sağlam ve mantıklı bir cümle yapısına sahip olan Türkçenin olağan söz diziminin yerine devrik cümle şekillerini koymanın Türkçeye ihanet olduğunu belirtmişlerdir (Banarlı, 1972, s. 292). Devrik cümlenin yaygınlaştırılmasının doğru olmadığını düşünen bazı araştırmacılar da devrik cümlenin Türkçeye Batı dillerinin etkisiyle girmiş olduğu ileri sürmüşlerdir (Gülensoy, 2015, s. 593).

Türkçede devrik cümleler konusunda yapılan çalışmalar son yıllarda artmıştır. Bunlar arasında herhangi bir metindeki devrik cümleleri ele alanlar (örn., Doğan İnan, 2008; Duman, 2003, s. 209–223; Kahya, 2017, s. 679–692; Keskin, 2015; Torun, 2005) olduğu gibi, ağızlardaki devrik cümlelerin durumlarını araştıranlar (örn., Balcı, 2010, s. 43–60; Yıldırım, 2015, 325–252; Bayraktar, Behrur, Hatipoğlu ve Özdemir, 2014, s. 681–690) da vardır. Ayrıca devrik cümlelerin anlamsal işlevleri de bazı çalışmalarda (örn., Akçataş, 2002, s. 604–607; Ruhi, 1992, s. 53–58) söz konusu edilmiştir. Özellikle devrik cümle kavramı üzerine yoğunlaşan çalışmalar (örn., Demircan, 2009; Duman, 2003, s. 209) da bulunmaktadır.

Devrik cümle ile ilgili araştırmalardan Türkçenin tarihî dönemleri üzerine yoğunlaşmış olanlar, konumuz açısından daha önemlidir. Bunlar arasında Eski Uygur Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait eserler üzerinde yapılan çalışmalar bulunmaktadır (Doğan İnan, 2008; Duman, 2003; Keskin, 2015). Bu çalışmalar Türkçe tarihi metinlerde devrik cümlelerin kurallı (düz) cümlelere oranla nicelik bakımından oldukça geride kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Elinizdeki çalışmada devrik cümlelerin Türkçenin tarihî bir dönemi olan Kıpçak Türkçesindeki görünümünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla bu lehçenin dil özelliklerini en iyi yansıtan eserlerden biri olan *Gülîstan Tercümesi* örnek metin olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi* adlı eserindeki devrik cümleler nasıl ve ne şekilde karşımıza çıkmaktadır, bu cümlelerde yabancı dillerin etkisi var mıdır, varsa bu etkilerin nitelik ve nicelik bakımından özellikleri nelerdir gibi konulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Devrik cümlelerin yapısal özellikleri çeşitli çalışmalarda farklı yaklaşımlarla ele alınıp sınıflandırılmıştır (örn., Dizdaroğlu, 1976, s. 253–258; Ediskun, 1960, s. 194–196; Karahan, 2005, s. 101–102). Bu çalışmalarda en çok Karahan'ın (2005) yüklemden sonra bir veya birden fazla ögenin gelmesine göre yapmış olduğu sınıflandırmanın esas alınmış olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada ise cümle dizilişi bakımından Türkçeden farklı bir dilden, Farsçadan, Türkçeye yapılmış tarihî bir tercümedeki cümleler, yapısal niteliklerinden ziyade devriklik özellikleri bakımından ele alınmıştır. Çünkü çalışma, biraz önce de belirtildiği üzere, tarihî bir Türkçe çeviri metinde devrik cümlelerin varlığı, kullanım yerleri ve kullanım durumları üzerine yoğunlaşmayı amaçlamaktadır.

Bu amaçla Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'ndeki devrik cümlelerin tamamı listelenmiştir. Çalışmaya eserdeki manzumeler dâhil edilmemiş, çalışma eserin mensur bölümleri ile sınırlı tutulmuştur. Çünkü vezin ve ahenk gereği manzumelerin devrik cümleler ile oluşturulması tabii bir zorunluluktur.

Çalışmada Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından *Gülîstan Tercümesi* (*Kitâb Gülîstan bi 'l-türki*) adıyla yayımlanan metin neşri esas alınmıştır. Bu neşir, eser üzerinde yapılan en önemli ilmî çalışmalardan biridir. Çalışmanın 1989 baskısında eserin dil incelemesi, transkripsiyonlu metni, dizini ve tıpkıbasımı bulunmaktadır. Karamanlıoğlu, metnin transkripsiyonunda Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu'na (1946) uyduğunu belirtmektedir. Ayrıca metinde *Gülîstan*'ın aslında bulunan ve Seyf tarafından tercümeyle alınan Arapça ibarelerin Arap harfleri ile dizilmiş şekillerine de yer verilmiştir. Karamanlıoğlu, metni hem sayfa hem de varak numarasına göre sıralamıştır. Metni orijinal metindeki satır numaralarına göre düzenlemiştir. Transkripsiyonlu metinde hiç bir noktalama işareti kullanmadığı gibi büyük harflere, paragraflara da yer vermemiştir. Ancak orijinal metinde kelimedenden ayrı yazılan ekleri belirtmek için kelime kökü ile eki arasına kısa çizgi (-) işareti koymuştur. Kısacası metnin yorumsuz olarak transkribe edilmesi bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Ancak günümüz

metin neşirlerinde metin hazırlayanların metne yorumlarını da kattıkları görülmektedir. Böylece hazırlayan kişi metni işleyerek okuyucuya sunmuş olmaktadır. Elinizdeki çalışmada da bu yöntem uygulanmıştır.

Karamanlıoğlu tarafından hazırlanmış neşirdeki dizine ise metinde geçtikleri sayfa ve satır numaraları gösterilerek bütün kelimeler alınmış ve bunların her biri anlamlandırılmıştır. Ayrıca bu kelimelerin almış oldukları ekler, birlikte kullanıldıkları kelime grupları madde başlarının altında gösterilmiştir. Bunlardan farklı anlamlara sahip olanların anlamları tırnak işareti içinde ayrıca verilmiştir. *bol-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillerin kendilerinden önceki adlarla birlikte oluşturmuş oldukları birleşik fiil şekilleri de ayrıca sıralanmıştır. Birbiriyle ilişkili kelimelere *krş.* ve *bk.* kısaltmalarıyla göndermelerde bulunmuştur. Karamanlıoğlu'nun dizinde uyguladığı bu yaklaşımlar sonraki çalışmaları da etkilemiştir.

Bu çalışmada orijinal metinden alınan örneklerde tarihî metinlerde kullanılan transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Örnek cümlelerden sonra gelen parantez içindeki ilk sayı, Karamanlıoğlu neşirindeki bölüm numarasını, / işaretinden sonraki ikinci sayı ise satır numarasını göstermektedir. Metinden alınan örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı esnasında metnin orijinal söz dizimi sırasına -mümkün olduğunca- riayet edilmiştir. Cümlelerin yüklemeleri kalın (bold) olarak dizilmiştir. Bu şekilde örnek cümlelerdeki devriklığın açıkça görülebilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada yer alan cümlelerin imlası konusunda TDK Yazım Kılavuzu (Türk Dil Kurumu [TDK], 2018) kurallarına uyulmuş, Karamanlıoğlu neşrine bağlı kalınmamıştır. Metnin dizinine ve yazmasına dayanılarak farklı görüşlerin beyan edildiği durumlar da olmuştur. Bunlar, çalışmada dipnot şeklinde belirtilmiştir.

Çalışmada devrik cümlelerin düz cümlelere kıyasla oldukça az sayıda olması dikkati çeken bir husustur. Tarama sonucunda elde edilen devrik cümleler konuşma cümlelerinde, tercümelelerde ve diğer durumlarda görülen devrik cümleler olarak sınıflandırılmıştır.

1. Konuşma cümlelerinde görülen devrik cümleler

Metinde karşımıza çıkan devrik cümlelerin büyük çoğunluğu konuşma cümlelerinde geçmektedir. Burada *aytur* “der” veya *ayttı* “dedi” tarzında karşılıklı konuşmaların olduğu yahut *Şeyh Sa’dī aytur* “Şeyh Sa’di anlatıyor” gibi konuşma cümleleri ile kurulmuş bölümlerdeki devrik cümlelere yer verilmiştir. Metinde tespit ettiğimiz bu tür devrik cümleler aşağıda sıralanmıştır:

Ƙuvvetim za‘if turur aning ƙavī ma‘nīlerine (11/3-4). “Kuvvetim zayıftır onun güçlü manalarına/ manaları için.”

Bizim cinsimizge lāyık degül sultān hıdmatında yalğan sözlemek (17/9-10). “İnsanoğluna uygun olmaz sultan huzurunda yalan söylemek.”

Melikning ƙadir ve cāhına lāyık bolmağay ikinçi ivine sığına barmağ (181/1-2). “Sultanın kudret ve

makamına uygun olmayacaktır çiftçi evine sığınma amacıyla gitmek.”

Bu, du'â-yı hayr durur sanga (39/8). “Bu, hayır duadır sana.”

*Sürüng ileyimden*² (42/8). “Sürün karşımdan.”

Oturup her bir bâbdan söz açıp sözledim takrîb³ bilen (58/3-4). “Oturup her bir bapdan söz açıp söyledim tahminî olarak.”

Cellâd kilip kasd itti öltürmege (65/12-13). “Cellat gelip kastedti öldürmek için.”

Ķāzî dağı fetvâ birdi meni öltürmege (66/6). “Kadı da fetva verdi beni öldürmek için.”

Melik ra'yyında ni meziyyet kördüng munça hakîmler fikri öze (83/1-3). “Sultanın düşüncesinde ne meziyet gördün bu kadar bilgilerin fikrinin üstünde.”

Men meni yahşırak bilür men özgelenden (125/3). “Ben kendimi daha iyi bilirim başkalarından.”

Niçük kiçer⁴ sen bu hâlette (135/3). “Nasıl düştün bu duruma?”

Bir ulu 'azîz irge sordum ihvân-ı şafâ hâlınden (155/3-4). “Bir ulu aziz kişiye sordum eğlence arkadaşları hakkında.”

Bir hakîm ayttı oğluna (168/8). “Bir bilgin dedi oğluna.”

Mürüvvet körmedim bir faķîrning cirâhati üstüne tuz koymaķını (286/4-5). “İnsanlık görmedim bir fakirin yarası üstüne tuz koymayı.”

İy Sa'dî! Niçük körer sen bu dîbâ-yı mu'lemni ol hayvân-ı lâ-ya'lem özre (191/2-3). “Ey Sa'dî! Nasıl görüyorsun bu süslü elbiseyi o cahil hayvan üstünde.”

Mundan artuķ fakatım yoķ turmağa (198/5). “Bundan fazla gücüm yok ayağa kalkmak için.”

Belî, hiç 'aybı yoķ senden özge (218/10-11). “Evet, hiç kusuru yok senden başka.”

Kitâblarda mektûb durur üç 'alâmet bilen (291/5-6). “Kitaplarda yazılıdır üç belirti ile.”

Bes bularning 'ibâdeti yakınraķ turur şabûl bolmağa (304/2). “Kesinlikle, bunların ibadeti daha yakındır kabul olmaya.”

Aşağıda yüklemi kelime öbeğinden oluşan iki cümle bulunmaktadır. Yüklem olan bu öbeklerin bütünlüğü bozulduğundan bu cümleler devrik hâle gelmiştir. Bu, Türkçede alışıldık bir devriklik değildir. Bu durum hem tercüme hem de konuşma dilinin etkisine bağlanabilir:

*'Avâm oğlanlarına bolđay bu, melik*⁶ (280/10). “Halkın çocuklarına olacak bu, sultan.”

- 2 Metinde *Sürüng ileyimden*, *kitsin* şeklindedir. Cümlelerin yüklemi *sürün gitsin* şeklinde düşünülürse bu durumda ikilemeden oluşmuş yüklem arasına söz girmiş demektir. Söz konusu cümle bu şekilde de ele alınabilir.
- 3 Dizinde “yaklaştırma, yakınlaşma” şeklinde mana verilmiş. Bizce burada “aşağı yukarı her bapdan bir söz (veya beyit) söylediği” anlatılmak istenmektedir. Bu yüzden *takrîb* kelimesine “aşağı yukarı ve tahmin ile kat'î olmayan şey söyleme, tahmin” anlamı verilip *takrîb bilen*'e de “tahminen, aşağı yukarı, yaklaşık olarak” anlamı verilmelidir.
- 4 Dizinde *kiç-* kelimesinin anlamı “geçmek” olarak verilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı, bizce, *geç-* fiilinin yan anlamlarından “(kötü bir duruma) düşmek” tir.
- 5 Karamanlıoğlu neşrindeki metinde burada tamlama yok ama dizinde var.
- 6 Bu cümlelerin yüklemi *melik bolđay*'dır.

*Tik otur kim sening atang ağır taş astından teprenginçe kirek benim atam Cennet'ke kirmiş bolğay*⁷ (299/11-12). “Sus ki senin baban ağır taş altından depreninceye kadar gerek benim babam Cennet'e girmiş olacak.”

Konuşma cümlelerinden bazılarındaki devrik yapının sebebi cümlenin amaç/sebep bildiren *dip* “diye” edatı ile bitmesidir:

*Maşlahat körmedim dağı artuğrak sözlemege hâtırı ağırğay*⁸ *dip* (55/11-12). “Uygun görmedim daha fazla söylemeyi, gönlü kırılır diye.”

Dağı bir 'izzetli yirge işaret kıldı oturung dip (57/10-11). Ve şerefli bir yere işaret etti oturun diye.”

Sordu munga ni boluptur dip (154/8). “Sordu buna ne oldu diye.”

Bazı cümlelerdeki devriklığın sebebi ise cümlenin yüklemının *-rak* “daha” karşılaştırma sıfatı ile kurulmuş olmasıdır:

Âkıllar katında ma' züllük yahşırak meşgüllükdan (45/12-13). “Akıllılar için azledilmiş olmak daha iyi(dir) meşgul olmaktan.”

Menim helâkligim yahşırak andan (66/12-13). “Benim helak olmam⁹ daha iyi(dir) ondan.”

Yoqsulluk otına küyüp küymek andan yahşırak kim bir kişi katına barıp hâcet tileginçe (164/8-9). “Yoksulluk ateşinde tahammül edip yanmak daha iyi(dir) bir kişinin yanına gidip istekte bulunmaktan.”

Toğ bolup ölse yahşırak aç bolup tiri yürügünçe (168/11). “Tok ölse daha iyi(dir) aç olarak yaşamaktan.”

Nefske köp yimek va' desin birmek âsânrağ turur baqqâl teşnî' inden ise (169/13&170/1-2). “Nefse çok yemek vaadinde bulunmak daha kolaydır satıcının ayıplamasından ise.”

Kelâm-ı Mecîd âyetining 'izzeti ve şerefi andan artuğrak turur kim munung bigin yirlerge yazmağdan (294/6-8). “Kur'an-ı Kerim ayetinin izzet ve şerefi daha fazladır bunun gibi yerlere yazmaktan.”

Aning cevrine sabr itmek hoşrağ kilür aning şuhbetin terk itkinçe (...) köngülni mücâhedege koymağ âsânrağ turur kim közni müşâhededen kiterginçe (233/9-12). “Onun sıkıntısına sabretmek daha hoş gelir onun sohbetini terk etmekten (...) gönlü mücahedeye koymak daha kolaydır gözü müşâhededen çekmekten.”

Bu tür cümlelerdeki devriklığın Farsça etkisini taşıdığı ileri sürelebilir. Çünkü Farsçada *-ter* eki ile yapılan karşılaştırma sıfatları (sıfat-ı mukayese) bulunmaktadır. Farsçada bu tür cümlelerde karşılaştırılan ikinci unsur yüklemden sonra gelir:

Ahmed büzüğter ez Hasan est. “Ahmed daha büyüktür Hasan'dan.”

7 Bu cümlenin yüklemi *kirmiş bolğay kirek*'tir.

8 Karamanhoğlu *ağrımazın* (ağrığay?) *dip* şeklinde yazmış. Bizce yazmadaki bu şekli doğrudur.

9 Buradaki anlamı “ölmek”tir.

Bazı cümlelerdeki devrikliğin sebebi ise cümlenin Arapça kökenli **illā** “-dan/-den başka, ancak” ve **hattā** “-a/e kadar” edatları ile kurulmuş olmalarıdır:

Bu rencning devāsı degül illā ādemīning¹⁰ öti (65/5-6). “Bu derdin devası yok(tur) bir insanın ödünden/safrasından başka.”

Ṭabīb devā buyurmas illā saqīmğa (91/12). “Tabip deva bulmaz hastadan başkasına.”

Yā'nī cehān sening öze ol kadar mı tar bolup idi kim oğrılıq itmeding illā tengri ivinden (113/3-5). “Yani cihan senin için o kadar mı daralmıştı ki hırsızlık etmedin Tanrı evinden başkasından.”

Meclisde oturmaslar illā barçadan yoqarı (309/12-13). “Mecliste oturmazlar başkalarından yukarıda olmadıkça.”

Hiçbirine āzād dimesler illā servge (354/1-2). “Hiçbirine hür demezler, servi hariç.”

illā edatı ile kurulan bu cümleler, Arapça kelime-i tevhidde gördüğümüz tipik bir Arapça cümle yapısındadır:

Lā ilāhe illā Allāh. “İlah yoktur Allah'tan başka.”

Ma'rifetsiz faqīr karār tutmas hattā faqrı küfge yitmeyinçe (305/2). “Cahil fakir, karar tutmaz fakirliği küfre ulaşmayınca.”

Men bu sözge inanman hattā ma'āyine körmeyinçe (258/11-12). “Ben bu söze inanmam göz ile bizzat görmeyince.”

hattā edatı ile kurulan bu cümleler de Arapça söz dizimine göre oluşturulmuştur. Aşağıdaki Arapça cümlede bu durum görülmektedir:

Ene emşī hattā el-mesā'. “Ben yürüdüm akşama kadar.”

Metinden alınan cümlelerde **illā** ve **hattā** edatlarının olumsuz çekimli yüklemelerinden sonra getirildikleri dikkati çekmektedir. Bu cümlelerin Arapça söz diziminin etkisiyle oluşturulduğu açıkça belli olmaktadır.

Aşağıdaki cümle de Farsça **eger** edatı nedeniyle devrikleşmiştir:

Her kimde bu şıfat bolmasa henüz ol bāliq degül eger yüz yaşar bolsa (291/12-13). “Her kimde bu sıfat yoksa henüz o baliğ değildir yüz yaşında olsa bile.”

Metindeki konuşma cümleleri arasında bizce en dikkat çeken cümle aşağıdaki cümledir:

Hergiz kördüng mi kim harāmīni ili baqlı yā zindān içinde müflisni yüreki daqlı yā bir ma'şūmnı perdesi yırtılmış yā bir miskīnning¹¹ kolu kisilmiş illā yoqsulluk sebebi bilen (306/11-13&307/1). “Hiç gördün mü haramiyi eli baqlı veya zindan içinde müflisi yüreği daqlı ya da bir masumu perdesi yırtılmış yahut bir miskin kolu kesilmiş sadece yoksulluk sebebiyle.”

Metinde genel olarak tercüme etkisinin hissedilmediği bir dil kullanmayı başarabilen Seyf'in bu cümlede tercümenin etkisinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü cümlede Türkçe kurallara göre **eli baqlı harami, zindan içinde yüreği daqlı müflis, perdesi yırtılmış**

10 Dizinde *ādemī* kelimesine “insan, beşer, adam, kişi oğlu” anlamları verilmiştir. Bizce kelimenin sonundaki -ī vahdet yâ'sı olduğundan bu kelimeye “bir insan, bir adam, bir kişi” gibi anlamlar verilmelidir.

11 Cümlenin gelişine göre *miskīni* olmalıdır, ama yazmada *miskīnning* şeklindedir.

masum, sadece yoksulluk sebebiyle kolu kesilmiş bir miskin şeklinde olması gereken yapılar Farsça kurallara göre söz dizimine sokulmuştur.

Aşağıdaki cümle ise şekil bakımından şart cümlesi iken anlam bakımından emir-istek bildiren bir devrik cümledir:

Şeyh Sa'di Gülistân'ın Türkî terceme kılsang bir şâhib-devlet ir atına (10/11-12). “Şeyh Sa'di'nin Gülistan'ını Türkçeye çevirsen bir devlet adamı adına.”

Bu tür cümleler Türkiye Türkçesi konuşma dilinde de sıklıkla karşımıza çıkar.

2. Tercümelerdeki devrik cümleler

Bildiği üzere metnimiz Farsçadan Türkçeye bir çeviridir. Bununla beraber metinde bazı Arapça ibareler de bulunmaktadır. Seyf, bu Arapça ibareleri de Türkçe çevirmiştir. Bu tür ibarelerin asılları Karamanlıoğlu'nun neşrinde Arap harfleri ile dizilmiştir. Bunlar arasında ayet-i kerime, hadis-i şerif, şiir veya sözler bulunmaktadır. Bu tür ibarelerin devrik cümlelerle yapılmış tercümeleleri aşağıda sıralanmıştır:

2.1. Ayet-i kerime tercümesi

Metinde iki ayet-i kerimenin Arapça aslı yazıldıktan sonra meali verilmiştir:

Ya'nî ay Dâvûd'ning ehli kulingiz şükri dağı azdur benim kullarumdan köp şükr kılğıcı (4/13-5/1)
“Yani ey Davud'un kavmi! Ediniz şükri, çünkü azdır benim kullarımdan çok şükreden.”

Ol kulning du'âsın kabûl dağı hâcetin revâ kıldım. Aning için kim köp du'â ve zârîlik kıldı. Utandım (uvtandım) anı 'uqûbet kılmâğa. (8/7-9). “O kulun duasını kabul (edip) ihtiyacımı giderdim. Çünkü (o) çok dua (edip) yakarıştı bulundu. Utandım onu cezalandırmaya.”

Görüldüğü gibi bu cümleler, tercüme etkisiyle devrikleşmiştir.

2.2. Hadis-i şerif tercümesi

Metinde Arapça ile yazılmış bir hadis-i şerifin de devrik şekilde tercüme edildiği görülmektedir:

Ya'nî hiç oğlan toğmas. İllâ evvel toğar könîlik üstüne (26/11-12). “Yani hiç çocuk doğmaz. Sadece ilk olarak doğar doğruluk üstüne.”

Görüldüğü gibi bu cümle de birebir çeviri tekniği ile kaynak dilin söz dizimi sırasına göre yapılmıştır. Bu yapıyla Türkçe cümle yapısına uygun değildir. Bu cümle “Doğruluk/Hak üzerinde doğmayan çocuk yoktur.” anlamındadır.

2.3. Arapça şiir veya ibarelerin tercümesi

Aşağıdaki örneklerin ilk üçü Arapça bir şiirin mensur tercümesidir. Üçüncü örnek ise Arapça bir sözün çevirisidir:

Ya' nī bislending aning süti bile. Dağı ulğayding benim çatımda. Pes kim haber birdi sanga kim sen böri oğlu sen. Kaçan kim bir kimirsening bitiş yaman bolsa fayide kılmas anga edeb kılığının edebi (28/5-8). “Yani beslendin onun sütü ile. Ve büyüdün benim yanımda. Peki senin bir kurt oğlu olduğunu sana kim haber verdi? Bir kimsenin fitratı kötü olduğunda/olursa fayda etmez ona mürebbiyenin terbiyesi.”

Ya' nī ağāh bolğil. Kayurmağıl elbette belā üstüne. Aning üçün kim bahşışli tengrining lufları bar durur örtügli (54/1-3). “Yani bilgin olsun. Kaygılanma kesinlikle bela üstüne. Çünkü bağışlaması olan Tanrı'nın lütufları vardır gizli.”

Kaçan kim toysa bahādur hamle kıtur tutmağa. Dağı aç qarınlı yig tutar kaçmağın (45/6-7). “Doyduğu zaman yiğit, hamle kılar tutmak için. Ve aç karınlı yeğ tutar kaçmayı¹².”

Ya' nī aqıl yimek yir tirilmek üçün. Dağı cāhil tirlir yimek üçün (166/13&167/1) “Yani akıllı (kişi), yemek yer yaşamak için ve cahil yaşar yemek için.”

Görüldüğü üzere bu tercümelerde de Arapçanın söz dizimi hâkimdir. Çeviri, Arapça söz dizim sırasına göre yapılmış olduğundan bu cümleler, Türkçe söz dizimine uygun yapıda değildir.

Bununla birlikte Arapça bir cümlelerin devrik olmayan tercümelerine de rastlamak mümkündür. Bu duruma aşağıdaki tercümeler örnek olarak verilebilir:

Ya' nī sanga sorğaylar kim ilming ni durur? Dağı dimegeyler kim atang kim durur? (288/7-8) “Yani sana soracaklar ki ilmin nedir ve demeyecekler ki baban kimdir?”

Aytur: Ya' nī bu kadar yimek seni ayağın üstüne ketürür. Dağı ni kadar mundan artursang sen anı köterür sen (166/10-12). “Der: Yani bu kadar yemek seni ayağın üstüne kaldırır ve ne kadar bundan (daha fazla) artırsan (o zaman) sen onu taşırsın.”

Arapça konuşma cümleleri olmalarına rağmen bu iki örnek cümlelerin Türkçe söz dizimine uygun olarak tercüme edilmiş olması önemlidir. Bu durum, Seyf'in Türkçeyi genellikle bilinçli olarak kullanabildiğini ve dilde yetkin olduğunu gösterir.

3. Diğer devrik cümleler

Metinde karışımıza çıkan devrik cümlelerin bir kısmı da düz anlatım cümlelerinde geçmektedir. Burada metinde herhangi bir olay anlatılırken kullanılmış devrik cümlelere yer verilmiştir.

Aşağıdaki cümlelerin atasözü olduğu metinde *ittifağ-ı halk* ibaresiyle belirtilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Türkçede atasözlerinde devrik cümle kullanımı yaygındır:

Yük ketürgen işek yahşırak ol arslandan kim ādemīni yırtkay (62/9-10). “Yük getiren eşek daha iyi(dir) bir insanı parçalayacak arslandan.”

12 Burada “Karnı tok yiğit savaşır, karnı aç olan ise kaçmayı tercih eder.” demek istenmektedir.

Bu cümlenin devrikliğinde yukarıda belirtilen karşılaştırma sıfatı **yağsırak** “daha iyi”ın etkisini de unutmamak gerekir.

Aşağıdaki cümle bir düz anlatı cümlesidir:

*Köngül iyelerinden bir kimirse **hâzır idi** anda* (86¹³/3-4). “Gönül sahiplerinden bir kimse bulunmaktaydı orada.”

Bu cümlenin sonundaki *anda* kelimesinin kendisinden sonra gelen *ayttı* cümlesinin başında olabileceği de düşünülebilir: *Anda ayttı*. “Orada dedi.” Bu durumda bu cümleyi devrik cümle saymamak gerekir. Ancak bizce *anda* kelimesinin yüklemden sonra gelmiş olması daha muhtemeldir. Çünkü bir yer tamlayıcının yüklemden sonra geldiği Türkçe cümlelere her dönemde rastlanabilir.

Aşağıda devrik cümlelerin hepsinin yükleminden sonra *kim* “ki” edatının gelmiş olması dikkati çekmektedir:

*Namâznı köp **kıldı kim** sultânning i‘tikâdı ziyâdet bolğay **dip** aning haqqına* (104/3-4). “Namazı çok kıldı ki sultanın itikadı fazla olsun diye onun hakkında.”

Bu cümlenin devrikliğinde, yukarıda da ifade edildiği gibi, *dip* “diye” edatının etkisini de düşünmek gerekir.

*Kimeden kişiler **çıkıtlar kim** kimeçini aning ilinden almağa* (200/4-5). “Gemiden insanlar çıktı ki gemiciyi onun elinden almak için.”

*Melik şüretine nazar kıılıp bir şahş **kördi kim** kara yağız, za‘îf-endâm* (251/12-13). “Sultan (onun) görünüşüne bakıp bir şahıs gördü ki kara yağız, çelimsiz.”

*Atası **sevinür**¹⁴ oğlum âkil ve ziyrek **dip**. Oğlı dem-be-dem ta‘neler urur **kim** atam qarıp munup turur **dip*** (269/11-13). “Babası sevinir (ki) oğlum akıllı ve zeki diye. Oğlu sürekli ayıplar ki babam yaşanıp bunamıştır diye.”

Bu cümledeki devriklikte *dip* “diye” edatının etkisini de düşünmek gerekir.

Kitabın sekizinci babında *hikmet*, *naşîhat* gibi başlıklar altında eserin aslındaki Farsça sözlerin kısa çevirisi ve devamında bunların kısa açıklamaları yer almaktadır. Aşağıdaki örnek dört cümle bu bölümden alınmıştır. Hepsinin ortak özelliği *hikmet* ibaresinden sonra gelen tercüme veya bunların açıklamaları olmalarıdır:

*Arı **kirek** köngül* (335/2). “Saf gerek gönül.”

*Câhiller ara eger **hakîm** ir tüşşe **hikmet** kemerin **kirek** bilinden **şeşse**¹⁵* (338/9-10). “Cahiller içine eğer bilgin biri düşse hikmet kemerini gerek belinden çözmesi.”

13 Neşrin sonundaki yazmada 86. sayfa ile 87. sayfanın yer değiştirmesi gerekmektedir.

14 Burada *kim* edatının düşürülmüş olduğu düşünülebilir.

15 Bu cümlenin yüklemi *şeşse kirek* “çözmeli”dir.

Kaçan cāhil ir til uzatıp sözge kilse 'aceb degül hakīm özre gālib bolsa (338/10-12). “Ne zaman ki cahil biri (rahatsızlık verici bir şekilde) laf atıp konuşmaya başlasa (o zaman) garip değildir bilgin(ler) karşısında galip olsa.”

Ya' nī anlarda kim kuvvet ili yok turur uşak taşlar tırşürür hattā fırsat vaktın zālinden öcün almak için (342/2-4). “Yani kuvveti olmayanlar, ufak taşlar biriktirir fırsat vakti zalimden öcünü almak için.”

Bu cümledenin devrikliğinde Arapça *hattā* edatının etkisini unutmamak gerekir.

Deyim, atasözü ya da özlü sözlerin devrik yapıda olmaları Türkçede de sıklıkla karşılaşılabilen bir durumdur.

Aşağıdaki isim cümlelerinde öznenin sıfatı yüklemden sonra getirilmiş ve cümleler böylece devrikleştirilmiştir:

Bir kara kulu bar idi ingen biligsiz, Hasib atlı (92/13). “Bir kara kölesi var idi çok bilgisiz, Hasib adında.”

Bir köp mälli tācir bar idi, buhl bilen meşhūr (185/6-7). “Zengin bir tüccar var idi, cimrilik ile meşhur.”

Aşağıdaki cümlede ise nesnenin sıfatları yüklemden sonra gelmiştir:

Bir sulţān kaşrı işikinde bir vezirning oğlını kördüm gāyet cema-i kema!6 içinde (29/10-12). “Bir sultan sarayının kapısında bir vezirin son derece güzel olan oğlunu gördüm.”

Bunlardan başka metnimizde devrik cümle olarak nitelenebilecek bazı cümlelere de rastlanmaktadır. Biz bu tür cümleleri devrik cümle olarak değil, eksilteli cümle¹⁷ olarak değerlendirmekteyiz. Aşağıdaki örnek cümleler yüklemelerinin veya yüklemelerinden sonra gelen ek-fiilin eksiltilmesiyle oluşturulmuştur. Bu cümlelerdeki eksilti [] içinde gösterilmiştir:

Bu hayr haberi manga degül benim düşmenlerime durur. Ya' nī melik vārişlerine [durur] (37/2-3). “Bu hayır haberi bana değil, benim düşmanlarımdır, yani sultan varislerine[dir].”

Bu cümledeki eksiltide Arapça *ya' nī* edatının etkisini de düşünmek gerekir.

Üç yüz illi teve yüki kumāş!18 bar idi. Kırk tapuğçı hıdmatında [idi] (183/7-8). “Üç yüz elli deve yükü kumaş var idi. Kırk hizmetkârı hizmetinde [idi].”

Bir kimirsening köngli ilden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yirine tüşüp turur idi. Ağzı

16 Karamanlioğlu neşrinde bu bölüm *cemāl kemāl* şeklinde tamlamasız şekilde iki ayrı kelime gibi okunmuştur.

17 Eksilteli cümle ile ilgili olarak bk. Mehmet Özmen, “Bir Eksilteli Cümle Tipi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4., S. 4, Çukurova Üniversitesi, Adana 1996, s. 71-82.

18 Dizinde Arapça olarak gösterilmiş olmasına rağmen bu kelime, metinde ve dizinde *kumāş* şeklinde transkribe edilmiştir.

ta'āmdan közi uykudan kes(i)lip [idi]. Ni kündüz şabrı bar idi ni kiçe qarârı [bar idi] (226/6-9).
 “Bir kimsenin gönlü elden gitmiş ve canlılığını kaybetmiş, bakışı helaket yerine düşmüş¹⁹ idi. Ağzı yemekten, gözü uykudan kesilmiş [idi]. Ne gündüz sabrı var idi ne gece kararı [var idi].”

Ol manga sökti. Men dağı anga [söktim] (314/3-4). “O bana sövdü. Ben de ona [sövdüm.]”

Son olarak metnimizde görülen Türkçenin olağan dizilişine uymayan bir cümleye de burada yer verilebilir:

Özgening oğlanlarından cevrüng benim oğlum öze artuğrak turur (279/11-12). “Başkasının çocuklarından senin eziyetin benim çocuğuma daha fazladır.”

Bu cümlede *cevrüng* kelimesinin *öze* kelimesinden sonra gelmesi Türkçe söz dizimine daha uygundur.

SONUÇ

Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi* Farsçadan Türkçeye Arapça konuşulan bir bölgede yapılmış bir çeviridir. Tercümede az sayıdaki cümlede Arapça veya Farsça söz diziminin etkisi görülmektedir. Metnin kaynak dili ve tercüme edildiği bölgenin durumu göz önüne alındığında bu durum oldukça doğal karşılanmalıdır. 178 varaklık (356 sayfa) bir metinde devrik cümlelerin daha çok olması beklenebilecek bir durumdur.

Eserde devrik cümle en çok konuşma cümlelerinde kullanılmıştır. Bu da Türkçenin genel yapısına uygundur. Çünkü genel Türkçede de devrik cümleler en çok konuşma dilinde kullanılır.

Konuşma cümlelerinde *hattâ, illâ* edatlarından kaynaklanan devrikliğin Arapçanın etkisiyle, *-rak* karşılaştırma sıfatı ile yapılmış *artuğrak, yağşırak, âsânrak, hoşrak* gibi karşılaştırma sıfatlarından kaynaklanan devriklik ile Farsça kökenli *eger* edatından kaynaklanan devrikliğin Farsçanın etkisiyle meydana gelmiş olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bu tür yapıların Arapça ve Farsçada da bulunduğu bilinmektedir.

Metnimizde atasözü, özlü söz veya deyim niteliği taşıyan ifadelerde de devrik cümlelere rastlanmaktadır. Bunlarda da Farsçanın etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Metinde Arapça ayet, hadis, şiir veya sözlerin devrik olarak tercüme edildiği cümlelere de rastlanmıştır. Bunlar arasında özellikle ayet ve hadis tercümelerinin birebir tercüme edilmiş olmaları dikkati çekmektedir. Bununla beraber Arapça ibarelerin Türkçenin söz dizimine uygun olarak tercüme edilmiş olduğu durumlar da görülmektedir. Bu da metnin cümle yapısının genel olarak sağlamlığına işaret eder.

Metnimizde yüklem eksikliğinden dolayı devrik sayılabilecek bazı cümleler de

19 Burada “bakışı helaket yerine düş-“ olarak çevirdiğimiz *nazarı helâket yirine tüş-* deymi kişinin gözlerinde fer kalmadığını, gözlerinin kara toprağa bakmaya başladığını, kısacası perişan ve bitkin bir durumda olduğunu ifade ediyor olmalıdır.

bulunmaktadır. Bu çalışmada bu tür cümleler devrik olarak değil, eksilteli cümle olarak değerlendirilmiştir.

Metnin genelinde devrik cümlelere çok az rastlanması ve bunların da çoğunun Arapça veya Farsçanın etkisini taşıması dikkati çeken bir durumdur. Bu durum Seyf'in her üç dile vukufiyeti ile beraber Türk dilinin kurallarına uyma konusunda göstermiş olduğu özenin bir sonucudur.

Türkçe olağan söz diziminde yüklem, her zaman cümlelerin sonundadır. Bununla beraber yüklem cümlelerin sonunda olmadığı örneklere de rastlanabilir. Devrik cümle olarak adlandırılan bu tür cümlelerin bir bölümü yabancı dillerin etkisiyle dilimize girmişse de genel itibarıyla bu tür cümleler Türkçeye bir ifade serbestiyeti ve zenginliği kazandırmaktadır. Ancak devrik cümlelerin bu olumlu etkisi onların bir metinde görece daha az kullanılmaları sayesinde. Devrik cümlelerin kurallı cümlelerin yerini alacak kadar çoğalmasında zenginliğin etkisini kaybetmesine ve Türkçenin olağan söz diziminin bozulmasına sebebiyet verebilir. Nitekim Türkçenin hemen her döneminde örneklerine rastlanılan devrik cümleler, kurallı cümlelere göre yazı dilinde her zaman daha az kullanılmıştır. Bu çalışmada söz konusu edilen Kıpçakça *Gülîstan Tercümesi*'nde de -daha önce de belirtildiği üzere- devrik cümlelerin sayısı kurallı cümlelere göre çok gerilerdedir. Günümüz Türkçesindeki devrik cümle kullanımına ve devrik cümle konusuna bu bilgiler ışığında yaklaşmak, Türkçenin tarihi seyri içindeki yapısına daha uygun olacaktır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Akar, A. (2015). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akçataş, A. (2002). Türkçede işlev bakımından devrik cümleler. *Türk Dili*, 609, 604–607.
- Balcı, M. (2010). Kosova ve Makedonya Türk ağızlarında devrik cümle meselesi. *Avrasya Etüdlere*, 38(2), 43–60.
- Banarlı, N. S. (1972). *Türkçenin sırları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti & İstanbul Enstitüsü.
- Battal-Taymas, A. (1955). Seyf Sarayı'nın *Gülîstan Tercümesi*'ni gözden geçiriş. *TDAY-Belleten*, 73–98.
- Bayraktar, F. S., Behrur, E., Hatipoğlu, E. ve Özdemir, N. (2014, A). *Türkiye Türkçesi ağızlarında devrik yapı. VI. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 4-7 Aralık 2013, Bursa bildiriler kitabı* içinde (s. 681–690). Bursa: Stüdyo Star Ajans
- Berbercan, M. T. (2016). *Çağatayca Gülîstan Tercümesi (Gülîstan-ı Türki) (Giriş-gramer-metin-notlar-dizin-ıpkı basım)*. Ankara: Hakim Yayınları.
- Bilgin, A. A. ve Hacıeminoğlu, N. (2002). Kıpçaklar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 25, s. 421–424). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Demircan, Ö. (2009). *Devrik tümce ve odaklama – dil devriminin öteki yanı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2017). Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'nde isimden fiil yapımı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 58, 221–243.

- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan İnan, G. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde devrik cümle meselesi*. (Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
- Duman, M. (2003). Devrik cümle ve Vasiyetname'deki örnekleri üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30, 209–223.
- Eckmann, J. (1964). Memlûk Kıpçakçasının Oğuzçalaşmasına dair. *TDAY-Belleten*, 35-41.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1960). Devrik cümle üzerine bir araştırma. *Türk Dili*, 9(100),193–197.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2015). *Türkçe el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İnan, A. (1953). XIII.-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve halis Türkçe. *TDAY-Belleten*, 53–71.
- Kahya, H. (2017). Karamanlıca bir Zebur'da yapı bakımından devrik cümleler. *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 679–692.
- Kahya, H. (2018). Tarihi boyunca Türkçede devrik cümleler. *1st Internation Congress on New Horizons in Education and Social Sciences (ICES-2018)*, 271.
- Karahan, L. (2005). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî, Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi'l-Türki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî, Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi'l-Türki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, B. (2015). Altun Yaruk Yedinci Kitap'tan hareketle Eski Uygur Türkçesindeki devrik cümle yapısı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 53, 39–52.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan tercümesi. (Giriş-inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (1997). *Tarih içinde Türk dili*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, M. (2009). Seyf-i Sarâyî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 37, s. 28–29). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özmen, M. (1996). Bir eksiltili cümle tipi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 71–82.
- Ruhi, Ş. (1992). Yazılı metin oluşturmada devrik tümcenin işlevi üzerine bir gözlem. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 3, 53–58.
- Sertkaya, O. F. (1978). Saraylı Seyf'in *Gülistan* Tercümesi'ndeki bir ibâre üzerine. *TKA*, 16(1–2), 225–229.
- Tan, A. & Atasay, H. (2018). Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan* Tercümesi'nde geçen atasözleri. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 285–317.
- Türk Dil Kurumu. (2018). *Türk Dil Kurumu yazım kılavuzu*. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_yazimkilavuzu&view=yazimkilavuzu
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

- Torun, Y. (2005). *Nurullah Ataç'ın denemelerinde devrik yapılar*. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Uğurlu, M. (1999). *Memlûk Türkçesi'nde zarf-fiilli parçaların dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzluk, F. N. (1954). *Seyfi Serâyî, Gülîstan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, T. (1996). *Gülîstân. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 14, s. 240–241). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yıldırım, F. (2015). Türkiye Türkçesi ve ağızlarında devrik dizim üzerine. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri* içinde (s. 235–252). Adana: Karahan Kitabevi.
- Yıldız, M. (2010). Seyf-i Sarayinin *Gülîstan Tercümesi*'nde aynı isim unsurlarının *kıl-* ve *et-* yardımcı fiilleriyle kullanımından oluşan eş değer birleşik fiiller ve Oğuzca etkisi. *Turkish Studies*, 5(1), 687–706.
- Yılmaz, Y. & Bayraktar, D. (2016). Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'nde yiyecek ve içecek adlarında yan anlamlılık. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 30–50.
- Yücel, M. U. (2002). Kıpçaklar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 25, s. 420–421). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

把根赤 *ba-gen-chi* in the Uighur word materials in a manuscript of *Huá-yí-yì-yü* in the library of Seoul National University

Seul Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde Bir *Huá-yí-yì-yü* Nüshasında Bulunan Uygurca Malzemedeki 把根赤 *ba-gen-chi*

Yong-Söng LI¹

¹Dr., Department of Asian Languages and Civilizations, Seoul National University
Seoul, Korea

ORCID: Y.S.L. 0000-0001-8352-1212

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Yong-Söng Li,
Department of Asian Languages and Civilizations
Seoul National University
Seoul 08826 Korea
E-mail: yulduz77@naver.com

Submitted/Başvuru: 15.05.2019

Revision Requested/Revizyon Talebi: 14.06.2019

Last Revision Received/Son Revizyon: 20.06.2019

Accepted/Kabul: 25.06.2019

Published Online/Online Yayın: 28.06.2019

Citation/Atf:

Li, Y. S. (2019). 把根赤 *ba-gen-chi* in the Uighur word materials in a manuscript of *Huá-yí-yì-yü* in the library of Seoul National University. *TUDED* 59(1), 109-118.
<https://doi.org/10.26650/TUDED584136>

ABSTRACT

The *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語) is a general name for the various wordbooks between the Chinese language and its neighboring languages compiled from the beginning of the Ming dynasty. It has broadly 4 different classes. In the wordbooks of the third class the words of each foreign language were transliterated only in Chinese characters and the letters of the language in question were not used. To this third class belongs the manuscript in the collection of the library of Seoul National University. Its seventh volume is for the Uighur language. It contains 19 categories. Its eighth category is 人物門 *rén-wù-mén* 'the category of persons' with 62 entries. In this paper, the word 把根赤 *bā/bà-gēn-chi* of this category will be treated. In this manuscript and AB, the Uighur counterpart of the fourth Chinese word 陰陽 *yīn-yáng* is given as 忒必 *tè-bì*, whereas the Uighur counterpart of the third Chinese word 大人 *dà-rén* as 把根赤 *bā/bà-gēn-yi*. According to BT and SB, the scribe made a mistake in the sequence and omitted one word in this manuscript and AB. 把根赤 is a scribal error for 把根赤. Based on Old Uighur *körümçi*, 把根赤 can be read as *baqimçi*, which survives in Uig. *baqimçi* and Bsk. *bayimsi*.

Keywords: Chinese characters, *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語), *rén-wù-mén* (人物門), Uighur, wordbooks

ÖZET

Huá-yí-yì-yü, Ming Hanedanı'nın (1368~1644) başlangıcından beri telif edilegelen Çince ve komşu dilleri arasındaki türlü lügatçelerin genel bir adıdır. Genel olarak 4 farklı gruba sahiptir. 3. gruptaki lügatçelerde her yabancı dilin sözcükleri sadece Çin yazısı ile yazılmıştır ve söz konusu dilin harfleri kullanılmamıştır. Bu 3. gruba Seul Devlet Üniversitesi Kütüphanesinin koleksiyonundaki nüsha giriyor. Onun 7. cildi Uygurca içindir. 19 kategoriyi içerir. 8. kategorisi, 62 maddeli 人物門 *rén-wù-mén* 'kişiler kategorisi' dir.

Bu yazıda, bu kategorinin 把根赤 *bā/bà-gēn-chi* sözcüğü işlenecektir. Bu nüsha ile AB'de, 3. Çince sözcük 大人 *dà-rén*'in Uygurca karşılığı 把根赤 *bā/bà-gēn-yi* olarak ve 4. Çince sözcük 陰陽 *yīn-yáng*'ın Uygurca karşılığı ise 忒必 *tè-bì* olarak verilmiştir. BT ile SB'ye göre, müstensih sözcüklerin sırasında bir hata yapmış ve bir sözcük atlamıştır. 把根赤 *bā/bà-gēn-yi*, 把根赤 *bā/bà-gēn-chi* için bir müstensih hatasıdır. Eski Uygurca *körümçi*'ye dayanarak, 把根赤'yi *baqimçi* olarak okuyabiliriz ki, bu sözcük Uig. *baqimçi* ve Bsk. *bayimsi*'da yaşıyor.

Anahtar Kelimeler: Çin yazısı, *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語), lügatçe, *rén-wù-mén* (人物門), Uygurca

EXTENDED ABSTRACT

The *Huá-yí-yì-yǔ* (華夷譯語) is a general name for the various wordbooks between the Chinese language and its neighboring languages compiled from the beginning of the Ming (明) dynasty (1368~1644). It has broadly 4 different classes. In the wordbooks of the third class the words of each foreign language were transliterated only in Chinese characters and the letters of the language in question were not used. To this third class belongs the manuscript in the collection of the library of Seoul National University. Its seventh volume is for the Uighur language. It contains 19 categories. Its eighth category is 人物門 *rén-wù-mén* ‘the category of persons’ with 62 entries.

In this paper, the word 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* of the eighth category 人物門 *rén-wù-mén* will be treated. The word materials are arranged as follows: 1) Chinese entry in 拼音 *pīn-yīn* transcription; 2) Uighur word in 拼音 *pīn-yīn* transcription before ㄌ, the transcription in “Early Mandarin” after ㄌ, and in parenthesis the usual transcription in Turkology. In addition, the forms from another manuscript in the collection of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) in Shikoku island (= AB), the forms from another manuscript in National Library of China (= BT), the forms from another manuscript in the collection of Seikadō Bunko (靜嘉堂文庫) in Tōkyō (= SB), the reading by Shōgaito (1984), the information in the etymological dictionary of Sir Gerard Clauson (= ED), and the modern Uighur form, and the form in another modern Turkic language are also given.

In the manuscript in question the Uighur counterpart of the fourth Chinese word 陰陽 *yīn-yáng* ‘adept (e.g. astrologer, diviner, geomancer, etc.)’ is given as 忒必 *tè-bì*, whereas the Uighur counterpart of the third Chinese word 大人 *dà-rén* ‘Your Excellency; His Excellency (address for a high official)’ as 把根亦 *bǎ/bà-gēn-yì*. The same is the case in AB. According to the two manuscripts BT and SB, the correspondence in the manuscript in question and AB is wrong. The scribe made a mistake in the sequence and omitted one word. 把根亦 in the manuscript in question, AB and SB is a scribal error for 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì*. This scribal error shows that the scribe(s) of this material did not fully master Chinese or Uighur.

Incidentally, Shōgaito could not identify 把根赤 and gave the reading *pa kən tshl* (p. 134) according to the Chinese pronunciation of Beijing region of the Ming (明) dynasty (1368~1644). Moreover, Shōgaito gave ‘Yīn and Yang’ as the meaning of 陰陽 *yīn-yáng*. Undoubtedly he overlooked both that 陰陽 means also 陰陽生 *yīn-yáng-shēng* ‘adept (e.g. astrologer, diviner, geomancer, etc.)’ and that it is in 人物門 *rén-wù-mén* ‘the category of persons’.

There is a word *körümçi* ‘fortune-teller, soothsayer’ in Old Uighur:

ED **körüm** (g-) N.S.A. fr. **kör-**; ‘a single act of seeing’; in the early period apparently ‘examining the omens’, or simply ‘omen’. (745b)

körümçi: (g-) N.Ag. fr. **körüm;** ‘soothsayer’. Pec. to Uyğ. (745b)

Based on Old Uighur *körümçi*, 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* | pa~kən-tʃʰi~ can be read as *baqimči* < *baq-ï-m-čï*. This word is found in the following two languages:

Uig. *baqimči* ‘a fortune-teller by the book’ (URS 195a)

Bšk. *bayimsi* ‘sorcerer, sorceress; fortune-teller, soothsayer’ (BRСа 68b; BRСb 65a; < **baqimči* < *baq-ï-m-čï*).

The verb *baq-* is used especially with *fal/fāl/fāl/pal* ‘omen, augury; fortune’ (< Arabic فأل *fāl*) in some modern languages like Turkish, Azerbaijanian, Uzbek, Modern Uighur, Kumyk, Crimean Tatar, Crimean dialect of Karaim, Urum.

In sum, it was possible for the author to read the Uighur word 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* as *baqimči* (< *baq-ï-m-čï*) in the manuscripts of *Huá-yì-yì-yǔ* of the third class, whereas the former researcher SHŌGAITO Masahiro (庄垣内正弘) (1984) could not identify it.

把根赤 *bǎ/bà-gēn-yì* in the manuscript in question, AB and SB is a scribal error for 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì*. This scribal error shows that the scribe(s) of this material did not fully master Chinese or Uighur. Apart from the shortcomings of the Chinese characters, this may be the main reason why the Uighur word materials in the wordbooks of this class are not highly regarded.

1. Introduction

The *Huá-yí-yì-yǔ* (華夷譯語) is a general name for the various wordbooks between the Chinese language and its neighboring languages compiled from the beginning of the Ming (明) dynasty (1368~1644). It has broadly 4 different classes. In the wordbooks of the third class the words of each foreign language were transliterated only in Chinese characters and the letters of the language in question were not used.¹

To this third class belongs the manuscript in the collection of the library of Seoul National University.² Its seventh volume is for the Uighur language.³ It contains 19 categories. Its eighth category is 人物門 *rén-wù-mén* ‘the category of persons’ with 62 entries.⁴

In this paper, the word 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* of the eighth category 人物門 *rén-wù-mén* will be treated. The word materials are arranged as follows: 1) Chinese entry in 拼音 *pīn-yīn* transcription; 2) Uighur word in 拼音 *pīn-yīn* transcription before ㄌ, the transcription in “Early Mandarin”⁵ after ㄌ, and in parenthesis the usual transcription in Turkology. In addition, the forms from another manuscript in the collection of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) in Shikoku island (= AB)⁶, the forms from another manuscript in National Library of China (= BT), the forms from another manuscript in the collection of Seikadō Bunko (靜嘉堂文庫) in Tōkyō (= SB)⁷, the reading by Shōgaito (1984)⁸, the information in the etymological dictionary of Sir Gerard Clauson (= ED), and the modern Uighur form, and the form in another modern Turkic language are also given.

1 For details see Li 2019: 1-4.

2 This manuscript is at present in the Kyujanggak Institute for Korean Studies at Seoul National University.

3 For the comment of Shōgaito on this Uighur language, see Li 2018, footnote 2.

4 This category had originally 63 words. The scribe made a mistake in the sequence and omitted one word.

5 “... Early Mandarin represents the speech of the Yuan capital, Dadu (present Beijing), around the year 1300, ...” (Pulleyblank 1991: i). *j* in “Early Mandarin” represents *y*. This paper follows the system of Pulleyblank (1991).

6 For the copies of the manuscripts (i.e., 1) the manuscript which was in the collection of *École française d’Extrême-Orient* in Hanoi/Vietnam and 2) the manuscript which was in the collection of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) in Tokushima (徳島) on Shikoku island) in Tōyō Bunko (東洋文庫 “Oriental Library”) the author asked both the Japanese scholar Prof. Dr. UMEMURA Hiroshi (梅村坦) and Mr. KWON Jae-Bum (權宰範), for help.

UMEMURA Hiroshi visited Tōyō Bunko several times and learned that “it is prohibited to make copy in Tōyō Bunko.” He compared the Chinese characters of the manuscript of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) with those of the word list in the article of SHŌGAITO Masahiro (庄垣内正弘) (1984) in person in Tōyō Bunko. He sent the author this comparative list. The author thanks him for his help.

Mr. KWON Jae-Bum also visited several times Tōyō Bunko and compared the Chinese characters of the manuscript of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) with those of the word list in the article of SHŌGAITO Masahiro (庄垣内正弘) (1984) in person. He gave the author this comparative list directly in Seoul. The author thanks him for his help. He told the author that he demanded the copy of the manuscript which was in the collection of *École française d’Extrême-Orient* in Hanoi/Vietnam and the librarian said him there is no such data in Tōyō Bunko in spite of the information about this manuscript in Endo *et al.* (2007).

7 Mr. KWON Jae-Bum (權宰範), one of middle school students of the author living in Tōkyō, obtained the copy of this manuscript and gave it to the author directly in Seoul. The author thanks him for his help.

8 Before the author he was the only scholar who researched the Uighur materials of this third class.

2. the word 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì*

In the manuscript in question the Uighur counterpart of the fourth Chinese word 陰陽 *yīn-yáng* ‘adept (e.g. astrologer, diviner, geomancer, etc.)’ is given as 忒必 *tè-bì* || [tʰəj̃]-pĩ, whereas the Uighur counterpart of the third Chinese word 大人 *dà-rén* ‘Your Excellency; His Excellency (address for a high official)’ as 把根亦 *bǎ/bà-gēn-yì* || pã-kən-[jĩ]. The same is the case in AB.

把根亦 occurs in other manuscripts as follows:

BT 陰陽 把根赤

SB 陰陽 把根亦

According to these two manuscripts, the correspondence in the manuscript in question and AB is wrong. The scribe made a mistake in the sequence and omitted one word. 把根亦 *bǎ/bà-gēn-yì* || pã-kən-[jĩ] in the manuscript in question, AB and SB is a scribal error for 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* || pã-kən-tʂhĩ. This scribal error shows that the scribe(s) of this material had a fine command of neither Chinese nor Uighur. The right correspondence is as follows:

大人 *dà-rén* ⇔ 五魯乞失 *wǔ-lǔ-qǐ-shī* || ũ-lõ-kʰĩ-ʂĩ

陰陽 *yīn-yáng* ⇔ 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* || pã-kən-tʂhĩ

太醫 *tài-yī* ⇔ 忒必 *tè-bì* || [tʰəj̃]-pĩ

五魯乞失 *wǔ-lǔ-qǐ-shī* || ũ-lõ-kʰĩ-ʂĩ can be transcribed as *uluy kiši*, which is the literal translation of Chinese 大人 *dà-rén*. Shōgaito also transcribed it as /uluy kiši/ (p. 134). 太醫 *tài-yī* means ‘imperial physician; doctor, physician’. 忒必 *tè-bì* || [tʰəj̃]-pĩ can be transcribed as *tābib*, which is from Arabic طبيب *ṭabīb*. Shōgaito also transcribed it as /tābib/ (p. 134)

Incidentally, Shōgaito could not identify 把根赤 and gave the reading *pa kən tʂhl* (p. 134) according to the Chinese pronunciation of Beijing region of the Ming (明) dynasty (1368~1644). Moreover, Shōgaito gave ‘Yīn and Yang’ as the meaning of 陰陽 *yīn-yáng*. Undoubtedly he overlooked both that 陰陽 means also 陰陽生 *yīn-yáng-shēng* ‘adept (e.g. astrologer, diviner, geomancer, etc.)’ and that it is in 人物門 *rén-wù-mén* ‘the category of persons’.

There is a word of *körümçi* ‘fortune-teller, soothsayer’ in Old Uighur:

ED *körüm* (g-) N.S.A. fr. *kör-*; ‘a single act of seeing’; in the early period apparently ‘examining the omens’, or simply ‘omen’. (p. 745b)

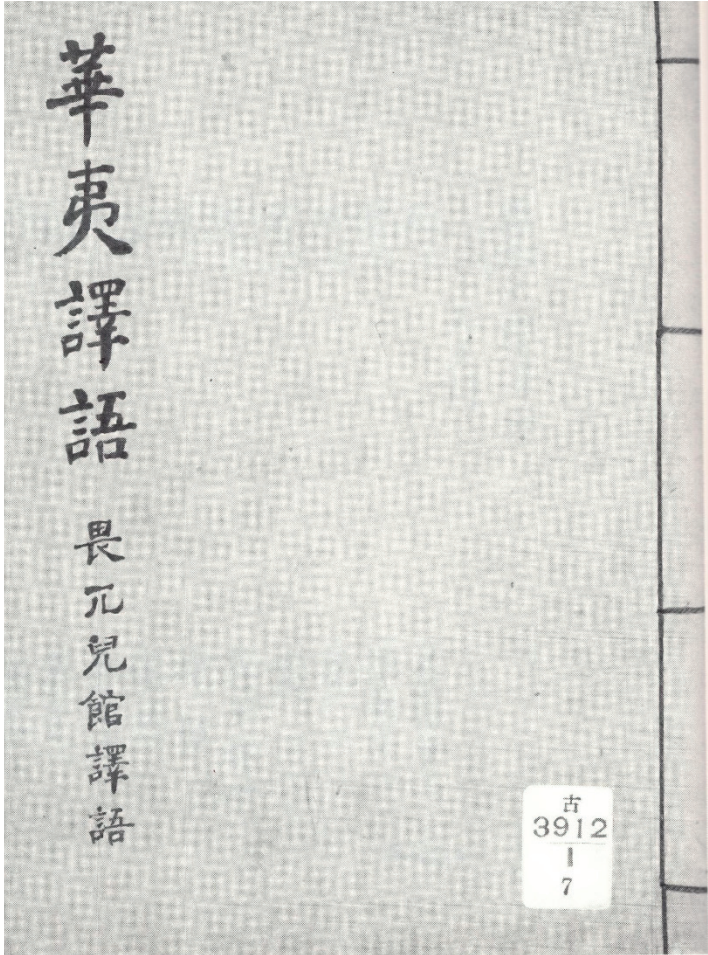
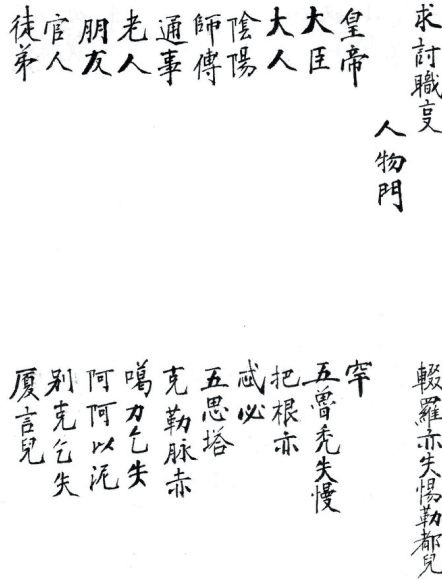

Figure 1. The Kyujanggak Institute for Korean Studies at Seoul National University, *Sangwönjeö*; *Hwaiyöğö* (Seoul, 2010), p. 485.

- 525 -

Figure 2. The Kyujanggak Institute for Korean Studies at Seoul National University, Sangwŏnjeŏ; *Hwaiyŏgŏ* (Seoul, 2010), p. 525.

körümçi: (g-) N.Ag. fr. **körüm**; ‘soothsayer’. Pec. to Uyğ. (p. 745b)⁹

Based on Old Uighur *körümçi*, 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chì* || *paʰ-kən-tʂʰiʰ* can be read as *baqimçi* < *baq-ï-m-çï*. This word is found in the following two languages:

Uig. *baqimçi* ‘a fortune-teller by the book’ (URS 195a)

Bšk. *bayimsi* ‘sorcerer, sorceress; fortune-teller, soothsayer’ (BR Sa 68b; BR Sb 65a; < **baqimçi* < *baq-ï-m-çï*)

9 The author thanks Prof. Dr. Peter Zieme for his giving information about *körümçi* at the workshop of *Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uyğurca Araştırmaları Çalıştayı*, Ankara, Turkey, 4-6 June 2011. Cf. Bšk. *kürəmsə, kürəmçə* ‘dial. fortune-teller, soothsayer’ (BTDH 164b; < **körümçi* < *kör-ü-m-çï*). Dr. Abdurishid Yakup, a Uighur participant at the workshop, raised an objection to this etymology when the author read his presentation (= Li 2011) and gave this example (*bayimçi* instead of *baqimçi*). He maintained that such a structure is not possible (!) in Turkic.

There is the following information about the verb *baq-* in ED:

“**bak-** ‘to look at (someone or something *Dat.*)’, with some extended meanings like ‘to look after (someone); to look to, obey (someone)’. S.i.a.m.l.g.” (p. 311ab)

This verb is used with a noun meaning ‘omen, augury; fortune’ in some modern languages:

fala bak-: Trk. ‘to tell someone’s fortune’ (OTED 173b), ‘to tell fortunes’ (RTED 359a; ÇTİS 126a)

fala bax-: Az. ‘to tell fortunes’ (ARS 358a)

fal bak-: Trk. ‘to tell fortunes’ (RTED 359a; ÇTİS 126a)

fāl baq-: Uig. ‘to take an omen’ (ETED 100)

fal baq-: CTA. ‘to tell fortunes’ (KtRSa 138a; KtRSb 319a)

Kar. (c) ‘to tell fortunes’ (KRPS 593a)

fal bax-: Ur. ‘to tell fortunes’ (US 500a)

Krm. ‘to tell fortunes’ (KrRS 195)

fāl baqučī-: Uig. ‘soothsayer’ (ETED 100)

fāl bāq-: Uz. ‘to tell fortunes’ (UzRS 86b, 492a; UzED 130a; RUzS 126a)

pal baq-: Uig. ‘to tell fortunes’ (UXL 319b; XUL 796a, 1071a, 1071b)

Kmk. ‘to tell fortunes’ (RKmS 143a)

pal baquči-: Uig. ‘fortune-teller, soothsayer’ (URS 194c)

yumās pāx-: Čuv. ‘to tell fortunes’ (ČRSa 582a; ČRSb 639c; RČS 122a)

(*fal, fāl, fāl, pal* < Arabic فأل *fāl*)

3. Conclusion

As a result of this study, it was possible for the author to read the Uighur word 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chi* as *baqimčī* (< *baq-ī-m-čī*) in the manuscripts of *Huá-yi-yi-yü* of the third class, whereas the former researcher SHŌGAITO Masahiro (庄垣内正弘) (1984) could not identify it.

The verb *baq-* is used with a noun meaning ‘omen, augury; fortune’ in some modern languages.

把根赤 *bǎ/bà-gēn-yi* || *paʰ-kən-[ji]* in the manuscript in question, AB and SB is a scribal error for 把根赤 *bǎ/bà-gēn-chi* || *paʰ-kən-tʂʰi*. This scribal error shows that the scribe(s) of this material did not fully master Chinese or Uighur. Apart from the shortcomings of the Chinese characters, this may be the main reason why the Uighur word materials in the wordbooks of this class are not highly regarded.

Abbreviations and Bibliography

Az.	Azerbaijani
Bšk.	Bashkir
CTa.	Crimean Tatar
Čuv.	Chuvash
Kar. (c)	Crimean dialect of Karaim
Kmk.	Kumyk
Krm.	Krymchak
Trk.	Turkish
Uig.	Modern Uighur
Ur.	Urum
Uz.	Uzbek

Grant Support: The author received no financial support for this work.

References

- AB the manuscript in the collection of Awanokuni Bunko (阿波國文庫) in Shikoku island.
- ARS Azizbekov, X. A. (1985), *Azerbajdžansko-ruskij slovar*’, Baku: Azerbajdžanskoje gosudarstvennoje izdatel’stvo. [1st edition 1965]
- BRSa Axmerov, K. Z. et al. (1958), *Baškirska-ruskij slovar*’, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel’stvo inostrannyx i nacional’nyx slovarnej.
- BRSb Uraksin, Z. G. (ed.) (1996), *Baškirska-ruskij slovar*’, Moskva: Digora / Russkij jazyk.
- BT Běijīng Túshūguǎn gǔjī chūbǎn biānjǐzǔ (ed.) (1988), *Běijīng Túshūguǎn gǔjī zhēnběn cóngkān 6*, Běijīng: Shūmù Wénxiàn Chūbǎnshè. [北京圖書館古籍出版編輯組 (編) (1988), 『北京圖書館古籍珍本叢刊』 6, 北京: 書目文獻出版社.]
- BDTH Dilmöxämätov, M. I. et al. (ed.) (2002), *Başqört tälēñej dialektari hüdlēğē*, Öfö: Kitap.
- ČRSa Sirotkin, M. Ja. (ed.) (1961) *Čuvaško-ruskij slovar*’, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel’stvo inostrannyx i nacional’nyx slovarnej.
- ČRSb Skvorcov, M. I. (ed.) (1985) *Čuvaško-ruskij slovar*’, Moskva: Russkij jazyk.
- ÇTİS Avery, C. Robert et al. (1983), *Redhouse Çağdaş Türkçe-İngilizce Sözlüğü*, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- ED Clouston, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- ETED Jarring, Gunnar (1964), *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund: CWK Gleerup.
- KrRS Rebi, David (2004), *Krymčakskij jazyk. Krymčaksko-ruskij slovar*’, Sim-feropol’: DOLJA.
- KRPS Baskakov, N. A., A. Zajęczkowski & S. M. Szapszal (eds.) (1974), *Karaimsko-rusko-pol’skij slovar*’, Moskva: Russkij jazyk.
- KtRSa Asanov, Š. A., A. N. Garkavec & S. M. Useinov (1988), *Krymskotatarsko-ruskij slovar*’, Kijev: Radjans’ka škola.
- KtRSb Useinov, S. M. (1994), *Krymskotatarsko-ruskij slovar*’, Gernopol’: SMNBP «Dialog».
- OTED Hony, H. C. & Fahir İz (1985³), *The Oxford Turkish-English Dictionary*, Oxford: Oxford University Press.

- RČS Andrejev, I. A. & N. P. Petrov (eds.) (1971), *Russko-čuvaškij slovar'*, Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- RKmS Bammatorov, Z. Z. (ed.) (1960), *Russko-kumyškij slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyx i nacional'nyx slovarnej.
- RTED Alkim, U. Bahadır *et al.* (eds.) (1988¹⁰), *New Redhouse English-Turkish Dictionary*, İstanbul: Redhouse Yayınevi. [1st edition 1968]
- RUZS Abduraxmanov, R. (ed.) (1954), *Russko-uzbekskij slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyx i nacional'nyx slovarnej.
- SB the manuscript in the collection of Seikadō Bunko (靜嘉堂文庫) in Tōkyō.
- URS Nadžip, E. N. (1968), *Ujgursko-russkij slovar'*, Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- US Garkavec', Oleksandr (2000), *Urums'kyj slovnyk*, Alma-Ata: Baur.
- UXL Šinġian Dašüe Xānzū Tili Fakulteti (1982), *Uyyurčā-Xānzučā Luyät*, Ürümçi: Šinġian xālq nāšriyati.
- UzED Waterson, Natalie (1980), *Uzbek-English Dictionary*, New York: Oxford University Press.
- UzRS Borovkov, A. K. (ed.) (1959), *Uzbeksko-russkij slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyx i nacional'nyx slovarnej.
- XUL Šinġian Dašüe Xānzū Tili Fakulteti (1974), *Xānzučā-Uyyurčā Luyät*, Ürümçi: Šinġian xālq nāšriyati. [新疆大學中國語文系 編 (1974), 漢維詞典, 烏魯木齊: 新疆人民出版社.]
- Li, Yong-Sōng (2011), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (IV)”, 32 p. [paper read at the workshop of *Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uyğurca Araştırmaları Çalıştayı*, Ankara, Turkey, 4-6 June 2011.]
- Li, Yong-Sōng (2018), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (VII): *yī-fu-mén* ‘the Category of Clothing’”, *인문논총 (Journal of Humanities)* 75/4, pp. 297-334.
- Li, Yong-Sōng (2019), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Huá-yí-yì-yü* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (V)—天文門 *tianwenmen* ‘the category of astronomy’—”, *Journal of the Royal Asiatic Society* 29/2, pp. 1-62.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991), *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver: UBC Press.
- Wehr, Hans (1980), *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edited by J. Milton Cowan, third printing (reprinted by Librairie du Liban by special arrangement with Otto Harrassowitz, Wiesbaden), Beirut: Librairie du Liban.
- 서울대학교 奎章閣韓國學研究院 (2010), 象院題語; 華夷譯語, 奎章閣資料叢書 語學篇 10, 서울: 서울대학교 奎章閣韓國學研究院. [The Kyujanggak Institute for Korean Studies at Seoul National University (2010), *Sangwŏnjeŏ; Hwaiyŏgŏ*, Kyujanggak charyo ch'ongsŏ (Kyujanggak Series) Ōhak'p'yŏn 10, Seoul: The Kyujanggak Institute for Korean Studies at Seoul National University.]
- 遠藤光暁 / 竹越孝 / 更科慎一 / 馮蒸 共編 (2007), 「華夷譯語關係文獻目錄」, 『語學教育フォーラム』—第13號—, 197-228頁. [Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.) (2007), “Bibliography concerning *Hua-yi-yi-yü*”, *Contribution towards Research and Education of Language* 13, pp. 197-228.]
- 火源潔 譯 / 第伯符 輯 (1979) 華夷譯語, 臺北: 珪庭出版社有限公司. [Huǒ, Yuán-jié (trans.) / Dì, Bó-fú (ed.). (1979), *Huá-yí-yì-yü*, Taipei: Guītíng Chūbānshè Yǒuxiàngōngsī.] (photographic edition by 正文社 (Jeongmunsa) in Seoul 1982)
- 庄垣内正弘 (1984), 『畏兀兒館譯語』の研究—明代ウイグル口語の再構—, 内陸アジア語の研究 1, pp. 51-172. (神戸: 神戸市外国語大学). [Shōgaito, Masahiro (1984), “A Study of the Chinese-Uighur Vocabulary Wei-wu-er-guan Yi-yu — The Reconstruction of the Uighur Spoken Language during the Ming Dynasty —”, *Studies on the Inner Asian Languages* 1, pp. 51-172. (Kobe: Kobe City University of Foreign Studies).]

Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve *r*-'li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları*

Definition of Etymology, A Short Evaluation on Etymological Dictionaries and The Ways of Entry of Foreign Words with r- into Turkish

Mehmet Ölmez¹

¹Elinizdeki çalışmayı daha evvel, Atilla Jorma Armağan'na göndermiştim. Çalışma bana ulaşmadı. Bir sebeple kitabın dağıtımına çıkmadığını, geri çekildiğini öğrendim. Ancak muhtemel yeni baskısını da görmedim. Muhtemel ilk baskısı bir kaç kişiye ulaşmış olmalı ki burada değindiğim bir madde etrafında H. Yıldız bir makale yayımladı. Çalışmamı herkesin ulaşabileceği bu sayfalarda, konuyla bağını da göz önünde bulundurarak, daha başka konuları da ilave ederek tekrar yayınlıyorum (burada D bölümü).

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Ö. 0000-0001-6422-954X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Ölmez,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: olmez.mehmet@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 13.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 24.06.2019

Kabul/Accepted: 25.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Ölmez, M. (2019). Etimoloji sözlükleri üzerine kısa bir değerlendirme, tanımı ve *r*-'li yabancı kelimelerin Türkçeye giriş yolları. *TUDED* 59(1), 119-130.
<https://doi.org/10.26650/TUDED584138>

ÖZET

Etimolojinin gerçekte bir tek tanımı olması gerekse de bu tanım veya etimolojiden ne anlaşıldığı araştırmacıdan araştırmacıya değişebilmektedir. Kimi araştırmacıya göre etimoloji, sözcüğün hangi dilden geldiğini göstermekten ya da en eski şeklini göstermekten ibarettir. Kimisine göre sözcüğü oluşturan yapımların ve sözcüğün götürülebildiği, yapılarına ayrılabilirdiği en küçük birimlerin gösterimidir. En yaygın bilinen anlamıyla etimoloji, bu tür açıklamalar yapma işidir. Türkçenin bilinen en eski, ilk etimoloğu *Divânu Lugâti 't-Türk'* ü hazırlayan Mahmud el-Kaşgarî'dir. Kaşgarî'yi Osmanlı sözlükçüleri takip etmiş, bu konuda da zirveye *Kâmus-ı Türki'* siyle (bana göre) Şemssettin Sami oturmuştur. Türkiye dışında Vámbéry, Osmanlıda ise B. Keresteciyan bu konudaki ilklere sahiptir. Etimoloji için kullanılan en eski Türkçe kelimenin ise *uşik boşgutu* "hece/kelime bilimi" olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde Türkçeye ilgili bir kelimenin etimolojisine bakmak istersek H. Eren, A. Tietze, S. Nişanyan'ın çalışmaları ile Kubbealtı Akademisi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük'*üne bakmamız gerekir. Türkçenin tarihine, alıntılarının tarihine gelince, yaygın anlayış Türkçenin, yazı dilinin yaşının 1300 yıl eskiye gittiğini anlatır. Oysa 1300 yıl geriye giden ortak yazı dilinin yaşındadır. Türk dilleri bilinen tarihi içerisinde başka dillerden kelime ödünçlerken belirli kurallara çerçevesinde bu ödünçlemeleri yapar. Aşağıda *r*- ile başlayan yabancı kelimelerin ödünçlenişinden örnekler yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Türkçe, sözlüklük, alıntılar, İrani alıntılar

ABSTRACT

The definition of etymology varies from researcher to researcher. According to some researchers, etymology only consists of indicating the language the word comes from or showing the oldest form. According to others etymology is the representation of the smallest units and the derivational affixes that make up the word. Etymology, in its most widely known sense, is the work of making such explanations. The first known etymologist of Turkish language was Mahmud al-Kashgarî, who prepared *Divânu Lugâti 't-Türk'*. Kashgarî was followed by Ottoman lexicographers, and Şemssettin Sami with his *Kâmus-ı Türki'* (according to me) was the most distinguished among them. Vámbéry outside of Turkey, B. Keresteciyan from Ottoman Empire can be counted as the firsts of the field. The oldest Turkish name for etymology is *uşik boşgutu* "knowledge of syllable/vocabulary". If we want to look up etymology of a word in contemporary Turkish, we should look at H. Eren, A. Tietze, S. Nişanyan and Kubbealtı Akademisi's *Misalli Büyük Türkçe Sözlük'*. When it comes to the history of Turkish and the history of borrowings, the widespread understanding tells that the age of the written language of Turkish has gone back to 1300 years. Actually, it is the age of the common written language. In their known history Turkic languages have borrowed words from other languages within the framework of certain rules. Below are examples of borrowing of foreign words starting with *r*-.

Keywords: Etymology, Turkish, lexicology, borrowings, Iranian borrowings

EXTENDED ABSTRACT

The definition of etymology varies from researcher to researcher. According to some researchers, etymology only consists of indicating the language the word comes from or showing the oldest form. According to others etymology is the representation of the smallest units and the derivational affixes that make up the word. Etymology, in its most widely known sense, is the work of making such explanations. The first known etymologist of Turkish language was Mahmud al-Kashgarî, who prepared *Dîvânu Lugâti ’î-Turk*. Kashgarî was followed by Ottoman lexicographers, and Şemssettin Sami with his *Kâmus-ı Türkî* (according to me) was the most distinguished among them. Vámbéry outside of Turkey, B. Keresteciyan from Ottoman Empire can be counted as the firsts of the field. The oldest Turkish name for etymology is *użık boşguti* “knowledge of syllable/vocabulary”. If we want to look up etymology of a word in contemporary Turkish, we should look at H. Eren, A. Tietze, S. Nişanyan and Kubbealtı Akademisi’s *Misalli Büyük Sözlük*. The dictionaries of H. Eren and S. Nişanyan are etymological dictionaries from A to Z. The dictionary of A. Tietze is not complete yet. *Misalli* is essentially a Turkish dictionary, but the article heads are etymological and many etymological information which mostly omitted by the Turkish dictionaries of Turkey can be found there. For example the information that Mongolian is the oldest source of the words *ağa*, *kaburga*, *serin* etc. is not included in most dictionaries, but here. H. Eren’s dictionary is evaluated in the following article. Accordingly, the dictionary contains approximately 5000 articles. This shows that it is a dictionary of ‘selected’ words. Words are analyzed in this order: 1) First of all, a short and clear definition of the word is stated. 2) The forms in contemporary Turkic languages are shown with expressions like “live in ‘dialects’ or ‘contemporary dialects’”, “seen as following forms” etc. 3) Information of since when it has been used in Turkish is given. 4) The origin is explained if it is known, if not an expression like ‘we do not know the origin clearly’ is added. 5) Explanations of major etymologists (G. Ramstedt, M. Räsänen, Sir G. Clauson et al.) are listed. 6) Borrowings from Turkish to other languages are mentioned. In Eren, the long vowels that must be considered in a study on the etymology of Turkish and the first and only comprehensive book on the subject (*Primary Long Vowels in Proto-Turkish*) have never been used. Therefore, *-b-* in *cibin* (and *cibinlik* derived from that) remained unexplained. Some articles in the dictionary are quite long. In other words, there is no harmony between the items in terms of shortness and length. I have to say that I like these encyclopedic, long descriptions as a reader. However, in terms of lexicography, this method is not in demand. An comprehensive evaluation of the dictionary would take entire publication by itself. It is a dictionary I read with pleasure and utmost benefit and as a reader, I mentioned above some points about what “it should be”. When it comes to the history of Turkish, the history of quotations, the widespread understanding tells that the age of the written language is 1300 years old. However, it is the age of the common written language which goes back 1300 years. In their known history Turkic languages have borrowed words from other languages within the framework of certain rules. Below are examples of borrowing of foreign words beginning with r-. It is a well-known

fact that Turkish words cannot start with /r/; therefore, in the Anatolian dialects, unlike the standard language, the foreign words with r-, are used with prosthetic vowel: *örüzgar* instead of *ruzigar* (Persian), nation names *urus/orus* instead of *rus*, *urum* instead of *rum*; Arabic personal name *irecep* instead of *receb*. This phonetic rule for borrowings has been well known since as early as the Buddhist Uighurs. Uighurs who borrowed some Hindi concepts and terms of Buddhism through neighboring languages, Sogdian and Toharic, borrowed r-words in a similar way: *erdini* “jewelery” < Sanskrit *ratna*, *iravadi* < Skr. *revatī* etc. Today, in standard Turkish, this kind of vowel insertion (prothese) is out of the question, but is seen in very old quotations: *oruç* ‘fast’ (< Sogdian *rwč* ‘day’), *erişte* ‘macarino’ (< Persian *rīšta* ‘macarino’), *orospu* (Per. *ruspī* ‘a courtesan’). As a result, we can say that studies and publications on Turkish etymology have been increasing since 2000 and in the 2020s several studies which similar to each other but different to some extent will be completed.

A. Yaygın kullanımla *etimoloji*, Osmanlıcasıyla *iştikak*, yeni Türkçesiyle *kökenbilimi*, sözlükçülük ile uğraşan bir araştırmacının öyle ya da böyle, kıyasından kenarından dokunmadan yapamadığı bir iştir.¹ Bir sözcüğün etimolojisi, bunu yapana göre değişir. Kimi araştırmacıya göre etimoloji, sözcüğün hangi dilden girdiğini göstermekten ya da en eski şeklini göstermekten ibarettir. Buna göre örneklersek, Tü. *sokak*, Ar. *zuqqaq*; veya Tü. *iyi* E(ski) T(ürkçe) *edgü* sözlerinden gelir; kimileri açısından etimoloji bu kadar kısadır. Bu görüş yanlış değildir; ancak mesele bu kadar kısa da değildir. Burada sadece kaynak dil ve kaynak dildeki şekil (bazen de en eski şekil) gösterilmiştir. Kimisine göre sözcüğü oluşturan yapımlar ve sözcüğün götürülebildiği, yapılarına ayrılabilirdiği en küçük birimlerin gösterimidir:

Tü. *sımkçı* < *sı-n-ık+çı* < ET *sı-* “kırmak”, *-n-* fiillere gelip esasta dönüşlü fiiller türeten, harekettten söz konusu kişinin etkilendiğini gösteren ek, *-uk* ise yine fiillere gelen, esasta isim türeten, olayın geçmişte olduğunu gösteren sıfat soylu isimler türeten bir ek, son olarak da buna eklenen, eyleyici adı yapan, bir işle meşgul olan anlamını veren, bir tür fâil, özne eki olan *+çı* görülür.

En yaygın bilinen anlamıyla etimoloji, bu tür açıklamalar yapma işidir. Konuyu biraz da kültürel boyutuyla ele alan yaklaşımlarda ise ilk olarak *sımkçılık* işinin nerelerde görüldüğü, *sımkçı*’nın görevleri, bu işi nasıl yaptığı, hangi insanların bu işlerle uğraştığı gibi konular da ele alınır.

Konuya Türk çemiz açısından yaklaştığımızda, bilinen en eski, ilk etimoloğumuzun *Divânu Lugâti t-Türk*’ü hazırlayan Mahmud el-Kaşgarî olduğunu görürüz. Kaşgarî, 7000’e yakın sözcüğe yer verdiği abidevî eserinde türemiş sözcüklerin ya da şekil değiştirmiş sözcüklerin yeri geldikçe yapısını açıklar. Örneğin “**yaku** ‘yağmurluk’, bunun aslı **yagku** olup söylen işi kolaylaştırılmıştır.” ifadesiyle sözcüğün eski biçimi hakkında bir açıklama getirmiştir (Mustafa S. Kaçalın’ın hazırladığı yeni çeviriden alınmıştır).

Kaşgarî’yi Osmanlı sözlükçüleri takip etmiş, bu konuda da zirveye *Kâmus-ı Türkî*’siyle (bana göre) Şemssettin Sami oturmuştur. Türkiye dışında Vâmbéry, Osmanlıda ise B. Keresteciyan bu konudaki ilklere sahiptir.²

Peki etimoloji sözcüğüne Türklerce eskiden hangi ad verilmiştir? 11. yüzyılın ilk yarısında Eski Uygurcaya çevrildiği düşünülen Çinli Budist Hacı Hsüan-Tsang’ın seyahatnamesinde yer alan 字學 *zixue* (sözcük bilimi) sözü Uygurcaya *ujik boşgutı* olarak çevrilmiştir.³ Çincesinden aynen çevirisi “hece/kelime bilimi” anlamına gelmektedir. *ujik* için genellikle

1 Etimoloji ve Türkçenin etimoloji sözlüklerine şu yazımda yer vermişim: “Etimoloji Sözlükleri”, *Kebikeç*, 1998. Konuya, bu yazımdan on yıl sonra, S. Nişanyan’ın yararlı ve pratik çalışmasını değerlendirdiğim şu yazımda yer verdim: “Türkçenin Etimoloji Sözlükleri ve *Soyağacı*”, 2008.

2 Anılan kişi ve kaynaklar konusunda bk. “Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü” adlı yazım: http://www.mehmetolmez.org/MehmetMakaleler/M_Olmez_C_06.pdf

3 Mehmet Ölmez, “Şingko Şeli Tutung ve Eski Uygurcanın Sözvarlığına Katkıları”, *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara 1998: 107-110 (http://www.mehmetolmez.org/MehmetMakaleler/M_Olmez_C_24.pdf).

iki açıklama yapılır: 1. Soğda *wj'k* “hece”; 2. Çince “harf, karakter” anlamındaki 字 *zi* sözüden gelmektedir. *Boşgut* ise ET bir kelime olup “bilim, öğreti” anlamlarına gelen bir sözcüktür. *Boşgut* ile aynı kökten *boşgun-* “öğrenmek, çalışmak, alıştırmaya yapmak”, *boşgutçu* “öğrenci / öğretmen” (bilme, öğrenme işiyle uğraşan), *boşgutlug* “öğrenen, öğrenmiş, öğretili”, *boşgutsuz* “öğretisiz, (artık) öğrenmeye ihtiyacı olmayan” gibi sözcükler de vardır.⁴

B. Günümüz Türkçesindeki bir kelime söz konusu olduğunda nereye bakmalıyız, nereye bakabiliriz? 1999’a kadar bu konuda elimizde tam bir kaynak yoktu. *Türkçe Sözlük*’ler bir ölçüde, kısa da olsa aradığımız sorulara cevap verebiliyordu ama her şeyi bu sözlüklerde bulamıyordu k. 1999’dan sonra beş-altı yıl içerisinde arka arkaya dört çalışma birçok sorumuza cevap getirdi: H. Eren, A. Tietze, S. Nişanyan, Kubbealtı sözlükleri.

Bunlardan H. Eren’in sözlüğü yaklaşık 5000 kelime ile sınırlı olup çeşitli etimoloji çalışmalarındaki, özellikle de Anadolu ağızlarındaki çalışmaları dikkatle gözden geçiren, her madde için zengin bir kaynakça sunan ilk çalışmaydı. (E = Eren)

A. Tietze’nin ilk cildi 2002’de çıkan sözlüğü TÜBA tarafından tekrar ele alınmış olup yakında yayın projesi sonlandırılacaktır. Söz konusu çalışma Tietze’nin Osmanlıcaya, Anadolu ağızlarında kullanılan şekillere ve 20. yy. Türk romanında kullanılan kelimelere, örneklerle dayanmaktadır. Tietze esas olarak çalışmasını 13. yy. sonrası Anadolu sahası eserlerine dayandırmaktadır. Öncesine ait konuları, açıklamaları Sir G. Clauson’dan kısaca aktarmakla yetinmektedir. *Türkçe Sözlük*’teki neredeyse her maddebaşına yer veren Tietze, Dil Devrimi sonrası kullanıma giren kelimelere çok nadir yer vermekte, esasen de yer vermemektedir.⁵ (T = Tietze)

S. Nişanyan’ın 2007 tarihli yayını ise yaklaşık 12000 madde içermekte, özellikle Farsça ve Arapça dışındaki dillerden Türkçeye giren kelimeler hakkında yararlı bilgiler sunmaktadır (ayrıntılar için bk. Ölmez, 2008). (N = Nişanyan)

Kubbealtı Akademisi tarafından yayımlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* de etimolojik olup A’dan Z’ye her kelime için güvenilir kısa etimoloji bilgileri vermektedir. Türkiye’deki *Türkçe Sözlük*’lerde atlanan çoğu köken bilgisi bu sözlükte yer almaktadır. Örneğin *ağa*, *kaburga*, *serin* vb. kelimelerin en eski kaynağının Moğolca olduğu bilgisi çoğu sözlükte yer almazken burada yer alır. Ancak Eski Türkçeden verilen örneklerde çok çok az yanlışlığı olduğunu da belirtmem gerekir. (K = Kubbealtı)

Yukarıdaki çalışmalardan H. Eren ve S. Nişanyan’ın çalışmalarının tamamını notlayarak değerlendirilmiş olmamdan dolayı buraya alıyorum. Kubbealtı ile Tietze’nin çalışmasını neredeyse tamamıyla gözden geçirdim. TDK yayını olan T. Gülensoy’un çalışmasını ise

4 DT 631 b: *üjik*; Clauson 379b ile A. von Gabain 331a: *boşgut*.

5 Konuya sözlüğünün girişinde yer verdiği gibi sözlüğün prova baskısı geldiğinde Yeniköy’deki evinde sohbetimiz esnasında bana da açıklayarak “bu kelimelerin nasıl türetildiğini bu kelimeleri dil reformunda kullanıma sokanlara sormak gerekir, bu insanların çoğu bugün yaşamıyor” diyerek sözlüğüne almayış sebebini izah etmişti.

hakkıyla, baştan sona gözden geçiremediğim için burada değerlendiremiyorum. Bundan başka “Kıbrıs Türkçesi” için A’dan Z’ye bir etimoloji sözlüğü hazırlanmış ve iki yıl içerisinde ikinci baskısını yapmıştır bile: Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa, 1. baskı 2007, 2. baskı 2009.

Şimdi yukarıdaki dört sözlükten kimi maddeleri ele alalım:

fabrika E’de yer almazken diğer üç çalışmada benzer şekilde, İtalyanca ~ < Latince olarak açıklanır.⁶

fail sözü T’de ikiye bölünürken K ve N’de tek maddede ele alınır. T sözlüğünün genelinde, aynı kökten çıkan, ancak kimi açılardan anlamları farklılaşan kelimeleri iki ayrı madde olarak ele almıştır. Bu yöntem özellikle yaşayan dillere ait sözlüklerde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Aynı sözlükte *gibi* vb. çok sayıda kelime de bu şekilde iki ayrı maddebaşı olarak ele alınmıştır.

gavur: T’de *gevür* ve *gebr* şeklinde iki ayrı maddede (Farsça olarak) yer verilen kelime K’de tek maddede ele alınmıştır. Ancak K’de “Ar. *kāfir* veya Fars. *gebr* ‘ateşe tapan’” açıklamasıyla kelimenin bilinen anlamının iki ayrı dilden gelen iki kelimece beslenmiş olması gerektiği vurgulanmıştır. N ise kelimeyi Arapça *kāfir* sözüyle ilişkilendirmiştir.

gece: T kelimeyi yine iki ayrı maddede ele almış, ilk hecedeki e’yi de (yerinde olarak) kapalı ve uzun olarak göstermiştir. Köken açıklamasında sadece Clasuon’u zikretmekle yetinmiştir. K ise kelimenin ilk hecesine uzun bir *i* ile yer vermiş (*ki:çe*) ve ET *ki:ç* ile ilişkilendirmiştir. Buradaki uzun *i* konusu tarihî metinlerde kullanılan alfabelere dayalı bir yanılgıdır. Doğru şekil T’deki gibi olacaktır (konuyla ilgili olarak bk. T. Tekin, 1995); kelime ‘geç’ anlamındaki *kē:ç* (orada *ki:ç*) sözüne bağlanmıştır. N ise doğru olarak *kēçe* köküne bağlamış, onu da *kēç-* ‘gecilmek’ kökü ile ilişkilendirmiştir. E Türk dillerindeki çoğu şekle ve konuyla ilgili kaynaklara yer vermiş, ‘*kiç* veya *kēç*’ kökünden çıktığını belirtmiştir. İkinci hecedeki *-e*’nin ise bir ‘takı’ olduğu kaydedilmiştir. Buradan türeme *gecelik* E ve N’de yer almazken T *gece* sözünün altında kelimeye yer vermiş, K de *gecelik*’i ayrı madde başı olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla *gecik-* fiili de T’de *geç* adından *+ik-* isimden fiil yapma ekiyle, N’de ise *keç-* fiilinden ‘güçlendirici *-ik-* ekiyle’ açıklanır. N’de kelimenin kökü *gece* maddesinde *kēç-* yazılırken *gecilmek* maddesinde *keç-* yazılır.

Yukarıdaki kısa notları T sözlüğünün ilk iki ciltleri çerçevesinde yazdım, ele aldım. Tamamlandığında benzer çalışmayı diğer maddelere de uygulamak gerekir.

C. Bu sözlüklerden H. Eren’in sözlüğünün ilk birkaç maddesi hakkında notlarımı paylaşmak isterim. H. Eren kimdir, Türkçeye hizmeti, sözlükçülüğü, çalışmaları vb. konularda hem kendisi için hazırlanan armağana (*Hasan Eren Armağanı*, TDK, Ankara, 2000) hem de H. Zülfiyar, İ. Parlatur, P. Yavuzarslan, M. Öner’in yazıları ile göremediğim

6 Söz konusu çalışmalar alfabe sırasıyla ele alındığı için ayrıca sayfa numaralarını göstermiyorum.

başka çalışmalara bakılabilir. Hemen hemen bütün yazılarını zevle okuduğum H. Eren'in etimolojilerinde geçen kelimeler için 21 yıl önce, sözlüğü çıkmadan bir yıl evvel *Kebikeç*'te öğrencim Ş. Kırcaoğlu'na hazırlattığım bir dizini yayımlamıştım (Şule Kırcaoğlu: "Hasan Eren'in Etimoloji ile İlgili Yazıları ve Bu Yazılarda Geçen Kelimeler", *Kebikeç*, Sayı 6, 1998: 185-187). Sözlük çıktığında da yurtdışında, çok uzakta da olsam hemen temin edip baştan sona okumuştum. Kısa notlarımı şimdi buraya aktarıyorum:

Sözlükte yaklaşık 5000 kelime ele alınmıştır. Bu da 'seçme' kelimelerden oluşan bir sözlük olduğunu göstermektedir. Nedir bu seçme kelimeler? Bunlar standart Türkçe bazı kelimelerle Türkiye Türkçesinin ağızlarına özgü kelimeler hakkında dikkatle ele alınmış gözlemleri ve değerlendirmeleri içerir. Sözlükte, H. Eren'in de değindiği gibi, ilk kez ele alınan, etimolojisi ilk kez bu sözlükte verilen kelimeler de yer almaktadır. Ancak sözlükte oran olarak önemli ölçüde daha önce ele alınmış kelimelere yer verilir. Sözlük maddelerinde en çok dikkati çeken konu, A. Tietze, Ch. Tzitzilis, R. Dankoff, U. Bläsing'in çalışmaları başta olmak üzere, Anadolu ağızlarındaki Rumca, Arapça, Farsça, Ermenice, İslavca ödünçlemelere yer verilen yayınlardaki maddelerin burada değerlendirilmesidir (bu tür çalışmalar için sözlüğün kaynakça kısmına ve H. Eren'in 1950'lerden 2000'li yılların başına kadar yaptığı ayrıntılı kitap ve makale tanıtımlarına bakınız).

Ele alınan kelimeler burada şöyle açıklanır: 1) Öncelikle kelimenin kısa ve açık tanımı yer alır. 2) Günümüz Türk dillerindeki şekilleri 'diyalektlerde' veya 'çağdaş diyalektlerde' yaşar, şu şekilde görülür vb. ifadelerle gösterilir. 3) Ne zamandan beri Türkçede kullanıldığı belirtilir. 4) Kökeni biliniyorsa bu açıklanır veya 'kökenini açık olarak bilmiyoruz' ifadesine yer verilir. 5) Belli başlı etimologların açıklamaları (G. Ramstedt, M. Räsänen, Sir G. Clauson vd.) sıralanır. 6) Türkçeden öteki dillere geçen şekillerine yer verilir.

Sözlükte standart Türkçede yaygın kullanılan kelimeler yerine daha seyrek kullanılan, daha az bilinen kelimeler bazen öne çıkar. Örneğin bilinen, en yaygın kullanıma sahip *din* (1) değil de *din* (2) 'bir şeyin en yüksek ve sivri noktası'; *çığ* (1) değil de *çığ* (2) 'çadırda çubuklardan yapılmış bölme'; *dizge* 'mısra' değil de *dizge* 'diz bağı' sözleri ele alınır.

Yine standart dilde neredeyse hiç bilinmeyen, daha evvel bölgede konuşulan yerli dillerden alınma kelimeler, *adar* 'mart', *afis* 'gümüş balığının küçüğü', *andık* 'sırtlan', *anık* '(bir tür) nane' vb. kelimeler madde başı olarak yer alır.

Bazı maddeler bir hayli uzundur. Kısacası maddeler arasındaki ele alınma uyumu, kısalık – uzunluk uyumu yoktur. Bu tür ansiklopedik, uzun açıklamaları bir okuyucu olarak çok sevdiğimi belirtmem gerekir. Ancak sözlükçülük tekniği açısından bu yöntem pek rağbet görmez.

Türk dillerine ait adlandırmalarda 19. yüzyıla, W. Radloff'un sözlüğüne ait terimlerin kullanımına dikkat çekmek isterim: Tarançı, Tarançılar gibi. Gerçekte böyle bir dil söz konusu değildir. Radloff Çağdaş Uygurcaya ait verileri İli bölgesindeki Tarançilerden derlenen

verilere dayandırır. Gerçekte Çağdaş Uygurcanın ağız olması gereken bir adlandırma, söz konusu alana ait verilerin batı dillerinde az olması nedeniyle neredeyse bütün Çağdaş Uygurca kastedilerek kullanılmıştır. Tarançı yerine Çağdaş Uygurcanın Tarançı ağız diye adlandırmak daha uygun olurdu. Kaldı ki söz konusu dilin Kumul, Turpan, Hoten, Kaşgar vb. başka ağızları da vardır.

H. Eren'in etimolojilerinde özelde Bulgarca, Macarca, genelde ise Slav dillerine, özellikle Balkan dillerine ait yayınların çok yaygın kullanıldığı göze çarpar. Eğer görüşlerine yer verdiği yazar söz konusu kaynaklardan birisini gözden kaçırırsa bu konunun özellikle altını çizmiştir, örneğin *aslan* maddesinde “Doerfer'in, Németh'in etimolojisinden habersiz kaldığı göze çarpıyor.” der. Öte yandan *alkış* maddesinde K. Röhrborn ve M. Erdal'ın çalışmaları, *avuç* maddesinde de M. Stachowski'nin çalışması gözünden kaçmıştır. Bunu, söz konusu maddeyi aslında bu yayınlardan çok evvel tamamlamış olmasına ve bu maddeyi tekrar değerlendirme fırsatı bulamamış oluşuna bağlayabiliriz. Benzer durum *beçel* sözünde de görülür, kelimeye Eski Uygurcadan veri gösterilmez, oysa sözlüğün yayımından yıllar öncesine ait çeşitli yayınlarda, Ş. Tekin'in *Maitrisimit* ve P. Zieme'nin *Erntesege*n (2) çalışmalarında *beçel* sözü görülür. Aynı durum *bekri* maddesinde geçen *begni* için de söz konusudur, Gy. Kara ile P. Zieme ortak yayınlarında, Eski Uygurca metin yayınlarında kelimemiz geçer (Kara – Zieme 1976: 294. satır; Kara – Zieme 1977: A 95 ve 422. satırlar). *bez* ‘pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma’da aynı şey geçerlidir. S. Raschmann'ın doktora çalışmasında (ve yayınında) konuyla ilgili zengin veri ve açıklama vardır. Özelde, Türkçenin söz tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Eski Uygurcanın ve bu konuya ait verilerin, kaynakların çok az göz önünde bulundurulduğu, Asya ve Uzak Doğu dillerine ait çalışmaların ise hemen hemen hiç kullanılmadığını söyleyebiliriz.

aslan, *araba* gibi uzun ansiklopedik maddelerin yanı sıra *çark* gibi çok kısa maddeler de vardır.

Türkçenin etimolojisiyle ilgili bir çalışmada mutlaka göz önünde bulundurulması gereken uzun ünlüler ve konuyla ilgili ilk, tek kapsamlı kitap çalışması (T. Tekin, 1975) çalışma boyunca hiç kullanılmamıştır. Dolayısıyla *cibin* (buradan türeyen *cibinlik*) sözündeki *-b-* de açıklanamadan kalmıştır.

Sözlüğün bütününe ilişkin bir değerlendirme başlı başına ele alınacak bir yayının konusudur. Yukarıda, zevkle ve ziyadesiyle faydalanarak okuduğum sözlüğün bir okuyucu olarak ‘olması gerektiğini’ düşündüğüm noktalarına yer verdim.

D. Türkçenin tarihine, alıntuların tarihine gelince, yaygın anlayış Türkçenin yazı dilinin yaşının 1300 yıl eskiye gittiğini anlatır. Oysa 1300 yıl geriye giden ortak yazı dilinin yaşındır. 1300 yıl önce başlayan yazı dili, Uygurların, Tuvalların ve bizim de içerisinde yer aldığımız grubun, Oğuzların yazı dilidir. Oğuzlar bu devletin içerisinde yer alan, genelde de hep “Türk” devleti ile güç yarışı içerisinde yer alan, rekabet halindeki bir kavimdir. Oğuzlar tarihte, Türk devletiyle (II. Türk Kağanlığı: 682-744) yaptıkları mücadelelerden çok sonra, ancak

İslamiyetle birlikte tekrar öne çıkarlar. Bu dönemde, 11. yüzyılda artık Moğolistan'da değil, esasen İran, Ortadoğu ve Doğu Anadolu'da görülürler. 1200'lü yılların ortasına değin de bir yazı dilleri yoktur. Dolayısıyla İran'da ve Anadolu'da büyük bir güç olan Oğuzların ana dili Yunus Emre'ye ve çağdaşlarına gelinceye değin bir konuşma dili olarak kalmıştır. Dolayısıyla Oğuzların hayatına, gündelik yaşamına giren yabancı kelimeler, kendi dillerindeki imla ile değil de Türkçede kullanılışlarına, Türkçenin kurallarına göre kabullenilmişlerdir. 1200'lerden sonra Türkçeye, Oğuzcaya giren kelimeler (özellikle Arapça ve Farsça kelimeleri kastediyorum) neredeyse asıl imlaları ile edebî dilimize girmişlerdir. Bu tarihten önce Oğuzcaya giren, veya konuşma dilinden edebî dile giren kelimelerse Türkçenin ses kurallarına uyarlanmıştır. İşte burada ele alacağımız konu *r-* ile başlayan yabancı kelimeler, özellikle Hint-İran kökenli kelimelerdir.

Herkesçe çok iyi bilindiği gibi Türkçede kelimeler *r-* ünsüzüyle başlamaz; bu sebeple de Anadolu ağızlarında, yazı dilinden farklı olarak, *r-*'li yabancı kelimeler, kendilerinden önce bir ünlü ilavesiyle kullanılırlar: Farsça *ruzigar* yerine *örüzgar*; kavim adı olan *rus* yerine *urus/orus*, *rum* yerine *urum*; Arapça kişi adı olan *receb* yerine *irecep* gibi.

Bu ses kuralı, bu ödünçleme kuralı en eski dönemden beri, Budist Uygurlardan beri iyi bilinen bir kuraldır. Budizme ait kimi Hintçe kavram ve terimleri komşu diller, Soğdca ve Toharca aracılığıyla ödünçleyen Uygurlar da *r*'li kelimeleri benzer şekilde ödünçlemişlerdir: *erdini* “mücevher” (Sanskrit *ratna* DTS 176), *iravadi* (Skr. *revatī* DTS 211), *urupadatu* (Skr. *rūpadhātu* DTS 616), örnekler benzer şekilde çoğaltılabilir.⁷ Tabii Uygurcada bu tür bir ünlü katması olmadan kullanılan Hintçe kelimeler de vardır: *raçabumi*, *raçagr(a)h*, *rakşas* (Skr. *rājabhūmi*, *rājagrha*, *rakşas*) vb. Bu konuda DTS'de ilgili maddelere bakılabilir.

Yazı dilimize Oğuzların günlük konuşma dilinden geçen, dilimize çok eski devirde Anadolu'ya gelmeden evvel girdiği tahmin edilen iki kelime vardır. Çok eskiden Oğuzcaya girmiş olmaları dolayısıyla bu kelimeler Türkçeymiş gibi kabullenilmiş, konuşma dilindeki imlaları yazıya yansımıştır. Dolayısıyla Farsça, daha doğrusu İran dillerine ait imlaları kullanılmamıştır. Bunlardan ilki Anadolu'da yaygın olarak kullanılan *erişte* sözüdür. Farsça *rišta/rişte* sözünden geldiği bilinen bu söz belli ki daha Türkler Anadolu'ya gelmeden evvel Farsçadan alınıp kullanılmaya başlanmıştır (Steingass, s. 603). Mutfak kültürü açısından bakıldığında, Orta Asya'da hamur ürünleri, hamur kültürü ile fazla bağı olmayan Türkler “ekmek” hariç konuyla ilgili kavram ve terimleri çoğunlukla komşu dillerden, Çince'den, Farsçadan ya da Arapçadan almışlardır. Bir örnek vermek gerekirse, en eski olarak “hamur” kelimesi Hz. İsa'nın kâhinlerle karşılaşmasını anlatan Eski Uygurca metinde şöyle geçer: *ol mogoçlarka taş beşikniñ bulunjnta mên üzmiş teg bir yumgak taşığ üzüp bërdi* “Kâhinlere taş

7 Daha önce tarihci bir meslektaşımaya dayanarak yer verdiğim bir görüşü H. Yıldız'ın konuyla ilgili bir yazısı dolayısıyla buradan çıkartıyorum. Tarihci değilim, ilgili maddeye tarihci bir meslektaşımaya dayanarak yer vermişim. H. Yıldız haklı olmalı. Ancak benim konum esasen *r-*'li kelimelere ilişkindi. Söz konusu tek cümlelik görüşümü buradan çıkartıyorum. İlgili yazı için bk.: Hüseyin Yıldız (2012): “Sanskritçe *ratna*, Anadolu'da *Eratna* mı oldu? -*Eratna* Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Notlar-”, *Dil Araştırmaları*, 11 Güz 2012: 37-56.

beşiğin köşesinden hamur keser gibi bir yumak (bir parça) taşı koparıp verdi”.⁸ Bu Çince *men* (麵 *mian*) “hamur, hamur işi” kelimesi bugün de Uygurların en çok pişirdikleri yemeklerden birisinin adında ikinci unsur olarak geçer: *lagmen* (Çince 捞麵 *lao mian* veya 拉麵 *lamian*, ve belki de Japonca ラーメン *rāmen*). Çağdaş Uygurcada kullanılan *lagmen* sözü için, sonda bulunan -g sesinden dolayı 拉 *la* değil de 捞 *lao* sözünü düşünmemiz daha uygun olacaktır. Çünkü 捞 *lao*'nun Eski Çince şeklinin sonunda -w bulunurken (krş. Pulleyblank s. 183) 拉 *la* sözününün sonunda -p bulunur. -g'nin en yakın olduğu ünsüz -w olmasından dolayı bu şekilde düşünebiliriz. 麵 *mian* için bk. Pulleyblank s. 214.

Sonuç olarak, Uygurlar makarna için Çince bir kelimeyi alıp kullandıkları Oğuzlar bu yemek için Farsçadan ریشته *rīšte* “dürülü, bükülü her şey (fitil vs.); makarna” sözünü almışlardır (Steingass s. 603).

Ancak, Farsçadaki imlasının tercih edilmeyip de günlük dildeki yaygın kullanımıyla yazılız olmasından dolayı bu sözün ödünçlendiği dönem 1200'lerden evvel olmalıdır.

İranî kökenli, asılları r- ile başlayan ancak Türkçede, yazı dilinde bugün o- eklenmesiyle *oruç* ve *orospu* şeklinde görülen iki kelime daha vardır. *Oruç* için Ş. Tekin'in ayrıntılı yazısına bakılmalıdır (Ş. Tekin, 1989). Diğerleri için Steingass'ın sözlüğüne bakılabilir.

SONUÇ

Türkçenin etimolojisi üzerine çalışmalar, yayınlar 2000 yılından itibaren artarak devam etmiştir. Mevcut yayınlara bakarak 2020'li yıllarda birbirine yakın, ama bir ölçüde de farklı birkaç çalışmanın yayımlanacağını söyleyebiliriz. Konuya geçmişte emek verenleri rahmetle anar, bugün çalışmalarını sürdürenlere ise şükranlarımızı arz ederiz.

EKLER

Tü. *erişte* << Far. *rīšta* (Steingass 603a)

ریشته *rīšta*, Anything twisted (as a match, candle-wick, linstock); slices of paste put in soup, macaroni.

Tü. *orospu* << Far. *ruspī* (Steingass 594b)

روسپی *rūspī*, A courtesan; a cuckold.
روسپی بارگی *rūspī-bāraqī*, Whoredom.
روسپی باره *rūspī-bāra*, A whoremonger.

8 F W K Müller, *Uigurica* [I], s. 7; söz konusu kelime Eski Uygurcada “un” (?) anlamıyla iki kez daha P. Zieme'nin yayımladığı hasat metinlerinde geçer, bk. 1975, 55. satır ve sayfa 127; Zieme 1989 satır 16 ve sayfa 148.

Tü. *oruç* << Soğudca *rwç* /rūç/ ~ /rōç/ (?) (Gharib 344b)

8555 **rwç** M, S (روز(بیشتتر در ترکیب با نام روزهای ماه)
 rōč ©Parth.rōž; MP rōz; OP *raucah-*
 day
 GMS 1435; MDiii p127

Sözlüğünün yayımından evvel Tietze ile sözlüğün prova baskılarını gözden geçirip kimi konuları söyleştığımız günün hatırası (İstanbul 1999).

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan, (2005). *Misâlli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)*, 1-3, İstanbul: Kubbealtı Vakfı.
 → <http://lugatim.com/>
- Clauson, Sir Gerard, (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DTS: Nadelyayev, (1969). V.M., et alii: *Drevnetyurkskiy slovar*’, Leningrad.
- Eren, Hasan, (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara. [Buraya ek için bak.: “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2002, C: 1, s. 107-159.]
- von Gabain, Annemarie, (1974): *Alttürkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Gharib, B., (1995). *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, Tehran.
- Kara, Georg ve Peter Zieme, 1976: *Fragmente tantrischer werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin.
- , (1977): *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṅgīti*. Berlin.

Kubbealtı → Ayverdi

Misalli → Ayverdi

Müller, F. W. K., (1908). *Uigurica* [I], Berlin.

Nişanyan, Sevan, (2007). Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, 3. baskı, İstanbul. [Yenilenmiş ve genişletilmiş şekli: Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi] → <https://www.nisanyansozluk.com/>

Ölmez, Mehmet, (1994). “Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü”, *Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü*, s. 88-100. Ankara: Dil Derneği Yayınları.

http://www.mehmetolmez.org/MehmetMakaleler/M_Olmez_C_06.pdf

Ölmez, Mehmet, (1998a). “Etimoloji Sözlükleri”, *Kebikeç*, 6: 175-183.

Ölmez, Mehmet, (1998b). “Şingko Şeli Tutung ve Eski Uygurcanın Sözvarlığına Katkıları”, *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara, s. 107-110. http://www.mehmetolmez.org/MehmetMakaleler/M_Olmez_C_24.pdf

Ölmez, Mehmet, (2008). “Türkçenin Etimoloji Sözlükleri ve Soyağacı”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları / Journal of Turkish Studies*, vol. 32/I, III: 405-314.

Ölmez, Mehmet, (2013). “Sözlerin Soyağacı (2)”, *FSM İLMİ ARAŞTIRMALAR İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, Bahar: 264-270.

Pulleyblank, Edwin G., (1991). *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver.

Raschmann, Simone-Christiane, (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien. Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte*, Wiesbaden.

Steingass, F., (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London (1988, 8th impression).

Tekin, Şinasi, (1980). *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule*. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und rückläufiger Index. Berlin.

Tekin, Şinasi, (1989). “İlk Defa Müslüman Olan Türkler Oğuzlardı: Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları ve oruç kelimesinin Hikâyesi”, *Tarih ve Toplum*, 72. (1989): 9-11.

Tekin, Talat, (1975). *Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler* (, Hacettepe Üniversitesi yayınları, Ankara. [Yeni baskısı: *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995]

Tietze, Andreas, (1999). *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch / Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*, İstanbul, 280 s. [Hasan Eren, “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1960, s. 295-371; “Anadolu Türkçesinde Yabancı Ögeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2003, C. II, s. 157-170].

—, (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, I (A-E): İstanbul-Wien.

—, (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, II (F-J): Wien.

Zieme, Peter, 1975: “Ein uigurischer Erntesege”, *Altorientalische Forschungen*, 3, 109-143.

Zieme, Peter, und Ádám Molnár, (1989). “Ein weiterer uigurischer Erntesege”, *Altorientalische Forschungen*, 16, 140-152.

Yapı ve Anlam Bakımından Klasik Türk Şiirinde Arkaizm Örnekleri

Examples of Archaism in Classical Turkish Poetry in Terms of Structure and Meaning

Sevda Özen Eratalay¹ , Murat Keklik¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Van, Türkiye

ORCID: S.Ö.E. 0000-0003-2236-1678;
M.K. 0000-0002-8579-772X

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sevda Özen Eratalay,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Van, Türkiye
E-mail: sevdaeratalay@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 03.06.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested: 13.06.2019
Son Revizyon/Last Revision Received: 15.06.2019
Kabul/Accepted: 19.06.2019
Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:
Ozen-Eratalay, S., Keklik, M. (2019). Yapı ve
anlam bakımından klasik Türk şiirinde arkaizm
örnekleri. *TUDED* 59(1), 131-157.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0008>

ÖZET

Dil kültürün koruyucusu ve aktarıcıdır. Yazıya geçirilen dil sayesinde kültür öğeleri de muhafaza edilir ve geleceğe aktarılır. Türk edebiyatının yazılı ürünler bakımından en zengin dönemi hiç şüphesiz klasik Türk edebiyatı dönemidir. Klasik Türk edebiyatı metinleri yalnızca edebiyatçılar için değil dilciler için de zengin kaynaklardır. Türk dilinin söz varlığını, gramer yapılarını, arkaik unsurlarını klasik Türk edebiyatı metinlerinden takip edebilmek mümkündür. Ancak klasik Türk edebiyatı uzun yüzyıllara yayıldığından dilin yapısı evrilip değişmiş hatta bazen dilin gerçek dokusundan uzaklaşan yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapıları incelemek ve çözümleyebilmek için klasik Türk şiirini hakkında anlamak ve Türk dilinin tarihsel dönemlerine ait özellikleri bilmek gerekir. Çalışmada Hayretî Divanı'nda tespit edilen on yedi arkaik kavram ve deyim (ağzına sögmek, alaçlık olmak, ancalayın, arkanlamak, aylandurmak, baş koşmak, başına topraklar saçmak, bun demi, cân kefde baş etekte, cân yidürmek, çığırşmak, ege komak, el kavşurmak, el yumak, gönlekcek, kan yalaşmak, tevbevi sımak) üzerinde durulmuştur. Tespit edilen kavram ve deyimler diğer divanlarda da taranarak beyit örnekleri çoğaltılmıştır. Kavram ve deyimler köken ve yapı bakımından incelenmiş örnek beyitlerin dil içi çevirisi yapılarak ele alınan kavram ve deyimlerin anlam çerçeveleri ve kullandıkları bağlamlar gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, beyit, arkaik, kavram, deyim

ABSTRACT

Language is both the preserver and transmitter of a culture. Cultural elements are retained and transmitted to the future thanks to written language. The richest period of Turkish literature in terms of written works is doubtlessly the Classical Turkish Literature Period. Texts from Classical Turkish Literature are rich sources not only for literary people but also for linguists. It is possible to track the vocabulary, grammatical structures and archaic elements of the Turkish language from the texts of classical Turkish literature. However, language structure has changed and even structures far removed from the real texture of the language sometimes emerged as classical Turkish literature extended over many centuries. It is necessary to properly understand the classical Turkish poetry and to know the characteristics of the historical periods of the Turkish language to examine and analyze these structures more effectively. In this study, the focus was seventeen archaic terms and idioms (ağzına sögmek, alaçlık olmak, ancalayın, arkanlamak, aylandurmak, baş koşmak, başına topraklar saçmak, bun demi, cân kefde baş etekte, cân yidmek, çığırşmak, ege komak, el kavşurmak, el yumak, gönlekcek, kan yalaşmak, tevbevi sımak) determined in Hayretî's Divan. The determined terms and idioms were reviewed in other divans and examples of couplets were reproduced. Terms and idioms were analyzed in terms of roots and structures, examples of couplets were translated within the language and the meaning frames of the related terms and idioms and the concepts they were used in were shown.

Keywords: Classical Turkish poetry, couplet, archaic, term, idiom

EXTENDED ABSTRACT

Poetry, which is one of the most peculiar means of expressing emotions and thoughts, is the reflection of harmony and aesthetic in language. Poets prefer powerful styles of expression in their work and to do this, they use different words, idioms, structures and notions. Poetic language is unique and strong, and what makes poetry great is the use of peculiar forms that poets created for solely their poems.

One of the factors of the poems of masters of classical Turkish poetry is that they include archaic elements in their poems. This study analyzes how certain poets who dominate classical Turkish poetry use these archaic words or structures. To this end, whether these structures are used in today's Turkish vernaculars and Turkish dialects will be discussed by carefully evaluating the structures in terms of etymon, meaning and phonetics.

The phrase 'ağzına sögmek' (swearing at one's mouth), which was used in poems as vulgarity and swearing, was analyzed in terms of phonetics alongside scientific studies conducted regarding this issue. By giving the semantic equivalent of the idiom 'alaçlık olmak' in Turkish dialects, its use in couplets was mentioned. Then, the notion of 'ancalayın' was highlighted. The study indicated in which structures and with what meanings in the periods of Turkish language the notion appeared. The verb "arkalanmak" was then discussed. The notion of "arkalanmak" was evaluated in semantic terms and examples from couplets were given. Furthermore, the notion of "aylandırmak" was tackled in terms of its uses in Turkish dialects and Turkish vernaculars and its semantic variety was thoroughly examined. Following this, the meanings of the idioms "başkoşmak" (work hard to succeed) and "başına toprak saçmak" were discussed and studies/articles regarding the topic were specified. Another interesting phrase in the study was "bun demi". Both the phonetic and semantic equivalents as well as equivalents of the idiom in Turkish dialects were given and thus it was revealed that it is among the irreplaceable structures of classical Turkish poetry. It is possible to encounter this idiom in many couplets of different poets of that period and for this reason, couplet examples from different poets who lived in the 16th century were introduced.

In classical Turkish poetry, where aesthetic and artistic value is deemed high, poets use various analogies, arts and concepts to stimulate a more impressive expression, as mentioned above. Sometimes, it is not precisely known why they administer such utilizations, or what kind of a connection they establish in the meaning framework when they incorporate a concept in the poem. One such utilization is the idiom "can kefdabaşetekte" which we attempted to explain drawing upon the couplets. Again, one of the most instructive elements on this matter is Turkish dialects. The idiom of "can yidürmek" [losing one's soul] which is one of the most significant connotations of death or killing, is one of the idioms widely used by Classical Turkish poets in their poems. Hence, this idiom has been explained within a structural framework moving from the couplets from some of these poets. Another action "çığırışmak" [screaming] is among the structures we come across frequently in the couplets.

This action is addressed within a structural context and the affixes it incorporates are discussed. Examples from remarkable poets of the era, e.g. Şem’i and Hayreti, were given benefiting from the previous studies conducted on the subject. The study proceeds with the idioms using the combined actions of “egeklemek” and “el kavşurmak” [kowtowing], where we present structural analyses. Next, we move on to the idiom “el yumak” [hand washing] where the structure in the second part of this idiom is subjected to a structural linguistic analysis within the context of affixes; that is the action of “yu” [wash] is addressed. This is a very important action because it has been used since ancient times in Turkish. Therefore, several examples are given from the poets. The study, then addresses the concept of “gönlekcek” [with only one shirt] which was analyzed drawing on the -cAk/çAk diminutive suffixes. The study ends with the idioms “kanyalaşmak” [sucking each other’s blood] and “tevbeyismak” [breaking repentance] where the importance of the “kanyalaşmak” [sucking each other’s blood] in Turkish society is highlighted and some of the studies on the subject are addressed. Regarding the idiom “tevbeyismak” [breaking repentance], the action of “sı” [breaking] is emphasized and from that standpoint, its different meanings within various eras of Turkish are presented.

In this study, each concept, idiom and structure that makes significant contributions to Classical Turkish Poetry and which bears artistic drive within the aesthetic framework are defined alongside presentations of several examples from poets.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, Türk edebiyatı tarihinin en uzun dönemidir. Osmanlı toplumunun sosyal hayatı, düşünüş şekli, sanat zevki, dili yani kültürü ve tarihi klasik Türk edebiyatı metinlerine yansımıştır. Yüzyıllara yayılan klasik Türk edebiyatı metinlerinden kültür ve tarih öğelerinin gelişimini takip etmek mümkündür. Büyük ölçüde bir şiir edebiyatı olan Klasik Türk edebiyatı metinlerinin büyük bölümünü divanlar, mesneviler gibi manzum metinler oluşturur. Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza giren roman, hikâye, deneme, tenkit, gezi, hatıra vb. birçok farklı türe ait konular klasik Türk edebiyatı döneminde nazım formunda yani ölçülü ve kafiyeli olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla klasik Türk şiirinde edebiyatın bütün türlerine ait konular ve anlatım yolları mevcuttur. Bu metinlerde dile ait bütün kavram, terim, deyim gibi söz varlığına ait unsurlara yer verilmiştir. Bu metinlerde günümüzde ölçünlü dilde kullanılmayan, unutulmuş, bazen de yöre ağızlarında yaşayan arkaik kavram ve deyimler bulunmaktadır. Arkaik kavramından kastımız eski dönemlerde kullanılmış olup günümüzde kullanımdan düşmüş olan sözcük ve ifadelerdir.

Arkaik sözcüğü Fransızca kökenlidir. Türkçe Sözlük'te 1. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan. 2. Ed. Arkaizmle ilgili, eskimiş (söz veya eser) (2012: 121). Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde eski kelime başlığı altında "Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime." (2010: 85) Berke Vardar Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde eskil ifadesini kullanmış ve şu şekilde arkaik sözcüğünü tanımlamıştır: "Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu." (2007: 93). Yapılan tanımlamalarda da görüleceği üzere arkaik kelimesi için sözlüklerde "eski biçim, eski kelime, eskimiş söz" gibi karşılıklar kullanılmıştır. Tanımların ortak yönü arkaik sözcüklerin artık kullanımdan düştüğünün vurgulanmasıdır.

Arkaik sözcükler geçmişle ilgili sözcük ve ifadelerdir. Geçmiş dönemlerde sözlü ve yazılı dilde kullanılmış ancak günümüze ulaşmamışlardır. Çalışmaya dâhil ettiğimiz arkaik unsurlar da günümüze ulaşmamış eskiye ait dil kullanımlarıdır. Arkaik olarak nitelendirilen birçok dil unsurunun günümüz yöre ağızlarında, Türkçenin lehçelerinde kullanılabilmeleri olasıdır. Bu olasılığa karşı da günümüz ölçünlü dili temel alınmıştır.

Arkaik dil unsurları genellikle unutilan dil unsurları olduğundan ihtiva ettikleri duygu değerlerini, bağdaştırmaları, kullanım alanlarını da kendilerinde saklı tutmaktadırlar. Arkaik dil unsurlarının tespiti ve incelenmesi kullanıldıkları dönemin toplum hayatı, gelenekleri, görenekleri, yaşam tarzı, inanç sistemleri hakkında da ipuçları elde etmek açısından oldukça önemlidir. Klasik Türk şiiri metinleri bu anlamda önemli kaynaklardır. Türke ve Türk diline ait ne varsa klasik Türk şiiri metinlerinde yer almıştır. Aşağıda ele alınan örnek kavram ve deyimler üzerinden de bu durum müşahade edilebilir.

Ağzına sögmek: Kaba sözler sarf etmek ve küfretmek olarak açıklanan sövmek eylemi divanlarda *sögmek* biçiminde geçmektedir. Burada fonetik bağlamda g(ğ)>v değişikliği göze çarpmaktadır. Muharrem Ergin bu ses değişikliği ile ilgili geniş bilgi verir. Ergin'e göre g-v

değişikliği doğrudan oluşmamıştır; ‘g’ sesi önce yumuşayarak ğ (y) hâline dönüşmüş daha sonra da ‘v’ şekline bürünmüştür. Bu değişikliğin yeni bir değişiklik olduğundan bahseden Ergin, bu durumu İstanbul Türkçesinde beliren yuvarlaklaşmanın sebebi olarak açıklar. Yuvarlak ünlülerin bazı sözcüklerde dudak ve diş-dudak ünsüzlerini meydana getirdiğini söyleyen Ergin bunu da öğmek>övmek, güğercin>güvercin örnekleri ile açıklar (1998: 88).

Faruk Kadri Timurtaş “sövmek” eylemini Eski Anadolu Türkçesindeki ünsüz değişimleri başlığı altında g/v, g/ğ değişimleri alt başlığı içerisinde verir. Kelimedeki ‘g’ sesinin hece sonu ve hece başında korunduğundan söz eder. Bunların yumuşak ‘y’ (ğ) şeklinde okunup okunmadığının tespitinin mümkün olmadığını belirten Timurtaş bugün büyük bir kısmının ‘ğ’ (y) şeklinde telaffuz edildiğini söyler. Diğer kısmının da ‘v’ sesine dönüştüğünden bahseder ki burada söz konusu “sövmek” eylemi de ‘v’ sesine dönüşen örnekler arasında sayılabilir. Ayrıca Timurtaş Eski Anadolu Türkçesi döneminde g-v ses değişikliği ile ilgili ‘g’ sesinin ‘v’ sesine dönüştüğü gibi ‘v’ sesinin de ‘g’ sesine dönüştüğüne dair dönem eserlerinden örnekler verir (1976: 342-343).

“Ağzına söğmek” deyimini XVI ve XVII. yüzyıl divanlarında özellikle de Rumeli şairlerinin şiirlerinde çokça görmektedir. Deyimin konuşma dilindeki sıklığını anlamak için elbette o dönemde, hemen öncesinde ya da sonrasında yazılmış olan divanlardaki deyimleri araştırmak gerekir. Bugün ağız ya da ağızla ilgili çokça deyim kullanılır; ancak “ağzına sövmek” deyimini bugünkü kullanımlar içerisinde bulunmamaktadır. Aynı biçim ve bağlamda bu deyim belki de Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. Tabi bunu anlamak için uzun soluklu ağız araştırmalarına ya da alan derleme çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ağzına tükürmek, ağzını açmak, ağzı sıkı olmak, ağız dolusu konuşmak, ağzı yanmak... gibi pek çok deyim bugün sıkça kullanıldığını biliyoruz. Ağızla ilgili pek çok deyim günümüzde olumlu-olumsuz anlamları bulunmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen deyimler günümüzde daha çok olumsuz anlam bağlamında değerlendirilmeye alınmalıdır. “Ağzına sövmek” deyimini anlamsal çerçevede olumsuz bir çağrışım yapsa da Hayretî, bu deyim sevgilinin ağzından dökülen bir dua olarak betimlemektedir. Bu da deyim birden olumlu yapıya dönüştürmektedir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere olumlu bağlamda değerlendirmeye alınan bu deyim sadece Hayretî’de değil, o dönem diğer şairlerinin de tercih ettiği bir yapıdır. Deyim kötü ya da olumsuz anlamının aksine iyi-güzel-hoş bağlamında kullanılmaktadır;

Geçdi yanumdan *agzuma söğdi* bir iki yâr
Güya ki biz kulına şeker sundı şehriyâr Hayretî, k. 21/1

“Sevgili yanımdan geçerken bir iki kez *ağzıma sövdü*; sanki padişah biz kullarına şeker sunmuş gibi oldu.”

Söge tur agzuma unutma duâdan cânâ
Hasta dil ölmedin ola ki ere menziline İshak Çelebi, g. 250/2

“Ey sevgili! Dua ederken *ağzına sövüp* dur; belki hasta gönül ölmeden mekânına varır.”

Lebünden bûse aldıkça ko *sögsin agzuna* İshâk
Ki senbûse lezîz olur be-gâyet sükkerî olsa İshak Çelebi, g. 231/5

“İshak! Dudağından öpücük aldığı sürece bırak *ağzına sövsün*; zira pelte ne kadar şekerli olsa o kadar leziz olur.”

Bir bûse istedümdi lebün *söğdi agzuma*
Bana şekerden oldu lezîz ol cevâb-ı telh Helâkî, g. 22/4

“Ey sevgili! Bir öpücük istedim, dudağın bana küfür etti, o acı cevap bana şekerden lezzetli geldi.”

Ağzının payını vermek, azarlamak, küfretmek, hakaret etmek gibi anlamlara gelen “ağzına sövmek” deyiimi yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere sevgili ve âşık arasındaki ilişki ile ilgilidir. Sevgiliden gelen her şey güzeldir, onun çektiği azap, cefa değil sefadır. Onun kusuru yoktur ve kusur gibi görünen ne varsa aslında sevgilinin en güzel meziyetidir. Ağzına sövmek deyiimi bu bağlamda beyitlerde kullanılmış olup Divan şairleri tarafından anlam iyileşmesine uğratılmıştır.

Alaçlık olmak: “Alaç” sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı olmak, ne karanlık ne de aydınlık olan gri bir tonu karşılamaktadır. Alacakaranlık denildiğinde de akla yine gündüz ve gecenin keşiştiği ve gözle görülür derecede yarı aydınlık bir zaman söz konusudur. Alaçlık sözcüğü Hayretî’nin Divanı’nda gökyüzünün rengini, durumunu tarif etmek amacıyla kullanılmıştır. Bilindiği üzere gökyüzünü kara bulutlar kapladığında ya da gökyüzü koyu gri gibi farklı bir renge büründüğünde yağmur yağar. Bulutlar dağıldığında, benek benek olduğunda ise yağmaz. Hayretî gökyüzünde bulutların aralanması, havanın aydınlanması üzerinden gamlı gönlünü tarif ederken alaçlık imgesine beytinde yer vermiştir;

Açılır gaym-ı gamun ağlama bir gün ey dil
Çün *alaçlık* oluban buldı nihâyet bârân Hayretî, g. 356/3

“Ey gönül! Gam bulutların bir gün açılır, ağlama; çünkü *alaçlık* olduğunda yağmur son bulur.”

Alaçlık sözcüğü eski metinlerde ve ölçünlü dilde “alaca” biçiminde kullanılarak yaygınlık kazanmıştır. Sözcüğün aşağıdaki beyitte benekli bir kumaş çeşidine ad olduğu görülmektedir;

Ten cübbesini dâğ-ı gamun itdi münakkaş
Geydürdi bana devlet-i ‘aşkun bir *alaca* Sehî Bey, g. 217/3

“Gamının yaraları ten cübbesini nakışlarla süsledi; aşkının devleti bana alaca bir kumaş giydirdi.”

Ancalayın/ancılayın: Türkiye Türkçesinde buncılayın, şuncılayın gibi nadir olarak karşımıza çıkan sözcük Eski Türkçede ançulayu (Gabain, 1988: 260) biçimindedir ve öyle, öylece, onun/bunun/şunun gibi ya da kadar anlamlarına gelmektedir. Muharrem Ergin -cılayın/-cileyin isimden isim yapma ekleri olarak belirttiği ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıkça kullanıldığından söz eder ve ancılayın, buncılayın örneklerini vererek konuya açıklık getirir (Ergin, 1998: 174).

Zeynep Korkmaz eki -(y)In, -(y)Un ekleri başlığı altında zarf-fiil eki olarak değerlendirmekte ve ekin +IA ekiyle kurulmuş birkaç fiil ve bir iki zamirle kalıplaşarak zaman ve tarz zarfı olarak kalıplaştığını belirtmektedir (2014: 216). Bencileyin (benceleyin), sencileyin (senceleyin) bugün Türkiye Türkçesinde de sıkça kullanılan zarflardandır. Üçüncü tekil şahıs zamiri ya da işaret zamiri olan ‘o’ bilindiği üzere Eski Türkçe (Gabain, 2013: 131-142), Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine (Ergin, 1998: 267-270) kadar isim çekim eklerinde a(n), a(n)lar, anta, anlarda biçimlerinde kullanılmaktaydı. Burada da Hayretî’nin ‘a’ olarak kullanması gözden kaçmamalıdır. Yani bugün; “oncalayın”, “ona göre” anlamlarında üçüncü şahsın “o” değil “a” biçimi ile kullanılmış olması ve özellikle Divan şairlerinde de aynı yapının kullanılmış olması oldukça önemlidir;

Hayretîyi kılma red kim gülsitân-ı kûyuna
Ancalayın bülbül-i bâğ-ı belâğat geç gelür Hayretî, g. 85/5

“Hayretî’yi geri çevirme! Zira semtinin gül bahçesine onun gibi bir belagat bağının bülbülü zor/geç gelir.”

Ey gül nevâ-yi bülbüle mağrûr olma kim
Yegdir bir ah **ancılayın** sad hezârdan Hayâlî, g. 449/4

“Ey gül! Bülbülün nağmeleriyle mağrur olma. Çünkü bir “ah” onun gibi yüz binlercesinden/ yüz bülbülden üstündür.”

Ahmedi hecrinde görüp nice bir gülsün rakîb
Ancılayın bülbüle lâyıık mıdır bu cevri-zâğ Ahmed Paşa g. 141/5

“Rakipler Ahmed’i senden ayrı görüp daha ne kadar gülsünler; böylesi bir karga eziyeti onun gibi bir bülbüle layık mıdır?”

Subh-veş çâk itse dil sabrı girîbânın ne tan
Ancılayın yüzi gün alını kamer görmüş degül İshak Çelebi, g. 157/2

“Gönül, sabah vakti gibi sabır yakasını parçalasa şaşılır mı; onun gibi yüzü güneş, alını ay görmüş değil.”

Öykünür zülfine yârün varur elden ele misk
Görmedüm **ancılayın** dahı yüzi kara levend Âhî, g. 14/2

“Misk, sevgilinin saçlarına öykündüğü için elden ele gezer; onun gibi yüzü kara levent daha görmedim.”

Verilen bilgi ve örneklerden hareketle “ancalayın”, “ancılayın” ifadelerinin, *onun kadar, onun gibi, öyle* anlamına geldiği ve üçüncü tekil kişi ile işaret zamirinin ilgi, araçlılık hâlinde iken aldığı biçim olduğu anlaşılmaktadır.

Arkalanmak: Arka çıkmak, destek olmak, güvenmek anlamlarına gelen eylem bugün hem ölçünlü dilde hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır. Beyitte arkalanmak eylemindeki -n dönüşlülük fiili bilindiği üzere kişinin kendi kendine yaptığı eylemin belirtici konumundadır;

Gözüne **arkalanup** kılmasun cihânı harâb
Efendüm iki gözüm girmesün vebâle kaşun Hayâlî, g. 291/5

“Efendim, iki gözüm! Kaşın gözüne yaslanıp/güvenip dünyayı harap etmesin; vebale girmesin.”

Arkalandı haylî yüz virüp çekelden yanuna
Ol sebebden kanda kim varsa muzafferdür kılıç Hayretî, k. 11/10

“Yüz verip yanına çektiğinden beri kendine bayağı güveni geldi; bu sebeple kılıç nerede kim varsa ona üstün gelir.”

Günümüzde de ölçünlü dilde kullanılmakta olan “arkalanmak” eylemi beyitlerde de dayanmak, güvenmek, yaslanmak anlamlarına gelmektedir.

Aylandırmak: Türkiye Türkçesi ağızlarında; gezdirmek, oyalamak, eğlendirmek anlamına gelen eylem, beyitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Şiirdeki kullanımı, anlamı ve yapısıyla merak uyandıran eylem, Türkiye Türkçesi ağızlarında nasıl kullanıldığı hakkında derinden çalışma yapılması gereken eylemler içerisinde yer almalıdır. Çünkü Türkçenin özellikle bazı dönemlerine ait eserlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Türk lehçelerinde “eğlendirmek” eylemi “aylandırmak” yapısıyla kullanılmaktadır. Bugün Teleüt Ağzı (Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000: 9) ve Kırgız Türkçesinde “aylandırmak”ın döndürmek, çevirmek, döndürtmek, dolaşarak gitmek, kuşatmak, değiştirmek (Özeren, 2015: 142) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde daha çok isim hâline gelmiş biçimleri bulunan eylem örneğin “aylanca” biçimiyle gezici, gezen, evde durmayan anlamına gelmektedir. “Aylanç” sözcüğü dolambaçlı anlamında kullanılırken, “aylandırır” (Karaçay-Malkar, e.t. 13.05.201) sözcüğü de gezdirme, döndürme, çevirme anlamlarına gelmektedir. Sözü geçen sözlükte “aylamak” eyleminden türeyen sözcükler de eylemler de oldukça çeşitli ve çoktur. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan boş gezen anlamında kullanılan “aylak” sözcüğünün de buradan geldiği kuvvetle ihtimaldir.

Türkiye Türkçesi ağızlarına gelindiğinde “aylandırmak” eyleminin Edirne ve çevresinde savsaklamak, geciktirmek anlamına geldiği ve Konya ve çevresinde de gezdirmek olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bugün bu eylemin Türkiye Türkçesi ağızlarında Kırgız ve Teleüt ağızındaki kullanımlarıyla aynı olduğu dikkat çekmektedir. Aylan- eylemi Kırgız Türkçesinde daha önce de belirtildiği üzere döndürmek, çevirmek, dolaşmak, deveran etmek gibi anlamları vardır; aynı şekilde bu eylem Afyon ve Konya’da “gezmek” ve İzmir ile Konya’da “dönüp dolaşıp aynı yere gelmek” ya da “fırlanmak”, “devir yapmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Özeren, 2015: 143). Bugün Afyon çevresi ve Konya’da “gezmek” anlamında kullanılan aylanmak, İzmir (Bergama) ve Konya (Ayrancı)’da dönüp dolaşıp aynı yere gelmek, fırlanmak ve devir yapmak anlamına gelir. Çanakkale (Lapseki)’de kuşun dönerek uçuşması anlamında kullanılmakta olan eylemin Sivas’ta iş ve yolda ağır aksak ilerlemek biçiminde karşımıza çıktığı görülmektedir. Rize’de ay aydınlığında durmak, kalmak olarak tanımlanan “aylanmak” eyleminin “aylânmak” olarak inceltilmiş biçimine de rastlanılmaktadır. Eylem daha önce de belirtildiği üzere Türkçenin bazı dönemlerinde kaleme alınan eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Ali Şir Nevâyî’nin Nesâyimü’l-Mahabbe ve Muhâkemetü’l-Lugateyn adlı eserleri, Şiban Han Divanı, Babür Dîvânı, Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü, Mukaddimetü’l-Edeb (Paçacıoğlu, 2016: 90) bu eserlerden sadece bazılarıdır.

Türkiye Türkçesinde “eğlenmek” anlamına gelen gezmek, dolaşmak, ertelemek, savsaklamak (www.tdk.gov.tr e.t. 13.05.2018) eylemlerinin aylanmak-/aylandırmak eylemlerinden geldiği açıkça görülmektedir. Bu eylemler hemen her zaman kullanılan aşına yapılardan olup günümüze kadar biçimsel bağlamda ufak değişiklik dışında anlamsal ya da köken itibarıyla bozulmamış nadir yapılardandır.

Aylandursa ne var ‘arsa-i hüsn içre müdâm
Kendi Husrev ruhi Gülgûn saçı Şebdîz geçer Hayretî, g. 78/2

“Güzellik meydanında daima *gezip dolaşırsa* ne olmuş? Kendi Hüsrev, yanağı Gülgûn, saçı Şebdîz geçiyor.”

Pehlevânlar yiridür ‘arsa-i ‘aşk ey zâhid
İnen **aylanduramaz** anda muhannes feresi Hayretî, g. 441/5

“Ey Zahit! Aşk meydanı pehlivanların yeridir; alçaklar orada çok da at dolaştıramaz.”

Şeh-süvâr-ı nâz olmuş gün gibi ol yüzi ay
At salup **aylandurur** mahbûblar alayına Sehî Bey, g. 303/3

“O ay yüzlü, güneş gibi naz süvarisi olmuş; güzeller içerisinde atına binmiş, gezip dolaşır.”

Geçmişte çokça kullanılmış olan eylem ya da sözcüklere böyle eserlerde rastlamak hem Türkçenin o dönemde ne kadar yalın olduğunu bize göstermekte hem de günümüz araştırmalarına ışık tutarak yanlış kanıları gidermektedir.

Baş koşmak:

“Baş” sözcüğü Türkçenin ilk dönem eserlerinden bu yana sıkça kullanılan sözcüklerdendir. Orhun Türkçesinde baş; ilk, önce anlamına gelirken (Gabain, 1988: 266), Uygur Türkçesi döneminde 1. Baş, kafa, 2. Yara, yara başı, 3. Başlangıç, birinci, ilk olarak gibi farklı anlamlarda karşımıza çıktığı görülmektedir (Caferoğlu, 1968: 35).

Bugün baş sözcüğüne eklenen eylemlerle kurulan oldukça deyim bulunmaktadır. Başına bela olmak, başı çekmek, baş göstermek, başına dert açmak, başına dolamak, başı kazan gibi olmak, baş eğmek, başa vermek v.b. (Uçar, 2011: 190) örnekler çoğaltılabilir. Divan şairleri şiirlerinde deyim kullanımını sıkça tercih etmektedirler. Deyimleri bazen bilinenin tam tersine kullanmayı ustalıkla beceren bu şairler bazen de kendi anlam çerçevelerini oluşturmaktadırlar. “Baş koşmak” deyimini baş başa vermek ve fikir birliği yapmak anlamında kullanılmakta ve pek çok Divan şairinin eserinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kürşat Şamil Şahin “18. Yüzyıl Şairlerinden Nedret ve Divançesi” adlı makalesinde yine bu deyimden sıkça kullanıldığından söz eder (2017: 131). Yine M. Nejat Sefercioğlu’nun çalışmasında “baş koşmak” beraber bulunmak, baş başa vermek ve fikir birliği yapmak anlamına gelen deyimden Helâkî Divanı’nda da kullanıldığı üzerine bilgiler yer almaktadır (2010:171). 17. yüzyıl Divan şairlerinden Azmî-zâde Hâletî’nin Divanı’nda “Her kim baş koşar ser-i zülf-i nigâr ile” mısraında deyimden kullanıldığı görülmektedir (Kaya, 2011: 76). “Baş koşmak” deyimini Hayretî de sıkça kullanır. İncelenen beyit örneklerinden hareketle “baş koşmak” deyiminden karşıladığı anlamları şöyle sıralamak mümkündür: 1. Baş başa vermek, fikir birliği yapmak 2. Uğraşmak, çabalamak, gayret göstermek; canını feda etmek 3. (Bir şey uğruna) Canını fedâ etmeye hazır olmak, kendini adamak 4. Rekabet etmek, kıskanmak.

Baş koşup zülfüne kaddün yine âl itmek diler
Ben zaifün kâmetin var ise dâl itmek diler Hayretî, g. 96/1

“Boyunla saçların baş koşup hile yapmayı isterler; zannımca ben zayıfın boyunu iki büküm etmeyi isterler.”

Her pelîde **baş koşar** serv-i hırâmânım benüm
Yüz virür her hâra ol gülberg-i handânım benüm Hayretî, g.289/1

“Endamlı servim, her alçakla fikir birliği eder; o gülen gülüm benim, her dikene yüz verir.”

Baş koşup her bir denîye salınursın nâz ile
Ey boyı serv-i hırâmânım helâk itdün beni Hayretî, g. 470/4

“Ey servi endamlım! Her bir alçakla baş başa verip naz ile salınursın; öldürdün beni.”

Baş koşaldan gamze-i hûn-rîz-i yâre çeşm-i yâr
Cân u ser virmek için gökce nice server yürür Kütahyalı Rahîmî, g. 100/4

“Sevgilinin gözleri yine sevgilinin kan dökücü yan bakışlarıyla güç birliği yaptığından beri; gök dolusu nice komutanlar can ve baş vermek için yürürler.”

Safâlar isteyen sâkî müdâm ayaguna düşsün
Gelüp meydân-ı meclisde mey-i gül-gûna **baş koşsun** Zâtî, g. 1079/1

“Saki! Safa bulmak isteyenler sürekli ayağına/kadehine düşsünler; gelip meclisin ortasında gül renkli şarapla baş koşsunlar.”

Dilâ kavs-ı kuzah tek tevsen-i gerdûna **baş koşmam**
N’ideyin mezra’-ı dehri ne çiftüm ne oragumdur Vusûlî, g. 48/4

“Ey gönül! Gökkuşağı gibi felek atına baş koşmam; dünya tarlasını ne yapayım? Benim ne çiftim çubuğum ne de orağımdır.”

Görüldüğü üzere “baş koşmak” deyimini âşığın gönlü ile sevgilin saçları, âşık ile şarap gibi aralarında sıkı ilişki bulunan unsurlar arasında kullanılan bir deyimdir. Beyitlerde rekabete dayalı bir işbirliğini düşündürmektedir.

Başına topraklar saçmak:

Anlamsal bağlamda kötü bir his veren ya da bir beddua biçimi gibi algılanan deyim, Divan şairlerinin şiirlerinde ağıt yakarken ya da feryat figan durumundayken üzüntü belirtisi niteliğinde başa toprak serpilmesi olarak tarif edilebilir.

Toprak, Türk toplumunda farklı çağrışımlar yapan bir sözcüktür. Daha çok ölümü çağrıştıran sözcük beddualarda da kendini göstermektedir. Öyle ki toprak olmak deyimini ölmek ile eşdeğer bir anlamda kullanılmaktadır. Toprağı bol olsun ya da gözü toprağa bakmak deyimleri de bugün halk ağızlarında ölümle ilgilidir. Bu deyimler aynı zamanda ve yine halk ağızlarında çokça kullanılan beddualar için de kullanılmaktadır.

Yüzü toprak olmak deyimini olumsuz/kötü çağrışımların aksine “kendini feda eder derecede saygıda bulunmak” olarak nitelendirilmektedir (Yakut, e.t. 23.04.2019). Toprakta gelip toprağa gitmek Türk inancında oldukça önemlidir. Bu sebeple topraktan yaratılma inancı toprakla ilgili çoğu deyimde de ölümle ilgili olduğunu akla getirmektedir. Anadolu’nun pek çok yerinde toprak başan ya da toprak başına deyimini daha çok beddua olarak kullanılmaktadır. Başa toprak savurmak deyimini ise yakını kaybeden birinin üzüntü ve yaşlı olmasından kaynaklanan bir zayıflığı bildirir. Divan şairlerinde bu deyimlerle aynı anlamda kullanılmış gibi görünse de şiirlerde başa toprak koymak, toprak döşenmek ya da başına toprak saçmak deyimleri Fars şiirinde de çokça kullanılan deyimlerden olup Anadolu’daki kullanımlarının aksine daha çok ölümü dilemeyi ve büyük üzüntü duymayı ifade etmektedirler (Yılmaz, 2014: 174).

Ozan Yılmaz, başa toprak saçmak deyiminin hem Türk edebiyatında hem de Fars edebiyatında yaygın kullanıldığına dikkat çeker ve hangisinin hangisinden etkilenmiş

olabildiği hakkında kesin yargıya varmanın da yanlış olabileceğini söyler. Ayrıca Yılmaz, deyim'in Türk edebiyatında geniş kullanımları olduğunu dile getirir. Bu kullanımlardan birini ölen birinin yakınlarının üzüntü ya da yaslarını hissettirmek adına ölünün mezarından aldıkları toprağı başlarına savurması olarak açıklar. Ögel, deyim'i Türklerde büyük bir üzüntünün ifadesi biçiminde belirtir. Ve yine aynı deyim'in Farslarda büyük bir felaketin habercisi anlamında kullanıldığını dile getirir. Ögel'in bu görüşüne ek olarak Yılmaz, deyim'in aynı zamanda yas geleneği bağlamında da kullanıldığını söyler.

Lügatnâme'de hâk ber-ser şüden biçimiyle muhtaç, avare, afete uğrayan kimse olarak anlamlandırılan deyim'in aynı zamanda -Fars edebiyatında- belaya uğramak ve çaresizlik anlamlarına geldiği de bilinmektedir.

Deyim, Klasik Türk edebiyatında âşıkların sıkıntılı ruh hâllerini ifade etmede de karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahasında “şairler muhayyilesinde yolculuğa çıkma” şeklinde de yorumlanabilen başa toprak saçmak deyim'i aynı zamanda şairlerin zorda olduklarını bildirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Klasik Türk şiirinde acizlik bağlamında özellikle kullanılan deyim, XVI. yüzyıl mesnevilerinde de yine âcizlik, dünya gamı ve insanlardan kaçma isteği bağlamında sıkça tercih edilmektedir (2014: 179).

Hayretî şiirlerinde bu deyim'i ağıt ve feryatlar sırasında üzüntü belirtisi olarak kullanmaktadır;

Dem-be-dem feryâdlar eylen diyü tahrîk idüp
Her dirahatun **başına toprak saçar** bâd-ı bahâr Hayretî, k. 9/76

“Bahar rüzgârı, durmadan feryatlar edin diye tahrik ederek her ağacın başına topraklar saçar.”

Ululunduğı için serv-i serkeş
Başına her nefes **toprak saçar** bâd Hayretî, g. 43/2

“Dik başlı servi büyüklük tasladığı için rüzgâr başına her an toprak saçar.”

Aşağıdaki iki beyitte eskiden mürekkebin kurutulması için üzerine toz serpilmesi uygulamasına gönderme yapılmıştır;

Yazayın hûn-ı ciğerle ben bu hasret-nâmeyi
Başına toprak saçup kâğıd kalem kan ağlasun Hayretî, g. 378/4

“Ben bu hasret mektubunu ciğer kaniyla yazayım; başına toprak saçarak kâğıt kalem kan ağlasın.”

Dîvânlar içre hattun elinde sakîm olur
Toprak saçup başına ki olur hâksâr hat

“Başına toprak saçıp toprağa bulanan yazı; sana dair divanlarda yazılanların elinde hatalı kalır.”

Müşk ü ‘anber yerine ben **başuma toprak saçam**
Kâkülün gibi perîşânîl ü sergerdân olam Amrî, g. 69/3

“Ben misk ve anber yerine başıma toprak saçayım; kâküllerin gibi perişan ve sefil olayım.”

Başına toprak saçar bir ‘âşık-ı dîvâneyin
Hâk-rîz itmîş bana ta’lîm üstâd-ı ezel Azmî-zâde Hâletî, g. 464/2

“Başına toprak saçan divane bir âşığım; ezel üstadı bana toprak saçmayı öğretmiş.”

Görüldüğü üzere şairler başına toprak saçmak deyimini üzüntü, feryat, hüznün, kızgınlık hissini dile getirmek için beyitlerinde kullanmışlardır. Bazen sevgiliye duyulan hasreti anlatmada bazen de ölümden duyulan acıyı hissetmede kendini göstermektedir. Şairler belki de şiirlerinde yerel bir kullanıma yer vererek akıllarda daha kalıcı ve duygusal bir izlenim yaratmayı amaçlamışlardır. Pek çok şiirin süsü olan deyim oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Türkiye’nin pek çok yöresinde bugün aynı anlam çerçevesinde kullanılmaya devam etmektedir.

Bun demi:

Beyitlerde sıkıntılı zaman olarak geçen tamlama Eski Türkçede kullanılan mun sözcüğüne dayanır. Bun/mun/mın sözcükleri Eski Türkçe metinlerde sefalet, keder, sıkıntı, eziyet anlamlarında karşımıza çıkmaktadır (Gabain, 1988: 287). Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde oldukça kullanılmış olan sözcük Türk lehçelerinde hâlen yaşamaya devam etmektedir. Örneğin; Çağdaş Türk lehçelerinde bun/mun/mon biçimlerinde kullanılan sözcük aynı anlam ve biçimle yaşamaktadır. Hatta sözcüğün sıkıntı, keder anlamının yanı sıra farklı anlamlarla da kullanımları bulunmaktadır. Türk lehçelerindeki biçimlerine bakmak gerekirse; Tatar ve Başkurt Türkçelerinde mon “kaygı, hasret; hüznün, keder; derin his, melankoli; ezgi, nağme, melodi; eksiklik, zarar” anlamlarına gelmektedir. Kazakçada mun “kaygı, hasret; mihnet, eziyet; düşünce, hayal; kederli, sıkıntılı olarak yaşayan sözcük Kırgızcada mun biçimiyle “kaygı, tasa; keder” ve Kumukçada mun “keder, acı, elem, hüznün, gam, tasa” olarak kaydedilmiştir. Dobruca Tatarcasında; mon sözcüğünün karşılığı olarak “mahzun, kederli” verilmektedir. Uygurcada mun “keder, hüznün, elem, üzüntü” olarak belirtilirken, Altay Türkçesinde de mun, “üzüntü, keder” olarak verilmiştir. Tuva Türkçesinde munalal sözcüğünün “sıkıntı, üzüntü” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sözcük munçarı biçimiyle Yakut Türkçesinde “üzüntü, sıkıntı” olarak tanımlanmaktadır. Sözüün keder, sıkıntı, üzüntü anlamlarıyla birlikte yukarıda belirttiğimiz örneklere de dayanarak bun ~ mun ~ mon sözünün temel, maddi anlamının sis, duman, pus, buğu bilgileri ile ilintili olduğu da belirtilmektedir (Özşahin, 2017:715).

Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere Rumelili Divan şairlerinde de “bun” sözcüğünün sıkıntı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda söylemek gerekir ki o dönem

klasik şiirlerde Türkçe bir sözcük ve Farsça ya da Arapça bir sözcüğün tamlama oluşturduğu ya da aynı beyitte Türkçe bir sözcüğün Farsça ya da Arapça karşılığının da kullanıldığı açıkça görülmektedir. Yukarıdaki beyitte “bun” Türkçe bir sözcüktür; ancak “dem” sözcüğü Farsça olup zaman, çağ anlamına gelmektedir. Bu tamlama Türkçe ve Farsça sözcüğün birleşmesi ile oluşmuş o dönem çokça tercih edilen yapılardandır. Burada amaç belki de şairlerin Türkçe kadar diğer dillere de hâkim olduklarını gösterme çabasıdır.

Gam gününde ne biri gam-hâr olur

Bun deminde ne seni biri anar

Hayretî, kt. 2/6

“Gamlı gününde ne biri üzüntü duyar; sıkıntılı zamanlarında ne seni biri anar.”

Didüm iy güçsüzlere kuvvet viren

Bun deminde kullara fermân kılan

Mevlidü'n-Nebî, b. 9

““Ey güçsüzlere kuvvet veren, sıkıntılı zamanlarda kullarına ferman kılan!” dedim.”

Gam yime Âsaf-ı ferhunde-kadem sâg olsun

Bun deminde sana ol Hızr-ı dil-âgâh yeter

Mezâkî, g. 150/12

“Dert etme. Ayağı uğurlu vezir sağ olsun; sıkıntılı zamanlarda sana o açık gönüllü Hızır yeter.”

Can kefte baş etekte:

Deyim olup olmadığını kesin olarak tespit edemediğimiz bu yapıya ait tek örnek Hayretî Divanı'ndadır. Kef sözcüğü Arapçada avuç içi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “can kefte” can avuç içinde anlamına gelmektedir. “Baş etekte” yapısındaki etek sözcüğünü de göz önünde olacak bir yer olarak kabul etmek uygun olacaktır. “Etek” sözcüğü şu anlamları karşılamaktadır. Türkçe sözlükte etek sözcüğünün anlamlarından biri giysinin belden aşağıdaki bölümü olarak tanımlanır ve beyitte gözle görünür bir yer olarak bu anlamda kullanılmış olabilir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlamlarına bakıldığında tam da beyte uygun anlamlara ulaşıldığı açıkça görülür. Örneğin derinin karın tarafı ya da kasık anlamına gelen etek sözcüğünün can avuçta baş etekte (karında) yapısı bütünüyle ele alındığında bu anlamının en uygun anlam olduğu düşünülebilir. Çünkü bünyesinde pek çok yapı, sözcük ya da deyim saklayan ağızlarda “aklını karnından vermek” deyimini de kullanılmaktadır. Bu deyim bazı yörelerde edepsiz, ahlaksız ya da kötü davranışlar sergileyen kişiler için söylenmektedir. Aklın hep karnında olsun da kötü işler yapma, her zaman hatırla ve bil anlamına gelen deyim sanki buradaki baş etekte kullanımı ile alakalı gibidir. Etek sözcüğünün Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunan başka bir anlamı da namustur. Bu bağlamda düşünüldüğünde beyit, can avuç içinde baş namusta olarak algılanabilir; ancak beytin ikinci tarafı bizi bu anlamdan da vazgeçirmektedir. Çünkü aşığın varı yoğun ortada olması fikri namus sözcüğünün manevî bir anlamda kullanıldığının açık göstergesidir. Bu bilgilerden hareketle söylemek gerekir ki bu söz kalıbı o dönemde kullanılmış nadir ifadeler

arasındadır. Bu nedenle tam olarak neyin kastedildiği üzerine kesin yargıya varmak yanlış olur. Çünkü bugün Anadolu ağızlarında yaşayan etek sözcüğünün anlamları belki de o dönem Türkçesinde bilinmeyen ya da kullanılmayan bir yapıydı. Başın etekte olması başı dizlere dayayarak tefekküre dalmayı da hatırlatabilir. Osmanlı dönemi kıyafetlerini de göz önünde bulundurduğumuzda başın dizler arasına alınması giysinin etek kısmının içine sokulması demektir. Söz kalıbının geçtiği beyitte Hayretî âşığın varının yoğunun ortada olması gerektiğini, âşıklığın temel şartının bu olduğunu dile getirir. Bu söylediğine canın elde, başın da etekte sürekli bulunması gerektiğini örnek olarak gösterir. Âşıklar sevgiliye canını ve başını feda etmeye hazırdırlar, bu niyetlerinin göstergesi olarak da canı elde, başı etekte hazır bulundurmalıdırlar. Klasik Türk şiirindeki âşık tipini ve beyitteki anlam ilişkilerini göz önünde bulundurduğumuzda söz kalıbının “candan ve baştan vazgeçmek için her an hazır ve nazır bulunmak” anlamına geldiğini söylemek mümkündür;

Cân *kefde baş etekte* gerek Hayretî müdâm
Âşık odur ki varı anun dermiyân ola Hayretî, g. 9/5

“Hayretî! Daima can avuçta baş etekte olması gerekir; âşık varı yoğu ortada olandır.”

Can yidmek:

Gökalp; Divan şairlerinin âşıklık iddiasında bulunmalarının yanı sıra bu aşkın önemli basamaklarından olan ölüm konusunun fazlaca işlendiğinden söz eder. Hatta Divan şiirindeki âşık tipinin, ölümü, özellikle arzuladığını ve bu arzunun da beyitlerde sıkça vurgulandığını dile getirir. Bu bağlamda Divan edebiyatında başta “cân vermek” olmak üzere, cân-ı şirini vermek, cânını revân etmek, cânını fedâ etmek, cânını kurbân etmek, cânını nisâr etmek, kıymak, varlık dağıtım delmek, terk-i cân etmek, terk-i cân-ı şirin etmek... gibi pek çok ifadeyle çokça karşımıza çıkmaktadır. (2009: 505-506).

Hayretî melâmet anlayışına sahip bir abdaldır. Aşağıdaki beyitinde de abdallarla ilgili bir tablo çizmiştir. Beyitte anlatıcı âşık, keman kaşlı sevgili karşısında can veren âşıklara canını feda etmiştir. Ancak kurban olarak verilen bu canı abdallar üşüşüp kapmışlardır. Rumelili Zaîfî ise sevgili uğruna canını feda etmeye hazır olduğunu söyler;

Uşşâka *cân yidürdüm* eyâ kaşlârı kemân
Abdâllar üşdiler yine kurbânım aldılar Hayretî, g. 113/4

“Ey keman kaşlı! Âşıklara can yedirdim; abdallar toplandılar yine kurbanımı aldılar.”

Mâl n’ olur *cân yider* ‘âşık vefâlu dilbere
‘Âlem içinde ne vardur dahi bunlardan latîf Rumelili Zaîfî, g. 167/6

“Malın lafı mı olur? Âşık vefalı dilber için can feda eder; dünyada bunlardan daha latif bir şey var mıdır?”

Can yedirmek deyiminin ölümle ilgili olduğu gayet açıktır. Âşıklar sevgili için can yedirmeye devamlı kendilerini hazır hissetmişlerdir. Beyitlerdeki anlam ilişkileri çerçevesinde “can yedirmek” deyiminin can feda etmek anlamında kullanıldığını kabul edebiliriz.

Çığırışmak:

Çığırışmak eylemi işteş yapı (-ş- fiilden fiil yapan ek) denilen karşılıklı yapılan eylemdir. Eski Türkçede -kIr/-kUr/-gIr/-gUr ekleri ses çıkarma anlamını veren eklerdendir kI-kır-uş- “kıkırdaşmak, bağırışmak”, ay-kır- “haykırmak” v.b. (Gabain, 1988: 49). Muharrem Ergin eki, Türkçede eskiden beri kullanılagelen ve ses taklidinden fiil yapan ek olarak tanımlar ve hıç-kır-, kış-kır-, tü-kür- örneklerini verir (1998: 183). Buradan hareketle beyitte geçen eylemle ilgili şunu belirtmekte yarar vardır: Çığırışmak eylemi çı(k)-kır-mak biçiminde yapı olarak ele alınabilir. ÇI ya da ÇIk sözcüğünün isim olduğuna dair Nemeth; keçî sözcüğünden hareketle, eskiden bu yana ve hatta çağdaş Türk lehçelerinde halen yaşayan keçileri çağırarak için kullanılan keç keç yapısından bahseder. Bugün bu yapının yine keçileri çağırarak adına kullanıldığını ve farklı türevleri olduğunu söyler. Bu türevler; çi çi, çık çık, çige çige gibi kullanımlardır (Demirci, 2013: 274).

Nemeth’in dile getirdiği üzere sözcük çi kökünden gelmektedir ve çağırma anlamında ses taklidi sözcüklerdendir. Bu bağlamda sözcüğün yapısı; çi+ isim kökünden +kır- isimden fiil yapma eylemi ve -(ı)ş- işteş yapı dediğimiz fiilden fiil yapma ekidir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yüksek sesle bağırışmak, çığırışmak olarak tarif edilen eylem bugün; Amasya, Afyon ve Adana çevrelerinde de yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Ey kilâb-ı kûy-ı dilber size n’itdi Hayretî
Çığırışup her biriniz dâmânım almak yol mıdur Hayretî, g. 112/5

“Ey sevgilinin semtinin köpekleri! Hayretî size ne yaptı? Her birinizin bağırıp çağırarak eteğimden kapması çözüm müdür?”

Çığırışup her yanadan yarıcun Allâh diyü
Sâf tutup ehl-i niyâz eylediler cümle duâ Şem’î, k. 2/9

“Dua edenler saf tutarak her taraftan hep birlikte “Allah yardımcın olsun” diye yüksek sesle dua ettiler.”

“Çığırışmak” eylemi günümüze değin ulaşmış ve herhangi bir değişikliğe uğramamış ender yapılardandır. Ses taklidi bu eylemin Divan şairlerinin beyitlerinde de aynı anlamda kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Ege komak:

Eğmek eylemine eklenen -e zarf-fiil ekiyle koymak eyleminin birleşmesinden meydana gelen bu yapı kurallı birleşik fiil olarak bilinmektedir. Korkmaz bu fiilleri birleşik fiiller

ana başlığı altında üçüncü grup birleşik fiiller içerisinde tanımlar ki bu grup fiiller iki fiilin birleşmesinden oluşur ve birinci fiil zarf-fiil kuruluşundadır. Buna da asıl fiilin anlamını tasvir eden ve fiile yeni bir anlam yükleyen yardımcı fiil eklenir. Bu fiiller; yeterlilik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleri alt başlığı altında ele alınmaktadır (2014: 200-201). Konu ile ilgili Türk dilinin gramer kitaplarında oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Nergis gözin süzüp *ege komuş* külâhını
Mestâne goncalar oturur çâk-pîrehan

Hayretî, k. 20/5

“Nergis gözlerini süzerek külâhını eğik bırakmış; sarhoş goncalar (ise) gömleği yırtmış oturmaktalar.”

Beytin Türkiye Türkçesine aktarılmış biçiminde sadece eğmek eylemine yer verilmiştir. Oysa eğip bırakmak anlamında kullanılmış olan “ege komak”ın tam çevirisi yapıldığında şiire farklı bir anlam kazandırdığı fark edilir. Şöyle ki eğip koymak yapısı iki farklı eylemin yapılışını belirtirken “eğmiş” eylemi tek eylemin yarattığı ve külâhın sadece eğilip büküldüğünü izah eden bir yapı olarak yarım bir anlam verir. Daha önceden de belirtildiği üzere; ege koymak, şiire eğip koymak anlamında kullanılan deyim olup süreklilik fiillerinden koymak (komak) eylemine bağlanan bir yapıdır. Bu bağlamda Hayretî şiirini özgün yapısında değerlendirmek Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimini değerlendirmekten daha önemlidir. Çünkü anlamsallık bağlamında çok farklı gibi görünmeyen yapı, derinlemesine incelemeye alındığında estetik ya da edebî çerçevede oldukça önem arz etmektedir. Bu sebepten özellikle beyitlerin dil içi çevirisini yaparken sözcüklerin ve söz öbeklerinin günümüzdeki karşılıklarını bulmak beyitleri layıkıyla anlamak için yeterli değildir.

“Ege komak” birleşik eylemi bugün eğip bükme ikilemesini de hatırlatmaktadır. Bu yapı ikileme olsa da anlam bakımından bu birleşik fiile oldukça yakındır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ve ölçünlü Türkçede de eğip koydu ya da eğerek bıraktı olarak karşımıza çıkan bu birleşik fiilin sadece zarf-fiil yapısında bir değişiklik olduğu açıkça görülür.

El kavşurmak:

El kavşurmak; el kavuşturmak, el bağlamak, kol kavşurmak, elpençe divan durmak anlamındadır. Söz kalıbında asıl açıklanması gereken “kavşurmak” eylemindeki ettirgenlik yapısıdır. Çünkü ölçünlü dilde ve Eski Türkçe döneminde daha çok -dIr/-dUr ve -tIr/-tUr eklerinin ettirgenlik bağlamında bolca örneklerine rastlamaktayız. Bunun yanı sıra Türkçenin bazı dönemlerinde -Ar ekinin de ettirgenlik taşıdığı bilinmektedir. Ergin eki, eskiden beri kullanılan eklerden kabul etmekle birlikte işlek olmayan ve örneklerine az rastlanan olarak değerlendirir ve eki ettirgenlik rolü olan eklerden kabul eder. Ayrıca Ergin ekin eski -gAr eklerinden geldiğini savunur. Ancak bunun yanı sıra Eski Türkçede rastlanılan -Ar eklerinin de unutulmaması gerektiğini söyler (1998: 213-214).

Zeynep Korkmaz bu ekle ilgili, “-(I)r/-/(U)r eki, Eski Türkçedeki -(U)r- ettirgenlik ekinin ünlü uyumuna göre biçimlenmiş türüdür. İşlev bakımından -Ar- ekiyle görevdeştir. Ancak, onun gibi körelmiş bir ek değil, işlek bir ektir. Ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen anlamlı fiiller türetmiştir” der (2014: 186). Bu deyimde üzerinde durulması gereken konu da ettirgenlik konusudur. El kavuşturmak olarak değil de el kavşurmak olarak ettirgenlik veren ek -ur ekidir ki bu ek Eski Türkçede ünlü uyumuna uyumuş ettirgenlik ekidir. XVI. yüzyıl şairlerinden Hayretî beyitlerinde bu ettirgen yapıyı kullanarak o dönemde de yaygın olan ve Eski Türkçeden beri kullanılagelen eki beyitleri aracılığı ile bizlere ulaştırmıştır. Eski Türkçe döneminde de kavuşturmak anlamında “kavşurmak” eylemi kullanılmıştır. “El kavşurmak” söz kalıbında ise ettirgenlik fonksiyonu -ur eki üzerindedir.

Töpün yükünüp iki eki eligin kavşurup “secde edip iki elini kavuşturup” (Demirci, 2006: 274) Uygur Türkçesi dönemine ait olup “kavşurmak” eylemine güzel bir örnektir. Bu eylem Orta Türkçe dönemine ait Kutadgu Bilig ya da Harezmi Türkçesine ait metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kıpçak Türkçesinde de eylemin dürüp bükme anlamına geldiği görülmektedir (Toparlı vd., 2003: 134).

Gonca-veş kan yutsun a'dâ sen açıl gül gül gibi
Gönlünü bir dem perîşân eyleme sümbül gibi
Karşuna **el kavşurup** dursun güzeller kul gibi
Ehl-i diller okıyup medhün disün bülbül gibi
Dünyeler durdukça dur ‘ömrün mezîd olsun mezîd (Hayretî, ms. 9/4)

“Düşman gonca gibi kan yutsun sen gül gibi açıl; bir an olsun gönlünü sümbül gibi perişan eyleme; güzeller kul gibi karşında el bağlasınlar; gönül ehli olanlar bülbül gibi ötüp methini yapsınlar; dünyalar döndükçe dur, ömrün uzun olsun uzun.”

Bâga gel şâh-ı sanavber sana **el kavşursun**
Servler kâmetüne karşı dikilsün dursun Gelibolulu Mustafa Âlî, g. 1108/1

“Bağa gel çam fıstığı ağaçlarının dalları senin için el kavuşturunsunlar; serviler boyunun karşısında dikilip dursunlar.”

Kulun Dâ’î-sıfat karşında dursun
Sana **kol kavşurup** bin kul hemîşe Mecmûatü’n-Nezâir, g. 203/7

“Bin kul, kulun Dâî gibi karşında senin için daima kol kavuşturup dursunlar.”

Eski Türkçeden bugüne kadar aynı anlamda kullanımı devam eden “kavşurmak” eylemi Türkiye Türkçesinde “kavuşturmak” biçiminde küçük bir değişiklikle karşımıza çıkmaktadır. Eylem VI.-VII. yüzyıldan günümüze çok fazla anlam ve biçimsel değişikliğe uğramadığı gibi aynı bağlamda Rumelili şairler tarafından tercih edilmiş özel yapılardan sadece biridir.

El yumak:

“Yumak” bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan ve aynı anlamını koruyan eylemlerden olup yıkamak anlamındadır. Aşağıdaki örnek beyitlerde “el yumak” deyiminin farklı anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Deyim, yıkamak anlamının yanı sıra dünyadan el etek çekmek gibi mecâzî bir anlama da bürünmüştür. El yumak deyimini bugün ölçünlü dilde de ilgisini kesmek anlamında kullanılmaktadır. Mutasavvîf şairlerde deyim daha çok dünyadan el etek çekmek, vazgeçmek, ayrılmak, gitmek ya da memleketine kavuşmak anlamlarında kullanılmıştır (Çeltik, 2007: 10-15; Gök, 2017: 104-119). Deyim genel itibariyle Divan şairleri arasında vazgeçmek, kararından dönmek, dünyadan el etek çekmek anlamlarında kullanılmaktadır (İçel, 2004: 207; Kaya, 2011: 88).

Tâlib-i râh-ı hakîkat oldılar abdâllar
Hayretî **el yudılar** her mâcerâdan geçdiler Hayretî, g. 114/5

“Hayretî! Abdallar hakikat yolunun talibi oldular; ellerini çektiler, her maceradan feragat ettiler.”

El yuyup geçmek gereksin sâlik isen ey gönül
Bir akar sudur bilürsin mâcerâ-yı rûzgâr Hayretî, g. 118/3

“Ey gönül! Zamane hadiseleri bilirsün bir akarsudur; salık isen el yıkayıp geçmen gerekir.”

Rahm ide tâ kim ayakda komaya yârun seni
Şol kadar kan ağla **el yu** dîde-i nem-nâkden Zâtî, g. 1010/6

“O kadar kan ağla, yaşlı gözlerinden el yıka ki sevgilin sana merhamet gösterip yarı yolda bırakmasın.”

Mâcerâdan geçeli birliğe basduk kademi
El yuduk Hayretiyâ biz men ü mâdan berîyüz Hayretî, g. 147/5

“Ey Hayretî! Çokluktan geçip teklîğe ayak bastık; el yıkadık, men ü mâdan uzağız.”

Nice andan **el yusunlar** ‘âşık-ı dil-teşneler
Bir içim sudur güzellikte o şûh-ı meh-likâ Azmî-zâde Hâletî, g. 42/3

“Gönlü susamış âşıklar ondan nasıl vazgeçsinler; o ay yüzlü güzel bir içim sudur.”

Her mâcerâdan **el yuyup** âlemden el çeküp
Hayrânla Hayretî yine bir âlem eyledük Hayretî, g. 229/5

Her maceradan vazgeçip dünyadan el çektik; şaşkınlıkla yine bir âlem yaptık.”

Akdenizden umarın kim **elini yuya** Frenk
Çün kudûmunla senün oldı muzaffâr deryâ Ziyâ’î, k. 1/20

“Umarım Avrupalılar Akdeniz’den elini çeker; çünkü senin ayak basmanla denizler muzaffer oldu.”

Lezzet-i la’l-i lebün fehm itse ey şîrîn-dehen
Hızır **elin yurdu** mukarrer çeşme-i hayvândan Ziyâ’î, g. 323/2

“Ey şirin ağzılı! Hızır dudağının lezzetini idrak edebilse kesinlikle hayat suyundan elini çekerdi.”

Beyitlerde görüldüğü üzere Divan şairleri “el yumak” söz kalıbının hem temel hem de mecâzî anlamından şiirlerinde istifade etmişlerdir. Bu söz kalıbından yararlanarak tevriye yapmışlardır. Söz kalıbının ellerini yıkamak; elini çekmek, bırakmak, vazgeçmek; ümidini kesmek, karışmamak anlamlarından en fazla vazgeçmek, ilişkisini kesmek, dünyadan elini eteğini çekmek anlamlarını tercih etmişlerdir.

Gönlekcek:

“Gönlekcek” ifadesi beyitlerde ince gömlek anlamında kullanılmıştır. Bugün halk ağzlarında gömlek yerine halen gönlek denildiği bilinmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>). Sözcüğe eklenen +cek eki aslında küçültme ekidir; ancak burada gömleğin inceliğine değinmek ya da kişinin gömlek dışında başka bir üst kıyafetinin olmadığını belirtmek amacıyla kullanılan bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu küçültme eki yine halk ağzlarında atletçik-atletçek, doncak söylemlerini hatırlatmaktadır. Burada önemli olan konulardan biri Eski Türkçeden bu yana kullanılan küçültme ekinin XVI. yüzyılda farklı bir anlam ile karşımıza çıkmasıdır. Daha da önemlisi bu ekin aynı anlamla halk ağzlarında yaşıyor olmasıdır.

Korkmaz, +cAk ekini iki farklı başlık altında açıklar. Yani ekin hem sıfat hem de zarf eki olarak kullanıldığından söz eder. Sözcüğü, halk ağzları ya da konuşma dilinden yazı diline geçen bir şekil olarak tanımlar. Zarf eki olarak açıkladığı kısımda ise; sözcüğü gömlekçek olarak verir ve anlamını da “sır, gömlek ile” biçiminde verir. Hatta sözcüğe benzer örnekler vererek -çorapcak “sır, çorap ile” ve doncak “sır, don ile”- bu bağlamda bunların pekiştirilmiş şekiller olduğunu söyler. Gece’ye göre küçültme sıfatları iki başlık altında ele alınmalıdır. Bunlardan biri azaltma derecesinde olan sıfat ve diğeri de çoğaltma derecesi görevinde olan sıfattır. +CA, +CIk, +CII, +(I)msl, +(I)mtırak ve +si” ekleri azaltma derecesinde sıfatlar grubuna girerken; +mAn eki de çoğaltma derecesinde sıfat yapan eklerdendir (1995: 243-245).

Gönlekcek sıfatı Klasik Türk şiirinde acıma, şefkat, sevgi göstergesi olarak tabiat unsurlarını tasvir etmek için kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde yasemin çiçeğini narinliğini, inceliğini, beyazlığını vurgulamak için gönlekcek sıfatına özellikle başvurulmuştur;

Yâsemen seyrân için gülzâra gelmiş gûyiyâ
Seyr ider **gönlekcecük** bir sîm-ten mahbûb-vâr Hayretî, k. 16/13

“Yasemin güya gezinmek için gül bahçesine gelmiş. Üzerinde incecik gömlekle gümüş bedenli bir güzel gibi gezinip durur.”

Tıfl-ı şükûfe bir yire cem’ oluban yahod
Gönlekçek olup oyuna başladı yâsemen Hayretî, k. 20/3

“Yavru çiçekler bir yere toplandılar, daha doğrusu yasemin incecik gömlekle oyuna başladı.”

Gül ü lâleyle zeyn olmuş çemenler
Oyuna girdi **gönlekcek** semenler Hayâlî, mes. b. 1

“Çimenlikler gül ve lalelerle süslenmiş; yaseminler de incecik gömlekle sahneye girdiler.”

Cüvân olana şitâdan ne gussa diyü nihâl
Fezâ-yı sebzede **gönlekçek** oldı raks-künân

“Fidan, genç olana kış dokunmaz diyerek çimenlikte incecik gömlekle dans etti.”

Topaloğlu, küçültme ekini azlık, küçüklük, acıma v.b kavramlar katan ekler olarak açıklar ve bu eklerin “+Clk, +cAk, +CA, +cAğlz, +si, +(I)msl, +(/)mtrak, +rAk” ekleri olduğunu belirtir (1989: 105). Topaloğlu’nun bu tanımı tam da incelemesini yaptığımız “gönlekcek” sözcüğü ile bağlantılıdır. Yani sözcükteki +cak eki anlamsal bağlamda küçüklük ve azlık ifadesi verir. Özetle şiirde belirtilmek istenen ya da üzerinde durulan konu gömleğin inceliği ve hafifliği üzerinedir.

Kan Yalaşmak:

İki kişinin birbirlerinin kanlarını yalayarak kan kardeşi olmaları ritüelinden hareketle zaman içinde deyimleşmiş bir tabirdir. Eskiden iki Türk veya Moğol aynı oymak ve hatta ulustan olmadıkları hâlde kanlarını akıtıp bir fincan içinde süt veya kımızla karıştırıp şahitler huzurunda kardeş olmaya söz vererek birbirlerinin kanını içerlermiş. Özel bir merasimle yapılan bu kan içme olayından sonra her iki taraf doğal kardeş gibi kabul edilip hiçbir ayrım gözetilmeksizin aynı haklardan yararlanmış (Keklik, 2014: 455).^{1*}

Eski Türklerde çokça uygulanan “kan yalaşmak” ritüeli aslında muhabbeti ve özellikle iki kişinin birbirine olan bağlılığını simgelemektedir. Çok iyi anlaşılan, her şeylerini paylaşan, her konuda birbirlerine güvenen iki kişinin kan bağı olmadan birbirlerini kardeş ilan etmeleridir. Kan yalama ritüeli aslında; birbirini kardeş gibi seven iki kişinin ufak bir kesikle ellerinden kan damlatarak birbirlerinin kanlarını içmeleri suretiyle gerçekleşen kardeşlik sözleşmesidir.

Klâsik Türk şiirinde, kan yalaşmak tabirine sık rastlanmaktadır. Hatta Türk kültüründe ant şekli olarak ifade edilen kan içme ritüeli ya da şahısların kanlarını karıştırma münasebeti Macar toplumunda da görülen bir gelenektir. Macar kültüründe bir hükümdar başa

1 *Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161.

geçtiğinde, hükümdara bağlılık sunanlar birbirlerinin kanlarını içerler (Aktaş, 2013: 1-2). “Kan yalaşmak” tabiri pek çok eserde, metinde, yerel bir ifadede ya da herhangi bir şiirde karşılaşılan tabirlerdendir. Bu tabir kan kardeşi olmak için iki kişinin birbirinin birer damla kanını yalaması şeklinde açıklanmakta ve bu tören yapılırken yemin edilmektedir (Durmuş, 2011: 101). Bağlılık, kardeşlik, samimiyet, barışın ifadesi olan kan yalaşmak; şarap, kadeh, kan, dudak, yara gibi kırmızı rengin ve meyhaneye unsurlarının hâkim olduğu beyitlerde değişik anlam ilişkileri içerisinde kinayeli olarak kullanılır;

Gelünüz **kan yalaşup** yine birâder olalum
Hâlis ü pâk kılıp kalbümüzi zer olalum Hayretî, g. 309/1

“Gelin kan yalaşip yine kardeş olalım; kalbimizi temizleyip saflaştırarak altına dönüşelim.”

Ağyâr ile sohbetde varup **kan yalaşursın**
Kan yağı olursın bize her dem yaganursın İshak Çelebi, g. 195/2

“Yabancılarla sohbette kan yalaşmaya kalkarsın; bize ise her zaman kin besleyip kan düşmanı olursun.”

Bezimde kanumuza aş yerer lebün sâki
Egerçi **kan yalaşupdur** bizümle ol hûnî İshak Çelebi, g. 298/6

“Saki! O kana susamış dudaklarınla kan yalaşip kardeş olmuşsak da; mecliste kanımıza aş yerer/bizi öldürmek ister.”

İkilikden geçmişüz birlige erdük zâhidâ
‘İyş ile kardaş okışduk **kan yalaşduk** câm ile Revânî: Divan: g. 353/4

“Ey zahit! İkilikten geçtik birliğe erdik; kadeh ile kan yalaşarak zevk ve sefa ile kardeşlik yemini ettik.”

Ey Mesîhî yüri biz pîr-i mugâna geçelüm
Varalum sâgar ile **kan yalaşup** râz açalum Mesîhî, mr. 3

“Ey Mesîhî! Hadi biz meyhaneciye gidelim; kadehle kan yalaşarak sırlarımızı birbirimize dökelim/açalım.”

Kan yalaşup tîr-i gamzenle karındaş olalı
Cân ü dilde yir idüpdür serverâ tîrün senün Rumelili Zaîfî, g. 194/3.

“Ey şah! Yan bakış oklarınla kan yalaşip kardeş olduğumuzdan beri; senin okların can ve gönülde yer edinmiştir.”

Husûmeti giderüp kan yalaşdı kebk-ile bâz
Alışdı şîr ü şeker gibi nerre-şîr ü gazâl Nev’i, k. 29/23

“Keklik ile doğan, husumeti ortadan kaldırarak kan yalaştılar; erkek aslan ile ceylan, süt ile şeker gibi birbirlerine uyum sağladılar.”

Tevbeyi sımak:

“Tevbeyi sımak” tövbeyi bozmak anlamına gelmektedir. Burada üzerinde durulması gereken asıl konu sı- eylemidir. Sı- Eski Türkçede “kırmak” anlamındadır. Hem Köktürk Yazıtlarında hem de Uygur Türkçesi’nde çokça kullanılan sı- eylemi daha sonra Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi (Demirci, 2016: 88) dönemlerinde de aynı anlam ve yapıda karşımıza çıkmaktadır. Burada “bozmak” eyleminin “kırmak” eylemi ile anlamsal bağlamda aynı olduğu gözden kaçmamalıdır. Yani tövbeyi bozmak, tövbeyi kırmak eylemleri aslında olumlu bir işi olumsuzla çevirmek anlamını taşımaktadır. “Kırmak” ve “bozmak” eylemlerinin yapısında olumsuz bir durum söz konusudur. Sı- eylemi bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında aynı anlam bağlamında yaşayan eylemlerdendir. Örneğin Niğde ve çevresinde daha çok yumurta kırmak anlamında kullanılan sımak, bazı yörelerde de sığdırmak kimi yerlerde ise bir bitki çeşidi olarak tarif edilmektedir. Hatta bugün Türk lehçelerinde de aynı eylemi aynı anlam çerçevesinde görmek mümkündür. Kazak Türkçesinde “sındıruv” yapısıyla karşımıza çıkan eylem; Tatar Türkçesinde “sındıru”, Özbek Türkçesinde “sındırmak” ve Uygur Türkçesinde de “sundurmak” biçimindedir (<http://tdk.gov.tr> e.t. 22.04.2019).

Eylemin özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde “bozmak” ve “aşağı görmek” anlamlarına büründüğü görülür. Süheyl ü Nevbahar ve Gülistan Tercümesi gibi dönemin önemli eserleri içerisinde bu eylemin “bozmak” anlamında kullanılmış olduğu da görülmektedir (Paçacıoğlu, 2016: 546).

Divan şairleri tarafından sıkça kullanılan “tevbeyi sımak” yine tövbe bozmak anlamına gelmekte ve tevbe sözcüğü de Arapçadaki özgün biçimi ile şiire taşınmaktadır. Yani Arapça “tevbe” özgün biçimine sahip olan sözcük Türkiye Türkçesinde tövbe olarak karşımıza çıkar. Yani sözcük Türkçeye geçtiğinde küçük bir yapısal değişikliğe uğramıştır. (tevbe>tövbe). Türkçenin önemli pek çok sözcüğünü, eylemini ya da yapısını şiirlerine taşıyan Divan şairlerinin sı- eylemini hiçbir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi kullanmaları da dikkate değerdir. Türkçeyi her daim eserlerine yansıtmayı seven şairlerin Arapça bir sözcüğü değiştirmeden kullanmaları kayda değerdir.

Sıyayın tevbeyi çirkin yüzüm üzre içeyin
Sâkî-i meclisümüz tek güzel oğlan olsun Hayretî, g. 367/2

“Tevbeyi bozup çirkin yüzümle içeyim; yeter ki meclisimizin sakisi güzel oğlan olsun.”

Kişi **tevbe sımak** sâgar sımakdan müşkil olmaya
Ko seyr ile sülûki kalma sûfî câm seyrinden Nev’î, g. 326/4

“Sofi! Seyr ile sülûku bırak, kadeh seyrinden kendini alıkoyma; kişinin tövbelerini bozması kadeh kırmasından zor değildir.”

Sındurup tevbemni rüsvâ boldum il içre mana
Dutkalı bir dil-ber-i zîbâ kadeh-peymâ-kadeh Cemîlî, g. 102/7

“Güzel bir dilber bana kadeh üstüne kadeh tutalı tövbemi bozup el içinde rezil oldum.”

“Sı-” eylemi yemin ant anlamına gelen Arapça ‘ahd isim soylu sözcüğüyle birlikte kullanılarak yemin, ant bozmak anlamına gelen birleşik fiil grubu oluşturur;

Sâkîyâ def’-i melâl itmege peymâne getür
Çün **sıdı** dil-berümüz ‘**ahd ile peymân** bu gice Avnî, g. 67/4

“Ey saki! Mademki güzelimiz bu gece söz ve yeminini bozdu, keder gidermek için kadeh getir.”

Sonuna geldiği kelimelere “kıran” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapan “-şiken” sıfatıyla da tövbe bozmak, yemin bozmak anlamlarına gelen “tevbe-şiken”, peymân-şiken” tabirleri beyitlerde sıkça kullanılır;

Bâğ-ı vaslında şarâb-ı la’lini nûş itdürüp
Mevsim-i gülde bana **tevbe-şiken** Ferhâddur Rumelili Zaîfî, g. 91/4

“Gül mevsiminde kavuşma bağında kırmızı dudaklarının şarabını içirerek bana tövbemi bozduran Ferhat’tır.”

Sıdı peymâne-i kalbüm çün o **peymân-şiken**
Dideden hûn-ı cigere akmaga yüz tutsa n’ola Mostarlı Hasan Ziyâ’î, g. 6/2

“Gözlerden ciğer kanı akmağa başlarsa buna şaşılmamalı; çünkü o yemin bozan kalbimin kadehini kırdı.”

SONUÇ

Bir milletin en önemli değeri kültürdür. Kültürü uzun yıllara yaymak ve nesillere aktarmak farklı araçlarla sağlanmaktadır. Kültürü oluşturan öğelerden biri de duygu ve düşüncelerin aktarıldığı bazı türlerdir. Bu türler; şiir, şarkı, öykü, deneme, destan, mektup v.b pek çok edebî türdür. Bu ve buna benzer edebî türlere hizmet eden unsurlar aslında kültürün taşıyıcısı konumdadırlar.

Duygu ve düşünceleri edebî türlere yerleştirmenin tek aracı da sözcüklerdir. Sözcükler dilin vazgeçilmez simgeleridir. Ve bu simgeler öyle güçlüdür ki içerisinde çok önemli belgeleri, yapıları belki de bir milletin tarihini saklar. Bu sözcüklerin unutulmaması ve tekrar tekrar yaşatılması için özel çalışmalara ve emek kokan işlere ihtiyaç vardır. Bu sebeple bir dilin geçmişinde savrulup giden ya da bir söz ustasının dilinde yoğrulan bu sözcükleri

geleceğe aktarmak bilim insanlarının görevleri arasındadır.

Türk dili uzun bir geçmişe sahiptir. Bu geçmiş uzun yüzyıllara yayıldığından dilin yapısı evrilip değişmiş hatta bazen dilin gerçek dokusundan uzaklaşan yapılar ortaya çıkmıştır. Unutulan ya da unutulduğu zannedilen bu yapılar bazen bir şairin mısralarında, bir tarihçinin yazdıklarında bazen de herhangi bir yöre halkının ağzında yaşar. Bunları ortaya çıkarıp incelemek de bilim insanlarına düşer. Bu sebepten dildeki unutulan yapıları gün yüzüne çıkararak onların estetiğini kavramak ve açıklamak çok önemlidir. Çalışmada da klasik Türk şairlerinin beyitleri arasında mütevazı bir şekilde duran deyim ve kavramlardan bazıları ses, yapı, anlam bakımından incelenmiştir. Daha çok 16. yüzyıl klasik Türk şairlerinin divanlarında tespit edilen bu yapılar beyit örnekleri üzerinden ayrıca açıklanmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş sözcük, eylem ya da deyimlerin klasik Türk şairlerinin hünerli ellerinde nasıl kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Âhî Dîvânı, Haz: Kaçalın, M. S. (2018). *Âhî dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (e-kitap) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (e.t. 24.11.2016)
- Aktaş, E. (2013). Türklerde ve macarlarda ant içme ve kan kardeşliği, *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, “Kültürümüzde Yemin”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Sayı: 2.
- Amrî Divanı, Haz: Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Avnî Dîvânı, Haz: Doğan, M. N. (2015). *Fatih divanı ve şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu ve Başkanlığı.
- Azmî-zâde Hâletî Dîvânı, Haz: Kaya, B. A. (2003). *The divân of Azmî-zâde Hâletî*. Cambridge: Harvard University.
- Behîştî Dîvânı, Haz: Aydemir, Y (2007). *Behîştî dîvânı*. Ankara: MEB Yay.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski uygur sözlüğü*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Cemîlî Divanı, Haz: Demircioğlu-Gençtürk, T. (2002). *Cemilî divanı inceleme-metin-sözlük*. Marmara Üniversitesi. Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çeltik, H. (2007). Rumeli şairlerinde rumeli coğrafyası, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.
- Demirci, Ü. Ö. (2013). *keçi* kelimesi. E. G. Naskali-E. Demir (Ed.) *Geyik Kitabı* içinde (273-280). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2006). *Eski türkçede fiiller*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). Türklerde kan kardeşliği ve antla ilgili unsurlar. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 89, 100-109.
- Ergin, M. (1998), *Türk dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, A. Von (1988). *Esk Türkçenin Grameri*. M. Akalın (çev.), Ankara: TDK Yayınları.
- Gece, M. (1995). Türkçede sıfatı derecelendirme yolları. Ankara: Türk Dili, TDK Yayınları.

- Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, Haz: Aksoyak, İ. H. (2006). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları (Divan-II-III). The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, Sources of Oriental Languages and Literatures.
- Gök, S. (2017). İlahî, Usûlî ve Hayâlî irtibatıyla Hayretî dîvânı'nda Yûnus etkisi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(2), 104-119.
- Gökalp, H. (2009). İntihar kültürü ve Ferhad'ın intiharı'nın divan şiiri aşk anlayışına etkileri, *Turkish Studies*, 4(2), 493-517.
- Gündüz, E. (2016). Klasik türk şiirinde bir nazım türü: keşfî-nâme” (kaynakların değerlendirmesi ve bibliyografya). *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 15-37.
- Hayâlî Bey Divanı, Haz: Tarlan, A. N. (1945). *Hayalî Bey divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hayretî Divanı, Haz: Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri A. (1981). *Hayretî dîvan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İçel, H. (2004). Necatî Beg divanı'ndaki deyimler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15(15), 175-230.
- Kaya, B. A. (1999). Azmî-zâde Hâletî dîvânı'nda atasözleri ve deyimler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.118, 149-168.
- Kaya, H. (2011). Emrî divanı'nda deyimler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 55-130.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye türkçesi grameri şekil bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Kütahyalı Rahîmî Dîvânı, Haz: Mermer, A. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- Mecmûatü'n-Nezâir, Haz: Canpolat, M (1987). *Mecmû'atü'n-nezâ'ir: metin-dizin-ıtkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mesîhî Dîvânı, Haz: Mengi, M. (2014). *Mesîhî dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mevlidü'n-Nebî, Haz: Küçük, R. (2016). Fetih öncesinde yazılmış bir mevlid: Ayasofya Müezzini Kemâl'in Mevlidü'n-Nebî'si. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Haziran 2016. Cilt: 40. Sayı: 1. Sivas.
- Mezâkî Dîvânı, Haz: Mermer, A. (1994). *Mezâkî: hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkidli metni*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı, Haz: Gürgendereli M. (2002). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nev'î Divanı, Haz: Tulum, M.-Tanyeri M. A. (1977). *Nev'î Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özeren, M. (2015). Kırgız türkçesiyle Türkiye türkçesi ağızlarındaki söz varlığı benzerliği üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, 138-168.
- Özşahin, M. (2017). Türkçe ve komşu dillerde ortak bir mecazlaşma örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/2, 2017 s. 708-718.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında türkçenin sözcük dağarcığı*, İstanbul: Kesit yay.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, c. II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Rumelili Zaîfî Divanı, Haz: Akarsu, K. (2010). *Rumelili Za'îfî divanı*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Sefercioğlu, M N. (2010). Helâkî dîvânı'nda türkçe deyimler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4, 155-202.
- Sehî Bey Dîvânı, Haz: Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Sırkaşeva, L.T&Kuçığışeva, N.A (2000). *Teleüt ağzı sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Şahin, K. Ş. (2017). 18. yüzyıl şairlerinden Nedret ve divançesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 10, S. 52, 230-261.
- Şem’î Divanı, Haz: Karavelioğlu, M. A. (2014). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şeyhî Divanı, Haz: Biltekin, H. (2003). *Şeyhî divanı: inceleme-metin-dizin*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Tietze, A. (2010). XVI. asır türk şiirinde gemici dili (Âgehi kasidesi ve tahmisleri), Türkiyat Mecmuası, 9, 108-138.
- Timurtaş, F. K. (1976). *Küçük eski anadolu türkçesi grameri*, Türkiyat Mecmuası, 18, 331-368.
- Toparlı, R.- Vural, H.- Karaatlı R. (2003). *Kıpçak türkçesi sözlüğü*, Ankara: TDK Yay..
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2012). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, İ. (2011). Baş, kafa, ser kelimelerinin eş anlamlılığı ve baş kelimesine divanü lügati’t-türk merkezli bir yaklaşım, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.17, 2011, s. 186-203.
- Üsküplü İshak Çelebi Divanı, Haz: Keklik, M. (2014), *Üsküplü İshak Çelebi divan [metin-çeviri-açıklamalar-dizin]*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bişkek.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vusûlî, Haz: Taş, H. (2016). *Vusûlî dîvân inceleme metin çeviri açıklamalar dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yakut, S., <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads.../yakut-sevinç-garib-nâme’de-deyimler.pdf> (E.T. 23.04.2019).
- Yılmaz, O. (2013). Gelenekten deyişe’’: klasik Türk ve Fars edebiyatlarının ortak ifade biçimlerinden “başa toprak saçmak”. *Türük Dergisi - Vol.2 - ss. 336-350*
- Yılmaz, O. (2014). Toprak başa, baş toprağa tarihi bir türk kargışının klasik türk şiiri’ne yansımaları. *Milli Folklor*, 26(101), 171-181.
- Zâfî Divanı, Haz: Çavuşoğlu, M. (1987). *Zâfî divanı gazeller kısmı* III Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- file:///C:/Users/xavi/Downloads/767215-karacay_malkar_-_turkce_sozluk.pdf s.82-83. (E.T. 13.05.2018)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=verilst&ayn1=bas&kelime1=ayland%C4%B1rmak (E.T. 13.05.2018)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.5cc2e70ca3b655.35215566 (E.T. 22.04.2019).

Edebî Dil Unsurları Açısından Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

In Terms of Literary Language Elements Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara

Emine Temel¹

Bu makale, 1-2 Kasım 2018 tarihlerinde Yeditepe Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenen II. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

¹Ars. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.T. 0000-0002-5575-8615

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emine Temel,
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-mail: emine.temel@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 15.01.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 20.06.2019

Kabul/Accepted: 22.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atf/Citation:

Temel, E. (2019). Edebî dil unsurları açısından Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi. *TUDED* 59(1), 159-191.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0001>

ÖZET

Türk dili tarihinde Eski Türkçe dönemi, MS VI. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasında kapsamaktadır. Eski Türkçenin Köktürkçeden (VI.-IX. yy.) sonra gelen ikinci evresini Eski Uygur Türkçesi dönemi (IX.-XI. yy.) oluşturmaktadır. Eski Uygur Türkçesinin sözcüğü, Köktürkçeden farklı olarak, benimsenen pek çok değişik inanç sistemi (Maniheizm, Buddhist, Hristiyan ve Müslüman çevre) ve yerleşik yaşam tarzının da etkisiyle çeşitlilik göstermektedir.

Bu makalede Eski Uygur Türkçesi dönemi Buddhist çevre metinlerinden olan ve *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* adı ile tanınan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (çatık, jataka), edebî dil unsurları açısından ele alınacaktır. Eski Uygur Türkçesinde kaleme alınan, X. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen ve her bir sayfası bazen 7 bazen de 8 satırdan oluşan toplam 80 sayfalık bu el yazması metni edebî kılın ölçütlerin başında içerdiği tekrar grupları (*tañ adınçırı, ulıy kiçig, adruq adruq, satır yulıy,...*), kavram öbekleri (*el törü, el adaq, busan- rıla-,...*), benzetmeler (*ârdini tâg, tütâr-ça, antay, ança,...*), metaforlar (*âmgâk âmgân-, lenxua, kün tâjri,...*), metonimiler (*qolıyıcı, yer tâjri, içgârü, qapay,...*), deyimler (*yazuqqa tüş-, köjlin bert-, yol ayu ber-,...*), morfolojik tekrarlar (*belçâ boıyuzça, turıyalı aşlayalı, buşuş*lıy qadıu-lıy,...*) ile sözdizimi hususiyetleri (*hitap ifadeleri, soru cümleleri,...*) gelmektedir.

Bu makalede, Paris Bibliothèque Nationale'de Pelliot Chinois 3509 ile British Museum'da Or: 8212 (118) numaralı el yazmalarının ortak incelemesinden oluşan Hamilton neşrinin, Türk Dil Kurumu tarafından 2011 yılında 2. baskısının yapıldığı ve Vedat Köken'e ait *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı çeviri metni esas alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*, edebî dil ölçütleri, ifade gücü, sözcüğü

ABSTRACT

The Old Turkish period in the history of Turkish language covers the VIth and XIth century AD. The Old Uighur Turkish constitutes the second part of the Old Turkish after Kokturkish. The vocabulary of the Old Uighur Turkish varies with the influence of different belief systems (Manichaeism, Buddhism, Christianity and Islam) which they adopted unlike Kokturkish.

In this article, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (çatık, jataka) or *The Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara* which belongs to the Buddhist Environment of the Old Uighur Turkish Texts will be examined with regard to literary language elements. Criteria of the literary language of this manuscript which has been written in Old Uighur Turkish, forecasted to belong to the Xth century, each page consists of 7 lines whereas the others 8 lines, a total 80 pages are: Repeat groups (*tañ adınçırı, ulıy kiçig, adruq adruq, satır yulıy,...*), concept phrases (*el törü, el adaq, busan- rıla-,...*), emulations (*ârdini tâg, tütâr-ça, antay, ança,...*), metaphors (*âmgâk âmgân-, lenxua, kün tâjri,...*), metonymias (*qolıyıcı, yer tâjri, içgârü, qapay,...*), idioms (*yazuqqa tüş-, köjlin bert-, yol ayu ber-,...*), morphological repetitions (*belçâ boıyuzça, turıyalı aşlayalı, buşuş*lıy qadıu-lıy,...*) and syntax properties (*address forms, question sentences,...*). The study will be grounded on the second edition of Turkish Language Association and Vedat Köken's translation (2011) of James Russell Hamilton's publication. Vedat Köken's study have consisted examination of *Pelliot Chinois 3509* in Bibliothèque Nationale and Or: 8212 (118) in British Museum.

Keywords: The Old Uighur Turkish, *Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara*, criteria of literary language, expression power, vocabulary

EXTENDED ABSTRACT

Having shown up at the stage of history since the VIth century Uyghur Turks gained their independence by putting an end to Kokturk rule in 744 A.D and established the Uyghur State (744-840 AD). Kutluk Bilge Kul Khagan is the first ruler of the Uyghur State whose capital city was Ordu-Balık. The Otuken (Steppe) Uyghur State was forced to disintegrate in 840 A.D with the siege of Ordu-Balık (Karabalgasun) by the Kirgizs and resulted in migrations to various places. One group of the Uyghurs who were forced to migrate arrived in northwestern China, established the Kansu Uyghur State and another group headed to the west and founded the Turfan Uyghur State where today's Eastern Turkistan is located.

Several prosaic and poetic literary works that are produced in Old Uyghur Turkish between the IXth and XIth centuries of the history of Turkish language were written mainly about four religions. Those works belonging to the circle of Manicheism, Buddhism, Christianity and Islam are classified under literary genres such as: *koşuk*, *sudur*, *çatık*, *vinaya*, *abidarma*. In this article, we will – in the context of literary language components - deal with one of Buddhist peritexts, namely the *Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara* in which the story of Buddha was embellished by extra-ordinary, fabulous events and is written in the form of *çatık*.

This manuscript is covered by the registration number *Pelliot Chinois 3509* in Paris Bibliotheque Nationale. One sheet text that is considered to be the missing final part of the manuscript is registered in the British Museum by the code *Or. 8212 (118)*. Being written in Old Uyghur Turkish, this text consists of 40 sheets some pages containing 7 lines and others containing 8 lines. Supposedly written in the 10th century, the manuscript has more than ten versions in four languages such as: Chinese, Sanskrit, Tibetan and Turkish. The first academic work on the manuscript was done by Clement Huart in 1914. Having considered the work as deficient and erroneous, Paul Pelliot re-published the worked in the same year. This study is grounded on the second edition of Turkish Language Association Vedat Köken's translation (2011) of James Russell Hamilton's publication *The Story of Good and Evil Prince* that came forward by the examination of the manuscript numbered *Or. 8212 (118)* in the British Museum and *Pelliot Chinois 3509* in the Bibliothèque Nationale of Paris.

In this article, *the Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara* is examined as a literary work in the context of language components and basic criteria that render it a literary text are classified in eight subtitles as repetition groups, conceptual phrases, similes, metaphors, metonymia, idioms, morphologic repetitions and syntactical idiosyncracies. The idiosyncracies in the language of the manuscript is the essential part that makes it a very peculiar, sui generis text as opposed to others. Such texts are constituted by various forms of symbols, motifs, images and metaphors that are quite different from ordinary languages and by substituting the original meaning of ordinary words with new contexts or connotations, bridging new aesthetic and literary interconnections in a manner of lexiphanicism. *The*

Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara is thus studied in the context of syntactical idiosyncrasies that emerged in Old Uyghur Turkish syntax, 43 repetition groups brought about by various semantic connections (near-synonym, antonym, exact repetition, hendiadyoin) (*tañ adınçır, uluy kiçig, adruq adruq, satır yuluy, ...*) in consecutive form, 19 conceptual phrases which came together in different semantic domains (*el törü, el adaq, busan- ıryla-, ...*), 12 similes produced by the inflectional suffix *täg* and derivational suffix *-çA* (*ärdini täg, tütär-çä, antay, anca-, ...*), 17 metaphors constituted either by resembling or imitative elements (*ämgäk ämgän-, lenxua, kün täñri, ...*), 40 metonymic phrases in which certain creatures are addressed indirectly by intermediary connotations of the others (*qolyuçı, yer täñri, içgärü, qapay, ...*), 14 idioms built up by resemblances (*yazuqqa tüş-, köñlin bert-, yol ayu ber-, ...*), morphological repetitions consisting in the repetitions of derivational or inflectional suffixes (*belçä boyuzça, turçalı aşlayalı, buşuş*luq qadıu-luy, ...*).

The literacy with regards to Manicheism and Buddhism was considered as good merit in God's sight in the period of the Otuken Uyghur State. However, it was quite difficult for ordinary people to understand those religious texts that were written in Sanskrit, Tibetan, Toharian, Sogdian and Chinese. Those religious systems were re-introduced and publicized within the Uyghur realm by the translations at the time of Uyghur Turks. Old Uyghur Turkish was enriched in terms of vocabulary on the one hand, and new figures of speech were presented to the language by virtue of the translation activities. In this article, we will try to explain the aforementioned literary language elements based on *the Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara*

GİRİŞ

Tarih sahnesinde VI. yüzyıl itibari ile ortaya çıkan ve T'ie'lê boylar birliğinin başında bulunan Uygur Türkleri, M. 744 yılında Basmillara karşı zafer kazanarak Ötüken Yış ve Orhun ırmağı kenarlarında bulunan (bugünkü Moğolistan'da) Köktürk hâkimiyetine tamamen son vermiş ve Uygur Devleti'ni (M. 744-840) kurmuşlardır. Merkezi, Orhun ırmağı kıyısında ve daha sonra Karabalgasun'un kurulduğu Ordu-Balık olup kurucusu Kutluğ Bilge Kül Kağan unvanı ile kağan ilan edilen Ku-li p'ei-lo'dur.

Uygur Türklerinin tarihini 3 evrede incelemek mümkündür:

1. Erken Dönem (VI. yy. - M. 744)
2. Ötüken (Bozkır) Uygur Devleti Dönemi (M. 744-840)
3. Doğu Türkistan (Turfan, Kao-Ch'ang 'Koço') (M. 840-1250) ve Kansu (Kan-Chou, Sarı Uygur) (M. 848-1036) Uygur Devleti (Tezcan, 1984, s. 148-155).

Kırgızların M. 840 yılında Uygur Türklerinin başkentini ele geçirmelerinin ardından Ötüken Uygur Devletinin hâkimiyeti son bulur ve Uygur Türkleri birkaç kola ayrılarak farklı bölgelere dağılmaya başlar. 13 boydan oluşan bir grup Çin'e gider fakat Çin tarafından istenmeyip yok edilir. 15 boydan oluşan ayrı bir grup ise Sinkyang'a (bugünkü Doğu Türkistan) yerleşir ve burada Koço (Kao-Ch'ang, Turfan) Uygur Devletini kurar. Sinkyang'a gelen Uygurların diğer bir kısmı ise bir süre sonra Çin'in kuzeybatısındaki Kansu şehrine gider ve onlar da burada Kansu (Kan-Chou, Sarı Uygur) Uygur Devleti'ni kurar (Tezcan, 1984, s. 153-154; Taşağıl, 2002, s. 380-382; Çandarlıoğlu, 2012, s. 242).

Ötüken Uygur Devleti (M. 744-840) dönemi ile konar-göçer yaşam, yerini zamanla yerleşik yaşama bırakmaya başlar. M. 840'tan sonra çeşitli bölgelerde kurulan Kansu ve Koço Uygur devletleri zamanında ise farklı inanç sistemlerinin de benimsenmiş olmasının etkisiyle tamamen yerleşik yaşama geçilir. Uygurların hem farklı inanç çevresine dâhil olmaları hem de bu inanç sistemlerinin kabul gördüğü yeni bir sosyal çevreye girmeleri ile birlikte, ortaya koydukları manzum ve mensur eserlerin söz varlığında ve gramatikal öğelerinde değişiklikler meydana gelmeye başlar.

Eski Türkçenin (VI.-XI. yy.) Köktürkçeden (VI.-IX. yy.) sonraki ikinci evresini oluşturan Eski Uygur Türkçesi (IX.-XI. yy.) döneminde kaleme alınmış olan eserleri, ait oldukları inanç çevrelerine göre dört başlık altında toplamak mümkündür:

1. Maniheizt çevreye ait eserler
2. Budist çevreye ait eserler
3. Hristiyan çevreye ait eserler
4. Müslüman çevreye ait eserler (Ercilasun, 2005, s. 230).

Bu makalede Eski Uygur Türkçesi dönemi Budist çevre metinlerinden olan ve sudur türünde kaleme alınmış eserlerin içinde yer alan *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* çatığı

(jataka, hikâye) edebî dil unsurları açısından ele alınacaktır. Toplam 8 alt başlıkta tasnif edilecek olan bu edebî dil unsurları belirlenirken, Paris Bibliothèque Nationale'de *Pelliot Chinois 3509* ile British Museum'da *Or. 8212* numaralı el yazmalarının ortak incelemesinden oluşan Hamilton neşrinin Vedat Köken tarafından 2011 yılında 2. baskısının yapıldığı *İyi ve Kötü Prensi Öyküsü* adlı çeviri metni esas alınmıştır (Hamilton, 2011).

Aslı Çince olan ve X. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bu elyazması metin, Paris Bibliothèque Nationale'de *Pelliot Chinois 3509* kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir (Hamilton, 2011, VII). Toplam 80 sayfadan oluşan bu eser, İyi Düşünceli Prensin ülkesindeki (Benares) yokluk ve acı çeken canlılara yardım etmek için koca bir okyanusun sonunda yer alan *çintāmani* adlı mücevheri almak üzere çıktığı zorlu bir gemi yolculuğunu ve bu yolculuktan dönerken kardeşi Kötü Düşünceli Prens tarafından gözleri oyularak mücevherinin çalınmasını fakat sonunda gerçeğin ortaya çıkıp Buda mertebesine erişmesini konu edinir.

Uygur Türklerinin Tarım bölgesine ve Kansu'ya gidip burada yerleşik yaşama geçmeleri ile birlikte iktisadî, sosyal ve kültürel hayatlarında birtakım değişiklikler meydana gelir. Temel geçim kaynakları olan hayvancılığın yanında tarım, ticaret ve sanat işleri ile meşgul olmaya başlarlar. Yerleşik yaşam kültürünün kazandırdığı ve tarım, ticaret, sanat gibi kavram alanlarına ait pek çok sözcüğün bir kısmı farklı dillerden ödünçleme yoluyla alınırken bir kısmı Eski Uygur Türkçesinin morfolojik ve leksik kurallarının imkân verdiği ölçülerde türetilen yeni sözcüklerle ve kurulan sözcük öbekleri ile karşılaşılır.

Hem sözvarlığında peyda olan bu tür yeni sözcükler hem de kendi üslup özelliğinin çeşitli dilbilgisi hadiseleri aracılığıyla (morfolojik, leksik, semantik vb.) sağladığı gramatikal katkılar birlikte incelendiğinde *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*'nin edebî bir metin olarak tavsif edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmada *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*'nin edebî dil unsurları tekrar grupları, kavram öbekleri, benzetmeler, metaforlar, metonimler, deyimler, morfolojik tekrarlar ve sözdizimi hususiyetleri olmak üzere 8 alt başlıkta incelenecektir.¹

1. Tekrar Grupları

Cümle içerisinde isim, sıfat, zarf, ünlem ve fiil gibi farklı türlerde görev alabilen, cümle veya sözcük öbeklerindeki anlamı pekiştirmek, güçlendirmek, çoğaltmak, mübalağa etmek ve anlaşılır hâle getirip belirgin kılmak amacıyla araya hiçbir sözcük veya sözcük öbeği almaksızın arka arkaya sıralanan yakın, zıt veya aynı sözcüklerin meydana getirdiği sözcük öbeklerine tekrar grubu adı verilir. Bu sözcük öbekleri çeşitli araştırmacılar tarafından farklı terimler altında ifade edilmiştir:

1 *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*'nden alıntılanan cümleler ve verilen örnek sözcük öbekleri, metindeki kullanış öncelikleri dikkate alınmak suretiyle sıralanmıştır.

- **İkileme:** Hatiboğlu, 1971, s. 37-38; Gencan, 1979, s. 191; Atabey-Özel-Kutluk, 1983, s. 58, 93-94; Tuna, 1986, s. 163-228; Topaloğlu, 1989, s. 87; Demircan, 1990, s. 61-92; Zülfikar, 1995, s. 161-165; Yüce, 1998, s. 419; Vardar, 2002, s. 119-120; Özkan, 2004, s. 2289-2317; Aksan, 2006, s. 60; Korkmaz, 2007, s. 123-126, Banguoğlu, 2007, s. 512-513.
- **Tekrar grubu:** Tuna, 1949, s. 429-447; Tuna, 1950, s. 35-82; Ediskun, 1963, s. 154-155; Ergin, 2007, s. 377-378; Korkmaz, 2007, s. 211-212, Özkan, 2011, s. 1572-1594, Karahan, 2013, s. 60-62.
- **Hendiadyoin:** Foy, 1899, s. 105-136; Özkan, 2011, s. 1572-1594; Nagy, 2004, s. 1126-11130; Abik, 2011, s. 15.
- **İkizleme:** Deny, 1941, s. 638; Emre, 1946, s. 58; Gencan, 1979, s. 49; Ağakay, 1953, s. 189; Bilgegil, 2009, s. 161.
- **İkizlenme:** Bilgegil, 2009, s. 161; Yıldız, 2012, s. 141-155.
- **İkiz kelime:** Eren, 1949, s. 283.
- **Koşma takımları:** Banguoğlu, 2007, s. 512-513.
- **Kelime koşması:** Ağakay, 1954, s. 98.
- **Yineleme:** Erdem, 2005, s. 191-192; Özkan, 2011, s. 1572-1594.
- **Sıralama:** Grønbech, 1995, s. 100-107.
- **Tekrarlı yapı:** Hirik, 2018, s. 37-65.²

Tekrar gruplarının, aynı hece veya cümlelerin art arda -birden fazla- kullanılması sonucunda oluşan tekrarlı yapılarla karıştırılmamasına dikkat edilmelidir. Bu tür tekrarlı yapılara özellikle manzum metinlerde, belirli bir ahengi ve uyumu sağlamak amacıyla sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Makalenin bu başlığı altında ise farklı anlam alanlarına karşılık gelen tekrar grupları ele alınacaktır.

Maniheizm ve Budizm inanç sisteminde, yazılan metinlerin çoğu kutsal kabul edilip bu metinleri okuma ve okutma sevap sayılmaktadır. Bu inanç dairesinde yazılan eserlerin orijinal dili Sanskritçe, Toharca, Tibetçe, Çince, Soğdça olduğu için halkın bu dilleri anlaması oldukça zordur. Bu yüzden eserler, Eski Uygur Türkçesine tercüme edilerek halk tarafından anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu eserler kutsal kitap statüsünde olup bunlara sadık kalmak esastır. İşte bu yüzden yazıcı olan Budist rahipler kâtiplik işini oldukça ciddiye almakta ve imla hususiyetlerine büyük önem vermektedirler. Yapılan bu tercüme vasıtasıyla Eski Uygur Türkçesinin sözvarlığında önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu sözvarlığını oluşturan en önemli dil öğelerinden birini de tekrar grupları oluşturmaktadır. Tercümesi yapılan eserlerdeki sözcüklerin tam karşılığının verilemediği durumlarda art arda bazı kavramların kullanılarak anlamı daha anlaşılır ve açık hâle getirme ve pekiştirme çalışmalarının neticesinde pek çok tekrar grubu yapısı meydana gelmiştir.

Doğan Aksan, her dilde görülen ve adları her ne kadar eş anlamlı olarak ifade edilse de anlam itibarıyla birbirinin aynısını yansıtmayan sözcükler arasında, kimi zaman büyük kimi zaman da küçük anlam farklılıklarının olduğunu söylemektedir. Aksan, hiçbir dilde

2 İkileme teriminin adlandırılması sorunu için bkz. Temel, 2014, s. 111-131.

birbiriyle aynı anlama gelen birden fazla müstakil sözcüğün bulunmadığını, aynı anlama gelebilecek sözcüklerin de aslında ayrı köklerden gelip birtakım semantik değişimlere uğramaları sonucunda anlamca birbirlerine yaklaşmış olduklarını ifade etmektedir. Yani tam eş anlamlılık durumunun oluşabilmesi için bu sözcüklerin en az 700 ya da 1200 yıldan beri biçim ve anlam yönünden çok az değişime uğramış olmaları gerekmektedir (Aksan, 1975, s. 531-542; Aksan, 2000, s. 190). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde tespit ettiğimiz yakın anlamlı tekrar gruplarındaki sözcüklerin çoğu gerçek anlamları ile kullanılırken bir kısmı kendi gerçek anlamının dışındaki mecaz anlamlarıyla kullanılmış bir kısmı ise gerçek anlamına yakın yan anlamları ile kullanılarak yan yana yer aldığı diğer sözcüklerle, o tekrar grubunun müstakil olarak vermek istediği anlamı karşılamaya katkıda bulunmuştur. O yüzden *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde tespit ettiğimiz tekrar gruplarından zıt anlamlı, aynı sözcüklerin tekrarından oluşan ve hendiadyoinler dışındaki sözcük öbeklerini eş anlamlı değil, “yakın anlamlı tekrar grubu” altında ele almayı uygun gördük. Hikâyede tespit ettiğimiz yakın anlamlı tekrar gruplarını oluşturan sözcüklerin her biri, karşılık geldiği anlam alanları itibariyle benzer veya yakın olup bütünüyle aynı kavrama işaret etmemektedir.

Hikâyede 29 yakın, 8 hendiadyoin, 2 zıt ve 3 tane de aynı sözcüklerin arka arkaya kullanılması ile kurulmuş toplam 42 farklı tekrar grubu³ tespit edilmiştir. Bu tekrar gruplarını oluşturan sözcüklerin sadece 6 tanesi çekimli fiil kuruluşunda yer almakta, diğer tekrar grupları ise basit ve türemiş sözcüklerden meydana gelmektedir.⁴

1.1. Çekimli Fiil Kuruluşunda Yer Alan Yakın Anlamlı Tekrar Grupları: *ıyla- sıqta-* “ağlamak, sızlamak” (PKP XXX/08-XXXI/01), *al- sök-* “almak, sökmek, koparmak” (PKP L/08), *ögür- sefin-* “neşelenmek, sevinmek” (PKP LIII/02), *ögsirä- tal-* “bilincini yitirmek, bayılmak” (PKP LXI/06), *ult- sıqta-* “inlemek, sızlamak” (PKP LXI/04, LXXVII/03).

1.2. İsim Kuruluşunda Yer Alan Tekrar Grupları

1.2.1. Basit Sözcüklerden Oluşan Yakın Anlamlı Tekrar Grupları: *yoq çırıay* “yoksul fakir” (PKP V/05, VI/01, XLVIII/01, LXVII/04), *yençü monçuq* “inci boncuk” (PKP VI/08), *kü at* “ün şöhret” (PKP VII/01), *ayı barım* “mal mülk” (PKP VII/06, 09, IX/02, IX/02, XII/06-07), *asaı tusu* “fayda yarar” (PKP XXI/05-06, XXI/01, XXXIV/07, XXXV/04, XLVIII/02-03, XLIX/07), *qut ülüg* “baht, talih” (PKP XXXIII/05, LXIV/01), *taı adınçrı* “harika olağanüstü” (PKP XXXIV/02, LXXI/05), *tüzü tükäti* “tamamen tam olarak” (PKP XXXV/03-04), *irinç yarlıy* “sefil yoksul” (PKP XLVIII/01-02, LXVI/07, LXXI/01, LXXVII/07), *eş tuş* “eş dost” (PKP LIII/04-05), *yüksäk ediz* “yüce değerli” (PKP LXI/05), *ür keç* “uzun zaman geç” (PKP LXII/01), *töz oıuş* “soy sop köken” (PKP LXVII/01), *al çäbiş* “hile oyun” (PKP LXXV/01).

3 Bu toplam değerinin içine tekrerrür eden tekrar grupları dâhil edilmemiştir. Hikâyede, tekrerrür eden kullanımlar dikkate alınırca toplam 62 tekrar grubu tespit edilmiş oluyor.

4 Bu başlık altında sunulan tekrar grupları, aldıkları isim ve fiil çekim ekleri gösterilmeden ve hikâyedeki kullanım önceliklerine dikkat edilerek sıralanmıştır.

1.2.2. Basit Sözcüklerden Oluşan Aynen Tekrar Grupları: *kântü kântü* “kendi kendilerine” (PKP II/06), *adruq adruq* “ayrı ayrı, farklı farklı” (PKP II/07), *öñi öñi* “ayrı ayrı, başka başka” (PKP XIII/01).

1.2.3. Basit Sözcüklerden Oluşan Zıt Anamlı Tekrar Grupları: *ädgü yaßlaq* “iyi kötü” (PKP XXX/02, LXIII/03), *uluq kiçig* “büyük küçük” (PKP LXVII/07-08).

1.2.4. (Sadece Biri veya Her İki) Türemiş Sözcüklerden Oluşan Yakın Anamlı Tekrar Grupları: *sansız tümän* “sayısız on binlerce” (PKP I/05), *qutsuz qoßı* “kutsuz bahtsız şanssız” (PKP LIV/01), *adasız tudasız* “tehlikesiz engelsiz” (PKP XXXIII/06), *torçı tuzaqçı* “avcı” (PKP I/08), *yerçi sußçı* “kılavuz rehber” (PKP XXXII/04, 06), *yolçı yerçi* “kılavuz rehber” (PKP XL/08); *buşuşluq qadyuluq* “kaygılı endişeli” (PKP III/08), *atlıq yüzlüg* “ünlü şöhretli ileri gelen” (PKP XII/04, XX/03), *ülüglüg qutluq* “talihli kısmetli kutlu” (PKP XXI/04); *tatılyq soyançıq* “iyi hoş” (PKP XLVI/04).

1.3. Hendiadyoin Grupları

Bir önceki b alt başlığında sıralanan, yakın ve zıt anlamlı ile aynı sözcüklerin tekrarıyla kurulan tekrar gruplarının dışında, hikâyede yakın veya zıt anlamlı en az iki sözcüğün bir araya gelerek tek bir kavramı karşıladığı sözcük öbekleri de yer almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu sözcük öbekleri hendiadyoin başlığı altında değerlendirilmiştir. Evá Kincses Nagy, hendiadyoini eş veya zıt anlamlı en az iki veya üç sözcüğün tek bir anlama karşılık gelerek oluşturduğu birleşik deyimler olarak yorumlarken (Nagy, 2004, s. 1125-1134) Saadet Çağatay aynı, yakın ve zıt anlamlı iki sözcüğün tek bir sözcük gibi anlam ifade etmesi şeklinde açıklamaktadır. Çağatay eş anlamlı sözcüklerden kurulu hendiadyoinleri sinonim, zıt anlamlı sözcüklerden kurulu hendiadyoinleri de antonime başlıkları altında incelemektedir. Çağatay, Evá Kincses Nagy'den farklı olarak, aynı kavram alanına sahip en az iki sözcüğün de (*kuş kuzgun* “kuş cinsleri”, *aş içkü* “yemek içmek”, *yek içkek* “periler cinler” vb.) hendiadyoin oluşturabileceğini söylemektedir (Çağatay, 1978, s. 29-66).

Bu hikâyede hendiadyoin olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz 8 ayrı tekrar grubu yer almaktadır.

1.3.1. Farklı Anamlardaki Sözcüklerden Oluşan Hendiadyoinler:

Hikâyede aynı kavram alanına sahip fakat her biri farklı anlamlara karşılık gelen iki sözcüğün birbiri ardınca kullanılması ile meydana gelen 3 farklı hendiadyoin grubu tespit edilmiştir:

“Anne (mother)” anlamındaki *ög* (Clauson, 1972, s. 99) ile “baba (father)” anlamındaki *qay* (Clauson, 1972, s. 630) sözcükleri art arda kullanıldıklarında “ebeveyn” kavramına karşılık gelen *ög qay* (PKP XI/03, 05, 08, XX/02, 05, XXVIII/08, LVI/06-07), “kara parçası, toprak (ground, earth ‘as opposed to sky’)” anlamındaki *yer* (Clauson, 1972, s. 954) ile “gökyüzü (physical sky, heaven)” anlamındaki *täñri* (Clauson, 1972, s. 523) sözcükleri

birbirlerinin tam zıttı anlamlara sahip olmalarına rağmen art arda kullanıldıklarında “yeryüzü” kavramına karşılık gelen *yer tūgri* (PKP V/08)⁵, “kara parçası, toprak” anlamındaki *yer* ile “su” anlamındaki *suß* sözcükleri art arda kullanıldıklarında “yeryüzü (territory)” (Clauson, 1972, s. 783) kavramına karşılık gelen *yer suß* (PKP XLIV/01, LIX/01) hendiadyoin gruplarını oluşturmaktadırlar.

1.3.2 Yakın Anlamlardaki Sözcüklerden Oluşan Hendiadyoinler:

Hikâyede birbiri ardınca kullanılan ve aynı kavram alanlarına sahip fakat ne eş ne de zıt anlamlara karşılık gelen bazı sözcükler yer almaktadır. Bu sözcüklerin beraber kullanıldıkları zaman birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları ve kendi müstakil anlamlarının dışındaki ama yine aynı kavram alanındaki tek bir sözcüğe işaret ettikleri dikkati çekmektedir. Bu makalede söz konusu sözcük öbekleri de hendiadyoin grupları altında ele alınmıştır:

Ayrı ayrı “satış” anlamındaki *satıy* ve *yuluıy* (Clauson, 1972, s. 799, 925) sözcükleri “ticaret (commerce)” kavramına karşılık gelen *satıy yuluıy* (PKP XIII/07-XIV/01), “hizmet, tapma” anlamlarındaki *tapay* (Clauson, 1972, s. 437) ile “sadakat, boyun eğme, itaat” anlamlarındaki *uduıy* (Clauson, 1972, s. 47) sözcükleri “hizmet” kavramına karşılık gelen *tapay uduıy* (PKP L/04-05), sayı adı olarak “bin” ve “on bin” anlamlarındaki *min* ve *tümän* (PKP XIII/05) sözcükleri “sayısı belli olmayan fakat adet olarak fazla olanı işaret eden, sayısız” kavramına karşılık gelen *min tümän*, “istirham” anlamındaki *ötüg* (Clauson, 1972, s. 51) ile “tafsilatlı söz, mesaj içerikli bir anlatı” anlamlarındaki *sav* (Clauson, 1972, s. 782) sözcükleri “rica” kavramına karşılık gelen *ötüg sav* (XV/07), orijinal anlamı “deniz” olan ve daha sonra “daha geniş bir su kütlesi” anlamında kullanılan *taluy* (Clauson, 1972, s. 502) ile “nehir” anlamındaki *ögüz* (Clauson, 1972, s. 119) sözcükleri “okyanus” kavramına karşılık gelen *taluy ögüz* (PKP XIV/04, XV/03, 05, XXXII/02, XXXI/03, LII/04) ve son olarak “salim, sağlam” anlamlarındaki *esän* (Clauson, 1972, s. 248) ile “mükemmel, kusursuz” anlamlarındaki *tükäl* (Clauson, 1972, s. 481) sözcükleri “sağ salim” kavramına karşılık gelen *esen түkäl* (PKP XXII/06, XXIV/03, XXV/06, XL/05, LII/07) hendiadyoin gruplarını oluşturmaktadır.

1.4. Tekrar Grubu Dışında Kalan Öbekler

Çoğu çalışmada tekrar grubu olarak tanımlanan fakat bizim tekrar grubu olarak değerlendirmeyi uygun görmediğimiz ve bu hikâyede de tespit ettiğimiz bir sözcük öbeği bulunmaktadır: *uluş bodun* (PKP III/06, LXII/02, LXXI/02).

Hikâyede geçen *uluş bodun* yapısı, sözcük öbeği olarak “ülke(nin) halkı, milleti” anlamına karşılık gelmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak “millet” anlamına karşılık gelen *uluş* sözcüğü 10. yüzyılda Eski Uygur Türkçesinde “ülke” anlamında kullanılmakta (Clauson, 1972, s. 152) ve bu hikâyede kuruluş itibarıyla “ülkenin milleti, halkı” anlamı ile isim tamlaması özelliği göstermektedir:

5 Hamilton neşrinde “yer gök” olarak anlamlandırılmıştır.

ulus bodun alqu...qoıbradı... (PKP LXXI/02-03) “(Bu) lke halkının tamamı (oraya) koıtu.”

Hikâyede tekrar grubu Şeklinde birlikte kullanılan, yakın anlamlara karıılık gelen fakat aralarına veya arkalarına, bazı kelimelerin eklenmesiyle tekrar grubu olma vasfını yitiren birtakım sözcükler de yer almaktadır. Bu tür sözcükler sadece bir diğer sözcüğün işaret ettiği anlama destek olması maksadıyla kullanılmış olup tekrar grubu kuruluşuna sahip değillerdir: *ozalım qurtulmaq* (yol-qa tginlim) “kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim, ulaşalım” (PKP LII/01-02), *vılaştı* (tr) *sıqtaştı-lar* “ağlaştılar, sonra hıçkırarak feryat ettiler” (PKP LIII/01), (alqu) *yoqadı* (alqu) *lti-lr* “hepsi yok oldu, hepsi öldü” (PKP LIV/02-03), *elitgy men* (sizni bodunqa) *tgrgy* “götüreceğim, sizi halkınıza ulaştıracagım” (PKP LX/02-03).

2. Kavram bekleri

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikyesi’nde yer alan yakın ve zıt anlamlı tekrar grupları ile hendiadyoin öbekleri dışında tekrar grubu gibi art arda sıralanarak bir arada kullanılan fakat aralarında ne yakın veya zıt ne de hendiadyoin öbekleri gibi benzer kavram alanlarına sahip olup birleştiklerinde müstakil bir kavrama karıılık gelen bir anlam ilişkisi bulunan bazı sözcük öbekleri tespit edilmiştir. Bu sözcükler birbirleriyle ilişkili bir anlama sahiplerdir fakat aynı kavram (anlam) alanının farklı iki müstakil unsurunu temsil etmektedirler. Birbirlerinden tamamen bağımsız olmayan, karıılık geldikleri anlamlar itibariyle aynı kavram haritasının birer yesi olan, ayrı ayrı farklı anlamlara sahip olan fakat hendiadyoin gruplarındaki gibi bir arada kullanıldıkları zaman tek bir kavrama karıılık gelmeyen bu sözcüklerin oluşturduğu gruplar “kavram öbeği” adı altında değerlendirilmiştir. Çoğu araştırmada eş veya yakın anlamlı tekrar grubu olarak ele alınan bu tür sözcük öbeklerinin tekrar grubu olarak incelenebilmesi için aralarında tanımlanabilen, mutlak bir anlam ilişkisinin (yakın, zıt) olması gerekmektedir. Bu tür sözcük öbekleri ise aynı anlam dairesinin içinde olmalarına rağmen ayrı ayrı müstakil anlamlara sahiplerdir.

Bu hikyede, ad türünde 17, çekimli fiil ve fiilimsi türünde ise 3 olmak üzere toplam 20 farklı kavram öbeği tespit edilmiştir:⁶

2.1. Ad Türünde Karıımıza ıkan Kavram bekleri

2.1.1. Kavram Alanı “Hayvanlar lemi” Olan Sözcük bekleri: *quş quzyun* (PKP I/03, LXXV/03), *qoy lazyın* “koyun, domuz” (PKP III/01), *yunt ud* “at, sığır” (PKP III/01), *qoy yııqı* “koyun, at” (PKP XIII/06), *l yılan* “ejderha, yılan” (PKP XXXIX/06):

Kavram alanı “hayvanlar” olan ve her biri farklı bir hayvan türüne karıılık gelen bu kavram öbekleri arasında *quş quzyun* kullanımını dikkati çekmektedir. Burada uçucu hayvanların

6 *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikyesi*’nden alıntılanan cümlelerin aktarımında Vedat Köken’in çevirisini yaptığı Hamilton’un (2011, s. 11-58) alışmasından istifade edilmiş fakat nihai aktarım tarafımızca yapılmıştır. Ayrıca bu başlık altında yer verilen kavram öbekleri, kullanım sıklıkları dikkate alınmak suretiyle sıralanmıştır.

tamamının adı olan “kuş” ile bu kuş türü içinde yer alan ve kargagiller ailesine mensup olan “kuzgun”, bir arada kullanılarak kavram öbeğini oluşturmuşlardır:

... *quş quzğun* qonsa ııııı-ay tartıı-ı* men ... (PKP LXXX/03-05) “*Kuşlar* kondukları zaman, ben ipi çekeceğim.”

2.1.2. Kavram Alanı “Niteleme Sıfatı” Olan Sözcük Öbekleri: *bilgä nom* är (PKP XIV/02), *tañ adınçıy* tataıılıy aş içkü/ärdini (PKP XXXIV/01, LXXI/05), *körkle tañ* kızlar (PKP XLII/08-XLIII/01), *uluy küçlüg qutlıy* bodısaıat-lar (PKP XLV/02), *adruq bğgräk* är (PKP LXVI/05):

Hikâyede erkek (*är*), kız (*qız*), yiyecek ve içecek (*aş içkü*), mücevher (*ärdini*) ile Bodhisattva’yı (*Bodısaıat*) çeşitli yönlerden nitelemek amacıyla art arda kullanılan bu sözcük öbeklerini oluşturan her bir kavram, kendi anlam dünyasında farklı ifadelerle karşılık gelmektedir. Bu sözcüklerin ayrı ayrı ortak tarafı kendisinden sonra gelen isimleri aynı yönlerden niteleme vasfına sahip olmalarıdır; *bilge ve yasa bilir* bir adam, farklı ve olağanüstü lezzetli yiyecek ve içecek/mücevher, *güzel ve olağanüstü, harika* kızlar, *büyük, güçlü ve kutlu* Bodhisattvalar, *farklı ve asil* bir adam. Görüldüğü üzere kavram öbeğinde yer alan sözcükler ne birbirleri yerine kullanılabilecek eş veya yakın ne de birbirlerinin tam tersi kavramlara karşılık gelecek zıt bir anlam ilişkisine sahiptirler. Sadece aynı kavram alanına hitap eden bu sözcüklerin her biri farklı müstakil anlamları ile nitelik bildirme özelliği taşımaktadır.

2.1.3. Kavram Alanı Devlet Olan Sözcük Öbekleri: *ınanç buyruq* (PKP VIII/07), *el törü* (PKP IX/01, 03):

“Güvenmek” anlamındaki *ına-* fiil kökünden, üzerine aldığı *-nç* fiilden isim yapım eki ile “güvenilir, sağlam (*reliance, trust, reliable, trustworthy*)” (Clauson, 1972, s. 187) anlamlarına karşılık gelen *ınanç* sözcüğü meydana gelmiştir. Hikâyede bu sözcük “vekil” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Vekil statüsüne sahip bir insanın sözüne ve kendisine güvenilir olunması gerekmektedir. O yüzden bu hikâyede *ınanç* sözcüğünün “kendisine güvenilir, vekil” anlamına karşılık gelecek şekilde kullanıldığına tanık oluyoruz. *Buyur-* (*commanded to the something*) fiil kökünden gelen *buyruq* (Clauson, 1972, s. 387) sözcüğü ise bu hikâyede, “kendisine emredilen” anlamında ve vekilden daha alt kademede yer alan “memur”a karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Hiyerarşik olarak birbirinden farklı makamlara işaret eden *ınanç* ve *buyruq* sözcükleri art arda kullanılarak kavram öbeğini oluşturmuşlardır. Bu sözcüklerin ikisi de ayrı ayrı farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Aralarında tanımlanabilir belirli bir yakın veya zıt bir anlam ilişkisi bulunmayan bu sözcükler, sadece karşılık geldikleri anlamlar çerçevesinde ortak kavram alanlarına sahiptirler ve bu kavram dünyasının birer temsilcisi niteliğindedirler. Hikâyede de imza atma yetkisine sahip olan ve memurdan daha üst kademede yer alan *ınanç* önce, *buyruq* da ondan sonra getirilerek *ınanç buyruq* şeklinde kullanılmış olan bu sözcük grubu, kavram öbekleri altında değerlendirilmiştir:

ol ödün *manç*-ları *buyruq*-ları eşidip qanqa inçä tep ötünti-lär (PKP VIII/07-08-IX/01) “O zaman *vekilleri memurları* işitip hana şöylece deyip arz ettiler.”

Çoğunlukla birlikte kullanılan ve daha önce de VIII. yüzyılda Orhun Âbideleri’nde sıklıkla yer almış olan bir diğer kavram öbeği “devlet, yasa (düzen)” anlamındaki *il törü*’dür (Clauson, 1972, s. 121, 531). Devletin bekası ancak yasa ile mümkün olmaktadır. Bu kavram öbeğinin sıklıkla karşımıza çıkıyor olması, devlet mekanizmasının kurumsallaştığını ve yasadışı devletin düşünülemediğini göstermektedir. Bu kavram öbeğinin 10. yüzyıl Eski Uygur Türkçesi metninde tekrar karşımıza çıkıyor olması, Türklerde yasayla birlikte var olan devlet geleneğinin VIII. yüzyıldan beri aynı şekilde devam ettiğini ortaya koymaktadır. “Yasa” anlamındaki “törü” sözcüğü bugün son sesi ünlü düzleşmesine uğramış olarak “töre” şeklinde ve anlam değişimini geçirerek “gelenek, görenek” için kullanılmaktadır:

Täqrim *elig törüg* ayı barım tutar ayı barım alqınsar *el törü* näçük tutar biz täqrim (PKP IX/01-03) “Efendim memleketi düzeni hazine (ayakta) tutar hazine yok olursa (bitirse, tükenirse) memleketi düzeni nasıl (ayakta) tutarız efendim?”

2.1.4. Kavram Alanı “Yiyecek-İçecek” Olan Sözcük Öbekleri: *aş suβ* “yiyecek, su” (PKP XXVIII/03, LXXV/07), *aş içkü* “yiyecek, içecek” (PKP LXXI/06):

beş yüz äran-niñ *aş suβı* kölüki taqı ne kargäkini alqu tüketi berip uzatıp öntürdi (PKP XXVIII/02-06) “Beş yüz kişinin *yiyeceği, suyu* ve yük hayvanını ve daha ne gerekiyorsa hepsini eksiksiz olarak verip (onları) yolcu etti, uğurladı.”

küniñä tañ adınçıy tatabılyr *aş içkü* kälürüp tapınur-lar erti. (PKP LXXI/06-08) “Her gün olağanüstü farklı lezzetli *yiyecek* (ve) *içecek* getirip (ona) saygı gösteriyorlardı.”

2.1.5. Kavram Alanı “Cümle Başı Edatı” Olan Sözcük Öbeği: *taqı yemä* (PKP II/05, 08):

Hikâyede yer alan ve tekrar grubu olarak incelemediğimiz sözcük öbeklerinden ikincisi *taqı yemä*’dir. Türk dilinin tarihî dönemlerinde “ve, ayrıca, da/de” anlamlarına karşılık gelen *taqı* (Clauson, 1972, s. 466) ile *yemä* (Clauson, 1972, s. 934) sözcüklerinin ikisi de cümle başı edatı fonksiyonunda kullanılmaktadır. Bu hikâyede, iki farklı yerde kullanılan *taqı* sözcüğünün “ve” anlamı ile sıralama, *yemä* sözcüğünün ise “ayrıca” anlamı ile “kuvvetlendirme” fonksiyonu ile yer aldığını görüyoruz. Edat fonksiyonundaki bu iki sözcük, ayrı ayrı müstakil anlamlara ve görevlere karşılık gelmekte olup birbirleri yerine kullanılamazlar. Biri cümleden çıkarıldığında diğeri onun yaptığı işi, görevi yerine getiremez. Aynı kavram alanının temsilcileri olan bu iki sözcük, işaret ettikleri anlamlar (ne zıt ne de yakın) ve yüklendikleri görevler itibarıyla farklılık gösterdiği için tekrar grubu altında değil *kavram öbeği* şeklinde değerlendirilmiştir:

... *taqı yemä* adruq uzlar kântü kântü uz işin işläyür... adruq adruq ämgäk ämgä ämgänür *taqı yemä* kördi ämäri tınlıy-lar... (PKP II/05-08) “*Ve ayrıca* diğer zanaatçılar kendi

kendilerine, kendi işlerini yapıyorlar. Onlar, ayrı ayrı her türlü sıkıntıyı çekmektedirler. *Ve ayrıca* gördü (ki) pek çok kişi...”

2.1.6. Kavram Alanı “Aile” Olan Sözcük Öbeği: *oğul* kız “oğlan kız” (PKP XI/06):

qayu kişi ög qağ köğlin bert-sär ol tınlıy tamuluğ bolur *oğul qızqa* sanmaz men amtı... (PKP XI/05-07) “Hangi kişi anne babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz.”

2.1.7 Kavram Alanı “Vücutun Uzuvarları” Olan Sözcük Öbeği: *el adaq* “el ayak” (PKP LXIII/06):

elgin adaqın bā[r]klöp* qınlıqta urdı-lar. (PKP LXIII/05-06) “(Kötü düşünceli prensin) *elini ayağını* bağlayıp zindana attılar.

2.1.8. Kavram Alanı “Giyecek” Olan Sözcük Öbekleri: *ton ütük* “elbise, ayakkabı” (PKP LXXVI/01):

tonu ütükü qopı tükäti qıltı. (PKP LXXVI/01-02) “*Elbise, ayakkabı* (ne gerekiyorsa) eksiksiz olarak temin etti.”

Çekimli Fiil ve Fiilimsi Türünde Karşımıza Çıkan Kavram Öbekleri

Hikâyede tespit ettiğimiz ve her biri farklı anlamlara karşılık gelen ve fiil kökünden türemiş olan sözcüklerin meydana getirdiği kavram öbekleri şunlardır:

Kavram alanı “insana ait olumsuz duygu ve davranış” olan sözcük öbekleri: *alqın-ufat* “bitse/tükense, ufalısa” (PKP VII/09), *busan-ıyla* “üzüldü/kederlendi, ağladı” (PKP LIV/04, LXII/04), *ög-sirä-tal* “bilincini yitirdi, bayıldı” (PKP LXI/06):

Ötrü tegin artırju *busantı ıyladı* (PKP LIV/03-04) “Sonra Prens çok *kederlendi, ağladı.*”

Ayı barım *alqın-sar ufatsar* yazuqqa tüşä täğınmägäy ertimiz täñrim (PKP VII/09-VIII/01-02) “Mal mülk *bitse ufalısa* hataya düşmeyiz efendim”

yüksäk* ediz orunluqtın qodı öz kämışti *ög-sirädi talı* ölüğ täğ qamılı tüşti. (PKP LXI/05-07) “Yüksek ve değerli tahtından kendini aşağı attı; *bilincini yitirdi, bayıldı*, ölü gibi boylu boyunca yere düştü.”

3. Benzetmeler

İki farklı canlı veya cansız varlık ve nesnelere arasında çeşitli yönlerden kurulan benzetme ilgisine “benzetme sanatı” (teşbih) adı verilir. Anlatımı güçlendiren bu anlatım sanatı, “kendisine benzetilen”, “benzeyen”, “benzetme edatı” ve “benzetme yönü” olmak üzere 4 farklı öğeden oluşmaktadır. Benzetme sanatının yapılabilmesi için bu dört öğenin de aynı anda kullanılması gerekmemekte olup benzeyen veya kendisine benzetilen unsurdan en çok biri ile bir benzetme edatı veya ekinin kullanılması yeterli olmaktadır.

Orhun Âbideleri'ni incelediğimizde benzetme sanatının daha çok isim hâl eklerinden eşitlik eki (Gabain 1988, s. 65) olan fakat benzetme fonksiyonunda yer alan -çA⁷ eki ve sonrasında *teg*⁸ son çekim edatı ile kurulduğuna tanık oluruz.

Eski Uygur Türkçesi metni olan bu hikâyede toplam 12 örneğini tespit ettiğimiz benzetme ilgisinin 8 cümlede *täg* çekim edatı ve 4 cümlede -çA isimden isim yapım eki ile kurulduğunu görürüz.

Söz konusu cümlelerde benzetme ilgisini kuran bu benzetme unsurlarından sadece iki tanesi sıfat (PKP XXVI/02-03) geri kalanı ise zarf fonksiyonunda kullanılmaktadır:

Hikâyede en dikkat çeken benzetme, *ayadaqı yençü monçuq täg* ifadesidir. İyi Düşünceli Prens babasına kendisini sevip sevmediğini sorması üzerine babası han, oğluna duyduğu sevgiyi “Sevgili yavrum ben seni *avucumun içindeki iki inci tanesi gibi* ... severim.” şeklinde anlatmıştır. Çin kültüründe, bir çocuğa duyulan sevgi, avuç içinde yer alan inci boncuk kadar değerli bir madenle eş değer tutularak ve bu madenin sahip olduğu kıymetle benzerlik kurularak dile getirilmiştir (Azılı, Tulum, 2015, s. 64).

amraq ögüküm seni inçä seßär men *ayadaqı yençü monçuq täg* közdäki köñülçä berdi. (PKP VI/06-08/VII01) “Sevgili yavrucuğum seni o kadar severim ki *avuç içindeki iki inci boncuk gibi* gözdeki ...gönlünce verdi.”

Hikâyede tespit edilen diğer benzetme örnekleri şunlardır:

täñrim nä muñ taq* boltı kim antay *täñri täg ärdini täg* ögükünjüzni ölüm yerinä idur siz (PKP XXVI/01-04) “Haşmetlim, nasıl bir dert, tasa oldu da böyle *gökyüzü gibi, mücevher gibi* sevgili yavrunuzu ölüm yerine gönderiyorsunuz?”

ol ödün ol beş yüz qoltıuçılar bu saßay eşidip uldı-lar sıqtadı-lar qaltı *buzayusın entürmiş *iñäk täg* ulıy inçä täp ötünti-lär (PKP LXXVII/01-06) “O zaman, o beş yüz dilenci, bu sözü iştirip uludular, sızlandılar, *buzasını arayan inek gibi* böğürüp şöyle arz ettiler.”

...ög-sirädi taltı *ölüg täg* qamılı tüştı (PKP LXI/06/07) “...bilincini yitirdi, bayıldı, *ölü gibi* boylu boyunca yere düştü.”

açu tını iraqın* ançulayu közünür...qaltı* lenxua sayu tütün *tütür-çä* ol ersär ol ersär. (PKP XXXVIII/04-07) “Onların zehirli nefesi uzaktan, sanki her bir lotus çiçeği *duman çıkartıyormuş* gibi görünür.”

7 Orhun Âbideleri'nde -ça eki ile kurulan 11 farklı (tekrarsız) benzetme ilgisi tespit edilmiştir: [Kanı]ij *ögüzçe* yügürti. Süjüüküg *tağça* yatdı. (BK D/20) “Kanın *nehir gibi* aktı. Kemiğin *dağ gibi* yattı.” (Ergin, 2011, s. 40-41).

8 Orhun Âbideleri'nde *teg* son çekim edatı ile kurulan 6 farklı (tekrarsız) benzetme ilgisi tespit edilmiştir: Tejri küç birtük üçün kaıjım kağan süsi *böri teg* ermiş, yağısı *köny teg* ermiş (KT D/12) “Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri *kurt gibi* imiş, düşmanı *koyun gibi* imiş.” (Ergin, 2011, s. 12-13).

ogru kâlip ekki közümin tâglârü sançtı tep ırladı ... sıqtadı *balıqça* aynayı.. (PKP LVIII/05-07)
 “‘Hırsızlar gelip, iki gözümü oyup kör ettiler’ diye ağladı, *balık gibi* debelenerek hıçkırdı.”

Hikâyede *täg* (XXVI/02, LXXVIII/04, A/14) çekim edatı ve *-ça* (A/02) ekinin kendisinden önce gelen ve “o” zamirinin eskicil biçimi olan “a” zamirine eklenmek suretiyle müstakil bir sözcük şeklinde karşımıza çıkan toplam 4 örnek kullanımı da bulunmaktadır:

nâçük *antay* çulbu saß ayzıñızta önâr (PKP A/14) “Nasıl *onun gibi* hakaret edici bir söz ağzınızdan çıkar?”

ärkä yaztım yañıltım ersâr közüñüz *ança* añ (än) bolzun (PKP A/02) “...Eğer [bir?] adama karşı hata etmiş, yanılmışsam, gözleriniz (her zaman) *bunun gibi* güçsüz olsun.”⁹

4. Metaforlar (Deyim Aktarmaları)

Eski Yunancada “öte, sonra” anlamlarındaki *meta* (μετά) ile “taşımak, nakletmek” anlamlarındaki *pherein* sözcüklerinin birleşiminden oluşan *metapherein* ~*metaphora* (μετάφορα) kavramı, sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi bir başka şeyle veya o şey aracılığıyla anlatmak, anlamak” şeklinde tanımlanabilir (Sinanoğlu, 1953, s. 177; Tuncay, 1994, s. 465; Tuncay, 2000, s. 501). Türk edebiyatında bu anlatım sanatı; *teşbih* (Bayrav, 1969, s. 173), *istiare* (Bilgegil, 1989, s. 154; Dilçin, 1997, s. 127), *eğretileme* (Gencan, 1979, s. 543; Tarlan, 1947, s. 65-68; Ağakay, 1949, s. III), *deyim aktarması* (Aksan, 2000, s. 183-185; Üçok, 2004, s. 93) gibi terimlerle karşılanmaktadır.

George Lakoff ve Mark Johanson, metaforu “kavramsal metafor teorisi” adı altında ve bir sözcüğün başka bir sözcük aracılığıyla anlaşılması değil sözcüğün yansıttığı kavram alanının başka bir kavram alanıyla algılanma biçimi olarak izah etmektedir (1980, s. 4-5).

Doğan Aksan, deyim aktarması olarak aktardığı metaforları, sözcüğün karşılık geldiği yani *gösterilen*’i olan kavramla bir başka kavram arasında çeşitli yönlerden kurulan benzetme ilişkisi ile o sözcüğü o kavrama aktarma eğilimi sonucunda oluşan bir dil olayı olarak açıklamaktadır (2000, s. 183).

Eski zamandan beri metafor ile benzetme arasındaki ilişki, gösterdikleri yakınlık ve farklılıklar çerçevesinde tartışılmalı ve bu konuyla ilgili değişik fikirler ortaya konulmuştur. Kimi araştırmacı bu iki terimi birbiri yerine kullanırken kimi araştırmacı metaforları, “kısaltılmış benzetme” altında benzetmenin bir çeşidi, kimi araştırmacı da “benzetmenin gelişmiş şekli” olarak incelemiştir (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 43). Bu makalede metafor ile benzetme terimlerinin, aynı fonksiyonlara sahip olsalar da bu görevi yerine getirme esnasında birbirlerinden farklı yolları tercih etmeleri bakımından iki ayrı sanat türü başlığında incelenmesi uygun görülmüştür. Öte yandan iki anlatım yönteminin de temel mantığı, söz konusu bağlamlarda benzetme ilişkisi inşa etmektir.

9 *ança* zamirinin *inçä* şekliyle geçtiği diğer cümlelerde ise benzetme fonksiyonu ile kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Metafor, bir kavramla ilgili bir özelliği, durumu veya olayı başka bir kavram üzerinden söyleme şeklidir ve bu düşünce biçiminin temel aracıdır. Metafor, insanın dünyayı algılamasına, sahip olduğu sosyal ve kültürel yaşantılarına bağlı olarak çeşitlilik gösteren sanatlı bir anlatım türüdür. Metafor, benzetmeden farklı olarak herhangi bir edata veya eke ihtiyaç duymadan sadece gerçek anlamının dışındaki mecaz veya yan anlamlarla kullanılan ve kendisine benzetilen veya benzeyen unsurlardan en az birine karşılık gelen sözcüklerle yapılan edebî bir anlatım çeşididir. Benzetmede sözcükler arasında bir benzerlik ilgisi kurulurken metaforda kavram (içerik) alanları arasında bir benzerlik ilgisi kurulmaktadır. Benzetmede sözcükler arasında kurulan benzerlik ilgisi hem şekil hem de içerik olarak çözümlenebilir konumda iken metaforda somutlaştırılarak anlatılan kavramların karşılık geldiği duygu veya düşünce hemen fark edilmeyebilir. Zihin dünyasında karşılık bulan bu metaforik kodlar, düşünce alanında uygun bir kavramla eşleşemezse herhangi bir dil verisine ulaşamaz.

Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren takip edebildiğimiz bu metaforlu anlatım sanatını, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de görebiliyoruz. Yunusoğlu, Eski Türk edebiyatında hangi remizlerin hangi mefhumlarla kullanılacağını bilip belli söz şablonlarının yer aldığını, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ise kullanılan metaforların hepsinin özgün olduğunu ve belli bir kalıptan çıkma yapılar olmadığını ifade etmektedir (2016, s. 66-67). Dolayısıyla Eski Uygur metinlerinde içinde bulunan kültür çevresinin de etkisi ile birbirinden farklı mefhumların yer aldığını görürüz.

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nde metafor olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz toplam 17 farklı sözcük yer almaktadır. Hikâyedeki kullanım sıralarına göre incelenen metaforlar şunlardır:

▪ Hikâyede kullanılan en dikkat çekici metaforlardan biri “adruq adruq **ümgäk ümgänür**. (PKP II/07)” cümlesinde geçen “emek ve eziyet çekmek” anlamındaki **ümgäk ümgän-** sözcük öbeğidir. Budizm öğretisinin en eski esaslarından biri *Dört Asli Gerçek Teorisi (tört kirtü nom, tört köni nom)*'dir. Bu teoriye göre hayat bir ıstıraptan ibarettir ve her canlı varlık kaçınılmaz bir şekilde acı çekmeye mahkûmdur. İstırap çekmek apayrı bir seviyededir. (Barutçu Özönder, 1996, s. 373-374). Eğer bu dünyada eziyet çekerseniz öbür dünyada rahat edersiniz anlayışı vardır. Nirvana'ya ulaşmak isterseniz türlü fedakârlıklar yapmak zorundasınızdır. Bu cümlede de **ümgäk ümgän-** ile Budist felsefesinin özünü teşkil eden ve Budizm öğretisinde bilinmesi ve ona göre hareket edilmesi gereken “dört hakikat” kastedilmektedir. 1. İstırap (*emgek*), 2. İstırapın husûle gelmesi (*emgek toğmak, emgenmek, emgeklig ermek*), 3. İstırapın kalkması (*emgek öçmek, emgek kitermek, emgeksiz ermek*), 4. İstıraptan kurtulma yolu (*emgektin ozğu kurtulğu yol*). Dünyadaki ıstıraptan kurtulmak için de Burkan talimatında bazı yollar gösterilmiştir: 1. İman etmek, 2. Bazı ahlâki kurallara uymak (canlıları öldürmemek, yalan söylememek, iftira atmamak vs.), 3. İstiğrak (dünyanın hakiki olmayan ve aldatıcı tezahürlerinden uzak olmak), 4. Hikmet, marifet, idrak (tasavvurların hikmet yolu ile ayırt edilmesi) (Arat, 1942, s. 58). Dört asil gerçeği bilmek, duymak ve

buna göre hareket etmek, insanı kurtuluşa götüren yolda çeşitli mertebelere ulaştırır (Barutçu Özönder, 1996, s. 375).

▪ Hikâyedeki bir diğer dikkat çekici metafor kullanımı “...yunt ud çoqar qoy layzın ulatı* tınlıy-larıy ölürür tãrisin soy(=r?)ar **qan ögüz akıtar** (PKP III/03-04)” cümlesinde geçen *qan ögüz akıt-* ifadesidir. İyi düşünceli prens, ülkedeki insanların çoğunun geçimlerini sağlamak için at ve öküz kestiklerini, koyun, domuz ve diğer canlıları öldürüp onların derisini yüzdüklerini söylemektedir. Öldürülen ve derisi yüzülen bu hayvanlardan akan kanlar ırmaklar gibi coşkulu, gürül gürül ve dolu dolu akmaktadır. Halk da bu etleri ve akan kanı satarak geçimini sağlamaktadır. İşte kanın akışı, ırmağın, büyük akarsuyun coşkulu, kesintisiz, aralıksız akışına benzetilerek metafor yapılmıştır.

▪ tâñrim **aylıq quruy bor(=l?)qalur** (PKP VII/08-09): Bu cümlede hazinenin kurumakta olduğu söylenirken, gerçek anlamda bir kurumadan, suyun çekilip ıslaklığın kaybolmasından değil hazinenin içindeki değerli madenlerin, mal ve mülklerin bitmek, tükenmek üzere olduğu anlatılarak metafor yapılmıştır.

▪ qan qazıansar oylı üçün temãz mü **köñülüg berzün** (PKP VIII/04-05): Bu cümlede yer alan *köñülüg ber-* ifadesi gerçek anlamı ile “gönül versin” şeklinde kullanılmamaktadır. Burada babanın oğlunun tüm arzularını yerine getirmek için kazanacağından bahsedilmektedir. Dolayısıyla *köñülüg ber-* ifadesi “arzuları yerine getirmek, istediklerini yapmak, gönlünü hoş etmek” anlamları ile kullanılan hem metaforik bir yapıya sahiptir hem de deyim niteliği taşımaktadır.

▪ Tãñrim elig törüg **ayı barım tutar** (PKP IX/01-02): Bu cümlede *ayı barım tut-* ifadesindeki “ayakta tut-” olarak aktarılan *tut-* fiili, hikâyede “hazinenin devletin ve milletin varlığını idame ettirmesi” anlamı ile metaforlu kullanılmıştır.

▪ qan bodun **qutluy tiliñü qorqup** inçã yarlıyqadı erinç (PKP XI/01-02): Bu cümlede “kutlu, dualı dilinden korkmak” anlamındaki *qutluy tiliñü qorq-* ifadesi, “halkın diline düşeceğinden korkmak, halkın dedikodu yapmasından korkmak” anlamlarında kullanılan hem metaforlu bir yapıdır hem de deyim niteliği taşımaktadır.

▪ taşar qazıanmaq nãñ toluy ögüzkä kirip* **köñül-tãki küsüşin qantur-yalı** saqınsar (PKP XIV/03-06): Bu cümlede “gönüldeki arzuları doyumak” anlamındaki *köñül-tãki küsüşin qantur-* ifadesinde yer alan *qantur-* fiili esas itibarıyla “gönüldeki istek ve hevesleri yerine getirmek, bu arzuları gerçekleştirmek” anlamı ile metaforlu olarak kullanılmıştır.

▪ **suş egrişãlür-ãyür soquşur** (PKP XVIII/01-02): Bu cümlede “suyun fırl fırl dönmesi ve birbirine çarpması” anlamındaki *suş egrişãlür- soquş-* ifadesinde canlı varlıklara ait eylemlerin cansız bir varlığa atfedilerek kişileştirme (teşhis) aracılığıyla metafor yapıldığını görüyoruz.

▪ ...tay-qa tãgsãr siz kök **lenxua bar** körgãy (PKP XXXVIII/01-02): Bu cümlede yer alan

ve “lotus çiçeği (Skr. Padme); nilüfer çiçeği” anlamındaki *lenxua*, Budizm kültürüne ait ve bu kültürde yetişen bir çiçek çeşididir. *Lenxua*’nın bu hikâyede ve aslında genel itibariyle iki metaforlu anlamı söz konusudur: 1. *Lenxua* çiçeği, adını yetiştirdiği ülkenin dilinden almış olup o coğrafya ile özdeşleşmiş bir kültürel modeldir. 2. *Lenxua* çiçeği, karanlık ve çamur dolu göl dibinden su yüzüne doğru açan en güzel çiçeklerden biridir. (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 97-99). Hikâyede de İyi Düşünceli Prens, *çintāmani* adlı mücevhere ulaşmak için koca bir okyanusu aşar ve altın bir dağa ulaşır. O dağda bir sürü lotus çiçeği, o çiçeklerin yanında da zehirli yılanlar vardır. İyi Düşünceli Prens, bu lotus çiçeklerini aşınca Ejderhalar Hanı’nın mücevherli şehrine ve sarayına ulaşabilecektir. Ülkesine ve halkına mutluluk getirecek, ülkesini güneşli ve aydınlık günlere kavuşturacak olan her ne kadar mücevher gibi görünse de aslında o mücevhere ulaşılmasına vesile olan ve gerçek güzelliği, saadeti ve huzuru getiren lotus çiçeğinin kendisidir. İçinde bulunduğu bataklıktan ışığa doğru yükselerek açan lotus çiçeği, Budizm çevresine ait kültürel bir metafordur.

▪ qaçan *burxan qutin* bulsar siz meni titmāñ qutγarıñ (PKP LI/05-07): Bu cümlede Budizmin kurucusu olan Buddha¹⁰ (Tü. Burkan ~ Skr. Buddha), mutluluk veren bir varlık olarak kavramsallaştırılmıştır. Buddha’nın kutuna mazhar olan her kişi, hedefe ulaşmış ve aydınlanmıştır.

▪ siziñä qutuñuzta bu suyluy ät’özdä ozalım *qurtulmaq yol-qa* täginälim (PKP LI/08, LIII/01-02): Buddha’nın kutuna erişen kişi, bu kut sayesinde günahkar bedenden kurtuluş kurtuluş yoluna girmiştir. Söz konusu cümlede geçen *yol* ifadesi, hakikati arayan, bu hakikatin peşinde olan ve huzuru bulmak isteyen kişinin tutunduğu bir çıkıştır.

▪ *elgim atuzu* ayzım yırlayu* öz egidäyin (PKP LXX/01-02): Bu cümlede de insana ait bir özellik insanın uzuvlarına atfedilerek kişileştirme (teşhis) aracılığıyla metafor yapılmıştır. Burada “elim çalar ağzım şarkı söyler” derken aslında şarkıyı söyleyen de çalgı aletini çalan da insanın kendisidir.

▪ *Kün täyri* yaruq közünü kälkä (PKP XXV/ant.): Bu cümlede Buddha, etrafına ışık saçan, etrafını aydınlatan ve onlara doğru yolu gösteren biri olarak “güneş” kavramı ile metaforlaştırılmıştır. Nasıl ki güneş, etrafına saçtığı ışıkla karanlığı yok edip, insanlara yaşam enerjisi dağıtıyorsa aynı şekilde Buddha da her zaman öğretileri ile insanlara doğru yolu gösteren, onları gerçek mutluluğa kavuşturan ve aydınlatandır. Buddha bir güneştir (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 111).

▪ birök yazuqum yoq ersär bir *közünjüz yaruqun* kün körünj (PKP A/03-05): Burada “yaru-” fiili ile “köz” birlikte kullanılarak metaforik bir anlatım yapılmıştır. “Eğer bir günahım, hatam yoksa bir gözünüz parlasın ve güneşi görün.” derken “refaha ulaşmak, rahatlamak, huzura kavuşmak” anlatılmak istenmiştir.

10 Asıl adı Siddharta Gotama’dır. Gerçeği bulup aydınlandığına inanıldığı için kendisine “aydınlanan, uyanan” anlamındaki Buddha lakabı verilmiştir. (Tümer, 1992, s. 352.)

5. Metonimiler (Ad Aktarmaları)

Benzerliklerden yararlanılarak bir varlığın diğeri yoluyla anlama ve anlatılması sanatı metafor olarak tanımlanırken, bir varlığın ona ait, onun bir unsuru olan başka bir varlıkla bağlantı kurularak anlatılması sanatına metonimi adı verilmektedir.

Eski Yunancada “değişme” anlamındaki *meta* (*μετά*) (Sinanoğlu, 1953, s. 174) ile “isim” anlamındaki *onoma* (*ὄνομα*) (Sinanoğlu, 1953, s. 201) sözcüklerinden meydana gelen ve “bir varlığa ait herhangi bir durum veya olayın, adı zikredilmeden, aynı kavram alanına ait başka bir varlık aracılığıyla söylenerek ifade edilmesi” ile “ad değişimi” anlamındaki *metonoma* (*μετονομάζω*) sanatı ortaya çıkar.

Metonimi, metaforun aksine somut gerçeklikler üzerinden ilerlemekte ve dolaylı değil “yakınlık” temeli üzerinden doğrudan bağlantılar kurularak inşa edilmektedir. Metaforda bir varlığa ait özellik, gerçek anlamının dışında yer alan başka bir varlık aracılığıyla “benzerlik” ilişkisi kurularak “mecazi” yolla anlatılırken metonimide iki varlık da gerçek anlamları ile kullanılmakta, sadece biri diğerrinin anlamına karşılık gelecek şekilde “yerine geçerek” ad değişimine yol açmaktadır. Yani metonimide bir varlığın diğerrinin yerine geçecek şekildeki kullanımına imkân verilir. Metonimide bir varlığı temsilen onun bir parçası, bir mekânı temsilen onun bir unsuru, bir olayı temsilen olayın geçtiği yerin adı vs. gibi sınırları daraltılarak çizilmiş kısa ve öz bir anlatım söz konusudur. Jacobson ve Halle’nin de ifade ettiği üzere *metonimi* (*metonymy*) hızlı, verimli ve ekonomik bir anlatım tarzıdır (Jacobson, Halle, 1956, s. 91-92).

Türk dili ve edebiyatı kaynaklarında *mecâz-ı mürsel* (Bayrav, 1969, s. 173; Kocakaplan, 1998, s. 132; Tarlan, 2017, s. 182), *ad aktarması* (Aksan, 2000, s. 88; Üçok, 2004, s. 94), *düz değişmece* (Vardar, 2002, s. 85-86) terimleri altında incelenen ve Kaya Bilgegil’in de “mürsel mecazi” olarak adlandırdığı bu anlatım sanatı, Bilgegil’e göre 12 farklı şekilde kurulmaktadır:

Cüz’iyet-külliyet (parça-bütün) ilişkisi, 2. Sebebiyet ilgisi, 3. Hülûl (durum-yer) ilgisi, 4. Umûm-husûs (genel-özel) ilgisi, 5. Masdariyet (çıkış yeri) ilgisi, 6. Mazhariyet (meydana geliş) yeri ilgisi, 7. Lâzimiyyet-melzûmiyyet (gereklilik ve gerekli kılınmışlık) ilgisi, 8. Kevniyyet (eski durum) ilgisi, 9. Evveliyet (alacağı durum) ilgisi, 10. Âliyyet (alet olma) ilgisi, 11. Hazf (eksiltme) ilgisi, 12. İsnâd (dayandırma) ilgisi (Bilgegil, 1989, s. 169-175).

Mendoza ve Francisco ise metonimiye iki şekilde incelemektedir: 1. Bir eylem için bir nesne (*an object for an action*), 2. Özel için genel (*generic for specific metonymy*). (Mendoza, Francisco, 1997, s. 281-295).

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi’nde bir edebî anlatım yolu olan ve en az benzetme ve metafor kadar sıklıkla kullanıldığını tespit ettiğimiz 40 farklı metonimi sanatı bulunmaktadır. Hikâyede tespit edilen metonimiler, Bilgegil’in belirlediği ve ayrıca

tarafımızca sonradan eklenen kuruluş ilgilerine göre tasnif edilecek ve bu kuruluş ilgileri de kullanım sıklıklarına göre sıralanacaktır:

5.1. Hazf (Eksiltme) İlgisi

“Hazf, sözcük anlamı itibarıyla “azaltmak, eksiltmek” manasına gelmektedir (Kantar, 2009, s. 832). Verilmek istenen anlama karşılık gelen sözcük veya sözcüklerin kaldırılıp başka bir sözcüğün içine yerleştirilmesi ve bu ikincil sözcükler vasıtası ile cümledeki maksadın anlatılması suretiyle kurulan metonimik ilgiye “hazf denilmektedir.

- balıq taştın *tarıyçı*-laray körür erti. (PKP I/03-04)
- tarıy tarıyu âmâri* tınlıy-larıy *quşçı** *keyikçi balıqçı aştı tor-çı** *tuzaqçı* bulup ayıy qılınç qılır... (PKP I/07-08, II/01)
- kim yerçi *suştı kemiçi* bar ersär yemä kälzün. (PKP XXII/04-06)
- balıq qapayda olurur erkän qan *udçı*-sı beş yüz ud sürä önti... (PKP LXIV/07, LXV/01-02)

Hikâyede meslek bildiren 10 tane sözcük tespit edilmiş olup bu sözcükler ile aslında o mesleği yapan, o meslekle uğraşan belli bir şahıs kastedilmektedir. Burada Bilgegil’in “maksada tahsis edilmiş sözün kaldırılması” anlamındaki hazf ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yer almaktadır.

- amraq ögüküm yer tärri törümüştä bärü bay yemä bar yoq çırıy yemä bar *qayu-sıña* ämgäktä ozıurgay sen? (PKP V/08-VI/01-03)

Qayusı sözcüğü ile “Hangi fakir insanı bu eziyetten, sıkıntıdan kurtaracaksınız?” cümlesinde “herhangi bir fakir insan”dan bahsedilmektedir. Bu sözcükte, fakir, aciz, düşkün olan insan kavramı, belgisiz zamirin (*qayu*) içinde saklanarak *hazf* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yapılmıştır.

- küniñä* *qolyuçı-lar* üzülmädi (PKP VII/02-03)¹¹

Yukarıdaki cümlede *qolyuçı* sözcüğünde iki farklı metonimi sanatının yer aldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi *qolyuçı* derken “isteyen, yalvaran, dilenen insan”dan bahsedilmektedir. İnsan sözcüğü açık bir şekilde zikredilmemiş *qolyuçı* sözcüğü içine saklanmıştır. Bundan dolayı bu sözcükte *hazf* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yer almaktadır. İkinci metonimi sanatı için bkz. 5.2. maddesi.

5.2. Umûm - Husûs (Genel - Özel) İlgisi

Bir cümlede özellikle bir şahıs, mekân, hayvan, eşya vs.’den bahsediliyor fakat o canlı veya cansız varlıkların ait olduğu türün genel adı zikredilip bu özel ad (husûs) üzerinden

11 *qolyuçı* sözcüğünün “dilenci” manası ile geçtiği diğer satır şudur: X/03.

anlam veriliyorsa ya da canlı ve cansız varlıkların tamamı (umûm) kastedilip bu türe ait müstakil bir varlığın (husûs) adı zikrediliyor ve bu varlık üzerinden cümle anlamı veriliyorsa buradaki metonomik ilgiye *umûm-husûs* adı verilmektedir.

- küniñä* *qolyuçı-lar* üzülmädi. (PKP VII/02-03)

Budizm öğretisine göre dünyada mutluluk yoktur, dünya ıstırap yeridir. Dünyadaki canlı varlıklar sadece ıstırap çekmek için yaşamaktadır (Barutçu Özönder, 1997, s. 374). İstırap ve acı, canlıların yaşamının değişmez bir parçası olmuştur ve değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Yukarıdaki cümlede de insanlar, yaşam tarzı hâline gelen ve adeta vasıfları olarak zikredilen “dilenmek, yalvarmak, istemek” özelliği ile temsil edilmiş, *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiştir. İnsan kavramı, sahip olduğu bir hasleti üzerinden anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla burada *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- ...bu nä *ämğäk-lig yer* ermiş (PKP IV/07-08)

Yukarıdaki cümlede, içinde yaşanan dünya, yeryüzü “çileli yer (*ämğäk-lig yer*)” olarak tasvir edilmiştir. Dünyanın kendisi, bir özelliği ile zikredilerek anlatılmıştır. Dolayısıyla burada *husûs* söylenip *umûm* kastedilmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- ol ödün *manç-ları buyruq-ları* eşidip qanqa inçä tep ötünti-lär. (PKP VIII/07-08-IX/01)

Bütün canlıların taşıdığı özelliklerin arasında güven duygusu gelmektedir. *Inanç*, kendisine inanılan, güvenilen kişilere verilen addır. Bu hikâyede ise kendisine güvenilen kişi ile “vekil” anlamı kastedilmektedir. Kendisine buyrulan, emir verilen kişilere de *buyruq* adı verilmektedir. Bu sözcük de hiyerarşik olarak vekilden daha alt kademede yer alan “memur” anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. İnsana atfedilen bu nitelikler insanın bir özelliği olmuştur. Ve bu özellikler, bütün canlı varlıkları temsilen kullanılmıştır. Bu sözcüklerle de *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- yemä bir *bilgä* nom bilir är inçä tep tedi (PKP XIV/02)

Yukarıdaki cümlede *bilgä* sözcüğü ile “bilgili, kâmil, olgun insan”dan bahsedilmektedir. İnsana ait olan bir özellik, insanların genelini anlatmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu sözcükle de *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- nä üçün *ölüm yer*kä barır siz. (PKP XVI/07-08)

Yukarıdaki cümlede “ölümlü yer” olarak ifade edilen esas kavram “okyanus”tur. Bu hikâyede okyanus, “ölümlü yer” olarak nitelendirilmiş ve onun bir özelliği olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bu sözcük öbeği ile *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ bir ada ol erür **talım balıq** oduy erkân saqlanmadın tuşar alqunı kemi birlä singürür (PKP XVII/01-04)

Yukarıdaki cümlede “canavar balık (*talım balıq*)” ile esas kastedilen şey “makara” balıklarıdır (Hamilton, 2011, s. 19). Makara balığı bu cümlede, kendisine has bir özelliği ile temsil edilmiştir. Dolayısıyla bu sözcük öbeği ile *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ **ädgü yaßlaq** bulsar birlä bulalım tep. (PKP XXX/02-03)¹²

Yukarıdaki cümlede *ädgü yaßlaq* sözcük öbeği ile “iyi ve kötü olan her şey” kastedilmektedir. Dünyadaki varlıklar, sahip oldukları hasletlerden ikisi ile temsil edilmektedir. Bu sözcük öbeği ile *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ bu yertinçü törüsü antay ol **amraq** yemä adrılır **seßig** yemä säşilür* tep tedi... (PKP LXXXVIII/03-06)

Yukarıdaki cümlede iki tane metonimik yapı yer almaktadır. “Sevmek” ve “sevilmek” insana ait özellikler olup bu özellikler, insanı anlatmak için kullanılmıştır. *Amraq* ve *seßig* sözcükleri ile “seven ve sevilen herhangi bir kişi” anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu sözcüklerle *umûm* kastedilerek *husûs* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ ämäri **tnlıy**-lar çıyırı äñirär yun äñirär ... (PKP II/02-03)¹³

Temel anlamı “canlı” olan *tnlıy* sözcüğü yukarıdaki cümlede canlı varlıklardan sadece “insan” kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu sözcükte diğerlerinden farklı olarak bu sefer *umûm*ün söylenerek *husûs*un kastedildiği bir *umûm-husûs* ilgisi yer almaktadır.

▪ ...yırıy tañlayu esirkäyü* ırlayü **tägrä** tolı tururlar. (PKP LXXI/03-04)

Yukarıdaki cümlede “çevre” anlamındaki *tägrä* sözcüğü ile “belirli bir yer, meydan” kastedilmektedir. Bu sözcükte de bir önceki cümlede olduğu gibi *husûs* kastedilerek *umûm* söylenmiş ve *umûm-husûs* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

5.3. Cüz’iyet - Külliyyet (Parça-Bütün) İlgisi

Bir cümlede canlı veya cansız varlığın bütününden bahsedilip o bütünü oluşturan parçalar zikrediliyor ya da parça söylenip bu parça üzerinden bütün anlatılıyorsa burada kurulan metonimik ilgiye *cüz’iyet - külliyyet* adı verilmektedir.

▪ Yemä bodisaßat tegin ... ärtünü buşuş*luş qadıyu-luş bolup ırlayü **balıq**-qa kirdi. (PKP III/08-IV/01)

12 *ädgü yaßlaq* sözcük öbeğinin geçtiği diğer satır şudur: LXIII/03

13 *tnlıy* sözcüğünün “insan” manası ile kullanıldığı diğer satırlar şunlardır: PKP II/08, XI/06, XXVI/06.

Yukarıdaki cümlede Bodhisattva'nın bu ülkedeki insanların kötü işler yapmasından ötürü kaygı duyup ağlayarak şehre girdiğinden bahsedilmektedir. Buradaki *balıq* sözcüğü ile şehri oluşturan, şehrin parçası olan bir semt, sokak, cadde veya mahalle kastedilmektedir. Dolayısıyla bu cümlede *bütün* söylenip *parça* kastedilerek *cüz'iyet - külliyet* ilgisi ile kurulmuş, metonimi sanatı yapılmıştır.

- amraq ögüküm *yer täyri* törümüştä bärü bay yemä bar yoq çrayay yemä bar qayu-sıña ämgäktä ozıyugay sen? (PKP V/08-VI/01-03)

Yukarıdaki cümlede *yer täyri* sözcük öbeği, “dünya” kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Dünya kavramı, bir bütün olarak kendisini meydana getiren ve parçaları olarak nitelendirebileceğimiz “yeryüzü” (*yer*) ve “gökyüzü” (*täyri*) sözcükleri ile ifade edilmiştir. Bu cümlede *parçalar* söylenerek *bütün* kastedilmiş ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- bu çımbudııp *yer suß* daqı* baranas uluştaqı qan oylı ädgü ögli tegin kälip...(PKP XLIV/01-03)

Yukarıdaki cümlede de dünya, iki temel unsuru ve ayrılmaz iki parçası olan “yeryüzü” ve “su” ile (*yer suß*) temsil edilmektedir. Dünya kavramı bir bütün olarak, bu bütünü oluşturan parçaları ile zikredilmektedir. Dolayısıyla burada *parça* söylenip *bütün* kastedilmiş ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- ...çi[n?]tämäni ärdini bulsar qamaıy yertünçüdäki* *tnlty*-larnıı küsüşin... (PKP XIV/07-08, XV/01)

Kök anlamı itibarı ile “nefes” anlamındaki *tn* sözcüğünden türeyen ve üzerine aldığı *-ly* isimden isim yapım eki ile “nefes alan varlık, canlı” kavramına karşılık gelen *tnlty* sözcüğü meydana gelmiştir. Burada bütün canlıların ortak özelliği ve bir parçası olan “nefes alabilme” yetisinden hareketle, “nefes” sözcüğünün “canlı” sözcüğünü yani “bütünü” temsil etmek amacıyla kullanıldığını görmekteyiz. Bu sözcükte canlı varlıkların parçası olan bir özellik (*tn*), bütün olarak canlıların kendisini (*tnlty*) ifade etmek için kullanılmış ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.¹⁴

- anta ötrü *atly yüzlüg*-kä inçä tep ayıttı. (PKP XII/05)

Yukarıdaki cümlede *atly yüzlüg* ifadesi ile “tanınmış, herkesçe bilinen, meşhur, seçkin insanlar” anlatılmak istenmiştir. Ad ve yüz bir insanı diğer insanlardan ayıran, insanları birbirinden farklı kılan hususiyetlerdir. İnsana ait olan ve insanın bir parçası olan bu unsurlar, bütünü yani insanı anlatmak için, insanı temsilen kullanılmışlardır. Dolayısıyla bu sözcük öbeğinde *parça* söylenip *bütün* kastedilmiş ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

14 *tnlty* sözcüğünün “canlı” manası ile kullanıldığı diğer satırlar şunlardır: PKP I/07, II/01, III/02, V/06, XV/01, XXI/05, XXXIV/06, XXXV/03, XLVII/06, XLVIII/02.

▪ siziñä qutuñuzta bu suyluý **üt'öz**dä ozalim, qurtulmaq yol-qa täginälim... (PKP LI/07-08, LII/01-02)

Türkçe Buddhist çevre metinlerinde “vücut” ve “can” için düzenli olarak *üt'öz*, *isig öz* kavramları kullanılmıştır. Bunlar “töz, kendi, cevher” anlamlarındaki “öz” kelimesinden türetilmiş sözcüklerdir (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 150). Yukarıdaki cümlede de “ten” ile “öz” sözcükleri vücudun bir parçası olarak ve vücudun kendisini ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla burada *parça* söylenip *bütün* kastedilmiş ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ amraq oylum ölti ersär munuñ **yüzin** yemä **körmäyin**. (PKP LXII/07-LXIII/01-02)

Yukarıdaki cümlede “yüzünü görmek” ifadesi ile o yüze sahip olan insanın kendisi yani Kötü Düşünceli Prens kastedilmiştir. İnsan bütün olarak, kendisinden bir parça olan “yüz” sözcüğü ile anlatılmıştır. Dolayısıyla bu sözcük öbeğinde de *parça* söylenip *bütün* kastedilmiş ve *cüz'iyet-külliyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

5.4. Hülül (Durum-Yer) İlgisi

Bir cümlede mekân adı verilip o mekânda gerçekleşen veya o mekân ile ilgili herhangi bir durum veya olay ile o mekâna ait herhangi bir nesneden bahsediliyor ya da bir durum, olay veya nesneye yer verilip esasen o durumun ve olayın geçtiği veya nesnenin bulunduğu mekân kastediliyorsa burada kurulan metonimik ilgiye *hülül* adı verilmektedir.

▪ qayu kişi ög qañ köñlin bertsär ol tınlıy **tamuluý** bolur. (PKP XI/04-06)

Yukarıdaki cümlede *tamuluý* sözcüğü ile “cehennem (tamu)” kastedilmektedir. Canlı varlıkların gideceği yer, doğrudan söylenmeyerek bu canlı varlıkların gideceği yerde sahip olacağı “vasıf, nitelik” ile ifade edilmiştir. Bu sözcükle *hâl* söylenip *mahal* kastedilerek *hülül* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ ötürü **ıçğärü** qañı elligkä ötüğ berdi talu ögüzkä kiräyin tep. (PKP XV/04)¹⁵

Yukarıdaki cümlede *ıçğärü* sözcüğü ile “sarayın içi” anlatılmak istenmiştir. Asıl söylenmek istenen “mekânın içi”dir fakat cümlede sadece “iç, içerisi” sözcüğü zikredilmiştir. Bu sözcükle *hâl* söylenip *mahal* kastedilerek *hülül* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yapılmıştır.

▪ anı yorıyuru usar siz **ıçğärü** balıqqa kirgäy siz. (PKP XXXIX 07-08)¹⁶

15 *ıçğärü* sözcüğünün “sarayın içi” manası ile kullanıldığı diğer satırlar şunlardır: XXV/02, XLII/07.

16 Hamilton bu kelimenin, Huart ve Pelliot tarafından “siz” okunduğunu ama eserin orijinali itibarıyla aslında “siy” okumak gerektiğini ve bu okuma şeklinin müstensihin ağız özelliğini yansıttığını ifade etmektedir. (Köken, 2011, s. 95). Öte yandan Tulum-Azılı ise bu okuma şeklinin, müstensihin lehçesi ile ilgili bir mesele değil imlâ yanlış olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişler ve “siz” olarak okumayı tercih etmişlerdir. Biz de bu sözcüğün sentaks birliği çerçevesinde “siz” olarak okunması gerektiği ve imlâ hususiyeti

Yukarıdaki cümlede *içgârü* sözcüğü ile “şehirin içi” ifade edilmek istenmiştir. Bu sözcükle PKP XV/04 satırındaki kullanımından farklı olarak “saray” değil “şehir” kastedilmekte ve *hâl* söylenip *mahal* kastedilerek *hulûl* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yapılmıştır.¹⁷

- Ol ödün ol qapay-çı qırqın-lar... *içgârü* kirip ötünti-lär. (PKP XLIV/05-07)¹⁸

Yukarıdaki cümlede ise *içgârü* sözcüğü ile “saraydaki herhangi bir odanın içerisi”nden bahsedilmektedir. Bu sözcükle de *hâl* söylenip *mahal* kastedilerek *hulûl* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yapılmıştır.

- ötrü qadaşı ayıy ögli teginig ötlap ... *kemi tutuzup* yantru idtı...(PKP XXXV/05-07)

Yukarıdaki cümlede “gemiyi emanet etmek” derken “geminin içindeki mücevherleri emanet etmekten” bahsedilmektedir. Burada ise diğer cümlelerden farklı olarak *hâl* kastedilerek *mahal* söylenmiş ve *hulûl* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

5.5. İç - Dış İlgisi

Bir cümlede bir nesnenin içi, içindeki herhangi bir şey kastedilip nesnenin kendisinden bahsediliyor ya da nesnenin kendisi, dışı kastedilip içindeki herhangi bir şey zikredilerek anlatılıyorsa burada kurulan metonimik ilgiye *iç-dış* adı verilmektedir.

- Ol ödün ayıçı uluyı qanqa inçä ötünti täñrim *aylıq* quruq bol(=?)qalır. (PKP VII/07-09)

Yukarıdaki cümlede *aylıq* sözcüğü ile aslında hazinenin içindeki mücevherler ve değerli eşyalardan bahsedilmektedir. Bu sözcükte Bilgegil’de yer verilmeyen fakat bizim tespit ettiğimiz, *dış* söylenip *iç* kastedilerek *iç-dış* ilgisi ile kurulmuş metonimi sanatı yer almaktadır.

- tañar qazyanmaq näñ toluy ögüzkä kirip* *köñül-täki küsüşin* qantur-ğalı saqınsar... (PKP XIV/03-05)

Yukarıdaki satırda *köñül-täki küsüş* sözcük öbeği ile “gönlün içindeki, kalpteki arzu ve istekler” kastedilmektedir. Bir dış unsur olan “gönül” zikredilerek “gönlün içindeki istekler” anlatılmak istenmiş ve *iç-dış* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

5.6. Lâzimiyyet - Melzûmiyyet (Gereklilik ve Gerekli Kılınmışlık) İlgisi

Bir cümlede, bir durum, olay veya eylemin, gerçekleşmesini sağlayacak gerekli koşullar aracılığıyla anlatılması suretiyle kurulan metonimik ilgiye *lâzimiyyet - melzûmiyyet* adı verilmektedir.

bağlamında hatalı yazıldığı kanaatindeyiz. Bu cümleden önce gelen ve bu cümleyi takip eden diğer cümlelerin yüklemelerinde kullanılan çekim eklerinin II. çokluk kişi şahıs eki olduğu ve bu cümlelerdeki anlam birliğine bakıldığında hepsinde yer alan öznenin “siz” şeklinde hitap edilen “İyi Düşünceli Prens” olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

17 *içgârü* sözcüğünün “şehir” manası ile kullanıldığı diğer satır şudur: XLIII/07.

18 *içgârü* sözcüğünün “sarayın bir odası” manası ile kullanıldığı diğer satır şudur: XLV/7.

- anı *yoryyuru usar* siz içgâri balıqqa kirgây siz. (PKP XXXIX 07-08)

Yukarıdaki cümlede *yoryyuru u-* fiili ile “onları geçmek, onlardan ileri gitmek, onları aşmak” anlamları kastedilmektedir. Onları geçip gitmek için öncelikle yürümek ve hatta koşmak gerekmektedir. Burada *lâzım* söylenerek *melzûm* anlatılmak istenmiş ve *lâzîmiyet - melzûmiyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

- âdgü ögli tegin kâlip qapaıda turur *içgâri* közüngâli tep (PKP XLIV/03-04)¹⁹

Yukarıdaki cümlede geçen *içgâri* sözcüğü ile “hükümdara görünmek” kastedilmektedir. İyi Düşünceli Prens kapıda, hükümdara görünmek için beklemektedir. Prensın hükümdara görünebilmesi için öncelikle içeriye girmesi gerekmektedir. Dolayısıyla burada *lâzım* söylenerek *melzûm* kastedilmiş ve *lâzîmiyet-melzûmiyet* ilgisi kurularak metonimi sanatı yapılmıştır.

5.7. Eşya-Yön İlgisi

Bir cümlede eşyanın adı zikredilip o eşyanın herhangi bir yönü kastediliyor ya da bir yön adı zikredilip o yönün bağlı bulunduğu, ait olduğu herhangi bir eşyadan bahsediliyorsa burada kurulan metonimik ilgiye *eşya-yön* adı verilmektedir.

- *qapaıda* turur içgâri közüngâli tep. (PKP XLIV/04-05)

Yukarıdaki cümlede “kapıda durmak” ifadesi ile “kapının önünde durmak”tan bahsedilmektedir. Bu sözcükte Bilgegil’de yer verilmeyen fakat bizim bu örnekte tespit ettiğimiz *eşya-yön* ilgisinin kurulduğu metonimi sanatı yer almaktadır.

6. Deyimler

En az iki sözcüğün gerçek anlamının dışında, mecazi alanda kullanılması yoluyla bir araya gelerek oluşturduğu kalıplaşmış sözcük öbekleri veya cümleye deyim adı verilmektedir. Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleri olan Orhun Âbideleri’nden itibaren takip edebildiğimiz bu yapılar, kendi içinde birtakım metaforları, benzetmeleri ve metonimleri barındıran ve tesadüfi oluşmamış edebî dil öğelerinden birini teşkil etmektedir. Az sözcükle pek çok şeyin anlatıldığı bu tür yapıların kullanım oranı arttıkça metnin anlatım gücü ve vurgusu o derece kuvvetlenecek ve metin daha anlaşılır ve açık bir yapıya kavuşacaktır.

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi’nde toplam 14 farklı deyim tespit edilmiştir:

qan ögüz aq- (PKP III/04) “kan dere gibi akmak, kanı akmak” (Eyüboğlu, 1975, 283)

ayadağı yençü monçuq tæg közdüki (PKP VI/07-08) “avuç içindeki inci boncuk gibi” ~ “gözünün bebeği gibi sevmek, gözü gibi sevmek” (Eyüboğlu, 1975, 217)

könülçä ber- / al- (PKP VII/01, VIII/04; XVI/05) “gönlüne göre vermek/almak” (Aksoy, 1984, 672)

19 *içgâri* sözcüğünün “hükümdar” manası ile kullanıldığı diğer satırlar şunlardır: XXIII/02, LXXI/07.

- yazuqqa tüş-* (PKP VIII/01) “günaha girmek” (Aksoy, 1984, 695)
köñlülüg ber- (PKP VIII/04) “gönlünü (hatırını) hoş etmek” (Aksoy, 1984, 672)
üt burxan (PKP XI/03) “ete kemiğe bürünmek” (Akyalçın, 2012, 268)
tilkä kir- (PKP XII/02) “dile (dillere) düşmek” (Aksoy, 1984, 599)
köñlün bert- (PKP VIII/05, IX/06-07, XI/05, XI/08-XII/01) “gönül (kalp) kırmak (yıkamak)” (Aksoy, 1984: 673)
täyri topın- (PKP XVIII/02-03) “gök delinmesi” (Eyüboğlu, 1975, 191)
köñli yerin- (PKP LXVIII/05) “gönlü kırılmak, kalbi kırılmak (Eyüboğlu, 1975, 272)
kök täyri-kä yoqla- (PKP LVII/02) “göklere çıkarmak (uçurmak)” (Aksoy, 1984, 670)
yol ayu ber- (PKP LX/06-07) “yol göstermek” (Aksoy 1984: 949).

7. Morfolojik Tekrarlar

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi Çince'den 10. yüzyılda yapılmış bir çeviri metni olmasına rağmen, hemen hemen aynı zaman eklerinin, durum eklerinin ve yapım eklerinin sıklıkla ikili, bazen üçlü nadiren de dörtlü olarak art arda bir uyum içinde kullanılmasına özen gösterilmiştir. Metinde 5 farklı şekilde karşımıza çıkan bu morfolojik tekrarlar o metni edebî kılan önemli dilbilgisi hususiyetleri arasında yer almaktadır:

- *Zaman ve şahıs eklerindeki tekrarlı kullanımlar:* *alqın-sar ufat-sar* “bitse, ufalsa” (PKP VII/09), *yarlıy bolzun tıdmazun* “emretsin, engel olmasın” (PKP VII/09), *qorqman busanman* “korkmayım, üzülmeysin” (PKP XL/04), *öpişti qucuştı ıylaştı sıqtaştı* “öpüştüler, kucaklaştılar, ağlaştılar” (PKP LII/08, LIII/01),
- *Zarf-fiil eklerindeki tekrarlı kullanımlar:* *turyalı aşlayalı* “ayağa kalmağa (kalmak için), yemek yemeğe (yemek için)” (PKP XIX/05-06), *ıylayu busanu* “ağlayarak üzülerək” (PKP XX/03-04), *alıp söküp* “alıp söküp” (PKP L/08).
- *İsim durum eklerindeki tekrarlı kullanımlar:* *küninä ayıña* “günlerce ve aylarca” (PKP VII/04-05), *inanç-ları buyruq-ları* (PKP VIII/07), *belçä boıuzça* “bellerine, boğazlarına kadar” (PKP XXXVI/04), *balıq-qa ordu-qa* “şehre, saraya” (XXXIX/03), *lö-lär yılanlar* “ejderhalar, yılanlar” (PKP XXXIX/06), *elgin adaqın* “elini, ayağını” (PKP LXIII/06),
- *İsim yapım eklerindeki tekrarlı kullanımlar:* *quşçı keyikçi balıqçı aıfçı tor-çı* tuzaqçı* “kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar” (PKP I/07-08), *buşuş*ıuy qadyu-luy* “üzüntülü kaygılı” (PKP III/08),
- *Birleşik fiil gruplarında isim unsuru ile fiil unsurunu oluşturan sözcüklerin köklerindeki tekrarlı kullanımlar:* *tarıy tarı-* “toprağı işlemek” (PKP I/06), *ämğäk ämgän-* “sıkıntı, eziyet çekmek” (PKP II/07), *aş aşla-* “yemek yemek” (PKP XIX/06), *nom nomla-* “yasaları öğretmek, vaaz vermek” (PKP XLVI/04, XLIX/05), *saqınç saqın-* “derin düşüncelere dalmak” (PKP LVI/06, LXVI/08).

8. Söz Dizimi

Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış olan bu metinde bir sözdizimi hususiyeti olarak hitap unsurlarının cümlelerin hem başında hem de sonunda kullanılması dikkati çekmektedir:

Täyrim elig törüg ayı barım tutar ayı barım alqınsar el törü näçük tutar biz *täyrim...* (PKP IX/01-04) “*Efendim* memleketi düzeni hazine (ayakta) tutar hazine yok olursa (biterse, tükenirse) memleketi düzeni nasıl (ayakta) tutarız *efendim*?”

“Efendim” anlamındaki *Tengrim* sözcüğünün hitap unsuru şeklinde cümlelerin hem başında hem sonunda kullanılması cümlelerin vermek istediği manayı kuvvetlendirip bu manaya inanırılık katması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bunun dışında Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, tercüme eserler çoğunlukta olup aslına sadık kalma hassasiyeti söz konusu olduğu için çeviriden kaynaklanan farklı cümle yapıları yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde soru cümleleri söylenilecek şeylerin bitiminden sonra kullanılan soru edatları ile kurulurken Eski Uygur Türkçesi ile kaleme alınmış olan bu metinde önce soru edatı yöneltilmiş ardından sorunun ne için yöneltildiği açıklanmıştır:

qañı qan inçä tep yarlıyqadı: qañ qazıansar oylı üçün temäz *mü* köñülüg berzün köñlin bertmäñlär. (PKP VIII/02-04) “Eğer baba kazanırsa oğlu içindir, *demez mi?* (Oğlunun) arzusunu yerine getirsin, gönlünü kırmassınlar (denmez mi?)”

Soru cümlelerinin dışında zarf türündeki sözcüklerin de cümlede yüklemden önce yer alması beklenirken bu Eski Uygur Türkçesi metinde, yüklemden sonra kullanıldığını görmekteyiz:

qañı qanqa inçä tep ötünti *ıylayu* (PKP IV/06-07) “Prens, han babasına, *ağlayarak* şöyle arz etti.”

SONUÇ

Budizmi halka sevdirmek, dinî bir heyecan uyandırmak için yazılan ve çoğu öğretici olan metinlerden *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* çatiği, morfolojik, sentaks ve leksik hususiyetleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde dil ve üslubun intizamlı olarak işlendiği, yeni bir sosyal çevreye ve inanç dairesine girilmesine rağmen sözcükten ve dile ait kullanımlarından takip edebildiğimiz ölçüde, var olan kültür ortamına uyum sağlanabildiği görülmektedir. Yeni dâhil olunan inanç sistemi gereğince okuma ve okutma sevap sayıldığı için Eski Uygur harfli metinlerin sözcükten büyük bir artış yaşanmış ve bu durum gramer öğelerinde değişik kullanımlara sahne olmuştur.

Toplam sekiz farklı kategoride incelenen bu edebî dil unsurlarının sık kullanılması, bize Eski Uygur Türkçesinin ifade kabiliyetinin ne kadar geniş olduğunu ve gramer kurallarının tesadüfi olmayıp hepsinin belirli bir amaca hizmet edecek şekilde teşkil edildiğini göstermektedir.

Tablo 1. *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*'nde tespit edilen edebî dil unsurları

Tekrar grupları	<i>Aynı sözcüklerden oluşan tekrar grupları</i>	<i>kântü kântü, adruq adruq, öñi öñi</i>
	<i>Yakın anlamlı tekrar grupları</i>	<i>sansız tümän, torçı tuzaqçı, buşuşluq qadyluq, yoq çırıy, yençü monçuq, kü at, ayı barım, atlıy yüzlüg, ıyla- sıqta-, asaı tusu, ülüglüg qutluq, yerçi sufçı, adasız tudasız, qut ülüg, tañ adınçıy, tüzü tükäti, yolçı yerçi, tatırlıy soyançıy, irinç yarlıy, al- sök-, ögür- sefin-, eş tuş, qutsuz qoştı, ögsirä- tal-, ulı- sıqta-, ür keç, yüksäk ediz, al çäbiş, töz oyuş.</i>
	<i>Zıt anlamlı tekrar grupları</i>	<i>ädgü yañlaq, uluy kiçig</i>
	<i>Hendiadyoinler</i>	<i>yer täñri, ög qan, yer suf ; satrıy yuluq, min tümän, taluy ögüz, ötüg sav, esen tükäl, tapay udıy.</i>
Kavram öbekleri	<i>Kavram alanı “hayvanlar âlemi” olanlar</i>	<i>quş quzıun, qoy layzın, yunt ud, qoy yıqlı, lö yılan</i>
	<i>Kavram alanı “niteleme sıfatı” olanlar</i>	<i>bilgä nom, tañ adınçıy, körkle tañ, uluy küçlüg qutluq, adruq bägräk</i>
	<i>Kavram alanı “devlet” olanlar</i>	<i>ınanç buyruq, el törü</i>
	<i>Kavram alanı “yiyecek- iyecek” olanlar</i>	<i>aş suf, aş içkü</i>
	<i>Kavram alanı “cümle başı edatı” olan</i>	<i>taqı yemä</i>
	<i>Kavram alanı “vücutun uzuvları” olan</i>	<i>el adaq</i>
	<i>Kavram alanı “giyecek” olan</i>	<i>ton ätük</i>
	<i>Kavram alanı “aile” olan</i>	<i>oıul qız</i>
	<i>Kavram alanı “insana ait olumsuz duygu ve davranış” olanlar</i>	<i>alqın- ufat-, busan- ıyla-, ög-sirä- tal-</i>
Benzetmeler	<i>ayadaqı yençü monçuq täg, täñri täg, ärdini täg, buzaıusın entürmiş *ıñäk täg, tütär- çä, balıqça, ança, antay.</i>	
Metaforlar	<i>ämgak ämgän-, qan ögüz ak-, aylıq quruy bol-, köñülüg ber-, ayı barım tut-, qutluq tiliñä qorq-, köñül-täki küsüşin qantur-, sufı egrikşäl- soquş-, lenxua, burxan qutı, qurtulmaq yol, elgim atz-* ayzım yırla-, kün täñri, közüñüz yaru-</i>	
Metonimiler	<i>Hafız İlgisi</i>	<i>tarıyçı, quşçı*, keyikçi, balıqçı, aşı, tor-çı*, tuzaqçı, qayusı, qolyuçı, sufçı, kemiçi, udçı,</i>
	<i>Umûm-Husûs İlgisi</i>	<i>tnlıy, ämgäk-lig yer, qolyuçı, ınanç buyruq, bilgä, ölüm yer, talım balıq, ädgü yañlaq, amraq, seşig, tägrä</i>
	<i>Cüz'iyet-Külliyet İlgisi</i>	<i>balıq, yer täñri, atlıy yüzlüg, tnlıy, yer suf, ät'öz, yüzün kör-</i>
	<i>Hülül İlgisi</i>	<i>tamuluq, içgärü (XV/04), kemi tutuz- (XXXV/07), içgärü (XXXIX/08), içgärü (XLIV/07),</i>
	<i>İç-Dış İlişkisi</i>	<i>aylıq, köñül-täki küsüş</i>
	<i>Lâzımiyet- Melzûmiyet İlgisi</i>	<i>yoryıuru u-, içgärü (XLIV/04)</i>
<i>Eşya-Yön İlgisi</i>	<i>qapay</i>	
Deyimler	<i>qan ögüz aq-, ayadaqı yençü monçuq täg közdäki, köñülçä ber- / al-, yazuqqa tüş-, köñülüg ber-, 'ät burxan, tilkä kir-, köñlin bert-, täñri topın-, köñli yerin-, kök täñri-kä yoqla-, yol ayu ber-</i>	

Morfolojik tekrarlar	<i>Zaman ve şahıs ekleri</i>	<i>alqın-sar uşat-sar, yarlıy bolzun tıdmazun, qorqman busanman, öpişti qucuştı ıyłaştı sıqtaştı, ...</i>
	<i>Zarf-fiil ekleri</i>	<i>turyalı aşlayalı, ıylayu busanu, alıp söküp</i>
	<i>İsim durum ekleri</i>	<i>küninä ayıya, inanç-ları buyruq-ları, belçä boyuzça, balıq-qa ordu-qa, lö-lär yılanlar, elgin adaqın, ...</i>
	<i>İsim yapım ekleri</i>	<i>quşçı keyikçi balıqçı abçı tor-çı* tuzaqçı, buşuş*ıuy qadyu-luy, ...</i>
	<i>Birleşik fiil gruplarındaki kök tekrarları</i>	<i>taryı tarı-, ämgäk ämgän-, aş aşla-, nom nomla-, saqınç saqın-</i>
Söz dizimi hususiyetleri	<i>Hitap şekilleri, soru ifadeleri, zarf kullanımları</i>	

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. *Türk Dili*, 2(16), Ankara, 189-191.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 97-104.
- Ağakay, M.A. (1949). *Türkçede Mecazlar Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akın, C. (2017). Kırgız Atasözlerinde Yönelim Metaforu Kullanımı, *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (44), 9-17.
- Aksan, D. (1965). Türk Anlambilimine Giriş-Anlam Değişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 167-184.
- Aksan, D. (1975). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma. *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara, 531-542.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü II, Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Arat, R. A. (1942). Uygurlarda İstihlamlara Dair. *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, 56-81.
- Atabey, N., Özel, S., Kutluk, İ. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu-Özönder, F. S. (1996). Buddha'nın Dört Asil Gerçeği. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, 26 Eylül- 1 Ekim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 373-423.
- Bayrav, S. (1969). *Yapısal Dil Bilimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgegil, K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Çağatay, S. (1978). Uygurca Hendiadyoinler. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 29-66.

- Çandarlıoğlu, G. (2012). Uygurlar, *İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 242.
- Demircan, Ö. (1990). Türkçe İkillemenin Özüne Doğru, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Dergisi*, 9, 61-92.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)*. (A. U. Elöve, Çev.), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Deo, A. (2015). Diachronic Semantics. *The Annual Review of Linguistics*, 1, 189-197.
- Dilçin, C. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1946). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.
- Erdem, M. (2004). Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonimi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 55-64.
- Erdem, M. D. (2005). Harezm Türkçesinde İkillemeler ve Yinelemeler Üzerine, *Bilgi*, 33, 189-225.
- Eren, H. (1949). İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 283-286.
- Ergin, M. (2007). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaa.
- Foy, K. (1899). "Studien zur Osmanischen Syntax das Hendiadyoin und die Wortfolge 'ana baba'", *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, II, 2. Bölüm, Berlin, 105-136.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (M. Akalın, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Geeraerts, D. (2002). The interaction of metaphor and metonymy in composite expressions. In Ren! Dirven, Ralf Pörings (Ed.), *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* içinde (s. 435-465), Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gibbs, R.W. (1996). Why many concepts are metaphorical. *Cognition*, 61, 309-319.
- Goldstone, R.L. (1994). Similarity, interactive activation and mapping. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 20(1), 3-28.
- Grønbech, K. (1995). Türkçenin Yapısı, (M. Akalın, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması*, (V. Köken, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1971). *İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- He, K. (2017). On Obstacles of Metaphor Translation from Perspective of Culture. *English Language and Literature Studies*. 7 (1). 126-130.
- Hirik, E. (2018). Türkçede Tekrarlı Yapı Sınıfları. *Türkiyat Mecmuası*, 28(2), 37-65.
- İçel, H. (2014). Niğde Atasözlerinde Metafor ve Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 75-83.

- Jacobson, R., Halle, M. (1956). *Fundamentals of Language*. The Hague: Mouton.
- Kanar, M. (2009). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocakaplan, İ. (1998). *Açıklamalı Edebî Sanatlar*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kövecses, Z., Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics* 9, (1), 37-77.
- Lakoff, G. (1987). Image Metaphors. *Metaphor and Symbolic Activity* 2, 219-222.
- Lakoff, G., Johanson, M. (1980). *Metaphors We Live by*, London: University of Chicago Press.
- Mendoza, R. I., Francisco, J., (1997). Metaphor, Metonymy and Conceptual Interaction, *Atlantis*, 19 (1), 281-295.
- Nagy, E. K. (2004). İki Taşla Bir Kuş.... ‘Çağataycada Hendiadyoin’. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, 1125-1134.
- Orkun, H. N. (1940). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Ögke, A. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde “Har (Eşek)” Metaforu. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 8, 18, 19-41.
- Özkan, B. (2011). Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar. *Turkish Studies*, 6 (1), 1572-1594.
- Özkan, M. (2004). Deyimleşmiş İkilemeler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, 2289-2317.
- Sinanoglu, S. (1953). *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1947). *Edebî San'atler*. İstanbul: Varoğlu Yayınevi.
- Tarlan, A.N. (2017). *Edebiyat Meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taşagıl, A. (2002). Uygurlar. *Türkler*, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 373-389.
- Temel, E. (2014). Bilge Kağan Âbidesi'nde Tekrar Grupları. *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2014 Bildiriler*, 23-24 Haziran 2014, İstanbul, 111-131.
- Tezcan, S. (1984). Uygur'lar, *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, Ankara, 148-155.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen Yayıncılık.
- Tulum, M., Azılı, K. (2015). *Eski Uygurca Edgü Ögü Tigin Anyıg Ögü Tigin (İyi Niyetli Şehzade-Kötü Niyetli Şehzade) Burkancı Seyirlik Eser*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede Tekrarlar 1. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, İstanbul, 429-447.
- Tuna, O. N. (1950). Türkçede Tekrarlar 2. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV, İstanbul, 35-82.
- Tuna, O. N. (1957). Kök Türk Yazıtlarında ‘ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-’ deyiminin İzahı. *VIII Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 131-148.
- Tuna, O. N. (1986). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1982-83, Ankara, 163-228.
- Tuncay, F. (1994). Yunanca-Türkçe Sözlük. Atina: Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi.
- Tuncay, F. (2000). Türkçe-Yunanca Sözlük. Atina: Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi.
- Tümer, G. (1992). Budizm. *İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 352.

- Uyan Dur, Banu İnanç, Metafor ve Ekslibris, *International Journal of Ekslibris*, 3(5), 122-128.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2006). Dîvânü Lûgâti't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 77-88.
- Yaylagül, Ö. (2010). Divânü Lugati't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar. *Milli Folklor*, Y. 22, (85), 112-121.
- Yıldızlı, M.E. (2017). Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y. 10, (2), 1489-1497.
- Yunusoğlu, M. K. (2003). G. Lakoff ve Dünyada Metafor Çalışmaları. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 115-124.
- Yunusoğlu, M. K. (2006). *Budist Türk Çevresi Eserlerinde Metaforlar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunusoğlu, M.K. (2006). Türkiye Türkçesi Bilgisayar Metaforları Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 51-60.
- Yunusoğlu, M.K. (2007). Buddhist Türkçe Eserlerde Buddha'nın Işık İmajı. *Çağdaş Türklük Sempozyumu Bildirileri 2003*, 2, 154-165.
- Yüce, N. (1998). İnkilemelerdeki İlginç Problemler. *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg-İstanbul: Simurg Yayınları.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KISALTMALAR

PKP	Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi
KT/D	Kül Tigin Âbidesi/Doğu Yüzü
BK/D	Bilge Kağan Âbidesi/Doğu Yüzü

Eski Uygurca *Kat-/Kaç-* ‘Anlamak’ Fiili*

Old Uyghur kat- ‘to understand’ Verb

Hacer Tokyürek¹

¹Bu yazı 22-26 Mayıs 2017 tarihindeki 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayında bildiri olarak sunulmuş olup, gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir.

¹Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye

ORCID: H. T. 0000-0002-0008-1213

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hacer Tokyürek,
Erciyes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye
E-mail: htokyurek@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 28.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 10.06.2019

Kabul/Accepted: 12.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atf/Citation:

Tokyurek, H. (2019). Eski Uygurca *kat-/kaç-* ‘anlamak’ fiili. *TUDED* 59(1), 193-201.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0012>

ÖZET

Eski Uygurca metni Altun Yaruk Sudur’un Berlin parçası olan U 3202 arka (T III M 111) 8. satırında *bilip katıp* şeklinde bir ikileme geçmektedir. Metnin paraleli olan R-M’de ise *bilip ukup* ikilemesi yer almaktadır. Bu fiil ilk bakışta tek kullanımlık kelime diğer bir deyişle hapaks olarak düşünülebilir; fakat bu konuda peşin hükümlü olmamak gerekir. Çünkü çalışmaların sözlükleri genellikle bağlama göre oluşturulmamaktadır. Tarihi metinlerden Andelip destanlarından olan Zeynelarap destanında *kat-* fiili ‘anlamak’ olarak tespit edilebilmiştir. Yine Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden önemli bir yere sahip olan Kitabü’l İdrāk’ta Türkmençe kaydı ile *kaygur-* ‘anlatmak’ fiili bulunmaktadır, bu fiil *ka-d-gur-* şeklinde açıklanabilir. Kelime Türk Lehçelerinde de farklı şekillerde görülür. Sonuç olarak Eski Uygurcada *kat-* fiili ‘anlamak’ manasındadır, bu kelimedden yola çıkarak belki bazı anlam düzeltmeleri yapılabilir. Bunlardan ilki Kö/ül Tëgin yazıtında yer alan *tokuz oguz begleri bodum bu sabımın edgüti eşid katıgtı tuyla* (KT Güney 2) ‘‘Dokuz Oğuz beyleri, milleti bu sözümü iyice işitin, anlayarak, kendinizi vererek dinleyin.’’ şeklinde olmalıdır. İkincisi ise Altun Yaruk Sudur’da yer alan *ürüg amıl tikisiz katıgtı sözlesün bo daranıg* ‘sakin/dingin ve sessiz [bir şekilde], bu dharaniyi iyi anlayarak söyleyin’ şeklinde anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, *kat-* ‘anlamak’, Altun Yaruk Sudur, Türk lehçeleri, hapaks

ABSTRACT

On the back 8th line of U 3202 (T III M 111) the Berlin fragment of Altun Yaruk Sudurs, which is an Old Uyghur text, appears a hendiadyoin as *bilip katıp*. And in Altun Yaruk Sudurs R-M, there is a hendiadyoin as *bilip ukup*, which is parallel to the Berlin fragment. Thus, in Old Uyghur there is the verb *kat-* meaning ‘to understand’. At first sight, this verb may be seen as a word of single use i.e. a hapax; but one should not be biased about this subject. Because, the dictionaries of the works aren’t generally formed in accordance with the context. Therefore, the meaning of words may be overlooked. In the Zeynelarap Epic, which is among the historical Andelip Epics, the verb *kat-* was detected as ‘to understand’. And again in Kitabü’l İdrāk, which is among important Kipchak Turkish dictionaries, there is the verbs *kaygur-* ‘to denote’ with its Turkoman entrance, which can be explained as *ka-d-gur-*. The word appears in different ways in Turkish dialects.

In conclusion, the verb *kat-* is ‘to understand’ in the Uyghur and we can make certain denotational corrections based on this word. The first on of these corrections is *tokuz oguz begleri bodum bu sabımın edgüti eşid katıgtı tuyla* (KT N 2), which appears in the Kül Tëgin. The translation should be as follows: ‘Nine Oghuz chieftains, their people, hear my words well, comprehendingly, listen devotedly.’ The second one is *ürüg amıl tikisiz katıgtı sözlesün bo daranıg*, in Altun Yaruk Sudur, which should be given meaning as: ‘Calm/enuiet and silently, shall he speak by understanding this dharani well.’

Keywords: Old Uygur, *kat-/kaç-* ‘to understand’, Golden Light Sutra, Turkish dialects, hapax

EXTENDED ABSTRACT

On the back 8 th line of U 3202 (T III M 111) the Berlin fragmant of Altun Yaruk Sudurs, which is an Old Uyghur Turkish text, appears a hendiadyoin as *bilip katıp* and in Altun Yaruk Sudur R-M, there is a handiadyoin as *bilip ukup*, which is parallel to the Berlin fragmant. Thus, in Old Uyghur there is the verb *kat-* meaning ‘to understand’. At first sight, this verb may be seen as a hapax; but one should not be biased about this subject. Because, the dictionaries of the works aren’t generally formed in accordance with the context. Therefore, the meaning of words may be overlooked. Again, in the X. book of Golden Light Sutra have word of *kav-* ‘take into account, to consider, consider important’. This word was readen *kav-* in texts of Kaya and Gulcali, while it is *kay-* in Nadelyayev. The same word is interpreted by Clauson as *kay-* (2 * *kaç-*), and from the other words derived from this verb root, it is stated that the original form of the word should be the same word. In the same word was meant *kay-* 1. return, turn, look behind; 2. to pay attention, to care about, to mercy; 3. to bend, tend, accept, think, stay connected let, by Nadelyayev. In our opinion, this word is, as Clauson states, *kat-* / *ka-* verb and the meaning is *kat-* ‘understanding, paying attention’.

In the Zeynelarap Epic, which is among the historical Andelip Epics, the verb *kat-* was detected as ‘to understand’. And again in Kitabü’l İdrak, which is among important Kipchak Turkish dictionaries, there is the verbs *kaygur-* ‘to denote’ with its Turkmen entrance, which can be explained as *ka-d-gur*. Also in the Modern Turkish dialects, in Azerbaijani Turkish *qanmak* ‘to understand’, in Crimean Turkish the verb *kan-* ‘to be sure, to understans, to accept’, in Karay Turkish *kam-* ‘to understand, to perceive’, Kazakh Tukish ‘to fully understand the situation, being knew everything’ words are used. And again in Mongolian, there is *гадарнах* ‘to feel, to understand, to recognize’ words. In accordance with with these examples, we may reach to the common existence of **ka-* or *ka-* word stem in historical texts. But here the explanation of the *kam-* verb is difficult. We may show the *kal* which is used common in Old Uyghur ‘unconscious, crazy’ as ‘the one who has lost the ability to think’.

In conclusion, the verb *kat-* is ‘to understand’ in Uyghur and we can make certain denotational corrections based on this word. The first one of these corrections is *tokuz oguz begleri boduni bu sabımın edgüti eşid katıgtı tıñla* (KT N 2), which appears in the Kül Tegin. The translation should be as follows: ‘Nine Oghuz chieftains, their people, hear my words well, comprehendingly, listen devotedly.’ The second one is *ürüg amıl tikisiz katıgtı sözlesün bo daranıg*, in Altun Yaruk Sudur, which should be given meaning as: ‘Calm/enuiet and silently, shall he speak by understanding this dharani well.’

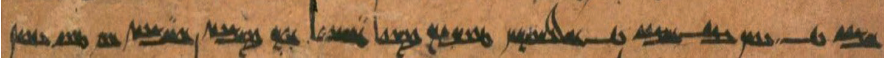
In Turkish, there is a *kat-* verb in the meaning of ‘understanding’ and in the historical and modern dialects, *kat-* ‘understanding’, *kaç-* ‘understanding’, *kan-* ‘understanding’, *kam-* ‘understanding’, *kaygur-* ‘understanding’. Also, especially there is word of *kal* meaning of ‘unconscious, mad’ in the Old Uyghur Turkish. On the basis of all these, it is possible to reach the **ka-* verb, but the explanation of the *kam-* verb is difficult. However, the word is linked

to think and understand. We can think ‘to understand’ of the meaning of the *katıgdı* used in the period of Kopturk and Uyghur.

1. GİRİŞ

Eski Türkçede iki farklı *kat-* fiilinden bahsedilmektedir. Bunlar; 1. ‘eklemek, ilave etmek’; 2. ‘katlaşmak, sertleşmek’ (Şirin 2015: 55)’tir. Bunların yanı sıra Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur Berlin parçasında tespit edilen bir *kat-* fiili daha vardır ki o da ‘anlamak’ manasındadır. Gerçi bu fiili *kaç-* şeklinde de düşünmek mümkündür.

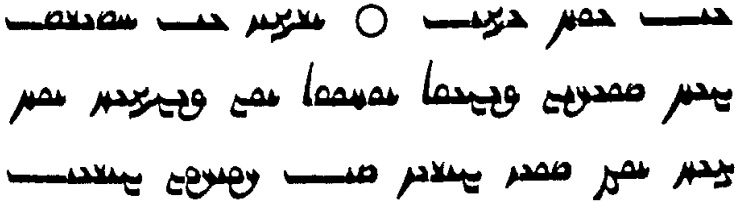
‘Anlamak’ manasına gelen *kat-/kaç-* fiili, Eski Uygur metni Altun Yaruk Sudur’un Berlin parçası olan U 3202 arka (T III M 111)¹ 8. satırda *bilip katıp* şeklinde ikileme olarak geçmektedir. Metne bakıldığında oldukça açık görülen ikileme şu şekildedir:

ärmazın „ yok y(ä)mä ärmazın adırtlıg tükäl **bilip katıp** ol **bilmiş ukmıš** nom tözintä

'rm'z yn „ ywq ym' 'rm'z yn "dyrtlyq twyk'l pylyp q'ıyp 'wl pylmyš 'wqmyš nwm twyz ynt' (Tokyürek 2018: 216.) “... yok olmayan esasını ayrıntılı olarak bilip anlayıp o bildiği ve anladığı kanun esasında...” (Tokyürek 2015: 587).

Bu metnin yani Altun Yaruk Sudur Berlin parçasının R-M'deki paralel karşılığı ise 283/17-19 *bilip ukup* şeklindedir. Bu da yine metinde şu biçimde yer almaktadır:

ärmazın adırtlıg tükäl **bilip ukup** ol **bilmiş ukmıš** nom tözlärintä

'rm'z yn "ıyrtlyq twyk'l pylyp 'wqwp 'wl pylmyš 'wqmyš nwm twyz l'ryn t' (Tokyürek 2018: 283₁₆₋₁₇/2002-2004) “... yok olmayan esasını ayrıntılı olarak bilip anlayıp o bildiği ve anladığı kanun esasında...” (Tokyürek 2018: 587).

Buradan yola çıkarak *kat-/kaç-* fiilinin *uk-* ‘anlamak’ fiili ile aynı anlamda olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Altun Yaruk Sudur IV. kitabındaki bu kelimenin Çince denklığı bulunmamaktadır. Eski Uygurca çalışmaların ya da tarihî Türk lehçeleri metinlerinin sözlüklerinde de ‘anlamak’ manasında bir *kat-/kaç-* fiili ile ilk bakışta karşılaşılmamaktadır.

Bu nedenle kelimeyi tek kullanımlık diğer bir deyişle hapaks saymak mümkündür. Fakat bu kelimenin hapaks olmasından ziyade yanlış ya da eksik anlamlandırma nedeniyle gözden

1 Fragman <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3202seite1.jpg> adresinden alınmıştır.

kaçtığı da düşünülebilir. Dolayısıyla metinlerde bağlamdan uzak anlamlandırmalar söz konusu olabilmektedir. Bu yüzden peşin hükümlü olmamakta fayda vardır.

Yine Altun Yaruk Sudur X. kitapta *kav-* ‘dikkate almak, düşünmek, önem vermek’ kelimesi bulunmaktadır. Bu kelime Nadelyayev vd.: 406b de *kay-* şeklindeyken, Kaya (1994: 630₁₂) ve Gulcalı (2015: 584) *kav-* şeklinde okumuştur. Gulcalı kelimenin AYS’da bir kez kullanıldığını belirterek TTVI ve DLT I, II, III’teki kullanım yerlerini vermiştir (2015: 239). Fakat TTVI ve DLT I, II, III’teki kullanımlar ‘kayırmak, korumak’ anlamındadır. Gulcalı’nın metnine tekrar dönüldüğünde iki farklı anlamlandırma söz konusudur: Bunlar; 584-585 (630, 12-13) *ötrü titdi ät’özin, isig öziñä kavmadın* “Sonra vücudunu terk etti, canını hiçe sayarak.” şeklinde ve Taishō 453a22’de *捨身無所顧 shěshēn wú suǒgù* ‘hiçbir şeyi düşünmeden/dikkate almadan vücudunu terk etmek’ (Gulcalı 2016: 239) şeklindedir. Buradaki Çince metinde yer alan kelimenin karşılığı *顧 gù* ‘to look at; to attend to; to regard; to care for; to reward’ (Giles 6254) yani Çince kelime ‘dikkate almak, göz önüne almak, bir şeye katılmak, aynı fikirde olmak’ anlamındadır. Burada Altun Yaruk metninde geçen kelimenin kesin olmamakla birlikte yanlış yazıldığı düşünülebilir. Çünkü aynı kelime, Clauson tarafından *kay-* (2 **kad-*) olarak yorumlanır ve bu fiil kökünden türetilmiş başka sözcüklerden yola çıkılarak, kelimenin asıl şeklinin **kad-* olması gerektiği belirtilir (1972: 674b). Yine aynı kelime Nadelyayev vd.’de: 406b: *kay-* “1. dönmek, çevirmek, arkasına bakmak; 2. dikkat etmek, ilgi göstermek, acımak; 3. eğilmek, meyletmek, kabul etmek, sanmak, bağlı kalmak” olarak anlamlandırılır ve TT VI, 42, DLT I, 403; II, 45; III, 245) metinlerindeki örnekler sıralanır (Nadelyayev vd.: 406b; Gulcalı 2015: 239). Bize göre de bu kelime Clauson’un da belirttiği gibi *kat-/kađ-* fiilidir ve anlamı ‘anlamak, dikkat etmek, düşünmek’tir. Zaten Çince metinde bulunan *顧 gù* kelimesi de Clauson’u desteklemektedir.

2. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerindeki Durum

Kelimenin tarihî ve modern dönemlerdeki şekli ise şöyledir:

Kıpçak sahasına ait sözlüklerden biri olan Kitâbü’l İdrâk’te Türkmençe kaydı ile *kaygurdi* ‘anlattı’ sözü bulunmaktadır (Caferoğlu 1931: 74). Bu kelimeyi *kad-gur-* ya da daha doğrusu *ka-d-gur-* şeklinde düşünmek mümkündür. Zaten Kitâbü’l İdrâk yazarı da fiili –*gur-* ekini getirerek ettirgenlik anlamıyla manalandırmıştır. Dolayısıyla *kad-* ‘anlamak’ fiili Kıpçak sahasında Türkmençe kaydıyla tespit edilmiştir. Yine Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan *kadgu* ‘endişe, tasa’, *kadgur-* ‘endişelenmek, tasalanmak’ kelimelerini de düşünce ve zihin ile ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca aşağıda Azerbaycan Türkçesindeki *qayğı* için verilen açıklama ve tanım bunu doğrulamaktadır.

Daha sonraki dönemlerde *kat-* ‘anlamak’ fiili, 17-18. yüzyıl şairi Andelip destanlarından olan Zeynelarap destanında *Zeynelarap görüp katdı nahaling/ Diler men ister men hakdan vısalıng/ Niçe gündür men aşıkam cemaling/ Hoş gelipsiz ine menziline cay!* (Toprak 2006: 2091) ‘Zeynelarap görünce ne hâlde olduğumu anladı/ Ben Hak’tan kavuşmayı isterim/ Nice zamandan beri âşığım yüzüne/ Hoş geldiniz menzile.’ şeklinde geçmektedir. Burada kelime

‘anlamak, bilmek’ manasındadır. Yine Harezmi Türkçesi’ndeki Kıyasü’l-Enbiyâ metninde *kâbil hâbilga men seni öltürür men tedi, hâbil aydı: saña katulmaz-men idi eazze ve celledin korkar men* (Ata 1997: 15v 20-21) cümlesi geçer. Burada geçen *kat-ıl-* fiili ‘aynı fikirde olmak’ anlamındadır ki bu kelime bugün hâlâ aynı anlamdadır.—

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde *kadağaluv* ‘takip etmek, dikkat etmek, alâka göstermek’ (1984: 153) anlamında bir kelime bulunmaktadır ki kelime *kat-/kaç-* fiiliyle aynı kökten gelmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde *kat-* ‘gözünü dikmek, gözünü ayırmadan bakmak, *kerti mi aytadı dep betine katdı*; doğru mu söylüyor diye yüzüne gözlerini dikti.’ (Tavkul 2000: 247) ifadesi geçer. Buradaki anlam doğrudan ‘anlamak’ olmasa da ‘anlamaya çalışmak, dikkat etmek’ manasındadır.

Tuva Türkçesi Sözlüğünde *kaygaar* ‘1. Şaşırarak, hayret etmek; 2. Dikkatli bakmak’ kelimesi bulunmaktadır (Arıkoğlu-Kuular 2003: 66). Bu kelimenin kökünü yukarıda belirtilen Altun Yaruk 10. kitapta geçen *kay-* köküne bağlamak mümkün olabilir.

Azerbaycan Türkçesinde de *kan-* ‘anlamak’ fiili bulunmaktadır. Sözlükte *qanmaq* ‘anlamak, başa düşmek’ (2006: 37), *qanmaz* ‘anlamaz, anlaşılmaz, düşüncəsiz, qanacaqsız’ (2006: 38) kelimeleri bulunmaktadır. Yine *qayğı* ‘1. Birinin rıfahı için göstərilən diqqət, ya fəaliyyət; birinin fikrini çəkmə, dərdinə qalma, qəydinə qalma// Fikir, əndişə, təlaş’ (2006: 79) anlamı da yer almaktadır.

Yine Kırım Türkçesinde de *kan-* fiili ‘1. убеждаться, понимать, соглашаться; 2. наситаться’ (РЕБИ 2004:127) yani ‘1. Emin olmak, anlamak, kabul etmek; 2. Doymak, dolmak’ anlamlarındadır.

Karay Türkçesinde *kam-* ‘anlamak, kavramak’ kelimesi geçer (Öztürk 2015: 282). *Kam-* kelimesinin kökünü **ka-* şeklinde göstermek zor gözükmekle birlikte anlamsal olarak burada göstermeye değer olduğu düşünülmektedir.

Sözü geçen kelime için Moğolcaya da bakmakta fayda olabilir. Moğolca sözlükte *gadala-* ‘sanmak, genel bir fikir sahibi olmak’ (Lessing 2003: 546), başka bir Moğolca sözlükte de *zadapnax* (gadırlıh) ‘1. Parlatmak, cilalamak, temizlemek; 2. Hissetmek, anlamak, farkına varmak’ (2008: 428) kelimesi geçer. Bu kelime ve yukarıda verilen Türk lehçelerinde sözü geçen kelime ‘anlamak, farkına varmak’ anlamında kullanılmaktadır.

Bütün bu açıklamaların sonucunda yani *kad-/ kat-/ kan-/ kaygur-* ‘anlamak, dikkat etmek, farkına varmak’ fiillerinden yola çıkarak ortak bir **ka-* köküne ulaşmak mümkün olabilir. Fakat yukarıda belirtilen *kam-* fiilindeki *-m-* ekinin açıklanması zor gözükmektedir. Bununla birlikte Eski Uygur ve bugün bazı lehçelerde yaygın kullanılan *kal* ‘vahşi, bilinçsiz, deli’ kelimesi, *ka-l+* şeklinde düşünülebilir. Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olan *-l* eki yaygın bir kullanıma sahiptir: *ma-l, id-il, kıs-i-l, osa-l, tüke-l* (Erdal 1991: 330-332).

Fakat bu kelimenin ‘anlamak, düşünmek’ anlamındaki *ka- kökünden mi yoksa kak-, kaki- ‘kızmak, öfkelenmek’ kelimesinin kökü olan ka- kökünden gelip gelmediğini tespit etmek zor gibi gözüküyor. Çünkü kelime hem ‘vahşi, saldırgan’ hem de ‘deli, bilinçsiz’ anlamında kullanılıyor. Burada iki farklı *ka- kökü düşünülebileceği gibi, bu kelimelerin tamamını aynı köke de bağlamak mümkündür. Çünkü kal ‘deli’ kelimesi ‘düşünme yetisini kaybetmiş’ anlamındadır. *kamağ tınlıg uğuşı kararığ nizvani üze kal têlve teg ertiler* (TTIII 114-115) ‘Bütün canlı kökleri karanlık ihtiras üzerine deli, gibidir.’

3. Bazı Anlamlandırma Önerileri

Bütün bunların sonucunda Köktürk yazıtlarından olan Kö/ül Tegin yazıtında geçen *tokuz oguz begleri bodumı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıñla* (KT Güney 2) cümlesi;

Thomsen: *katıgdı tıñla* ‘dikkatle dinleyin’ (202: 163);

Orkun: *katıgdı tıñla* ‘sağlamca dinle’ (1994: 22);

Clauson: *katıgdı tıñla* ‘hear well and listen attentively’ (1972: 599);

Berta: *qatıyđı tıñla* ‘listen to them carefully’ (2010: 128);

Tekin: *katıgdı tıñla* ‘sıkıca dinleyin’ (2010: 20-21);

Ergin: *katıgdı tıñla* ‘adamakıllı dinle’ (1998: 2-3);

Erdal: *katıgdı tıñla* ‘listen to them carefully’ (2004: 330);

Ölmez: *katıgdı tıñla* ‘sıkıca dinleyin’ (2012: 90);

Aydın: *katıgdı tıñla* ‘sıkıca dinleyin’ (2012: 39);

Şirin User: *katıgdı tıñla* ‘adamakıllı dinle’ (2015: 46) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Burada ‘sıkıca-dikkatlice, adamakıllı dinle’ ifadeleri ‘kendini vererek, kulak kesilerek dinle’ anlamındadır. Buna rağmen burada anlam tam oturmuş değildir. Bize göre buradaki anlam ‘hem kendini vererek hem de anlayarak dinle’ şeklinde olmalıdır. Yani buradaki *katıgdı* kelimesi *kat-ıg+tu* ‘sertleşmek’ değil, ‘kendini vererek anlamak’ manasındaki *kat-ıg+tu* olduğu yönündedir. Dolayısıyla da bu cümle ‘Dokuz Oğuz beyleri, milleti bu sözümü iyice işitin, anlayarak/dikkatlice dinleyin.’ şeklindedir. Ama ‘dikkatlice dinleyin’ ifadesini ‘sert’ anlamındaki *katıg* kelimesine bağlamamak daha doğru gelmektedir.

Yine Altun Yaruk Sudur’da yer alan *ürüg amıl tikisiz katıgtı sözlesün bo daranıg* ‘dingin ve sessiz iyice söylesin bu dhārāniyi’ (Çetin 2012: 612-613) ifadesinde geçen *katıgtı* kelimesi ‘iyice’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Metnin Çincesi Taishō 0436b17可於寂靜蘭若處。大聲誦前呪讚法 *ké yú jìjìng lánrě chù, dà shēng sòng qián zhòu zàn fǎ* şeklinde olup ‘Allen Menschen, die immerdar den Brahman-Wandel ausüben, soll man in voller Aufrichtigkeit grosste Hochachtung bezeugen und dann in der Stätte der Einsiedelei mit grosser Stimme den vorher (genannten) Zauberspruch und die gepriesene Methode rezitieren.’ (Nobel 1958: 244) şeklinde olup ne yazık ki Çince karşılık ile Uygurca karşılık uyuşmamaktadır. Peki, bu örnekteki ifade gerçekten de ‘iyice, sıkıca’ anlamında mıdır? Bu cümle ‘sakin/dingin ve sessiz [bir şekilde], bu dhārāniyi anlayarak söylesin’ şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Her halde ‘iyice söylemek’ten ‘anlayarak söylemek’ daha doğrudur. Aslında burada şu ifade

edilmektedir. ‘Duayı anlayarak oku’. Zaten bütün dinlerde genel amaç kişinin dinî sözleri anlamasıdır.

Burada *kat-ıg+tı* sözünü ‘sıkıca, iyice’ anlamlandırmak yerine ‘dikkatlice anlayarak’ şeklinde düşünmek mümkündür ve bu kelime *kat-* fiilinin zarflaşmış biçimidir.

SONUÇ

Türkçede ‘anlamak’ manasında bir *kat-* fiili vardır ve tarihî ve modern lehçelerde *kat-* ‘anlamak’, *kad-* ‘anlamak’, *kan-* ‘anlamak’, *kam-* ‘anlamak’, *kaygur-* ‘anlatmak’, *katıl-* ‘aynı fikirde olmak’ kelimeleri bulunmaktadır. Yine özellikle Eski Uygur Türkçesinde *kal* ‘bilinçsiz, deli’ kelimesi de yer almaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak ortak bir **ka-* köküne ulaşmamız mümkün gözükmele birlikte *kam-* fiilinin açıklaması zordur. Bununla birlikte kelime düşünmek ve anlamak ile bağlantılıdır. Yine Köktürk ve Uygur döneminde kullanılan *katıgdı* sözünün aynı zamanda ‘sürekli, iyi bir şekilde anlamak’ şeklinde düşünülebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kısaltma

DLT Divanü Lügat-it-Türk

TT VI Türkische Turfan Texte VI, Das buddhische Sūtra Säkiz Yükmäk

KAYNAKÇA

- Arıkoğlu, E., Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş- Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lügat-it-Türk*, I-II-III-IV cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğati* (2006). III. Cild, Şərq-qərb, Bakı.
- Bang, W., Gabain, A. von (1930). *Türkische Turfan Texte III*. Berlin 1929, (SPAW. Phil.-hist. Kl., 13 183-211).
- Bang, W., Rachmati (Arat), G.R. (1929). *Türkische Turfan Texte VI, Das buddhische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin, 1934, (SPAW.Phil.-hist. Kl. 1929, 1593-192).
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abü Hayyân - Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: EvkafMatbaası.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-hirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yarık Yedinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Erdal, M. (1991). *Old Uyghur Word Formation I-II*. (Turcologica 7.) Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

- Ergin, M. (1998). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English Dictionary*. Second Editions, Revised & Enlarged, Chine and London.
- Gulcalı, Z. (2015). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (metin-çeviri-açıklamalar-sözlük)*. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ölmez, Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*. Çeviren: Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1
- Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, É. R. Tenişev, A. M. Şerbak (1969). *Drevnetjurkskij slovar*. Leningrad.
- Nobel, J. (1958). *Suvarnaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung, Bd. 1. I-tsing's chinesische Version Übersetz, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen*. Leiden.
- Oraltay, H., Yüce, N., Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu.
- Öztürk, A. (2015). *Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı – Fiil*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı –Notlar-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Rebi, David (2004). *Krymchakskiy Yazyk, Krymchakskoy-Russkiy Slovar, Simferopol, Dolya, 2004*
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 770.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thomsen, V. (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:815.
- Tiöv, Empat (2008). *Türkçe-Moğolca, Moğolca-Türkçe Sözlük*. Empathy Counseling, Training & Publishing.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2006). “Andelib’in Destanlarında Dil ve Üslup Özellikleri”. *I.Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan 2006, İzmir.
- <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3202seite1.jpg>

Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair

On the Lexical Materials Concerning the State Administration and Military Organisation Included in the Chagatay Dictionaries Written in Mughal India

Fikret Turan¹

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.T. 0000-0003-3532-3910

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fikret Turan,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, B Blok, Kat:3, No: 14, Fatih, İstanbul, Türkiye
E-mail: fikreturan@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 12.02.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 28.05.2019

Kabul/Accepted: 29.05.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atf/Citation:

Turan, F. (2019). Hindistan Babürlü Devletinde yazılan Çağatayca sözlüklerde devlet yönetimi ve askeri teşkilatla ilgili kelimelere dair. *TUDED* 59(1), 203-220.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0002>

ÖZET

Hindistan'da kurulan Babürlü Devletin resmi dili Farsça olmasına rağmen devlet yöneticileri ile askerî görevliler kendi aralarında Çağatay Türkçesini bir kimlik unsuru olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Yönetici kesim, çocuklarının ve aile mensuplarının Türkçeyi öğrenmeleri için çok sayıda Farsça açıklamalı Çağatay Türkçesi sözlük, gramer ve okuma kitapları yazdıklarıdır. Bu eserlerin en önemli özelliklerinden birisi Türkçe ve Türkçeleşmiş birçok kelime ve tamlamanın Babürlü Devletinde kazandığı kendine özgü yeni anlamları açıklaması ve bu devlette kullanılmaya başlayan yeni kelime, terim ve ifadeleri göstermesidir. Bu çalışmada Hindistan'da yazılmış *Nişâb-ı Kutbiyye*, *Nişâb-ı Türkî der Luğat*, *Nişâb-ı Türkî ve Zübdetü'l-Esmâ'î'l-Türkiyye* isimli dört sözlükte devlet yönetimi ile ordu teşkilatına dair bir semantik alt katman olarak ortaya konan leksik veriler incelenerek bu alandaki özgün kelimeler ile semantik oluşumlar açıklanmıştır. İncelediğimiz sözlüklerde daha önceki Türk veya İslam devletlerinde idari ve askerî sistem içinde kullanılmayan veya çok sınırlı kullanımı olan kelimeler ile daha önceki dönemlerde kullanılan, ancak Babürlü Devletinde anlam değişimine uğrayan önemli sayıda kelime ve tamlamalar tespit edilmiştir. Bu sözlüklerde görülen idari ve askerî kelimelerin önemli bir kısmı da daha önce Timurîler döneminde de kullanılan ve Türkçeleşmiş Moğolca kökenli dil unsurlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatay sözlükleri, Farsça-Çağatayca sözlükler, Hindistan Babürlü Devletinde Türkçe, Türkçe askerî ve idari terimler

ABSTRACT

Although Persian was the official language of the Mughal Empire, members of the administrative and military classes continued speaking Chagatay Turkic among themselves as a sign of identity. In order to have their children learn Chagatay Turkic as well, they had many Chagatay dictionaries, grammars and language learning books with Persian instructions written. One of the most prominent characteristics of these works is that they demonstrate newly emerging lexical items and explain a number of Turkic and Turkicised lexical elements with new meanings. In this article, by analysing four Chagatay dictionaries including *Nişâb-ı Kutbiyye*, *Nişâb-ı Türkî der Luğat*, *Nişâb-ı Türkî and Zübdetü'l-Esmâ'î'l-Türkiyye*, written in Mughal India, I explore the lexical items concerning the state administration and military organisation as a semantic substratum and explain the unfamiliar and original lexical units and semantic formations in them. Some of the lexicon that appears in these dictionaries were either not used or had a very limited use in the administrative or military systems of previous Turkic or Islamic states. They also provide certain old lexical items that gained new meanings during the period of the Mughals. An important part of the administrative and military lexis used in the Moghul State, as well as those used in the Timurid period, are of Mongolian origin.

Keywords: Chagatay Turkic, Chagatay Dictionaries, Persian-Chagatay Dictionaries, Turkic in Mughal India, Turkish/Turkic Terminology of State Administration and Military

EXTENDED ABSTRACT

In this article, by analysing four Persian-Chagatay Turkic dictionaries entitled *Nişāb-ı Kutbiyye*, *Nişāb-ı Türki der Luğat*, *Nişāb-ı Türki and Zübdetü'l-Esmā' i't-Türkiyye* written in Mughal India, I explore the lexical materials on state administration and military organisation as a semantic substratum and explain unique and original lexical units and semantic formations in them.

These dictionaries explain many words and phrases used as administrative and military terms in the Mughal State. The linguistic features of these words and phrases are as follows:

a. Some of the vocabularies that appear in these dictionaries were either not used or had a very limited use in the administrative or military systems of previous Turkic or Islamic states. The words that became administrative and military terms in the Mughal India are: aluğcı (tax collector), basalğa (raid troops), berikī (treasurer, high state official), boynağu (rebel, mutineer), böyreği (troops at the flanks, trapper troops) életmiş (vanguard), esre (watchman), kapuçı (troops at the flanks, trapper troops), küçüm (timariot), öçek (throne), öründük (throne), tabcı (strongman, sultan, chief), tuğbay (chief chamberlain, commander), yapçı (messenger, go-between).

b. These dictionaries provide certain old vocabulary items that gained new meanings during the period of the Mughals. These are: ahtaça (head groom), aq (sultan's armour), aqça (rupi, coin), baħşı (general, chief commander, high state official), basturma (raid troops), başlık (commander), bēy (sultan, chief commander), çalış (overseer, guard, chief), çavuş (vanguard), çerikçi (timariot), erçi (messenger, go-between), eşik ağası (treasurer, high judge, high state official), kalmağ (sultan), kara (a small coin, penny), këleçi (courier, dispatch), kızıl (gold coin), koruğmal (guard, village guard), koşun bēgi (commander of ten thousand troops), kurgançı (guard, village guard), müşrif (high bureaucrat, high official), sağlaçı (watchman, guard), tilçi (spy), töreçi (prosecutor, lawyer), tura (sultan), tutkavul (advance guard, raider), yasa ~ yasal (patrol squad, police squad), yol urğuçı (bandit, brigand).

c. An important part of the administrative and military vocabularies used in the Moghul State are of Mongolian origin and some of these were previously used in the Timurid period as well. Babur Shah, the founder of the Mughal dynasty, was a descendant of Genghis Khan by the lineage of his mother, which explains the place and significance of the Mongolians and the Mongolian language in the Mughal State. The words of the Mongolian origin observed in these dictionaries are: ahta (gelding), baranğar ~ buranğar (army troops at the right flank), batur (warrior, war hero), çaranğar ~ çuranğar (army troops at the left flank), çındavul (army troops at the back ranks), daruğa (governor, chief bureaucrat and commander), ğol (army troops at the center), iravul ~ hiravul (army troops at the front lines), yasa ~ yasal ~ yasavul (patrol squad, police squad).

d. Some of the Turkic lexic in this semantic area had undergone certain phonological and morphological changes and took new forms: erçi (messenger <elçi), eşik ağa (treasurer

<eşik ağası), küşlük (village chief <küçlük), yapçı (messenger <yapğuçı), saklaçı (guard <saklağuçı), yav ~ yavğı (enemy <yağı).

e. Most of the lexical units are derived forms from certain roots. Structures of the derived words are as follows:

- i. The majority of the derived words are constructed by the suffix of the profession and habit +çI: aluğçı (tax collector), bitikçi (scribe), böyreççi (troops at the side flanks), çerikçi (timariot, landed commander), erçi (messenger), eşikçi (door guard), karakçı (bandit), koruğçı, kurgançı (guard, village guard), tabçı (sultan), tilçi (spy), topçı (cannoneer), töreçi (prosecutor), tuğçı (royal sealer), uruşçı (warrior), yayçı (bowyer).
- ii. The denominal noun and adjective suffix +IIk has a common usage in the derivation: başlık (commander), béklik (rank of high commander, state), êrklík (sultan), êrtelik (sultan), köñüllük (bouncer, volunteering warrior), küçlük ~ küşlük (village head).
- iii. Participial suffixes have also a wide use: êletmiş (advance guard, raider), këleçi (courier, <kelgüçi), kurgan (major fortress <koruğan), öründük (throne), saklaçı (watchman <saklağuçı), tutğun (prisoner of war), yol urğuçı (bandit), yol tutkuçı (bandit).
- iv. The equative +çA has a rather limited use: aqça (coin, rupi), ahtaça (head groom).
- v. The denominal noun suffices +ağı (boynağı ‘rebel’), +ma (basturma ‘raid troops’), +mal (korkumal ‘guard, village guard’), the Arabic suffix of nisba +ī (bēgī ‘nobleman’, berikī ‘treasurer’), and the deverbil -AlğA (basalğa ‘raid troops at the back rank’) are rarely used suffixes.

f. Some of the terms in question consist of two words. Most of these structures are in the form of the indefinite noun phrase having the following features:

- i. Most of the phrases of this type include the words “ağa,” (leader) “baş” (head) and “bēg” (chief, commander) indicating leadership, being the modified element within the modifier-modified construction: békler bēgi (chief commander), eşik ağası (treasurer, chief judge), koşun bēgi (colonel, commander of ten thousand men), miñ başı and miñ bēgi (major, commander of one thousand men), on başı and on bēgi (corporal, commander of ten men), topçı başı (artillery officer), tümen başı and tümen bēgi (major, commander of one thousand men), yüz başı (captain, commander of one hundred men)
- ii. A small number of the terms are constructed within the suffixless noun phrase: çerik başlık (general), eşik ağa (treasurer, chief judge), tuğbay (head chamberlain).
- iii. One item is in the adjectival phrase: iki kıara (a small coin).
- iv. Two synonymous items are constructed within the participial construction: yol urğuçı ~ yol tutkuçı (bandit).

GİRİŞ

16. yüzyılın başlarında Babür Şah tarafından bugünkü Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan bölgelerini kapsayan coğrafyada kurulan Babürlü Devletinin kısa süre içinde bir imparatorluk haline geldiği bilinen bir gerçektir. Babür Şah döneminde devletin dili Çağatay Türkçesi olsa da onun oğlu Hümayun Şah döneminden itibaren devletin resmi yazışma ve edebî dili Farsça olmuş, bu durum son Babürlü padişahı İkinci Bahadır Şah'ın İngilizler tarafından sürgüne gönderildiği 1858 yılına kadar devam etmiştir. Bununla birlikte, Çağatay Türkçesi, başta padişahların çocukları ve akrabaları olmak üzere devletin üst düzey memurları ile ordu teşkilatının bildiği ve kullandığı dil olmuştur. Bu yönetici sınıf Türkçe bilmeyi ve konuşmayı kendilerini diğerlerinden ayıran bir kimlik unsuru olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı, başta padişahlar ve devletin ileri gelenleri Türkçeyi unutmaya başlayan çocuklarının Türkçe öğrenmeleri için Farsça açıklamalı Türkçe gramerler, sözlükler, atasözleri derlemeleri ve konuşma kılavuzları yazdırmışlardır. Bu türden eserlerin bir kısmı bugün Hindistan, Pakistan ve İran'daki kütüphanelerde bulunsa da önemli bir kısmı İngiltere'deki farklı kütüphanelerde saklanmaktadır. Bu eserler esas olarak Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini yansıtır, ancak sık sık diğer Türk lehçelerindeki kelimelere ve gramer kurallarına dair bilgiler de sunarlar. Bu eserlerin en önemli özelliklerinden bir diğeri de Hindistan'da kurulan bu devlette Türkçe ve Türkçeleşmiş birçok kelimenin kazandığı kendine özgü yeni anlamları açıklaması ve burada kullanılmaya başlayan yeni kelimeleri göstermesidir¹. Bu bağlamda, biz bu çalışmada Babürlü Devletinde devlet yönetimine ve ordu teşkilatına dair çok sayıda Türkçe kelimeyi açıklayan Hindistan kaynaklı dört adet Farsça-Çağatay Türkçesi sözlükte bulunan söz malzemesini inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yaparken esas amacımız bu devlet yönetimi ve askerî alanlardaki kelime hazinesinin özellikle Babürlü Devletinde kazandığı anlam inceliklerini ortaya koymak olacaktır.

Bu çalışma için inceleyeceğimiz eserlerden üç adedi manzum, bir adedi tematik mensur sözlüktür:

1. Nişâb-ı Kutbiyye (NK): 1837 yılında (H. 1252) yazılmış 274 beyitlik Farsça açıklamalı Çağatayca manzum sözlüktür. Yazarı Kelimetullâh H^ıâce Pâdişâh'tır. British Library'de Or. 404 numaralı mecmuanın 93a ile 110a sayfaları arasında bulunmaktadır. 9 bölüm (bâb) içinde sunulan 274 beyitten oluşmuştur. Yaklaşık 1.100 kelimelik bir sözlüktür. Eseri halihazırda bir monograf olarak yayına hazırlamaktayız.

2. Nişâb-ı Türkî der Luğat (NTDL): Hicri 1023 (Miladi 1614) yılında telif edilmiş eserde 22 bölüm (kıt'a) içinde 710 madde başı bulunmaktadır². Yazarı Muhammed Ya'kûb Belhî'dir. Eserin iki nüshası vardır ve her iki nüshası da Manchester Üniversitesinin John Rylands Kütüphanesinde MS 63 ve MS 64 numaralarıyla saklanmaktadır. MS 63 numaralı

1 Hindistan Babürlü İmparatorluğu topraklarında yazılan Türkçe eserler ile Türkçe üzerine yapılmış çalışmalar hakkında bkz. Schimmel 1981, Türkmen 1985, Turan 2009.

2 Her iki nüsha hakkında ayrıntılı katalog bilgisi için bkz. Schmidt 2011: 127-130.

yazma 17 varaktan, MS 64 numaralı yazma ise 32 varaktan meydana gelmiştir. Birincide her sayfada 11, ikincide ise 7 satır bulunmaktadır. MS 63 Bodrogligeti tarafından incelenerek yayımlanmıştır³.

3. Nişāb-ı Türki (NT): 25 varaklık bu manzum sözlük Paris'te Bibliothèque Nationale'de Blochet Supplement Turc 1015 (Cilt II, sayfa 131) numarasıyla saklanmaktadır. Eserin telif ve istinsah tarihi gösterilmediği gibi yazarının ismi de yazılmamıştır. İçerdiği kelime hazinesi bakımından yukarıda ayrıntıları verilen John Rylands Kütüphanesinde iki nüshası bulunan NTDL ile bazı benzerlikler gösterir. 216 beyitten oluşan eserde 614 madde başı kelime vardır. Blochet, eserin yazarının Molla İla Yar Kıpçak Özbek Atacı olduğunu ve mevcut nüshanın Hicri 1265 (Miladi 1849) yılında yapılmış olduğunu bildirir. Eser, Sarıca tarafından yayımlanmıştır⁴.

4. Zübdetü'l-Esmā'î't-Türkiyye (ZET): Telif ve istinsah tarihi gösterilmeyen, ancak 19. asırda kaleme alındığını düşündüğümüz tematik bir sözlüktür. Yazarı Seyyid Habbeddîn'dir. Eser, temalarına göre 9 bölümden oluşmuştur ve yukarıda açıklanan NĖ'nin de bulunduğu British Library'deki Or. 404 numaralı mecmuanın 79b ile 92b sayfaları arasında bulunmaktadır. Henüz yayımlanmamıştır.

1. Padişah ve Üst Düzey Yöneticilere Dair Kelimeler

İncelediğimiz Çağatayca sözlükler o dönemde devlet yönetiminin başı olan hükümdarlık kavramı için Farsçadan alınan şāh, pādīšāh / bādīšāh kelimeleri ile Arapçadan alınan sultān kelimesini kullanırken aynı anlama gelen Türkçe kökenli önemli sayıda kelimeyi de ortaya koymaktadır. Padişah, yüksek devlet yöneticisi ve onlar adına hareket eden ordu komutanı anlamına gelen Türkçe kökenli veya erken dönemlerde Türkçeye girerek Türkçeleşmiş kelimeler şunlardır:

baḡşi: 1. Yüksek rütbeli ordu komutanı, 2. Padişah olmadığı zaman padişah adına hareket eden en yüksek ordu komutanı, 3. Üst düzey bürokrat, (bēkler bēki, emīrū'l-'ümerā ve ḡān-ı ḡānān, ZET 84b-13).

“Baḡşi” kelimesi köken olarak Sanskritçe *bhikṣi* kelimesine dayansa da Çince üzerinden Eski Uygurcaya geçmiştir ve Eski Uygurca Budist metinlerde “Budist rahip, derviş veya din âlimi, şaman ve tabip” anlamlarında görülür (Clouston, 1972, 321). Bununla birlikte İslami dönemde, özellikle Babürlülerde, bu kelime “en üst düzey komutan, kâtip, tabip, haznedar, üst düzey devlet yöneticisi” anlamlarında kullanılmıştır. Babürlülerde devlet yönetiminde en üst düzey 4 ordu komutanı için çeşitli tamlamalar içinde baḡşi kelimesi kullanılmış ve bu bağlamda en yüksek ordu komutanına “baḡşiyü'l-memālik” veya “mīr baḡşi” denmiştir. Daha

3 Schmidt ve Bodrogligeti eserin telif ve istinsah tarihlerini birbirlerinden farklı yorumlamışlardır. Bkz. Bodrogligeti 1981 ve Schmidt 2011: 127.

4 Sarıca 2014. Bu eserin katalog ve içerik bilgileri kısmen bu çalışmadan naklen, kısmen de eserler arasında yaptığımız karşılaştırmaya istinaden oluşturulmuştur.

aşağı rütbedeki bahşiler çeşitli ordu komutanlıklarını yürütmüşlerdir. Kelime her halükârda askerî teşkilat içinde çeşitli kademelerdeki general anlamında kullanılmıştır. Buna ek olarak vilayetlerde valilere bağlı yüksek düzeyli sivil bürokratlara da bahşi denmiştir (Irvine 1903, s. 39-40).

bêgî: Bey, komutan veya üst düzey yönetici çocuğu, asilzâde, (emîr-zâde, ZET 84b-15).

Kelimenin sonundaki uzun ünlünün Arapça nispet ı'si olduğu açıktır.

bêk: 1. Ordu komutanı, 2. Vali, 3. Kabile reisi, 4. Asilzâde, (mîr ve hâkim, emîr, NTDL 7a-5, ZE 84b-15).

Kelimenin anlamı sözlüklerde daha çok “emîr” olarak gösterilmiştir ve esas olarak büyük hakana veya padişaha bağlı küçük ve bölgesel yönetimlerin başı anlamına gelmektedir. Oğuzcada da Selçuklu sultanına bağlı yöresel yönetimlerin ve kabile birliklerinin başı anlamına gelir. Bu bağlamda Anadolu Beylikleri kavramı da bir tarihi terim olarak yaygındır. Timurular döneminde ve Babürlü Devletinde büyük sultana bağlı yöresel liderler ile hanedana bağlı erkek üyeler için kullanılan emîr ve mîrzâ kelimeleriyle eşanlamlı olarak görülür.

Orhun Yazıtlarında “Toğuz Oğuz begleri” yapısı içinde de görülen kelime sonraki dönemlerde Eski Uygur metinlerinde de yaygındır ve hemen bütün kullanımlarında “büyük hakana bağlı kabile reisi, yüksek rütbeli subay, şehzâde, asilzâde ve bunlar gibi seçkin devlet görevlisi veya lider” anlamlarına gelir. Metinlerde bêg/bêk veya beg/bek/bey şekillerinde görülen kelime ayrıca “efendi, haşmetmeab, hazret” gibi saygılı seslenme hitabı olarak da Türk dili ve lehçelerinde kullanılmıştır (Clouston 1972, s. 322-323).

Clouston, kelimenin kökeninin Çinceye yüzbaşı anlamına gelen “po” kelimesine dayandırılabilirliğini ileri sürer. Ancak bu etimolojik açıklama, “beg” kelimesinin tek heceli yapıda Türkçenin tarihi fonotaktiğine uygun olurken anlam yönünden “po” ile arasında uygunluk olmamasından dolayı zayıf bir görüş olarak durmaktadır. Zaten kendisinin bu dönüşümün hangi fonolojik esaslar dâhilinde oluştuğunu göstermemesi konuya dair ciddi bilimsel delillerinin olmadığı anlamına gelir. Ancak fonolojik ilkeler dikkate alındığında aksi bir görüş daha tutarlı olabilir. Yani kelimenin Türkçeden Çinceye geçmiş olabileceği düşünülebilir. Bu bakımdan Türkçe “beg” kelimesi Çinceye geçtikten sonra sondaki /g/ ünsüzünün sızıcılaşarak kaybolması ve /b/ dudak ünsüzünün etkisiyle /e/ ünlüsünün /o/ ünlüsüne dönüşümü (e>o) daha olası gözükmektedir: bêg > bêy > bei > boi > po.

bêkler bêgî: 1. En yüksek rütbeli komutan, 2. En büyük han, sultan, (emîrû'l-‘ümerâ, hân-ı hânân, ZET 84b-13).

Sözlüklerde “ordu komutanı, en büyük emir veya hanlar hanı, en büyük sultan” olarak anlamlandırılan bu tamlama Osmanlı Devletinde “beylerbeyi” şeklinde daha çok “bölge valisi ve ordu komutanı” anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte sözlükler bu tamlamanın

Babürlülerde bir idari terim olarak “baş komutan ve sultan” anlamına geldiğini belirtmiştir.

béklük: 1. Ordu komutanlığı, beylik, büyük hana bağlı kabile ve vilayet reisliği, 2. Devlet tarafından verilen arazi ve gelirler, (emīrī ve ḥālīše, ZET 84b-15).

béy: Büyük emir, sultan, (emīr-keḷān, ZET 84b-16).

“Bék/beg” kelimesinin bir varyantı olan “bey” burada “hükümdar” anlamında gösterilmiştir.

érklik: Padişah, (şāh, sāhib-i iḥtiyār, pādişāh, NĖ 101a-14, ZET 84b-6).

Güç, kudret ve ihtiyar anlamındaki “érk” kelimesiyle “+lık/+lik” sıfat ekinden oluşmuş bu kelime “güç sahibi” anlamından hareketle mecazen padişah için kullanılmıştır.

értelik: Padişah, (pādişāh, ZET 84b-6).

Kelimenin Farsçanın Zend ve Pazend lehçelerinde “memleket, yurt” anlamına gelen “ertā” kelimesiyle Çağataycada sıfat yapım eki olarak da kullanılan +llk ekinden türemiş olması muhtemeldir: ertālik > ertelik > értelik (memleket sahibi) (Steingass, 1892, 33). Kelime bu bakımdan yapı yönüyle Eski Uygurca metinlerde görülen élig / ilig < éllig / illig (halk ve ülke sahibi, hükümdar) kelimesiyle yapı ve anlam yönünden paralellik gösterir.

hān: Padişah, (pādişāh, ZET 84b-6).

Kelime Göktürkçe “kağan / ḥağan” kelimesinden dönüşen ve nadiren Tonyukuk Yazıtlarında, ancak çoğunlukla Eski Uygurca metinlerde “kan/kān” şeklinde görülen kelimenin sonradan Arapça, Farsça ve İslami dönem Türk lehçelerinde aldığı şekildir. Clauson, Köktürk ve Uygur yazısında /k/ ve /h/ ünsüzlerinin aynı harflerle yazılmış olabileceğini bildirdikten sonra kelimenin “kağan” şekli yerine “ḥağan” şeklini sözlüğüne madde başı olarak almayı tercih eder. Bununla birlikte “ḥağan” kelimesinin Arapçaya ünlüleri uzatarak “ḥāgān” şeklinde girdiğini ve “hān” ve “ḥāgān” şekillerinin morfolojik olarak birbirleriyle ilgilendirilemeyeceğini sebep belirtmeksizin ileri sürer (Clauson, 1972, 611). Kelime Moğolcaya da erken dönemlerde, büyük ihtimalle 13. yüzyılda geçen alıntı kelimelerden olmuştur. Biz, fonolojik olarak kelimenin kağan kelimesinden geldiğini düşünüyoruz. Buna göre iki ünlü arasındaki /g/ ünsüzünün süreklileşmesi ve sonra düşmesiyle iki ünlünün uzun ünlüye dönüşmesi Türk lehçelerinde görülen bir durumdur ve benzer gelişme “hān” kelimesinin oluşumunda da meydana gelmiştir: kağan > kān > hān.

kalmağ: Padişah, (bādişāh, ZET 85b-1).

Kelimenin anlamı “tabçı” (pādişāh, güçlü, büyük) anlamıyla aynı olarak gösterilmiştir (kalmağ rā nīz tabçı güyend, ZE 85b-1). Kalmak, önceleri esasen Müslüman olmamış Moğol boylarından Kalmuklar ve Oyratlar için kullanılan bir boy ismi olsa da sonraları Türkleşmiş ve Müslümanlaşmış bir Özbek boyu için kullanılmıştır (Khalid, 1991). Kaynaklar Hindistan

Babürlü Devleti içinde çeşitli ordu ve devlet memuriyeti görevinde önemli sayıda yerleşik Kalmak olduğunu ve bunların üst düzey komutan ve idarecilerin saflarında mücadele ettiğini belirtir (Faruqui, 2009). Kelimenin padişah anlamını destekleyen başka kaynağa rastlanamamıştır.

tabçı: Padişah, büyük ve güçlü, (merdī ki yāl ve bādīšāh, ZET 85b-12).

Kelime, Eski Uygurcada “istek ve arzu” anlamındaki “tap” kelimesiyle +çI meslek ekinde “arzu ve istek sahibi” anlamıyla türemiş olmalıdır.

tura: Padişah, (hān, pādīšāh, ZET 84b-6/7).

Kelime, Eski Uygurca Maniheyist metinlerde ilah Hurmuzda'nın beş oğlunun birincisi olan “nefes tanrısı” için kullanılan “tın tura” ikilemesi içinde ve “şehzâde” anlamında görülür. Bu kelime ilk dönem metinlerinde padişah tarafından belirlenmiş kanun, örf ve yasa için kullanılan “törü ~ töre/türe” kelimesiyle aynı olmalıdır. Kelime sonradan Çağataycada padişahın, dinî kanunların (şeriatın) dışında belirlediği yasa ve örf anlamında kullanılmıştır. Bu duruma dayalı olarak kelime “tura” şekliyle sonradan yasayı koyan padişahla aynı anlamda, töre sahibi padişah anlamında kullanılır hale gelmiş olmalıdır (Clauson, 1972, 531). Kelimenin Osmanlılarda padişahın imzası işlevinde kullanılan tuğradan dönüştüğü bazı kaynaklarda ileri sürülse de kelimenin Timurlularda ve Babürlülerde bu anlamı yoktur. Çağatay Türkçesinde “tura” kelimesi, ayrıca asilzâdeler için kullanılan bir unvandır. Bu bağlamda unvan olarak kullanılan “turalık” kelimesi “efendilik ve şehzâdelik” anlamında kullanılır ki bunun Eski Uygurca Maniheyist metinlerde görülen kullanımına yakın olduğu açıktır (Ünlü, 2013, 1161).

2. Hükümdara Ait Makam, Mekân ve Nişanlar

aķ: Padişaha ait süslü ve tezyinatlı teras veya kameriye (eyvān-ı šāh, ZET 84b-7).

Kelime büyük ihtimalle göçebe Türklere ait çadır veya yurt için kullanılan ve Nevâî tarafından da tespit edilen “ak öy” sıfat grubuna dayanmaktadır (Barutçu-Özönder, 1996, 57). Babürlü padişah ve yöneticileri, yaptıkları süslü ve görkemli göçebe çadırına benzeyen teras ve kameriyeler için Orta Asya'daki geçmişlerinin bir unsurunu yaşatmak amacıyla olsa gerek “ak öy” kelime grubunun ilk kelimesini kullanmışlardır.

aķça: Hindistan parası rupi, (rupi, NĶ 97a-10).

erk: Surlarla çevrili şehir içinde padişah ve ailesine ait müstahkem saray, (ķal'a būden-i šāh, ZET 84b-7).

iki ķara: Az değerli bir sikke, (tenge, NĶ 109a-10).

ķara: Az değerli bir sikke, kuruş, (fals, filūs, NĶ 109a-9).

kızıl: 16 rupi değerinde altın sikke, (NĖ 109a-7).

Kelimenin çeşitli Türk lehçelerinde renginden dolayı önce mecazen altın için kullanıldığı, sonradan da bu mecazi anlamının yaygınlaşarak bazı lehçelerde daha yaygın ve hâkim hale geldiği görülür (Musayev, 1998, 371). Benzer durum altın sikke için de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda altın sikkenin yapıldığı altın/kızıl, önce mecazen altın sikkeyi karşılamış, sonra bu mecazi anlam, altın sikke için kullanılan genel kelime olmuştur.

kurğan: Müstahkem büyük kale, (kal'a-yi muhkem, NT 17b-1).

öçek: Taht, (taht, ZET 84b-7).

Modern Urducadaki “uçek” (yüksek yer, yükselti) kelimesiyle de ilgili olan kelimenin “kubbe” anlamı Sekkâki Dîvânında geçer (Eşref & Soydan, 2012, 27; Ünlü, 2013, 871).

öründük: Taht, padişahın oturduğu yüksek ve süslü koltuk, (mesned, ZET 84b-11).

Kelime Eski Uygurcada “yükselmek” anlamına gelen ör- fiilinden dönüşlülük -n ile sıfat-fiil -dlk eklerinden oluşmuş olmalıdır.

tuğ: 1. Padişahlık tuğu, 2. Padişah tuğrası, (nişân, NĖ 97b-13).

yarlıg ~ yarlık: Ferman, yarlık, menşur (fermân, NĖ 105b-12).

Kelime, Eski Uygurca döneminden beri yüksek makamda bulunun bir kişinin daha aşağı makamlarda bulunan kişilere yapılmasını buyurduğu yazılı emir, emirnâme anlamında kullanılmıştır. İslami dönemde padişahların emirlerini ve kararlarını bildiren ferman, berat ve menşur gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Clauson, kelimenin büyük ihtimalle alıntı kelime olduğunu ileri sürmüştür (Clauson, 1972, 967). Birçok Türkolog tarafından farklı açıklanan kelimenin kökeni Doerfer tarafından “yarmak” fiiline, Tekin tarafından “salya” anlamına gelen “yar” ismine ve diğer bazı araştırmacılar tarafından ise, daha tutarlı bir görüş olarak, Moğolcada “haber, bildirge” anlamına gelen “car” kelimesinin Türkçede teorik olarak karşıılığı varsayılan “*yar” isim köküne dayandırılmıştır⁵.

yarmağ: Altın ve gümüş sikke, hazine, (zer, NĖ 97a-7).

3. Yüksek Askerî Komutanlıklar ve Memuriyetler

başlık: Komutan, (serdâr, NTDL 6b-9).

berikî: 1. Maliye idaresinin başı, haznedar, 2. Mahkeme başkanı. Bkz. eşik ağası, (dârûğa-i dîvân-hâne, ZET 84b-16).

Kelime, Türkçe kökenli “berk” (sağlam, emin) köküne gelen Arapça “+T” nispet

5 Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Güner, 2013.

ekiyle oluşmuş “berkī” kelimesinin yapısında meydana gelen ünlü türemesi sonucu aldığı şekil olmalıdır: berkī > beriki. “Berk” kelimesi, 14. yüzyılda yazılmış Oğuzca Bahşayış Lügati’nde Arapça “emin” kelimesinin karşılığı olarak “güvenilir insan, mutemet” anlamında kullanılmıştır ki kelimenin anlamı haznedar ve mahkeme başkanının gerektirdiği özelliği yansıtmaktadır (bkz. Turan, 2017, 61).

çalış: Asker, memur ve kölelere yapılması gerekli işleri bildiren komutan veya âmir? (her hâkimī ki be-reved yād-ı nöker şevved ve hâkīkat be-gūyed, ZET 86a-4).

çerik başlıq: Yüksek rütbeli ordu komutanı, general, (sipeh-server, sipeh-sālār, NĖ 108-14, ZET 85a-4).

çerikçi: Emrinde asker bulduran veya devlet için asker besleyen yüksek devlet memuru veya askerî komutan, tımarlı sipahi, (leşkerī ve sipāhī, ZET 85a-4).

daruğa: Moğ. 1. Vali, kaymakam, 2. Yüksek dereceli daire müdürü, âmir, (kā`im-makām, NTDL 7a-5).

Kelime Moğolca “basmak” anlamındaki “daru-” fiil kökünden türemiştir. Aynı anlamdaki Türkçe “basmak” fiilinden türeyen “baskak” da benzer işlevdeki idari görevler için kullanılmıştır⁶. Darugalar Moğol Devletinde 13. yüzyıldan itibaren bir şehrin hem askerî hem de idari üst düzey yöneticileri olarak esasen vergilerin toplanmasında ve merkezî idarenin istediği düzenlemeleri yapmakla yükümlü vali derecesinde yöneticilerdi. Kelime, Cengiz Han’ın ölümünden sonra çeşitli seviyelerde idari memuriyetler için Moğolların ve onların devamı olan devletlerde kullanılmaya devam etmiştir. Farsçaya da “dārūga” şeklinde geçtikten sonra zamanla anlam değişikliğine uğramış ve daha küçük devlet görevlileri için kullanılır olmuştur. Darugalar, Babürlüler döneminde hem merkezde hem de taşrada benzer görevleri yürüten üst düzey memurlardı. Bununla birlikte daha küçük dağlık taşra şehirlerinde devleti temsil eden memurlar için de daruga terimi kullanılmıştır (Borooah, 2000).

êşik ağası ~ êşik ağa: 1. Maliye idaresinin başı, haznedar, 2. Mahkeme başkanı, 3. Sarayın kapılarından sorumlu üst düzey yönetici, kapıcı başı. Bkz. *beriki*, (dārūga-i dīvān-hāne, derbān, NT 8b-9, ZET 84b-9).

koşun bēgi: On bin kişilik ordu komutanı, (serdār-ı deh-hezār kes, ZE 85a-9).

küçüm: Emrinde çok mal, mülk ve asker bulduran ileri gelen kişi, ayan, tımarlı sipahi, (merdī ki şāhib-i māl u sipāh, NTDL 13a-11).

miñ başı: Binbaşı, bin kişilik ordu birliğinin komutanı. Bkz. *miñ bēgi*, *tümen başı*, *tümen bēgi*, (serdār-ı hezār-kes, ZET 85a-1).

miñ bēgi: Binbaşı, bin kişilik ordu birliğinin komutanı. Bkz. *miñ başı*, *tümen başı*, *tümen*

6 Kelimenin kökeni ve anlamları için bkz. Bosworth & Clauson, 1965; Poppe, 1966; Vásáry, 1976.

bēgi, (serdār-ı hezār-kes, ZET 85a-1).

müşrif: Ar: Daire müdürü, üst düzey âmir, (emîn, NTDL 10a-1).

topçı başı: Tophane komutanı, tophane âmiri, (dārūga-i tophâne, ZET 84b-17).

tuğcı: Padişahın tuğunu ve mührünü taşıyan memur, (nişān-berdār, ZET 85a-2).

tuğbay: 1. Protokol ve inzibat âmiri, 2. Komutan, (mîr-i tüzāk, ZET 85a-2).

tümen başı: Binbaşı, bin kişilik ordu birliğinin komutanı. Bkz. *tümen bēgi*, *miñ başı*, *miñ bēgi*, (serdār-ı hezār-kes, ZET 85a-1).

Tümen kelimesinin Toharca “tmān” veya “tumane” kelimesine veya Çince on bin anlamındaki “wan” kelimesine dayandığı Clauson tarafından ileri sürülmüştür. Esasen “on bin” anlamındaki bu kelime büyük sayı ve miktarlar için kullanılan bir belgisiz sıfat olarak kullanılsa da Türkçede daha çok askerî bir terim olarak görülür (Clauson, 1972, 507). Kelime, buradaki “tümen başı” ve “tümen begi” yapıları içinde “bin kişilik askerî birlik” anlamındadır.

tümen bēgi: Binbaşı, bin kişilik ordu birliğinin komutanı. Bkz. *tümen başı*, *miñ başı*, *miñ bēgi*, (serdār-ı hezār-kes, ZET 85a-1).

4. Alt Askerî Rütbeler, Memurluklar ve Görev Alanları

ahtaça: Baş seyis (mîr-âhūr, NT 24a-1).

Kelime, Moğolca “ahta” (iğdiş, iğdiş edilmiş at, hadım) kelimesiyle Türkçe +ÇA ekinden türemiştir. Çeşitli Türk lehçelerinde ve Farsçada bu kelime daha çok meslek eki +ÇI ile “ahtaçı” şeklinde kullanılmıştır (Barutçu-Özönder, 1996, 34; Morgan, 2011).

aluğcı: Vergi memuru, tahsildar, vergi toplayan, (‘amel-dār, ZET 84b-11).

bitikçi: Kâtip, yazıcı, (kalem-zen, NÇ 105a-10).

Kelime “biti-“ fiilinden türemiş *bitik* (yazılı belge, kitap) ismine gelen +ÇI meslek ekiyle oluşmuştur. “Biti-” fiilinin Çince “yazı fırçası” anlamına gelen “pîçt” kelimesine dayandığı ileri sürülmüş olsa da bazı bilim adamları bu görüşün fonolojik olarak açıklanmasının zorluğundan bahseder (Sinor, 2012b).

çavuş: Öncü asker, askerlerden önce gidilecek yere giden keşif kolu askeri, (merdî ki ez berā-yı menzil-diden pîşter ez leşker bereved, ZET 86a-3).

Kelime, Tonyukuk Yazıtında baş komutan veya yüksek rütbeli komutan anlamındaki “çabiş” kelimesine dayanır (Tekin, 2003, 101). Kelime sonraki dönemlerde daha alt rütbeli askerî komutanlıklar ve polis memurlukları için kullanılmış olsa da çeşitli Türk devletlerinde

sivil bürokraside kapıcı, haberci takım başı veya grup lideri anlamında da kullanılmıştır (Clouston, 1972, 399). Kelime Babürlülerde sefere çıkan birliklerden önce gidilecek yerleri keşfe çıkan öncü askerler için kullanılmıştır.

esre: Bekçi, gözcü, (nigāhdār, NÇ 101a-10).

êşikçi: Kapıcı, kapı muhafızı, (derbān, ZET 84b-10).

on başı: Onbaşı, on kişilik birliğin komutanı. Bkz. *on bêgi*, (serdār-ı deh kes, ZET 84b-9).

on bêgi: Onbaşı, on kişilik birliğin komutanı. Bkz. *on başı*, (serdār-ı deh kes, ZET 84b-9).

yüz başı: Yüzbaşı, yüz kişilik birliğin komutanı, (serdār-ı şad kes, ZET 86b-12).

5. Savaş, Güvenlikle ve Alt Düzey Asker ve Polisle İlgili Kelimeler

alp: Yiğit, bahadır, kahraman, (NÇ 104a-7).

atlık: Atlı, süvari asker, (süvār, NÇ 96b-6, ZET 84b-10).

atlu ~ atlı: Atlı, süvari asker. Bkz. *atlık* (süvār, ZET 84b-10, NÇ 96b-6, 119).

baranğar ~ buranğar: Moğ. Muharebe düzeninde ordunun sağ kolu, (fevc-i dest-rast, fevc-i yemîne, NT 9a-4, ZE 84b-14).

basalğa: Karavulun ardındaki baskın kuvvetleri. Bkz. *basturma*, (fevcî ki ba‘d-i karavul bâşed ZET 84b-13).

basturma: Karavulun ardındaki baskın kuvvetleri. Bkz. *basalğa*, (fevcî ki ba‘d-i karavul bâşed ZET 84b-14).

batır: Yiğit, gözüpek, kahraman, (bahadır u dilâver, ZET 85b-9).

Kelime, Moğolca kökenli aynı anlamdaki “bağatur / bahadır” kelimesinden orta hece düşmesi (haploloji) sonucu oluşmuş olmalıdır (Sinor, 2012a).

boynağu: Asi, inatçı ve başkaldırıcı, (gerden-keş ZET 84b-16).

Kelime, “boyun” kelimesine vücut özelliğini öne çıkaran kelimeler yapan +AgU ekinin eklenmesiyle oluşmuştur: Boyunağu > boynağu (Erdal, 1992, 162).

böyreği: 1. Düşmana tuzak kuran, tuzak hazırlayan askerî birlik, 2. Düşmana yan cenahtan saldıran birlik (fevc-i kemîn-gâh u pehlû-küb-i gānīm, ZET 84b-15).

Kelime “böğür” (vücudun yan kısmı, yan taraf) ve “bögrek” (böbrek, vücudun böbrek tarafı) kelimesine dayalı olarak oluşmuştur.

çapavul: Padişahın çevresinde bulunan ve tahtı taşıyan seçkin askerler, hassa askerleri?

(fevc-i nâzende ve taht-ârende, ZET 85a-6).

Sözlüklerde genel olarak “çapulcu ve yağmacı gruplar” olduğu açıklanan “çapavul” kelimesi ZET’de padişahın hassa askerleri olarak gösterilmiştir.

çaranğar ~ çuranğar: Moğ. Muharebe düzeninde sol koldaki askerî birlikler, (dest-i çep ender vegâ, fevc-i dest-i çep-i bâdişâh, NT 9a-5, NTDL 5a-7, ZET 85a-4).

çerik: Asker, er, (leşker, NT 21b-4, NTDL 6b-8, ZET 85a-3).

çındavul: Moğ. Muharebe düzeninde ordunun arka safları, (cem’î ki rüz-ı ceng pes ez leşker, cem’î ki dunbel-end der râh u sefer, fevcî ki rüz-i ceng der ‘ağab-i leşker bâşed, NT 22b-4, NTDL 14b-8, ZET 85a-5).

ëletmiş: Öncü birlik, (fevc-i pîş-ğül, ZET 84b-12).

Kelime “ëlet-“ (göndermek) fiilinden –mİş sıfat-fiiliyle oluşmuştur. En önce gönderilmiş askerî birlik anlamında görülür.

ërçi: Elçi, arabulucu. Bkz. *yapçılı*, (resül ve miyânçı, ZET 84b-8).

ğol: Moğ. Muharebe düzeninde merkezi tutan birlikler, (fevc-i der-miyâne, NÇ 96b-9). Moğolcanın Kalmuk ağızlarında “merkez” anlamında olan bu kelime Türkçeye buradan geçmiştir (Brophy, 2001).

iravul ~ hıravul: Moğ. Muharebe düzeninde ordunun ön safları, (fevc-i pîş rüz-ı ceng, ZET 84b-8).

Kelime önce Nevâyî tarafından “hıravul” şeklinde tespit edilmiş, ancak sonraki kaynaklarda her iki varyant da yaygın olarak gösterilmiştir (Barutçu-Özönder, 1996, 42). Kelime “irevül / hirevül” şeklinde ince ünlülerle okunabilse de benzer yapıdaki kelimelerin çoğunun kalın ünlülerle olmasından dolayı kelimeyi kalın ünlüyle okumayı tercih ettik (Kara, 2011, 335).

ķapuçı: Düşmana tuzak kuran ve yan cenahtan saldıran birlikler, (pehlü-küb-ı ğanım ve der kemîn-ğâh istâde ve ğüş bād ez nişeste, ZET 85a-10).

Kelime “ķap- fiilinden” –İÇI (<-gİcI) sıfat-fiiliyle kurulmuştur: ķapıçı > ķapuçı. Aynı fiil kökünden tuzak anlamına gelen “ķapan” kelimesi de Türkiye Türkçesinde bir başka sıfat-fiil olan –An (<gAn) ekiyle oluşmuştur. Bu bakımdan her iki kelime arasında yapısal ve semantik paralellikler vardır.

ķaraķçı: Yol kesen harami, eşkiya, soyguncu, (rehzen ve kıtâ‘u’-t-ķarīķ, ZET 85a-10).

ķaravul: Keşif müfrezesi, (fevc-i dîd-bân ki pîş ez iravul berâ-yi ğaber-i düşmân reved, ZET 85a-6).

Sözlüklerde güvenlik âmiri, polis âmiri ve güvenlik görevlileri anlamında görülen “karavul” burada ordu birliklerinden önce gidip düşman hakkında bilgiler getiren keşif müfrezesi anlamında gösterilmiştir (Ünlü, 2013, 584).

kèleçi: Haberci, postacı (kâşid, ZET 86b-5).

koruqçı: Korucu, padişahın avlanma alanları ile ekili arazileri koruyan güvenlik görevlisi, polis, korucu, (men´ kunende, merdî ki şikârgâh-ı bâdişâh ve zirâ-at-ı re‘ayâ-râ ez hürândân-i mal, nigâh-dâr ve mâni° şevved, in çenîn kes-râ der Hindüstan der-în zamân câmdâr güyend, NÇ 94a-15, ZET 85a-6).

koruqmal: Korucu. Bkz. *koruqçı*, (ZET 85a-6).

könüllük: Gönüllü savaşçı, yiğit ve kahraman, (pur-dil u dilâver ve râğıb-ı derkâr u evâmir, ZET 86b-2, NÇ 95a-15).

kurğançı: Korucu, bkz. *koruqçı*, *koruqmal* (ZET 85a-6).

küçlük ~ küşlük: Küçük yerleşim birimlerinin veya işyerlerinin başı, muhtar, kâhya, (kedhüdâ ZET 86b-4).

saqlaçı: Bekçi, gece bekçisi, (pâsbân, ZET 86a-10).

Kelime, “saqla-” fiilinden –gUçI sıfat-fili ekiyle türedikten sonra orta hecelerden ikicisinin düşmesiyle oluşmuştur: saqla-ğuçı > saqlaçı.

tılçi: Casus, (cäsüs, ZET 86a-2).

töreçi: Haksızlığa uğrayanın hakkını koruyan memur, kanun ve kuralları bilen hukuk adamı, bir tür savcı ve avukatlık görevi (be-dâd-ı mazlûm resânde, ZET 85b-16).

Kelime kanun, kural ve geleneksel uygulama anlamına gelen “töre <törü” kelimesiyle +çI meslek ekinden oluşmuştur. Verilen açıklamaya dayalı olarak, kelimenin haksızlığa uğradığını düşünen kişilere örfî hukuk (yasa) içinde yol gösteren ve hukuki destek veren devlet görevlisi olmalıdır.

tusqavul ~ tuşqavul: Öncü akıncı birliği, akıncı, yol muhafızı. Bkz. *tutqavul*, (fevc-i reh-gîr-i ganîm, fevc-i râh-gîr der pîş-râh-ı ganîm, NÇ 97b-8, ZET 85a-3).

tutgun: Mahpus, esir, (merd-i muqayyed, maḥbûs ve girifte-şude, ZET 85b-15).

tutqavul: Öncü akıncı birliği, akıncı, yol muhafızı. Bkz. *tusqavul*, *tuşqavul*, (ZET 85a-3).

Köprülü’ye göre “tutqavul” bir memuriyet olarak önceleri devlet adına kervanlardan yol vergisi alan ancak sonraları bu vergiyi keyfi olarak toplayan kişiler için kullanılmıştır. (Köprülü, 1983.) ZET’den anladığımız kadarıyla kelime Babürlülerde askerî bir terim olarak öncü akıncı birlikleri için kullanılmıştır.

uruşçı: Savaşçı, muharip asker, (cengī, merd-i cengī, NĖ 95a-12, ZET 84b-10).

yağı: Düşman, yağı, hasım. Bkz. *yavđı, yav*, (đanīm, ZET 86b-9).

Kelime Göktürk Yazıtlarında da “yağı” şeklindedir: Tört buluñ ĩop yağı ermiş (Dört taraf hep düşman imiş) (Tekin, 2003, 38).

yapçı: Elçi, arabulucu, (resül ve miyānçi, ZET 84b-8).

yarağ: Silah, (silah, NĖ 95b-3).

yasa ~ yasal: Moğ. Asker veya polis devriyesi, müfreze, (NĖ 104a-14). Esasen padişahın koyduğu örfi kanun ve kural anlamına gelen “yasa” sonradan bu kanunların ve kuralların uygulamasını sağlayan ve gözeten polis ve askerler için kullanılmış olmalıdır.

yasavul: Moğ. Asker veya polis devriyesi, müfreze. Bkz. *yasa – yasal*, (NĖ 104a-15).

yav: Düşman, yağı, hasım. Bkz. *yavđı, yağı*, (ZE 86b-9). Eski Türkçe “yağı” kelimesinden dönüşen kelimenin “yaw” ve “yü” şekli daha çok Kuzey lehçelerinde görülür (Clauson, 1972, s. 898).

yavđı: Düşman, yağı, hasım. Bkz. *yağı, yav*, (đanīm, ZE 85a-11).

yayağ ~ yayağ: Yaya, yaya asker, piyade asker, (piyāde, ZE 86b-10).

Kelime, Eski Türkçe metinlerde yaygın olarak kullanılan ve “yaya, yürüyerek giden” anlamındaki “yadağ” kelimesinden gelmiştir. Kelimenin çeşitli lehçelerde “yaya” ve vasıta hali ekiyle genişlemiş “yayan” şeklinin yanı sıra “yayav” şekli de görülür (Clauson, 1972, s. 887).

yayçı: Yayı, (kemān-ger, ZE 86b-8).

yol urđuđı ~ yol tutđuđı: Yol kesen eşkıya, haydut, soyguncu. Bkz. *ĳarađçı*, (rehzen ve ĳıtā‘u‘t-tarĳk, ZE 85a-13).

yortavul: Çapulcu alayı, yağmacı saldırgan grup, (fevc-i ĳāret-ger, NĖ 61-5).

yörüş: Düşman üzerine saldırı, hücum, (hele kerden ber ser-i đanīm, ZET 85a-13).

SONUÇ

İncelediğimiz Babürlü dönemine ait Farsça-Çağatay Türkçesi sözlükler, Babürlü Devletinde idari ve askerî terim olarak kullanılan birçok kelime ve kelime birliğini açıklamaktadır. Bu kelimelerin ve kelime birliklerinin dilbilimsel özellikleri şöyledir:

a. İncelediğimiz sözlüklerde daha önceki Türk veya İslam devletlerinde idari ve askerî sistem içinde kullanılmayan veya çok sınırlı kullanımı olan kelimeler bulunmaktadır. İdari ve askerî terim haline gelen bu kelimeler şunlardır: *aluğçı, basalđa, beriki, boynağu, böyreğçi, eletmiş, esre, ĳapuçı, küçüm, öçek, öründük, tabçı, tuğbay, yapçı*.

b. Bu sözlüklerde daha önceki dönemlerde kullanılan, ancak Babürlü Devletinde anlam değişimine uğrayan şu kelimeler ortaya konmuştur: *ahtaça, ak, akça, baḫşi, basturma, başlık, bēy, çalış, çavuş, çerikçi, erçi, eşik ağası, kalmak, kara, kēleçi, kızıl, korukmal, koşun bēgi, kurgançı, müşrîf, saklaçı, tilçi, töreçi, tura, tutkavul, yasa, yasal, yol urğuçı*.

c. Babürlü Devletinde kullanılan idari ve askerî kelimelerin önemli bir kısmı daha önce Timurular döneminde de kullanılan ve Türkçeleşmiş Moğolca kökenli kelimelerdir. Babürlü hanedanının kurucusu Babür Şah'ın anne tarafından Cengiz Han soyundan gelmiş olmasının sonucu olarak Babürlü devlet mekanizmasında Moğolca kökenli kelimeler çokça kullanılmıştır. İncelediğimiz sözlüklerde görülen Moğolca kökenli kelimeler şunlardır: *ahta, baranğar ~ buranğar, batur, çaranğar ~ çuranğar, çındavul, daruğa, gol, iravul ~ hiravul, yasa ~ yasal, yasavul*.

d. Ele alınan konudaki Türkçe kelimelerin bazıları ses ve yapı değişimine uğramış kelimelerdir: *erçi* (<êlçi), *eşik ağa* (<eşik ağası), *küşlük* (<küşlük), *yapçı* (<yapğuçı), *saklaçı* (<saklağuçı), *yav ~ yavğı* (<yağı).

e. Adı geçen kelimelerin önemli bir kısmı yapı yönünden türemiş kelimelerdir. Türemiş kelimelerin yapısı şöyledir:

- i. Türemiş kelimelerin büyük kısmı meslek yapım eki olan +çI ile yapılmıştır: *aluğçı, bitikçi, böyreğçi, çerikçi, erçi, eşikçi, karakçı, korukçı, kurgançı, tabçı, tilçi, topçı, töreçi, tuğçı, uruşçı, yayçı*.
- ii. +Ilk eki hem isimden isim, hem de isimden sıfat eki olarak yapım eki işlevinde yaygındır: *başlık, beklik, êrklik, êrtelik, köñüllük, küçlük ~ küşlük*.
- iii. Sıfat-fiil ekleri: *eletmiş, kēleçi* (<kelgüçi), *kurgan* (<koruğan), *öründük, saklaçı* (<saklağuçı), *tutgun, yol urğuçı, yol tutkuçı*.
- iv. Eşitlik hali eki +çA yapım eki işlevinde az sayıda kelimedede görülür: *akça, ahtaça*.
- v. Daha az sayıda kelimedede isimden isim +ma (basturma), +mal (korukmal), +ağu (boynağu), Arapça nispet eki +ī (bēgī, berikī), fiilden fiil -AlğA (basalğa) kullanılmıştır.

f. Az sayıda idari ve askerî terim iki kelimededen oluşmuştur. Bu yapıların çoğu belirtisiz isim tamlaması şeklindedir.

- i. Bu yapıdaki kelime grupları liderlik ve komutanlık bildiren “ağa,” “baş” ve “bēg” kelimeleriyle yapılmıştır: *bēkler bēgi, eşik ağası, koşun bēgi, miñ başı, miñ bēgi, on başı, on bēgi, topçı başı, tümen başı, tümen bēgi, yüz başı*.
- ii. Daha az sayıda terim takısız isim tamlaması şeklinde görülür: *çerik başlık, eşik ağa, tukbay*.
- iii. Sıfat tamlaması: *iki kara*.
- iv. Sıfat-fiil grubu: *yol urğuçı ~ yol tutkuçı*.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Barutçu-Özönder, Sema (Hazırlayan) (1996). *'Alī Şīr Nevāyī: Muḥākemetü'l-Luğateyn - İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Begmatov, E., A. Madvaliev, N. Mahkamov, T. Mirzayev, N. Töhliev, E. Umarov, D. Hudoyberganova, A. Hociev (2006). *Özbek Tilinin İzohli Luğati*, 5 cilt, Toşkent: Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası.
- Bloch, E. (1933). *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Cilt II, Paris: Bibliothèque Nationale.
- Bodrogligeti, A. J. E. (1981). "A Glossary to the Rylands Eastern Turkic-Persian Versified Vocabulary," *Ural-Altäische Jahrbücher*, Cilt 53, s. 1-65.
- Boroah, Romy (2000). "Transformations in Trade and the Constitution of Gender and Rank in Northeast India," *American Ethnologist*, Cilt 27/2, s. 371-399.
- Bosworth, C. E. & Gerard Clauson (1965). "Al-Xwārazmī on the Peoples of Central Asia," *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No 1/2 (April 1965), s. 2-12.
- Brophy, David (2011). "Mongol-Turkic Languages Contact in Eighteenth Century Xinjiang: Evidence from the İslām-nāma," *Turkic Languages*, 15/1, s. 51-67.
- Clauson, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Clauson, Sir Gerard (Hazırlayan) (1960) *Sanglax – A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān*, London: Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial.
- Devellioğlu, Ferit (1997) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 4 cilt, Wiesbaden.
- Eckmann, János (1966) *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University.
- Eraslan, Kemal (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel (1992) *Old Turkic Word Formation*, 2 cilt, Turcologica 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, Hasan (1950) "Çağatay Lûgatleri Hakkında Notlar," *DTCF Dergisi*, Cilt VIII/1-2, s. 145-163.
- Eşref, Ahmet Bahtiyar & Celal Soydan, *Urdu-Türkçe, Türkçe Urdu Sözlük*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Faruqi, Munis (2009) "At Empire's End: The Nizam, Hyderabad and Eighteenth-Century India," *Modern Asian Studies*, Cilt 43/1, s. 5-43.
- Gülensoy, Tuncer (1974) *Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar*, Türkoloji Dergisi, Cilt VI/1, s. 235-259.
- Güner, Galip (2013) "Yarlıg 'Buyruk, Emir, Ferman' ve Yarlıka- '(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek' Kelimelerinin Üzerine Yeni Görüşler," *Turkish Studies*, Cilt 8/1, (Kış 2013), s. 1553-1560.
- Irvine, William (1903) *The Army of the Indian Moghuls: Its Organization and Administration*, London: Luzac.
- Kara, Funda (Hazırlayan) (2011) *Zebân-ı Türkî (Kelür-Nâme): İnceleme, Metin, Dizin*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Khalid, Adeeb (1991) "The Residential Quarter in Bukhara before the Revolution (The Work of O. A. Sukhareva)," *Middle East Studies Association Bulletin*, Cilt 25/1, s. 15-24.
- Köprülü, Fuad. 1983. "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar," *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Hazırlayan: Orhan F. Köprülü, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 87-101. (Baskısı: *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, İstanbul, 1938, s. 17—31)

- Krippes, A. Karl (1996) *Uzbek-English Dictionary*, Kensington: Dunwoody Press.
- Krippes, A. Karl (1994) *Kazakh (Qazaq)-English Dictionary*, Kensington: Dunwoody Press.
- Necip, Emir Necipoviç. 1995. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Rusçadan çeviren: İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Morgan, D. O. "Aktaji," *Encyclopaedia Iranica*, Cilt I/7, s. 730.
- Musayev, O, I. (Editör) (1998) *Azerbaycanca-İngilisce Lüğət*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Diller İnstitutu.
- Poppe, Nicholas (1966) "On Some Ancient Mongolian Loan-Words in Tungus," *Central Asiatic Journal*, Cilt 11/3, s. 187-198.
- Redhouse, Sir James W. (1987) *A Turkish and English Lexicon*, New Edition, Beirut: Librairie du Liban.
- Schimmel, Annemarie (1981) "Türkisches in Indien," *Scholia: Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde - Annemarie von Gabain zum 80 Geburtstag am 4. July 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 156-162.
- Schmidt, Jan. (2011) *A Catalogue of the Turkish Manuscripts in the John Rylands University Library at Manchester*, Leiden: Brill.
- Shaw, Robert Barkley (2014) *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*, Çeviren Fikret Yıldırım, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sinor, D. (2012a) "Bahâdur," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Eds.: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1035 (11 Ocak 2019)
- Sinor, D. (2012b) "Bitikçi" *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Eds.: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1459 (11 Ocak 2019)
- Steingass, F. (1989) *A Learner's Arabic-English Dictionary*, New Impression, Beirut: Librairie du Liban.
- . (1892) *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge K. Paul.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî. (1298/1880) *Lügat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tekin, Talat (2003) *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Yıldız.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker (1995) *Türkmence-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Simurg.
- Turan, Fikret (2017) *Bahşâyîş Bin Çalıça, Bahşâyîş Lügati*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- . (2009) "Turkic Grammar Books Written in Mughal India during the 18th and 19th Centuries," *Turkic Languages*, Cilt 13, s. 163-171.
- Türkmen, Erkan (1985) "Hindistan kütüphanelerindeki bazı Türkçe yazma eserler," *Türk Kültürü Araştırmaları - Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hâtrasına Armağan*, Cilt XXIII/1-2, s. 479-499.
- Ünlü, Suat (2013) *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınları,
- Vásáry, István (1976) "The Golden Horde Term Daruga And Its Survival in Russia," *Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Cilt XXX/2, s. 187-197.
- Véliaminof-Zernof, V. de (Hazırlayan) (1869) *Dictionnaire Djaghataï-Turc*, Saint-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
- Wurm, Stefan (1947) "The Uzbek Dialect of Qizil Qujaş," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt 12/1, s. 86-105.
- Yakup, Abdurishid (2005) *The Turfan Dialect of Uyghur*, Turcologica 63, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Yüce, Nuri (Hazırlayan) (1988) *Ebu'l-Kâsım Cârullah; Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yudahin, K. K. (1994) *Kırgız Sözlüğü*, 2 cilt, Çeviren: Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu.

The Game Sinsin and Its Old Turkic Cultural Reflections*

Sinsin Oyunu ve Bu Oyunun Eski Türk Kültüründeki Yansımaları

Fikret Yıldırım¹

*This is the revised version of the paper presented at PIAC 61, in Bishkek, Kyrgyzstan, August 26-31, 2018.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.Y. 0000-0003-3227-1860

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fikret Yıldırım,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: fikretyildirim1981@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 15.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 18.06.2019

Kabul/Accepted: 20.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Yıldırım, F. (2019). The game Sinsin and its old Turkic cultural reflections. *TUDED* 59(1), 221-231. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0009>

ABSTRACT

Sinsin is a game centered around a fire which is typically played by a group of people at weddings. This game is especially seen in Turkey although the name of this game still survives in the Gagauz language as an adverb (*sinsin* “secretly”), too. The word *sinsin* has variations like *sişsiş*, *simsim*, *sişidi*, *çındır* or *yumruk oyunu* in different regions of Turkey. This game has three main elements. The first element is the large fire which is prepared at night in front of the wedding house or in an open field. The second element is musical instruments, *davul* “drum” and *zurna* “clarion”. The third element is a group of people (usually just men), grouped around the fire. *Sinsin* is actually a very interesting game in terms of its Old Turkic cultural elements. Along with the drum, the fire and the player moving around the fire with special dance moves it shows us the shamanic remnants of the Old Turkic culture. To date, various etymological explanations have been made on the word *sinsin*. In this article, we mainly dealt with the special features of the game *sinsin* along with its etymology.

Keywords: Sinsin, fire game, folk dances, shamanism, etymology

ÖZET

Sinsin, bir grup insanın düğün törenlerinde oynadıkları ateş temelli bir oyundur. Sinsin oyun adı Türkçe dışında Gagauzcada zarf olarak (*sinsin* “gizlice”) yaşamaktadır ve bu oyun tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye dışında görülmemektedir. *Sinsin* sözcüğü, Türkiye’de oyunun oynandığı bölgelere göre *sişsiş*, *simsim*, *sişidi*, *çındır* ya da *yumruk oyunu* adlarını almaktadır. *Sinsin* oyunu esasen üç ögeden oluşmaktadır. Öncelikle, temel öge ateştir. Gece düğün evinin önünde ya da açık bir alanda büyük bir ateş hazırlanır. İkinci öge, *davul* ve *zurna* adı verilen müzik aletleridir. Üçüncüsü, ateşin etrafında toplanan çoğunlukla erkeklerden oluşan insan topluluğudur. *Sinsin* eski Türk kültürel öğelerini barındırması açısından ilginç bir oyundur. Davul, ateş ve ateşin etrafında özel dans figürleri ile dönen oyuncu Eski Türk kültürünün şamanist kalıntıları bize göstermektedir. Ateşin etrafında dans eden oyuncu daima tetiktedir ve sık sık kalabalığı dikkatlice izlemektedir. Kendi ‘yaşam alanı’ nı ‘düşmanlar’ dan koruması açısından *sinsin* oyuncusu için bu oyunun Eski Türklerin savaş stratejilerinin kalıntıları da içerdiğini söyleyebiliriz. Bugüne kadar *sinsin* sözcüğü üzerine çeşitli etimolojik açıklamalar yapılmıştır. Bu yazıda *sinsin* oyunun belirgin özellikleri ile birlikte etimolojisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sinsin, ateş oyunu, halk oyunları, şamanizm, etimoloji

Turkey has numerous ‘intangible cultural heritage’ values that are reflected in its rich culture. In accordance with UNESECO’s ‘Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage’, Turkey has been preparing its ‘Intangible Cultural Heritage National Inventory’ since 2006.¹ Now, there are 112 cultural heritage elements in this inventory² and the game *sinsin* was registered in this inventory in 2013 with inventory number 01.0054. Other names for this game recorded in the inventory are *yumruk oyunu* (punch game) and *simsim*. The field of this game in the inventory is noted as ‘performing arts’ and under the heading of ‘geographical distribution’ we see the cities Amasya, Ankara, Çorum, Kayseri, Sivas, Tokat and Yozgat.³ Although there are only seven cities located in central and northern Anatolia recorded in the inventory, this game is also seen in eastern, southern, and southeastern Anatolian regions.⁴

Sinsin is a game centered around a fire which is often played by a group of people at weddings. This game is especially seen in Turkey although the name of this game, *sinsin*, still survives in the Gagauz language as an adverb, with the meaning “secretly”: *sinsin* (Gaydarci et al., 1991, p. 219a) → *sinerek* “secretly” (Gaydarci et al., 1991, p. 218b).⁵

Although the game *sinsin* is seen in Turkey, a similar wedding ritual or entertainment related to ‘fire’ exists among those Uzbeks living in China and Mongols. Ma (1994, p. 188) gives the following information about the Uzbek wedding ceremony:

Sometimes, relatives and friends of the bride would “carry the bride off” after the wedding ceremony, and the groom has to offer gifts to “redeem” her. When the “carried-away” bride is “redeemed,” she has to make a circle round a fire in the courtyard before entering the house. This is perhaps a legacy of ancient nuptial ceremonies.

1 See T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (n.d.c).

2 See T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (n.d.b).

3 See T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (n.d.a). The city names within the geographical distribution are actually determined according to the game information given by the official institutions affiliated to the Ministry of Culture and Tourism in the cities.

4 Other than the seven cities officially given in the inventory, we can give some place names where the game *sinsin* is performed in Turkey. According to Gâzîmihâl (1999, Vol. 3, p. 25): Sinop, Samsun, Bahçe, Kozan, Adana, Cebelbereket [Osmaniye], İncesu, Zencidere, villages of Kırşehir, Genezi-Avanos, Merzifon-Amasya, Çorum, Güdül, Şabanözü, Polatlı, Saray-Çankırı, Beypazarı. According to And (2016, p. 458): Amasya, villages of Çankırı, Çorum, Erköle, Kayseri, Kırşehir, Malatya, [Kahraman]Maraş, Samsun, Seyhan [Adana], Sinop, Yozgat. According to *Derleme Sözlüğü* (TDK, 1978, p. 3644a, entry *sinsin*, *sînsîn* (I)): Tokat-Eskişehir; Kurşunlu-Çankırı; İskilip-Çorum; Erciş-Van; Afşin-[Kahraman]Maraş; Şarkışla, Gürün-Sivas; Yozgat; Çanlı, Ayaş-Ankara; Bünyan-Kayseri; Bahçeli, Bor-Niğde; Mersin-İçel. According to *Derleme Sözlüğü* (TDK, 1978, p. 3637b, entry *simsim*): Merzifon-Amasya; Tokat; Pınarbaşı-Kayseri. According to Tor (2004, p. 328, entry *sişsin*): Aslanköy → İğdir, Ayvagediği, Evrenli-Mersin; Kisecik-Çamlıyayla. According to Tor (2004, p. 327, entry *sişidi*): Dalakderesi-Mersin.

5 Gâzîmihâl (1999, Vol. 1, pp. 217-218) in his work, under the heading ‘Gagauzlarda Oyun’ [Dance (Performance) among Gagauz People] gives some information about Christian nomadic herdsmen, Karakachan (Sarakatsani) people who live in Bulgaria, by quoting Dr. Kristof Aymendorf [Christoph Haimendorf]. Here, Gâzîmihâl tries to show some similarities between the game *sinsin* and a wedding ritual performed at night organized around the fire among Karakachan people.

Roux (2002, p. 234) quotes information from J. B. Chabout, that Mongols had used fire to purify the new bride: “Among Mongols, until forty or fifty years, the new bride went to the [groom’s] family, had to pass through two fires in order to be purified.”

In Turkey, *sinsin* has variations like *sişsiş*, *simsim*, *sişidi*, *çındır*, and *yumruk oyunu* according to the region where this game is performed.⁶ This game has three main elements. The first, as mentioned above, the bonfire which is prepared at night in front of the wedding house or in an open field. The second element is musical instruments, *davul* “drum” and *zurna* “traditional Turkish clarion”. The third element is a group of people, formed only of men, around the fire.

One of the players moves around the fire and while he performs his theatrical dance, he tries to keep control of the main area around the fire. At the same time, a person from the crowd attempts to sneak up on the fire’s guardian and attack him, attempting to punch him - mostly in the back or on the upper arm. However, one cannot punch the *sinsin* performer by directly approaching from behind. The man assailing the *sinsin* performer has to attack him within his field of vision. The game continues in this way, with players running away from or chasing their opponent, and sometimes the *sinsin* performer jumps over the fire. The game goes on until the fire dies down. *Sinsin* ends with the *halay* (folk dance) which is performed by the *sinsin* players and spectators. In some regions, the *sinsin* game is performed at the end of the wedding, and in these places, it is thus indicates the end of the wedding ceremony.⁷

The game’s name, *sinsin* is also used as a name of a folk dance, a part of a dress, and a melody. In the southern region of Turkey, there is a folk dance, *halay*, called *sinsin*. This *sinsin halayı* is a large circle folk dance where men and women join together around the fire after the *sinsin* game. All of the folk dances and halays, performed around the fire are called *sinsin* in the southern regions. It is very common among Alevis (Demirsipahi, 1975, p. 239). Koşay (1944, p. 264) mentions this folk dance’s name while he gives information about ‘Gelin Göçürme [Bringing the bride to the groom’s house]’ in the village of Yağlıbasan. According to Koşay, after the bride comes to the groom’s house, bridal candidates perform the folk dance, *sinsin*, and play the game *tura*.

We see that the game *sinsin* gives a name to a part of an important national woman’s folk dress in Turkey, too. In *Derleme Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu [TDK], 1978, p. 3644a, entry *sinsin*, *sînsîn* (III)) the third meaning of *sinsin* is “one of the pieces of *üçetek*”.⁸ The *Üçetek*

6 As we mentioned above in Turkey’s ‘Intangible Cultural Heritage National Inventory’ just two names of this game -*yumruk oyunu* and *simsim*- are given.

7 *Sinsin* is performed in a wide range of locations in Anatolia, so some variations is seen in terms of the rules applied in this game. For other descriptions of *sinsin* see Ülkütaşır (1941), (Caferoğlu, 1994, p. 91), Demirsipahi (1975, p. 239), and Gâzimişâl (1999, Vol. 3, pp. 19-21). For the basic description of *sinsin* see Karabaşa (2014, p. 87). A brief documentary on the game *sinsin* was made by a TV channel, TRT Anadolu, under the documentary series, *Derin Kökler*. In this documentary, also a description of *sinsin* performed in Yeşilkent-Kayseri, is given by a *sinsin* player. See Altıparmak (2012).

8 There are also the words *sin* “skirt, hem” and *sinliyelek* “üçetek (dress with three skirts)” in *Derleme Sözlüğü* (TDK, 1978, pp. 3637b, 3643b).

(literally “three skirts”, namely ‘dress with three skirts’) is a long three pieced dress (two-pieces at the front side and one-piece at the back side) worn by women while performing folk dances today.⁹ Although *üçetek* is known as a woman’s dress, in old times, it was also worn by men (TDK, 1979, p. 4056a, entry *üçetek*; Demirsipahi, 1975, p. 21, entry *üçetekli entari*, under the heading ‘Dictionary on the Clothing Section’). It is possible to think that because the name of a part of *üçetek* is the *sinsin*, this dress, *üçetek*, may have been worn by men performing the *sinsin* game in old times.¹⁰

In addition, the game *sinsin* gives the name *sinsin havası*¹¹ (*sinsin* melody) to the music played during the game. *Sinsin havası* is played by the *davulcu* “*davul* player” and the *zurnacı* “*zurna* player”. In Ankara, Yozgat, Akdağmadeni, Çorum, Kahramanmaraş, Gaziantep, Malatya and Çankırı regions, jereed (Turkish *cirit*¹²) melodies are used as the *sinsin* melody. Since, like jereed, the *sinsin* game includes a chase activity, the rhythms and the melodies of *sinsin havası* reflect excitement and fear (Demirsipahi, 1975, p. 239). During the *sinsin* game, music (like *Köroğlu Havası*¹³), which represents bravery and manhood, is preferred.

Like most village dramatic games, *sinsin* is based on physical skill and requires the ability to dance. Sometimes the performer raises his hand to his forehead while carefully surveying the spectators - he exaggerates this gesture as if he is observing the enemy. Through such movements, a theatrical atmosphere is created in the game.

Sinsin is a very interesting game in terms of its Old Turkic cultural elements. First of all, the drum, the fire and a player who moves around the fire with special dance moves reminds us of the shamanistic remnants of the Old Turks. In Turkey today, while there are no longer shamanic rituals (like those performed by some Siberian Turks), we can find its traces in village theatrical games such as *sinsin*. As mentioned above, sometimes during the game, the performer leaps over the fire and we know this was done amongst the Old Turks in order to purify foreigners.¹⁴

Secondly, the player who dances around the fire is always on guard and he frequently watches the crowd carefully. This caution is necessary in terms of protecting his ‘living space’ from the attackers or, metaphorically, from ‘the enemies’. We can compare this game with the *battue* in terms of its functions. In old times, the *battue* was one of the most important

9 Until recently, *üçetek* was worn by women in daily life or on special occasions such as weddings. Koşay (1944, p. 328) describes *üçetek enteri* [entari “dress”] under the heading ‘Bridal Gowns and Veils Worn in the Past’. For other descriptions see Pakalın (1993, p. 556, entry *üçetekli entari*) and Koçu (1969, p. 236, entry *üç etekli*).

10 For some samples of the dress *üçetek* see Koşay (1944, p. 263) and Erden (1999, pp. 44-46, 96-98).

11 For the musical note of *sinsin* see Gâzîmihâl (1999, Vol. 3, p. 264).

12 For *cirit* see Demirsipahi (1975, pp. 226-229).

13 For the *sinsin* game performed with *Köroğlu Havası* in Pazar village, Kızılcahamam-Ankara, see Arslan (2017).

14 When the Byzantine embassy headed by Zemarkhos reached the Soghodian country in 568, Turks purified them by fire before visiting Istemi, the khan of the Western Turks. By doing so, Turks were believed to purify themselves, too (Ahmetbeyoğlu, 2010, pp. 16-17).

military exercises and because players of *sinsin* play out theatrical war scenes, this game may also contain the remnants of the war strategies of Old Turks.

In the course of time, it is possible that a religious ritual or a war ritual can change into a dance performance purely as a means of entertainment. This process is mostly related to the change of the social structure or lifestyle. It is not difficult for us to imagine that the dances performed with a sword, a dagger or a shield seen today are the remnants of war dances (And, 1996, p. 62). Even if the underlying causes of the behaviors performed in the dance are erased from the memories of the villagers or the behaviors change their shape in the dance, the villagers follow the tradition blindly or unconsciously (And, 1996, p. 100).

Sinsin, as a dramatic ritual, includes the element of entertainment as well as the element of competition. Because *sinsin* is an attack game, personal competition between individuals may sometimes be seen during the game and two people may show hostility to each other throughout the game. In addition to this, the individual - namely the performer of the game - actually struggles against the whole community, or rather, against the spectators. *Sinsin* performers sometimes exhibit strong behaviors and this harshness can be seen in most of the dramatic village games in rural areas. The game *tura*¹⁵ “braided rope” is one such violent game. This game is a field game played with a braided rope or a belt in some regions of Anatolia. During the wedding festivities, the players take turns to hit each other with these thick ropes with their full strength. Weddings, and religious festivals like *bayram*, are important means for having fun and dancing. During these important days of celebration, people hitting each other with ropes or punching each other mercilessly may seem extremely odd. However, social differences, such as status and wealth, disappear among the villagers during these kinds of games. The players get a chance to prove their strength in the group via these games.¹⁶

The name of a folk dance or a theatrical village game may originate from various sources, like from the name of a region, a city or a village (e.g. *Çorum halayı*, *Aydın zeybeği* etc.). The steps or movements in the folk dance (e.g. *üç ayak oyunu* “three steps dance”) or animal names (e.g. *arı oyunu* “bee game”) etc. are also used as the names of the folk dances or the village games.¹⁷

The variations of the game name *sinsin*¹⁸ in Turkish dialects are *sişsiş* (Tor, 2004, p. 328),

15 For the game *tura* and *sinsin* see Ercan (1955, p. 379); for the game *tura* performed in Arguvan-Malatya, see Parlak (2011).

16 In Turkey’s rural areas it is seen that sometimes people joke with one another by hitting each other. This situation can, in some ways, be considered as a type of communication. Hitting each other in a friendly way means touching each other and this makes people happy and thus it has also socializing function in rural areas. Group dances, like *halay* may also be seen as a vehicle of ‘touching each other’ and this group dance performance increases its members’ self-confidence.

17 For detailed information on the formation of the names of Turkish folk dances and dramatic village games, see And (1964, pp. 18-31). It should be noted that And (1964, pp. 29-31) is not able to categorize some folk dances and dramatic village games, like *sinsin* in his classification. Demirşipahi (1975, pp. 11-16) also determines some factors for the formation of (the names of) the folk dances and dramatic village games. In his work, Demirşipahi (1975, p. 14) mentions *sinsin* under the heading ‘Military Order and Titles’.

18 In Modern standard Turkish *sinsin* has two meanings: 1. A folk game performed at night by young men around

*siñidi*¹⁹ (Tor, 2004, p. 327), and *simsim*²⁰ (TDK, 1978, p. 3637b). *Sinsin* game is known in Urfa as *çındır*²¹ (TDK, 1968, p. 1179b., entry *çındır* (II)). The other names of the game *sinsin* are *zamah* and *zamak oyunu* in Çorum (Gâzimizihâl, 1999, Vol. 3, p. 23). In *Derleme Sözlüğü*, we find four meanings for *sinsin* (TDK, 1978, p. 3644a, entry *sinsin, sînsîn*): (I) a game played around the fire at night; (II) 1. insidiously²² 2. numb; (III) one of the pieces of *üçetek*; (IV) a kind of tree with a strong fire.

The fourth meaning of *sinsin*, namely *sinsin* tree is actually the tree *süksük*²³ which was recorded by Kâşgarî in his work, *Dîvânü Lugât 'i-Türk* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, p. 212). This tree name is also seen in Chagatai and some modern Turkic languages as *saksa(v) ul* or *sekse(v)ül*.²⁴

sinsin (II) “insidiously; numb” is used as an adverb, and its variations also have similar meanings: *sim sim* “slowly, quietly” (TDK, 1978, p. 3637b) and *siyim siyim* [*siğim siğim -I, siğın siğın, sim sim -2, sin sin, siv siv -I, siyem siyem, siyen siyen, süyüm süyüm (I)*] “slowly, finely (for falling of rain, flowing of water or tears etc.)” (TDK, 1978, pp. 3637b, 3651b). All these meanings actually match well with the structure of the *sinsin* tree in terms of its slow burning nature.

Until today, few explanations on the etymology of *sinsin* have been made. Given that the game *sinsin* is performed at night around the fire and may reflect a fire cult or is reminiscent of a religious ritual, some try to relate it with the name *Sin*²⁵, the moon god of the ancient Mesopotamian (Babylonian) civilizations (Gâzimizihâl, 1999, Vol. 3, pp. 26-27).²⁶ Secondly, because a fire made from the wood of the *sinsin* tree burns for a long time, this tree species is

-
- the fire, accompanied by drum and zurna. 2. The music of this game (Akalın et al., 2011, p. 2119b).
- 19 *siñidi* < *siñ-i-di*. Compare with *bastı* “vegetable cooked with minced meat” (Akalın et al., 2011, p. 262b). For the deverbal nominal suffix *-dl* in Turkish, see Banguoğlu (2004, pp. 225-226). Also, compare with Old Turkic *ögdi* “praise” (Clouston, 1972, p. 102b). For the deverbal nominal suffixes *-(X)ndi*, *-dl* and *-dU* in Old Turkic, see Erdal (1991, pp. 332, 339).
- 20 It is the labialized form of the word *sinsin*.
- 21 Although Gâzimizihâl (1999, Vol. 1, p. 121) compares *çındır* with the game *çandır*, the game *çandır* is quite different from the *sinsin* game. According to Gâzimizihâl (1999, Vol. 1, p. 113), *çandır oyunu* is mainly performed with rifles in Giresun.
- 22 For this meaning also see the entry *siñ siñ* in *Tarama Sözlüğü* (TDK, 1996, p. 3487).
- 23 The Arabic equivalent of Turkish *süksük* in Kâşgarî’s dictionary is *al-ğazā* اَلْغَزَا. Ercilasun and Akkoyunlu (2015, p. 212) give *dağdağan*, *sinsin ağacı* as the meaning or equivalent of the Arabic word *al-ğazā*. Apart from Kâşgarî’s definition of *süksük*, they additionally give the explanation of *ğazā*: “a kind of tree whose wood fire does not go out for a long time - Haloxylon ammodendron”. In *Tarama Sözlüğü* (TDK, 1996, pp. 3487-3488) we find Persian *tāg* تَاغ, *tūg* تُوغ and Arabic *el-gadat* [ğazāt] اَلْغَزَا as an equivalent of *siñsiñ ağacı* “*siñsiñ* tree”. For *süksük*, see Doerfer (1967, p. 261, entry 1256, *süksük*).
- 24 See Şeyh Süleymān Efendi-i Buḫārī (1298 [1881], p. 181, entry *saksa(v)ul* سَاكْسَاوُل). Also see Shaw, 2014, p. 215b, entry *saksaul*.
- 25 Korkmaz (2012, pp. 164-169) mentions the moon god *Sin* while he quotes an opinion on the etymology of *Dersim*. Evliyâ Çelebi (2012, IV. Kitap) records the word *sin/sîn* in his work, *Seyahatnâme* as a city name (p. 275), a town name (p. 320), a castle name (pp. 131, 378) and a mountain name (p. 47). In Persian, *sîn* means “a man who hems and haws very much; natural magic, alchemy; China; name of a village near Ispahân; Muhammad” (Steingass [1892], p. 718b). In Arabic *sin* means “tooth; age etc.” (Steingass, [1892], pp. 698b-699a, entry *sinn*, under the entry *sann*).
- 26 For the moon god *Sin* see Sin [I] (2004) and Sayce (1902, pp. 297-322).

thought to be the main element used in the *sinsin* game. Therefore, another explanation is to relate the tree name *sinsin* with the game name, *sinsin* (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, pp. 28-29). Thirdly, according to what we know, in shamanic rituals, the *kayın* / *kayıñ* tree “birch tree” is used by some Turkic people and during this ritual a shaman moves around the *kayın* tree. Relying on this situation, the *kayın* tree (according to Ahmet Adnan Saygın another name of *sinsin* tree) is compared with the game *sinsin* (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, p. 28).²⁷

As mentioned above, there are certain factors for the creation of game or folk dance names. Actually, because the game *sinsin* is not common among Turkic people outside Turkey, researchers have attempted to find its origin in and around old Anatolian cultures. However, sometimes, something that looks simple may really be as simple as it looks. Thus, in terms of the etymological analysis of a word, the folk etymology may also be reliable and work accordingly. Gâzimişâl (1999, Vol. 3, p. 27) gives the folk etymology of the game name *sinsin*, based on villagers’ view:

During the *sinsin* game the performer who dances around the fire is repeatedly warned against the other performer’s ‘tura’ attack with the caution word *sin! sin! sin!* [“slink away!, hide yourself!"]. Therefore, upon this situation, villagers say that the name of the *sinsin* game is formed as the nominalized imperative form of the verb *sinmek*.

I think this folk etymology for the game name *sinsin* is the correct one: *sinsin* or *siñsin* are the compounds which are composed of the nominalized imperative form of the repetitive verbs *sin-* or *siñ-* “to slink and crouch into the smallest possible space; to cringe; to hide oneself” (other meanings: “to sink in; to subside; to be absorbed; to be digested; to suit, to fit”).²⁸ This can be proved with some linguistic data, too. First of all, apart from the above mentioned *sinsin*’s adverb usage with the meanings “secretly, insidiously, slowly”, which corresponds with the main strategy of the game, we can give some examples of this type of word formation in Turkish:²⁹

- 27 Firstly, I was not able to find the word *sinsin* (tree) as an equivalent of *kayın* (tree) in Turkish as far as I could check the sources. Secondly, the tree used during the shamanic ritual among Siberian Turks is actually the ‘birch tree (Betula)’. However, in modern Turkish, *kayın* tree means “beech tree (Fagus)”. See Clauson (1972, p. 602b, entry *kağın*). For ‘birch tree’ used in a shamanic ritual among Altai Turks, see Radloff (1893, p. 20ff.). Ahmet Temir, the translator of the Radloff’s work *Aus Sibirien*, translates the German word *birke* “birch tree” into Turkish as *kayın ağacı* “beech tree” (Radloff, 1994, p. 23ff.). Also, Gürsoy-Naskali and Duranlı (1999, p. 102a) give the meaning “*kayın ağacı* [beech tree]” for the Altai word *kayıñ* although in Baskakov and Toshchakova (1947, p. 68b), the Russian meaning of the word *kayıñ* is *берёза* “birch tree”.
- 28 For *sin-* and *siñ-* in Turkish see these entries: *sinmek* (Akalın et al., 2011, p. 2119b), *sinmek* (TDK, 1978, p. 3643b), *siñmek* (TDK, 1996, pp. 3484-3487). In the Old Turkic, we see the verb with velar nasal /ŋ/, *siñ-* “to sink into; to be absorbed, digested” and the like (Clauson, 1972, p. 833b-834a). Compare with the Mongolian *siñge-* “to be absorbed into something; to dissolve (in liquid); to be imbibed, saturated; to be digested (of food); to set (of the sun)” (Lessing, 1960, p. 711b-712a) and *siñgu-* “to dive, plunge; to wade in water” (Lessing, 1960, p. 711b).
- 29 In *Dîvânu Lugât’i-Türk* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, p. 145), there is a compound *sak sak* “a particle used by a guard to keep the soldiers awake and alert in keeping castles, fortresses and horses from the enemy; *sak sak* “Be alert!”” which also semantically resembles *sinsin*. Also, see entries *sak* and *sak-* in Clauson (1972, p. 803b, 804b). Apart from *sak sak*, Kâşgarî also gives some combined phrases formed by the imperative form of

*alver*³⁰ “shopping, trade” (Tietze, 2016, Vol. I, p. 364).

basbas “step of the digging shovel” (Tietze, 2016, Vol. I, p. 596).

çekçek / çekçek arabası “formerly, a kind of horse-drawn carriage” (Tietze, 2016, Vol. 2, p. 174).

kaç göç “a tradition of Muslim women to stay away from unrelated (namahrem) men” (Tietze, 2016, Vol. 4, p. 37).

kaçkaç “migration” (Tietze, 2016, Vol. 4, p. 38).

Secondly, some folk game names, like *sinsin* are also formed with the nominalized imperative form of the verbs:

silgeç “leapfrog” (Koşay, 1944, p. 60).

kaç kurtul oyunu ‘a children’s game played in Erkilet-Kayseri’ (Caferoğlu, 1994, p. 102).

*simdut*³¹ “in a game, determining the person who is ‘it’ via punching” (And, 1964, p. 31).

vargel ‘a folk dance performed in Bozüyük-Bilecik’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, pp. 192-193).

Some folk game names are formed in an imperative or a desirative sentence structure:³²

al beni arkana ‘a children’s game played in Sivas’ (And, 2016, p. 272).

gel de geç ‘a children’s game played in Elazığ’ (And, 2016, p. 272).

o olmasın bu olsun ‘a folk dance performed in Erzurum’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 2, p. 184).

sen de gel ‘a folk dance performed in Kütahya’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, p. 265; Vol. 2, pp. 150-151).

varagele ‘a folk dance performed in Osmaneli-Bilecik’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, p. 190).

var anam gel anam oyunu ‘a folk dance performed in Soma-Manisa’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, p. 190).

varıp gelme ‘a folk dance performed in Zonguldak’ (Gâzimişâl, 1999, Vol. 3, p. 193).

the repetitive verbs, e.g. *çiş çiş, zak zak* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, p. 144) *çok çok, çik çik* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, p. 145).

30 Under this entry, Tietze gives a brief explanation and some examples of this kind of word formation in Turkish. See also Atalay, 1946, p. 98, item XVIII.

31 It is a combination of *sin* “hide yourself; be sneaky!” or “suddenly” and *tut* “hold!”.

32 The previously given folk game names, of course in Turkish also grammatically have syntactic structure with the third person imperative verb form. However, without any particle, suffix or a component of a sentence, these verb compounds exhibit something much more characteristic of a noun structure, like the game name *sinsin*. Therefore, we practically formed this category.

Some game names are formed with the adverb *sin* “insidiously; suddenly”:

*singitti*³³ “blind man’s buff” (And, 1964, p. 31).

*sinkurdu*³⁴ ‘an animal imitation game’ (And, 1964, p. 31)

For the game ‘hide and seek’ we find some words related to the verbs *sin-* or *siğ-*: *siğilmeç*, *siğlemeç*, *siğmeç* (Tor, 2004, pp. 327, 328); *sinmeç*, *sinbeç* (Gâzimizihâl, 1999, Vol. 3, p. 21); *sinenbeç* [*siğnebit*, *siğnebitti*, *siğnenmeç*, *sin (III)*, *sinebit*, *sinembitti*, *sinenbitti*, *sinlenbiç*, *sinmece*, *sinmecek*, *sinmecik*, *sinmemmeç*, *sinneci*, *sinnenbeç*, *sinnenbözü*, *sinnenmece*, *sinnenmeç*] (TDK, 1978, p. 3640a); *sinlenbeç*, *siğnengeç* (TDK, 1982, p. 4698a).

In Turkish, the imperative form of repetitive verbs is also used as adverb:

Yol git git bitmiyor. “Although one walks too much, it is not possible to reach the end of the road.”

Ye ye doymuyor. “Although he eats too much, he does not feel full.”

Gül Gül öldük. “We laughed a lot (*literally* we died because of laughing a lot).”

Lastly, as mentioned above, until today few explanations on the etymology of *sinsin* have been made. Among these, perhaps, the most interesting was an attempt to relate it with the name *Sin*, namely, the moon god of the ancient Mesopotamia (Babylonia).³⁵ Of course, we can find or see the traces of the old Anatolian or neighboring cultures in Turkish customs. However, the folk etymology, the format of the game, and the linguistic data show us that the game name *sinsin* (*siğsiğ*) is a nominalized imperative form of the repetitive verb *sin-* (*siğ-*).

Grant Support: The author received no financial support for this work.

BIBLIOGRAPHY

Ahmetbeyoğlu, A. (2010). Bizans Tarihçisi Menandros’un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler. *Tarih Dergisi*, 50(2009/2), 11-25.

Akalın, Ş. H. et al. (2011). *Türkçe Sözlük* (11th ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altıparmak, S. (2012, April 3). *Sinsin oyunu [Derin Kökler]*. [Video]. Access Address: <https://www.youtube.com/watch?v=ZiYKwKRWsQ>

- 33 For this kind of word formation (adverb + third person singular preterit form of a verb) in Turkish see Atalay, 1946, p. 93, item II. Similar usage of *sin* is seen in these compounds: *sinkapan* “one who attacks suddenly [for dog etc.]” (TDK, 1978, p. 3643a); *Singeç* stream “a stream flows into the Keban Dam”; and *Singeç* bridge (Pertek-Tunceli) that was inaugurated by Mustafa Kemal Atatürk in 1937. Atatürk has also named this bridge himself (“Köprüyet”, n.d.). The derivative word, *siğil* (< *siğ-il*) “a dog which quietly approaches and bites” (TDK, 1978, p. 3640b) is another form of the compound word, *sinkapan*. *siğil* has also the meaning “numb (person)” as *sinsin*, *sinsin* (II-2) (TDK, 1978, p. 3644a). In *sin tut-* “to attack and bite suddenly (for dog)” (TDK, 1978, p. 3644b), we see again *sin* “suddenly, insidiously, secretly”.
- 34 It is probably a compound made of *sin* “suddenly” or “sneaky?” and *kurdu* “(its) wolf”, namely “a sneaky wolf?” or “a wolf which bites suddenly”.
- 35 This etymology is certainly not valid because along with *sinsin*’s variations, *siğsiğ* and *simsim*, we also have *siğidi* which clearly comes from the verb *siğ-*.

- And, M. (2016). *Oyun ve Būgū: Türk Kūltūründe Oyun Kavramı* (4th ed. in Yapı Kredi Yayınları). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- And, M. [1964?]. *Türk Köylü Dansları*. İstanbul: İzlem Yayınları.
- Arslan, E. (2017, January 25). *Kızılcahamam pazar koyu sinsin gecesi*. [Video]. Access Address: <https://www.youtube.com/watch?v=5p3x6T0PnPA>
- Atalay, B. (1946). *Türkçe'de Kelime Yapma Yolları*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. and Toshchakova, T. M. (1947). *Oyrotsko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey.
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II, Oyunlar, Tekelemeler, Yanılmaçlar ve Oyun İstilahları; Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde, Vilayetleri Oyunları* (2nd ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Demirsipahi, C. (1975). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit* (Vol. 3). Wiesbaden: Steiner.
- Ercan, H. (1955). Folklor Araştırmaları (3): Sinsin Oyunu. *Türk Yurdu*, 250, 379-381.
- Ercilasun, A. B. and Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugât'i-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (2nd ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon* (Vol. I). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erden, A. (1999). *Anadolu Giysileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1.-6. Kitaplar*. Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı (Eds.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gaydarcı, G. A. et al. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. N. A. Baskakov (Chief Ed.). İsmail Kaynak and Mecit Doğru (Trans.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gazimihâl, M. R. (1999). *Türk Halk Oyunları Kataloğu* (Vols. 1-3). Nail Tan and Ahmet Çakır (Eds.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük: N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'undan Genişletilmiş*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabaşa, S. (Ed.). (2014). *Geçmişten Geleceğe Yaşayan Kültür Mirasımız: Türkiye Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Korkmaz, M. (2012). *Deylem'den Dersim'e Dersimliler*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Koşay, H. Z. (1944). *Türkiye Türk Dügünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Vekilliği Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Köpriyet. (n.d.) Singeç Köprüsü. Access Address: <http://kopriyet.blogspot.com/2016/08/singec-koprusu.html>
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ma, Y. (1994). *China's Minority Nationalities*. Beijing: Foreign Languages Press.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Vol. 3). [4th ed.]. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Parlak, R. (2011, November 4) Tura Oyunu. *Arguvan Haber*. Access Address: <http://www.arguvanhaber.com/tura-oyunu-makale,122.html>
- Radloff, W. (1893). *Aus Sibirien: Lose Blätter aus meinem Tagebuche* (Vol. II). 2nd Ed. Leipzig: T. O. Weigel.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan* (Vol. 3). Ahmet Temir (Transl.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J.-P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Aykut Kazancıgil (Transl.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Sayce, A. H. (1902). *The Religions of Ancient Egypt and Babylonia*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Shaw, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Prepared by Fikret Yıldırım (with Turkish translation and supplements). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sin [I]. (2004). In *AnaBritannica, Genel Kültür Ansiklopedisi* ([13th ed.]. Vol. 19, p. 431). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Steingass, F. J. [1892]. *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian literature*. London: Crosby Lockwood and Son, Printed by W. H. Allen and Co., LTD.
- Şeyh Süleymân Efendi-i Buḥārî. (1298 [1881]). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî*. İstanbul. [Facsimile ed. in *Türk Dilleri Araştırmaları*, 13, p. 29-368.]
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (n.d.a). Sinsin Oyunu. Access Address: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-51140/sinsin-oyunu.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (n.d.b). Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri. Access Address: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-kulturel-miras-ulusal-envanteri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (n.d.c). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Hakkında. Access Address: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-50837/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi-hak-.html>
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (Vols. 1-2-4). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
- Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 38. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Türk Dil Kurumu. (1968). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Vol. 3). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Vol. 10). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Vol. 11). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Vol. 12-Ek 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (Vol. 5). 2nd Ed. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1941). Sin-Sin Oyunu. *Halk Bilgisi Haberleri*, 118, 223-224.

Eski Türkçe ile Yakutçanın Karşılaştırmalı Söz Varlığı: Ünlüyle Başlayan Sözcükler

A Comparative Study on Old Turkic and Yakut Vocabularies: Words Starting with Vowels

Hülya Yıldız¹

Bu makale, Hülya Yıldız, *Eski Türkçe ile Yakutçanın Söz Varlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015 künyeli doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID: H.Y. 0000-0002-1496-1617

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hülya Yıldız,
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ofis no: C-303, Eskişehir, Türkiye
E-mail: hkopurlu@anadolu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 17.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 23.06.2019

Kabul/Accepted: 23.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atf/Citation:

Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. *TUDED 59*(1), 233-254.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0010>

ÖZET

Yakutça Ana Türkçe ya da Eski Türkçeye ait eskicil özellikleri en iyi koruyan Türk dillerinden biridir. Yakutça anlambilimi, söz varlığı, söz yapımı ve sesbilgisi açısından diğer Türk dillerine göre daha eskicil olan kimi özellikler barındırır. Diğer çağdaş Türk dillerinde kullanılmayan çok sayıda Eski Türkçe sözcük eskicil anlamlarını koruyarak Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

Bu makale VIII.-XIII. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Türkçe döneminin Türkçe kökenli söz varlığı ile Yakutçanın söz varlığını karşılaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Ele alınan Eski Türkçe veri, ünlüyle başlayan sözcüklerle sınırlandırılmış ve Yakutçada varlığını sürdüren 60 Eski Türkçe sözcük üzerinde durulmuştur. İncelemenin sonucunda Eski Türkçe *adgırlan-*, *adın*, *anala-*, *argur-*, *aşag*, *aşla- II*, *atla-*, *aytur-*, *ädgölä-*, *ädgür-*, *ädgürt-*, *ädlaş-*, *ärgür-*, *erpä-*, *erpäg*, *erpäglä-*, *erpäs-*, *erpät-*, *ıdış-*, *ıdtur-*, *ıragu*, *ıgıdtür-*, *ırlkä-*, *ırlklät-*, *ırtäş-*, *ogullan-*, *ortunki*, *ögirt-*, *ögirtür-*, *öglän-*, *udık*, *usak*, *üplän-*, *üzäki* sözcüklerinin günümüzde yalnızca Yakutçada; Eski Türkçe *agruk*, *agtur-*, *alkan-*, *arig II*, *artak*, *asurt-*, *atın-*, *äkäk*, *ämig*, *än II*, *ärlän-*, *äş-I*, *ätlän-*, *ıdala-*, *ıçlä-*, *ilintür-*, *irtä-*, *öçäs-*, *özlä-*, *udın-*, *urugla-*, *usıt-*, *uzlan-*, *ükäk*, *üplä-* ve *ütläs-* sözcüklerinin ise Yakutçayla birlikte birkaç dilde daha varlığını sürdürdükü gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Söz varlığı, Eski Türkçe, Yakutça, Hapax

ABSTRACT

Yakut is one of the few languages that best preserve Proto Turkic or Old Turkic features. Compared to other Turkic languages, Yakut displays some more archaic features in terms of semantics, vocabulary, word formation and phonology. Many Old Turkic words survive in Yakut with their archaic semantics in the present day.

This article is written in order to compare the vocabulary of Old Turkic to Yakut. Old Turkic data is limited to words whose initial sounds are vowels and in total, 60 words are examined in the study. The results of the study show that the Old Turkic words *adgırlan-*, *adın*, *anala-*, *argur-*, *aşag*, *aşla- II*, *atla-*, *aytur-*, *ädgölä-*, *ädgür-*, *ädgürt-*, *ädlaş-*, *ärgür-*, *erpä-*, *erpäg*, *erpäglä-*, *erpäs-*, *erpät-*, *ıdış-*, *ıdtur-*, *ıragu*, *ıgıdtür-*, *ırlkä-*, *ırlklät-*, *ırtäş-*, *ogullan-*, *ortunki*, *ögirt-*, *ögirtür-*, *öglän-*, *udık*, *usak*, *üplän-* and *üzäki* survive only in the current vocabulary of Yakut out of all the Turkic languages. Moreover, it is proven that the Old Turkic words *agruk*, *agtur-*, *alkan-*, *arig II*, *artak*, *asurt-*, *atın-*, *äkäk*, *ämig*, *än II*, *ärlän-*, *äş-I*, *ätlän-*, *ıdala-*, *ıçlä-*, *ilintür-*, *irtä-*, *öçäs-*, *özlä-*, *udın-*, *urugla-*, *usıt-*, *uzlan-*, *ükäk*, *üplä-* and *ütläs-* also survive in Yakut together with a few select other languages.

Keywords: Etymology, Vocabulary, Old Turkic, Yakut, Hapax

EXTENDED ABSTRACT

Yakut, or more generally the Siberian Turkic languages, preserve the very old features of the development process of the Common Turkic language. Yakut language is of particular importance for research in comparative historical Turkic linguistics. Accordingly, it is possible to find in the literature a large number of studies which compare the oldest written materials of the Turkic language and Yakut in different respects.

This article is written in order to compare the vocabulary of Old Turkic, known a period lasting from the 8th to 13th centuries, to the vocabulary of the Yakut language. Old Turkic data is limited to those words whose initial sounds are vowels and in total, 60 words are examined in the study. The 60 Old Turkic words in question are as follows: *adgırlan-* ‘to perform the functions of a stallion; (of mares) acquire a stallion’, *adın* ‘other, another’, *agruk* ‘heavy baggage and household goods’, *agtur-* ‘to raise’, *alkan-* ‘to recite praise’, *anala-* ‘to call a woman his own mother’, *argur-* ‘to tire (someone) out’, *arig* ‘copse, wood, forest, jungle’, *artak* ‘spoilt, decaying, putrid’, *asurt-* ‘to make someone sneeze’, *aşag* ‘eating, food’, *aşla- II* ‘to repair’, *atın-* ‘to pretend to shoot’, *atla-* ‘to ride a horse’, *aytur-* ‘to make someone responsible for making the statement with him’, *ädgölä-* ‘to find good, to respect highly’, *ädgür-* ‘to become healthy’, *ädgürt-* ‘to heal, to make healthy’, *ädläş-* ‘to esteem or to respect one another’, *äkäç* ‘a small girl who displays intelligence and makes herself, as it were, the (elder) sister of the clan’, *ämig* ‘nipple, teat; breast, udder’, *äñ* ‘cheek’, *ärgür-* ‘to melt, dissolve (something); to macerate’, *ärlän-* ‘(of a woman) to marry’, *erpä-* ‘to saw; to spoil (a business etc.)’, *erpäg* ‘a saw’, *erpäglä-* ‘to saw’, *erpäş-* ‘to saw together’, *erpät-* ‘to give orders for something to be sawn with a saw’, *äş- I* ‘to amble’, *ätlän-* ‘to put on flesh’, *ıdala-* ‘to give up, renounce (something)’, *ıdış-* ‘to give something to one another’, *ıdtur-* ‘to have (something) sent’, *ıragu* ‘song’, *ıçlä-* ‘to line (a garment)’, *ıgıdtür-* ‘to have a child nourished and reared’, *ılıntür-* ‘to long (after sexual pleasure)’, *ırklä-* ‘to trample on (something acc.)’, *ırklät-* ‘to make (someone dat.) trample on (something acc.)’, *irtä-* ‘to seek, pursue (something acc.)’, *irtäş-* ‘to scrutinize (something acc.)’, *ogullan-* ‘to adopt someone as one’s son’, *ortunki* ‘situated in the middle, intermediate’, *öçäş-* ‘to be hostile to one another’, *ögirt-* ‘to give joy’, *ögirtür-* ‘to give joy’, *öglän-* ‘to collect one’s thoughts; to gain or regain the power to think’, *özlä-* ‘to bake (the dough) in the embers’, *udık* ‘sleepy, asleep’, *udın-* (a fire, a lamp etc) to die down, to go out’, *urugla-* ‘to clean of the seeds’, *usak* ‘thirst’, *usıt-* ‘to make someone thirsty’, *uzlan-* ‘to create fine and skilful work in his craft’, *ükäk* ‘box; a wall tower on a city wall’, *üplä-* ‘to steal’, *üplän-* ‘to be plundered’, *ütläş-* ‘to be pierced; (of warriors) to smite one another and fight’ and *üzäki* ‘situated upon’.

The results of the study show that the Old Turkic words *adgırlan-*, *adın*, *anala-*, *argur-*, *aşag*, *aşla- II*, *atla-*, *aytur-*, *ädgölä-*, *ädgür-*, *ädgürt-*, *ädläş-*, *ärgür-*, *erpä-*, *erpäg*, *erpäglä-*, *erpäş-*, *erpät-*, *ıdış-*, *ıdtur-*, *ıragu*, *ıgıdtür-*, *ırklä-*, *ırklät-*, *irtäş-*, *ogullan-*, *ortunki*, *ögirt-*, *ögirtür-*, *öglän-*, *udık*, *usak*, *üplän-* and *üzäki* survive only in the current vocabulary of Yakut with phonetic and/or semantic changes as *atırdan-*, *atın*, *ınelee-*, *ırıar-*, *asu*, *astaa- I*, *astaa-*

II, attaa-, ıydar-, ütüölee-, ütüör-, ütüört-, ettes-, irier-, erbie- > erbee-, erbii, erbiilee-, erbes-, erbet-, utts-, uttar-, ıria, iitter-, üktee ~ üktüö- ~ üttüö-, üktet-, irdes-, uollan-, ortoyju, üört-, üörder-, öydön-, utuk, utax, üpten-, and üöseegi, üöseği, üüseeği, üöseeji, üüseeği > üöheeni. These words are the ones which survive only in the current vocabulary of Yakut out of all the Turkic languages.

The Old Turkic words *agruk, agtur-, alkan-, arıg, artak, asurt-, atın-, äkäç, ämig, äj, ärlän-, äş- ätlän-, ıdala-, içlä-, ilintür-, irtä-, öçäş-, özlä-, udın-, urugla-, usıt-, uzlan-, ükäk, üplä-* and *ütläş-* have been proven to survive in Yakut with phonetic and/or semantic changes as *ıarık, ıatar-, alğan-, aru, artax, ıırt- ~ ııt-, ıtın-, ağas, emii ~ emiıy, ıj ~ ım, erden-, es-, etten-, utalaa-, ıstee-, ılınner-, ırdee-, ösös- > öhös-, üöstee-, utun-, uruulaa-, utat-, uustan-, ügex, üptee-* and *üttes-*. These words are those which also survive in a few select other Turkic languages with phonetic and/or semantic changes.

GİRİŞ

Yakutlar en batıda Ural dağları ve İdil (Volga) nehrinin doğusundan doğuda Altay dağlarına kadar uzanan geniş bir bölgeyi içine alan Sibiry'a da yaşayan Türk dilli halklardan biridir (Killi, 1997, s. 57). 3.103.000 km²'lik devasa bir alanı kaplayan Yakutistan, Kuzey Buz Denizi'ne doğru Novosibirsk, batıda Krasnoyarsk, güneyde Amur bölgesi, güneydoğuda Nabarovsk ve doğuda Magadan bölgesiyle çevrilidir (Hayit, 1985, s. 307'den aktaran Killi, 1997, s. 57).

Yakutların Yakutistan'ın yerleşik halklarından biri olmadığı, daha güneydeki bir yerden bugünkü yurtlarına göç ettikleri¹ üzerine bir görüş birliği vardır (Pakendorf, 2007, s. 7). Yakutların Türkçe konuşan atalarının² büyük bir çoğunluğunun Lena Nehri'nin orta mecralarına XIII.-XIV. yy. dolaylarında göç etmiş oldukları düşünülmektedir (Okladnikov, 1955, s. 326 vd.; Konstantinov, 2003, s. 18 vd.; Alekseyev, 1996, s. 45 vd.'den aktaran Pakendorf, 2007, s. 8). Yakutların göç ettikleri bu bölgede Türk halklarının birbirinden ayrı yaşamaları, kavim ilişkilerinin sabit olması, İslam etkisinin olmaması, diğer Türk halklarıyla ilişkilerin zayıf olması, edebî ve yazılı dillerinin gelişmemiş olması gibi etkenler bölgedeki dillerin birtakım eskicil özellikleri korumasını beraberinde getirmiştir (Nasilov, 1997, s. 54). Ortak Türk dilinin gelişim sürecindeki çok eski izleri koruyan Yakutça (Malov, 1952, s. 6; Ubryatova, 1960, s. 2-6; Şirobokova, 1977, s. 108-110'den aktaran Levin, 2001, s. 6) ya da daha genel çerçevede Sibiry Türk dilleri karşılaştırmalı dil tarihi araştırmaları açısından önemli bir inceleme alanı olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak literatürde Yakutça ile Türk dilinin en eski yazılı malzemelerinin çeşitli bakımlardan karşılaştırıldığı pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür.

Ortak Türk dilinden uzun bir zaman önce ayrılan Yakutçanın Türk dilinin en eski sözlüksel malzemesiyle karşılaştırılması Pekarskiy'in *Slovar' yakutskogo yazıka* (1917-1928) adlı

- 1 Yakutların türeyişini anlatan efsanelerde bir zamanlar Baykal bölgesinde yaşayan ve Buryatlar tarafından sürülen atalarından söz edilmesi, deri kap kacak, kımız ve yağın yapılışı, eyerleme, yükleme, binicilik tarzı gibi noktalar, Yakutçanın söz varlığı (örn. güneye özgü hayvan adları vb.), Yakutların bugün yaşadığı bölgeye güneyden geldiklerini göstermektedir (Killi, 1997, s. 57; Gogolev, 1993, s. 61 ve Konstantinov, 2003, s. 70'ten aktaran Pakendorf, 2007, s. 9).
- 2 Yakutların ataları, Çin tarihlerinde söz edilen, Baykal Gölü'nün güney Sibiry kıyılarındaki arkeolojik buluntular (VI.-X. yy.) aracılığıyla bilinen Kurıkanlarla özdeşleştirilir (Pakendorf, 2007, s. 7). Runik yazıtlarda Kurıkanlar, Kül Tegin yazıtının doğu yüzünün 4. ve 14. satırlarında anılırlar. 4. satırda 552 yılında ölen Bumin Kağan'ın yoğ törenine katılan halklar arasında Kurıkanların da adları geçer. Bu, Kurıkanların tarihine dair en eski kayıtlardan biridir (Şirobokova, 2005, s. 53-54). A. P. Okladnikov (1949, s. 317) Kurıkanları, Yakutların Lena nehri havzasının güneyi ve Angar'dan X.-XI. yy.'larda Yakutistan'a göç eden Türk kökenli atalarının çekirdeği olarak kabul eder. Baykal bölgesinde geniş bir yayılım gösteren ve VI.-X. yy.'lara tarihlenen bu Demir Çağı kültürünün eski Üç Kurıkan kabile birliğiyle olan bağlantısı ve Batı Buryatlarıyla olan genetik akrabalığı konusunda kuşku yoktur. Ancak Kurıkanların etnik kökeni tartışmalı bir konudur. Bu arkeolojik alanlarda bulunan runik yazıtlardan yola çıkılarak Kurıkanların Türk dilli bir halk olduğu tahmin edilmektedir (Okladnikov, 1955; Konstantinov, 2003; Şirobokova, 1977; Gogolev, 1993; Alekseev, 1996'dan aktaran Pakendorf, 2007, s. 7). Kurıkanların (ya da aralarından bir bölümünün) Türk dili konuştuklarına dair en önemli kanıt, Baykal gölü civarında kayalara ya da kap kacak üzerine runik benzeri işaretlerle yazılmış düzinelerce runik yazıtın varolmasıdır (Şirobokova, 2005, s. 54).

sözlüğüyle başlamıştır. Bu sözlükte kimi maddebaşlarından sonra Yakutça sözcüğün Eski Türkçe etimolojisine yer verilebildiği görülmektedir. Bundan önce Böhtlingk'in (1851) Yakutça gramerinde Yakutça sözcüklerin Eski Türkçe etimolojilerine değinilmemiş; Radloff'un *Opyt slovarya tyurkskih nareçii* adlı karşılaştırmalı sözlüğüne Yakutça dahil edilmemiştir³. XX. yy.'ın ortalarına gelindiğinde, Ramstedt'in *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*'ında (1957), Poppe'nin *Vergleichende Grammatik*'inde (1960) ve Krueger'in *Yakut Manual*'ında (1962) yer yer Eski Türkçe-Yakutça sözcük denkliklerine değinildiği görülmektedir. Korkina ve diğ. (1982) ve Kirişçioğlu (1999)'na ait Yakutça gramerlerde de yeri geldikçe Eski Türkçe karşılaştırmalara rastlanabilmektedir.

Literatürde Yakutça sözcüklerin Eski Türkçe etimolojilerine yer veren makaleler ve kitaplar da bulunmaktadır. Şirobokova (1977), Kałuzyński (1995), Schönig (1999), Yıldız (2007b, 2011, 2014) bu gibi makalelerden, Tekin (1995)⁴, Li (1999)⁵, Levin (2001)⁶, Şirobokova (2001)⁷ ise Eski Türkçe ile Yakutça arasında sözlüksel karşılaştırmalar yapan kitaplardan birkaçıdır.

Son yıllarda Eski Türkçenin dönemlerinden birinin söz varlığı ile Yakutçanın sözcük varlığını karşılaştırmalı olarak değerlendiren tezler de yapılmış bulunmaktadır. Örneğin Civelek (2006), dindışı Eski Uygurca metinlerin söz varlığı ile Yeni Uygurca, Özbekçe ve Sibirya grubu Türk dillerinin (Tuvaca, Hakasça, Altayca, Yakutça) sözcük varlığını karşılaştırmalı olarak incelediği yüksek lisans tezinde din dışı Eski Uygurca metinlerde geçen sözcüklerin en az rastlandığı dilin Yakutça olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yıldız (2007a), Orhon Türkçesinin üç büyük yazıtını söz varlığı ve söz yapımı bakımından Yakutça ve Dolganca ile karşılaştırmış ve bu yüksek lisans tezinde Yakutça ve Dolgancada varlığını sürdüren sözcüklerin daha çok Orhon Türkçesindeki yalın adlar ve fiiller olduğunu göstermiştir. Karahan (2010), doktora tezinden kitaplaştırılmış *Divanu Lügati't-Türk'e Göre Türk Lehçe Bilgisi* adlı eserinde *DLT*'deki sözcüklerin Yakutça karşılıklarına da yer vermektedir. Pekacar'ın (2012) yüksek lisans tezinde *DLT*'deki kültür sözcükleri ile Yakutçanın söz varlığı karşılaştırılmıştır. Yıldız (2015) ise Eski Türkçe ile Yakutçanın söz varlığı karşılaştırmalı olarak inceleyen bir doktora çalışması hazırlamıştır.

Bu makale, Yıldız'ın (2015) *Eski Türkçe ile Yakutçanın Sözcük Varlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması* başlığını taşıyan doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu doktora tezinde Orhon, Yenisey, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinin dahil olduğu, VIII.-XIII. yüzyıllar arasında devam eden Eski Türkçe döneminin

3 Radloff, Yakutçayı önce Moğolcalamış, sonra Türkçeleşmiş, kökeni belirsiz bir dil olarak kabul etmektedir.

4 Bu kitapta Yakutçada varlığını sürdüren Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülü sözcükleri bulmak mümkündür.

5 Bu kitapta Eski Türkçedeki akrabalık adlarının Yakutça karşılıklarını bulmak mümkündür.

6 Adı *Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcük-Anlambilimsel Koşutlukları (Altayca, Hakasça ve Tuvacayla Karşılaştırmalı Olarak)* biçiminde Türkçeye çevrilebilecek olan bu kitapta, Orhon Türkçesinde kök hâlinde bulunan ad ve eylemlerin Yakutça karşılıkları incelenmiştir. Ancak kitaptaki karşılaştırmaların bir bölümü hatalıdır. Bu çalışma Yıldız (2006, s. 177-221) tarafından ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

7 Bu çalışmada Yakutçanın ünsüzler düzeninin tarihî gelişimi ele alınmaktadır.

ünlüyle başlayan Türkçe kökenli söz varlığı ile Yakutçanın söz varlığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu tezde Eski Türkçe maddebaşları için temel referanslar başta Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (1972) adlı sözlüğü olmak üzere, Röhrborn'un 1977-1998 yılları arasında yayımlanan *Uigurisches Wörterbuch*'u ve Erdal'ın *Old Turkic Word Formation*'ıdır (1991). Yakutça karşılaştırmalar içinse *Pekarskiy sözlüğü* (1917-1928) ile *Sleptsov ve diğ. (1972)*'e başvurulmuştur. Doktora tezinin sonuçları, değerlendirmeye alınan yaklaşık 2.600 Eski Türkçe sözcükten 2.150 kadarının Yakutçada varlığını sürdürmediğini, Yakutçada varlığını sürdüren sözcüklerin ise 450 kadar olduğunu ortaya koymaktadır.

Makalede Yakutçada tespit edilebilen bu 450 sözcükten günümüzde yalnızca Yakutçada ya da Yakutçayla birlikte birkaç Türk dilinde daha varlığını sürdüren ender söz malzemesi üzerinde durulacaktır. Çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır: Okumakta olduğunuz Giriş bölümünde Eski Türkçe ile Yakutçanın sözvarlığının karşılaştırıldığı araştırmalar geçmişten günümüze kısaca tanıtılmaktadır. İkinci bölümde Eski Türkçe ile Yakutçanın söz varlığı yukarıda tanımlanan sınırlılık çerçevesinde incelenmekte ve toplam 60 sözcük üzerinde durulmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise elde edilen bulguların özetlendiği sonuç bölümü olarak okuyucunun dikkatine sunulmaktadır.

Eski Türkçe ile Yakutçanın Karşılaştırmalı Söz Varlığı

İncelemenin bu bölümünde, günümüzde yalnızca Yakutçada ya da Yakutçayla birlikte bir ya da iki dilde varlığını sürdüren ender söz malzemesi üzerinde durulmaktadır.

1. ET *adgırlan*- 'tay aygırlaşmak; kısarak kendine aygır bulmak' (Clauson, 1972, s. 50a) > Yak. ***aturdan***- 'aygır sahibi olmak' (Pekarskiy, 1917, s. 203).

Eski Türkçede (ET) ilk olarak *Divanu Lügati't-Türk*'te (*DLT*) 'tay aygırlaşmak; kısarak kendine aygır bulmak' anlamlarıyla geçen bu sözcük *DLT* dışında yalnızca XVI. yy. Osmanlıcasında *aygırlan*- '(tay) aygırlaşmak' olarak tanıklanabilmektedir (Clauson, 1972, s. 50a). Ancak sözcüğün Yakutçada en azından Pekarskiy dönemine kadar (?) varlığını sürdürmüş olduğu söylenebilir.

2. ET *adın* 'diğer, başka' (Clauson, 1972, s. 60a; ayr. krş. Röhrborn, 1977, s. 48b) > Yak. ***atın I*** '1. değişik, ayrı, başka, farklı, bazı, diğer, yabancı; 2. fark' (Pekarskiy, 1917, s. 200), ayr. bkz. ***atın*** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 52).

Eski Türkçe döneminde ilk olarak Manihaist Uygur metinlerinde görülen *adın* sözcüğü, Clauson'a göre (1972, s. 60) XIV. yy.'a kadar yaygın olsa da sonraları sözcüğe rastlanmamaktadır. **Ad-* fiilinden türediği varsayılan bu sözcük, ET'deki *adruk*, *öñi*, *özgä* ile hemen hemen aynı anlama gelir ve sonradan yerini genellikle Farsça *dīgar*'a bırakmıştır (Clauson, 1972, s. 60a). Ancak ET *adın* sözcüğü günümüzde sadece Yakutçada varlığını sürdüren ender sözcüklerden biridir.

3. ET **agruk** ‘ağır nesne, ağır yük vb.’ (Clauson, 1972, s. 90b; ayr. krş. Röhrborn, 1979, s. 74a) > Yak. **ıarık** ‘oldukça ağır’ (Pekarskiy, 1928, s. 3748), ayr. bkz. **ıarık** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 521).

Clauson’un yalnızca *DLT* ile örneklediği *agruk* ‘ağır yük ve ev eşyaları’ sözcüğü *agri-* ~ *agru-* fiilinden türeyen bir somut addır (Clauson, 1972, s. 90b). Bu sözcük daha sonra Eski Uygurcada da tespit edilmiştir. Günümüzde yalnızca (?) XX. yy. Anadolu’sunda *ağrik* ~ *avruk* olarak yaşadığı varsayılan (bkz. Clauson, 1972, s. 90b) ET *agruk* sözcüğünün Yakutçada da tespit edilmesi sözcüğün Anadolu dışında da varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

4. ET **agtur-** ‘yükseltmek, tırmandırmak, kaldırmak’ (Clauson, 1972, s. 82a; ayr. krş. Röhrborn, 1979, s. 76a) > Yak. **ıatar- I** ‘(...)’⁸; kaldırmak, çıkarmak, yükseltmek; altından kalkmak; üstün gelmek, hakkından gelmek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3752).

İlk olarak Türk dilinin en eski belgelerinden birinde, Tuñukuk Yazıtının 25. satırında kaydedilen bu sözcük, tüm tarihi dönemlerde yaygın olarak kullanılan *ag-* / *I* fiilinin ettirgen biçimidir (Clauson, 1972, s. 82a). ET *agtur-* fiili Clauson’a göre yalnızca (?) iki güneybatı dilinde, Türkçe ve Türkmencede *ağdır-* ve *a:gdir-* biçimleriyle varlığını sürdürmektedir. Clauson’un bu bilgiyi soru işaretiyle kaydetmesi isabetli olmuştur. Çünkü ET *agtur-* fiilinin Yakutçada da en azından Pekarskiy dönemine kadar (?) kullanılmış olduğu görülmektedir.

5. ET **alkan-** ‘övmek’ (Clauson, 1972, s. 138b; ayr. krş. Röhrborn, 1979, s. 96a) > Yak. **alğan-** ‘1. birisinden hayır dua almak; 2. ululanmak, övgü ve hayranlık konusu olmak; 3. kendisi için dua etmek; seslenmek, dua okumak’ (Pekarskiy, 1917, s. 74).

ET’de ilk olarak Manihaist Uygur metinlerinde kaydedilen *alkan-* fiili, *alka-* ‘övmek’in dönüşlü çatısı olsa da *alka-* ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Clauson, 1972, s. 138b). Clauson’un soru işareti ile günümüzde yalnızca Tuvacada *alğan-* ‘yalvarıp yakarmak’ anlamıyla varlığını sürdürdüğünü belirttiği bu fiilin Pekarskiy dönemine kadar (?) Yakutçada da kullanımda olduğu anlaşılmaktadır.

6. ET **anala-** ‘birisini anası yerine koymak’ (Clauson, 1972, s. 186b) > Yak. **ınelee-** ‘1. birisini bir başkasına anne olarak dayatmak; 2. birisini annesi bilmek, birisine anne demek; 3. annesinin yerini almak, birisine annelik etmek, birisine anne ilgisiyle yaklaşmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 908).

Bu fiil, ET’de ilk olarak Eski Uygurca döneminde ortaya çıkan *ana* ‘anne’ adından türemiştir (Clauson, 1972, s. 169b). Orhon Türkçesinde ise bilindiği gibi *ana* değil, *ög* sözcüğü kullanılmaktadır. Günümüzde *ana* sözcüğü, kimi zaman *anne* vb. olağandışı ses değişimlerine uğramış olsa da tüm çağdaş dil gruplarında (Clauson, 1972, s. 169b) varlığını

8 Pekarskiy’in *ıatar- I* maddesinde verdiği bu anlam, etimolojik olarak ET *agtar-* fiiliyle bağlantılı olup burada verilmesi hatalıdır.

sürdürmektedir. Clauson (1972, s. 186b), bu addan türemiş *anala-* fiilinin sadece *DLT*'de kaydedilen bir *hapax* olduğunu belirtmiştir. Ancak fiilin Yakutçada Pekarskiy dönemine kadar (?) *inelee-* biçimiyle kullanıldığı ve bu sözcüğün *hapax* olma niteliğini yitirdiği ortaya çıkmaktadır.

7. ET **argur-** ‘yormak’ (Clauson, 1972, s. 218a) > Yak. **ıııar-** ‘güçten düşürmek; çektirmek, bıktırmak, yormak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3823), ayr. bkz. **ıııar-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 529).

ET döneminde ilk olarak *Irk Bitig*'de geçen *ar-* ‘yorulmak’ fiilinin *-gUr-* ettirgenlik ekli *argur-* biçimi Clauson'a (1972, s. 218a) göre *DLT*'ye özgüdür. ET *ar-* fiili günümüz Türk dillerinin çoğunda ve genellikle *arı-* ~ *aru-* şeklinde genişlemiş olarak varlığını sürdürse de ettirgen çatılı ET *argur-* fiilinin günümüzde korunduğu tek Türk dili Yakutçadır.

8. ET **arig II** ‘koru, ağaçlık, orman’ (Clauson, 1972, s. 214a; ayr. krş. *arig II*, Röhrborn, 1981, s. 188a) > Yak. **aru I** ‘ada; koru; orman adası; kök; ekim alanı, sürülü toprak, çayırılık; nehir yakınında ya da adada bulunan çayırılık; kesili, biçili alan’ (Pekarskiy, 1917, s. 154), ayr. bkz. **aru I** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 48).

Arig II ‘koru, ağaçlık, orman’ sözcüğü, ET’de *yış* ‘dağ ormanı’ (Clauson, 1972, s. 976a) ve *ı:* ‘çalılık’ (Clauson, 1972, s. 1a) ile birlikte, farklı türdeki bitki örtülerini ifade eden birkaç sözcükten biridir. İlk olarak Budist Uygur metinlerinde geçen sözcük, ayrıca aynı anlamdaki *simek* (Clauson, 1972, s. 829a) ile ikilemeli olarak da kullanılabilir. Clauson (1972, s. 214a), ET *arig II* sözcüğünün günümüzde yalnızca Hakasça ve Tuvacada varlığını sürdürdüğünü bildirse de bu bilgiyi soru işaretiyle kaydetmiştir. Ancak sözcüğün Yakutçada da korunduğu görülmektedir.

9. ET **artak** ‘bozulmuş, çürüyen, kokuşmuş’ (Clauson, 1972, s. 204b; ayr. krş. Röhrborn, 1981, s. 207b) > Yak. **ardax** ‘kötü hava, yağmurlu ya da karlı hava; yağmur; 2. küf’ (Pekarskiy, 1917, s. 147), ayr. bkz. **ardax** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 46).

ET *artak* ‘bozulmuş, çürüyen, kokuşmuş’ sözcüğünün kökü *arta-* ‘bozulmak, ekşimek, kötüleşmek’ (Clauson, 1972, s. 208a) fiilidir. Clauson'a göre ET *arta-* fiili yalnızca (?) Kaça, Koybal diyalektlerinde Sagayca ve Teleütçede, Hakasçada ve XX. yy. Anadolu’da *arda-/ardı-* olarak varlığını sürdürmektedir. ET *artak* sözcüğünün türediği *arta-* fiili Yakutçada da *ardaa-* ‘(hava) kapanmak, bozmak, kar ya da yağmur yağmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 146), ayr. bkz. *ardaa-* (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 46) şeklinde tespit edilebilmektedir. Clauson ET *artak* sözcüğünün yalnızca (?) Anadolu’da *ardak* olarak varlığını sürdürdüğünü belirtmiş olsa da bu sözcük Yakutçada da yukarıda verilen anlamlarıyla kullanılmaktadır.

10. ET **asurt-** ‘hapşırtmak’ (Clauson, 1972, s. 251b) > Yak. **ıııurt-** ‘hapşırmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3852) ~ **ıııurt- II** ‘bkz. *ıııurt-*’ (Pekarskiy, 1928, s. 3855), ayr. bkz. **ıııurt-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 533).

ET’de ilk olarak *DLT*’de geçen bu fiil, ilk olarak Eski Uygurcayla tanıklanabilen *asur-* ‘hapşirmek’ (Röhrborn, 1981, s. 236a) fiilinin ettirgen biçimidir. Clauson, Radloff’a dayanarak ettirgen *asurt-* fiilinin yalnızca Baraba Tatarcasında *azırt-* olarak varlığını sürdürdüğünü belirtse de bu bilgiyi soru işaretiyle kaydetmektedir. Fakat ET *asurt-* sözcüğünün Yakutçada da düzenli ses değişimleriyle *ıtır-* halinde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

11. ET aşag ‘yeme, yiyecek’ (Clauson, 1972, s. 259a) > Yak. **asu III** ‘yemek, yiyecek’ (Pekarskiy, 1917, s. 176).

ET’de yaygın olarak kullanılan *aşa-* ‘yemek’ fiilinden türemiş addır. ET *aşag* sözcüğünün Pekarskiy döneminde Yakutçada *asu* halini aldığı görülmektedir. Daha yeni ve olası **ahu* biçimi ise Yakutçanın çağdaş sözlüğünde bulunmamaktadır. Clauson (1972, s. 259a), Radloff sözlüğünde kaydedilen Kırgızca *aşaw* ve Kazakça *asaw* biçimlerinin XX. yy. sözlüklerinde bulunmadığını, dolayısıyla sözcüğe ilişkin kayıtların sadece Eski Uygurcadaki biçimler olduğunu yazmaktadır. Buna rağmen ET *aşag* sözcüğünün Yakutçada anlam değişikliğine uğramadan belli bir döneme kadar (?) varlığını korumuş olduğu anlaşılmaktadır.

12. ET aşıla- II ‘tamir etmek, onarmak’ (Clauson, 1972, s. 262b) > Yak. **astaa-** ‘2. işlemek, döşemek, kaplamak’ (Pekarskiy, 1917, s. 173⁹).

ET’de ilk olarak *DLT*’de kaydedilen ‘tamir etmek’ anlamlı fiil, daha sonraki yazı dillerinden yalnızca XIV. yy. Kıpçakçasında geçmiş nadir bir veridir. Bu fiil Yakutçada belli bir döneme kadar (?) varlığını sürdürmüştür.

13. ET atın- ‘ok atmış gibi yapmak’ (Clauson, 1972, s. 61b) > Yak. **ıtın- II** ‘kendini vurmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3851), ayr. bkz. **ıtın- II** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 533).

İlk olarak *DLT*’de geçen bir veri olup daha sonraki tarihi dillerde tanıklanamamıştır. Clauson’un soru işaretiyle yalnızca Hakasçada *atın-* ‘kendini vurmak’ ve Kazan Tatarcasında *atın-* ‘salıncakta sallanmak’ olarak varlığını sürdürdüğünü yazdığı bu sözcük Yakutçada *ıtın-* olarak kullanılmaktadır. Clauson’un bu maddede verdiği Tuvaca *attın-* ‘vurulmak’ fiili ise ET *atın-*’ın değil, Yakutçada da *ıtılın- I* ‘kendini öldürmek, silahla intihar etmek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3850) olarak varlığını sürdüren **atılın-* (< **atılın-*) fiilinin devamı olduğu için hatalıdır.

14. ET atla- ‘ata binmek’ (Erdal, 1991, s. 431; Röhrborn, 2010, s. 102) > Yak. **attaa-** ‘1. at çağırarak; 2. at temin etmek; 3. koymak, hafifletmek, iğdiş etmek, enemek, kurtarmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 194), ayr. bkz. **attaa- II** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 52).

Eski Uygurcanın sadece bir metninde geçen bu ender sözcük, Eski Türkçede daha sık tanıklanabilen *atlan-* ‘ata binmek’ ve *atlantur-* ‘ata bindirmek’ fiillerinin tabanıdır. ET *atla-* fiili günümüzde yalnızca (?) Yakutçada varlığını sürdürüyor görünmektedir.

9 Pekarskiy’in *astaa-* maddesinde verdiği bu anlam, aslında ET *aş II*’den türeyen *aşıla- II* fiiliyle ilişkili olduğu için çalışmamızda *aşıla- II* başlığı altında değerlendirilmiştir.

15. ET *aytur-* ‘söyletmek’ (Clauson, 1972, s. 269b) > Yak. ***ıydar-*** ‘emir almak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3764), ayr. bkz. ***ıydar-*** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 523).

ET *ay-* fiilinin ettirgen biçimi olan (Clauson, 1972, s. 269b) bu sözcük ilk olarak *DLT*’de, sonrasında ise XIV. yy. Kıpçakçasında geçmektedir. ET *aytur-* fiili günümüzde yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmektedir. Çünkü tüm çağdaş dil gruplarında görülen *ayttur-* biçimi, daha geç dönemde ortaya çıkan anlamlarıyla *ayıt-* fiilinin ettirgeni olup (Clauson, 1972, s. 269b) ET *aytur-* fiilinin devamı değildir.

16. ET *ädgölä-* ‘iyi bulmak, takdir etmek’ (Röhrborn, 1994, s. 351b) > Yak. ***ütüölee- II*** ‘hürmet göstermek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3200).

İlk olarak Eski Uygurca döneminde ortaya çıkan bu fiil, *ädgü* sözcüğünden *+lA-* ekiyle türemiştir. Bu fiilin ses ve anlam değişimiyle Yakutçada en azından XX. yy.’a kadar (?) varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

17. ET *ädgür-* ‘iyileşmek, sağlığına kavuşmak’ (Röhrborn, 1994, s. 355b) > Yak. ***ütüör-*** ‘sağlığına kavuşmak, iyileşmek, şifa bulmak, sağalmak; hastalıktan kurtulmak, hastalığı atlatmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3201), ayr. bkz. ***ütüör-*** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 459).

ET *ädgü* gövdesinden durum değişimi bildiren *+r-* ekiyle türeyen bu fiil, ilk olarak Eski Uygurcada ve yalnızca *Hsüan-tsang* metninde geçer. Bu fiilin Yakutçada anlam değişimine uğramadan günümüze kadar geldiği görülmektedir.

18. ET *ädgürt-* ‘iyileştirmek, güçlendirmek’ (Röhrborn, 1994, s. 355b) > Yak. ***ütüört-*** ‘iyileştirmek, tedavi etmek, sağaltmak, otamak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3202), ayr. bkz. ***ütüört-*** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 459).

İlk olarak Eski Uygurcada ve yalnızca *Hsüan-tsang* metninde geçen *ädgür-* ‘iyileşmek, sağlığına kavuşmak’ (Röhrborn, 1994, s. 355b) fiilinin ettirgenlik çatısı olan bu fiil de yalnızca *Hsüan-tsang* aracılığıyla tanıklanabilen verilerden biridir. Fiil günümüzde yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

19. ET *ädläš-* ‘birbirine saygı duymak’ (Clauson, 1972, s. 58b) > Yak. ***ettes-*** ‘2. birisinin hayvanlarını ya da mallarını geçici bir süre kullanmak için almak (kiralamak)’ (Pekarskiy, 1917, s. 319)¹⁰, ayr. bkz. ***ettee-*** ‘4. kiraya vermek’¹¹ (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 549).

ET’de ‘bir şeyi yararlı hale dönüştürmek; işlemek, ekip biçmek (bahçe vb.); yararlı görmek, yararına inanmak; (birisine) değer vermek, saygı duymak; yapmak, yaratmak’ kaydedilen *ädlä-* fiili günümüzde bazı Türk dillerinde varlığını sürdürür (Clauson, 1972, s. 57a). Bunun işteşlik çatısı olan *ädläš-* fiili ise Clauson tarafından ET’de ilk ve son olarak

10 Pekarskiy burada kökeni ET *etle-*’ye giden Yak. *ettes-* sözcüğü ile kökeni ET *edleş-*’e giden Yak. *ettes-* sözcüklerini karıştırmıştır.

11 Yak. *ettee-* maddesinde dördüncü anlam olarak verilen bu sözcük ET *etle-* fiiliyle değil, ET *edle-* fiiliyle ilişkilidir.

DLT'de geçen bir *hapax* olarak verilmiştir. Ancak ET *ädläs-* fiili Yakutçayla da tanımlanabildiği için *hapax* olma niteliğini yitirmektedir.

20. ET *äkäç* ‘zeka gösterip kendini bir boya abla gibi kabul ettiren küçük kız’ (Clauson, 1972, s. 102a) > “Yak. (S) **ağas** ‘abla; baba tarafından yaşça küçük kadın akraba’ Yak. (B) *ağas* ‘abla’, Yak. (P) *ağas* ‘1) yaşça büyük (kadın); (söyleyenin cinsiyeti ile ilgili olmaksızın) baba tarafından yaşça büyük kadın akraba: a) abla; b) kuzin (amca kızı); babanın amcasının oğlunun kızı; ç) hala; d) babanın kuzini; e) babanın halası” (Li, 1999, s. 174).

Clauson’un *Etimolojik Sözlük*’ü yayımladığı dönemde yalnızca *DLT* ile tanımlanabilen +ç küçültme ekli *äkäç* sözcüğü bu kaynakta *hapax* olarak verilmiştir. Ancak daha sonra sözcüğün Eski Uygurcada da geçtiği ortaya çıkmıştır (bkz. Röhrborn, 1994, s. 362b). Üstelik Türkmençe (ağ.) *egeç*, Karaçay-Balkarca *egeç*, Tatarca (ağ.) *igeç* (Li, 1999, s. 172-174)¹² verileri de ET *äkäç* sözcüğünün devamıdır. *DLT* dışında Eski Uygurca, Yakutça ve başka Türk dilleriyle tanımlanabilen ET *äkäç* sözcüğünün bu durumda *hapax* olma niteliğini yitirdiği görülmektedir.

21. ET *ämig* ‘meme başı, meme ucu, emzik; meme, göğüs, hayvan memesi’ (Clauson, 1972, s. 158b; ayr. krş. Röhrborn, 1998, s. 376a) > Yak. **emii** ~ **emiyy** ‘kadın memesi; göğüs, meme ucu’ (Pekarskiy, 1917, s. 256), ayr. bkz. **emiyy** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 539).

Clauson ET *ämig* sözcüğünü yalnızca Eski Uygurca ve *DLT* ile örneklendirmiş, sözcüğün günümüzde yalnızca (?) Tuvacada yaşadığını, başka yerlerde bu sözcüğün yerini *emçek*’in aldığı belirtmiştir. Pekarskiy (1917, s. 256) ise *emii*, *emiyy* maddesinde sözcüğü Koybalca *emey* ve Soyotça *emiğ* ile karşılaştırmıştır. Bu durumda ET *emig* sözcüğü Tuvaca, Yakutça, Koybalca ve Soyotçada varlığını sürdürmektedir.

22. ET *äj II* ‘yanak; ten rengi’ (Clauson, 1972, s. 166a; ayr. krş. Röhrborn, 1998, s. 381a) > Yak. **iñ** ‘elmacık kemiği, yanak; allık, kırmızılık’ (Pekarskiy, 1917, s. 942), **im I** ‘ay.’ (Pekarskiy, 1917, s. 931), ayr. bkz. **iñ** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 152).

Clauson’da ilk olarak *DLT* ile örneklendirilen; fakat ondan önce Eski Uygurcada da geçtiği ortaya çıkan *äj II* sözcüğü Türk dilinin tarihi dönemlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Clauson (1972, s. 166a) bu sözcüğün modern kaynaklardan sadece Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türki*’sinde kayıtlı olduğunu ve orada bile ‘eski’ olarak nitelendirildiğini belirtmiş, başka bir Türk diline gönderme yapmamıştır. Fakat ET *äj II* sözcüğünün ET’deki anlamlarını koruyarak Yakutçada varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

23. ET *ärgür-* ‘eritmek’ (Clauson, 1972, s. 227a; ayr. krş. Röhrborn, 1998, s. 426b) > Yak. **irier-** ‘eritmek, çözdürmek, erimesi için ısıtmak, donmuş bir şeyi yumuşatmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 956), ayr. bkz. **irier-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 154).

12 Bu biçimler Li (1999, s. 172-174)’deki *äkä* maddesinde ele alınmış olsa da aslında ET *äkäç* sözcüğünün devamıdır.

ET’de ilk olarak Manihaist Uygur metinlerinde, daha sonra ise *DLT*’de geçen bu fiil -gUr- ekiyle türetilmiş ettirgen bir gövdedir. Günümüz Türk dillerinde ‘eritmek’ anlamında ET *ärüt-* fiilinden gelişen biçimler kullanılırken (Clauson, 1972, s. 207b) Yakutça ET *ärgür-* fiilini fonetik değişimle yaşatmaya devam eden tek Türk dilidir.

24. ET *ärlän-* ‘(kadın) evlenmek’ (Clauson, 1972, s. 230b) > Yak. **erden-** ‘1. (kadın) evlenmek; 2. (kadın) cinsel ilişkide bulunmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 296), ayr. bkz. **erden-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 545).

ET’de ilk olarak *DLT*’de geçen bu dönüşlü fiil gövdesi Clauson’a (1972, s. 230b) göre günümüzde yalnızca (?) Kırgızcada *erden-* ~ *erlen-* ‘erkeklik göstermek, olgunlaşmak’ olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak sözcük Yakutçada *erden-*, Hakasçada *irlen-* ‘1. kocaya varmak; 2. yiğitlenmek, erkeklenmek’ (Arıkoğlu, 2005, s. 225) biçimiyle tespit edilebilmektedir.

25. ET *erpä-* ‘testereyle kesmek; daha iyisini yapabilmek için bir işi bozmak’ (Clauson, 1972, s. 199a) > Yak. **erbie-** ‘testereyle kesmek; kesmek, biçmek’ (Pekarskiy, 1917, s. 287), ayr. bkz. **erbee-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 543).

Clauson’un ET döneminde yalnızca *DLT*’de geçen bir *hapax* olarak verdiği sözcük Pekarskiy dönemi Yakutçasında *erbie-*, daha geç dönemde *erbee-* olarak tespit edilebilmektedir. Günümüzde yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmekte olan bu fiil Yakutçayla tanıklanabildiği için *hapax* olma özelliğini yitirmiştir.

26. ET *erpäg-* ‘testere’ (Erdal, 1991, s. 176) > Yak. **erbii** ‘1. *erbie-* ‘testereyle kesmek’ fiilinin hareket adı; 2. testere’ (Pekarskiy, 1917, s. 287), ayr. bkz. **erbii** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 543).

ET’de yalnızca *Maitrisimit* metninde geçen bu araç adı Yakutçada *erbii* şeklinde ve aynı anlamda varlığını sürdürmektedir. ET *erpäg* sözcüğünün günümüzde yalnızca Yakutçada korunduğu görülmektedir.

27. ET *erpäglä-* ‘testereyle kesmek’ (Erdal, 1991, s. 437) > Yak. **erbiilee-** ‘testereyle kesmek’ (Pekarskiy, 1917, s. 287).

Erdal (1991, s. 437) ET *erpeg* adından türeyen bu ET fiili *erpäKlä-* biçiminde yazmıştır. Ancak sözcüğün Yakutçada *erbii+lee-* biçiminde yaşıyor olması ikinci hece sonundaki ünsüzün *-k değil, -g olduğunu gösterir. Ayrıca Erdal’ın *hapax* olarak verdiği sözcük Yakutça aracılığıyla tanıklanabildiği için bu niteliğini yitirmiştir.

28. ET *erpäš-* (Erdal, 1991, s. 557) > Yak. **erbes-** ‘*erbee-* Fi. Bir.-İşt. Bi.’ (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 543).

Erdal, ET’de sadece *Maitrisimit* metninde geçen bir *hapax* olarak değerlendirdiği bu fiilin geçtiği cümlenin çevirisini yapmamış ve fiilin anlamını vermemiştir. ET *erpä-* ‘testereyle

kesmek' fiilinin işteşlik çatısı olan *erpäş-* fiili 'birlikte testereyle kesmek' anlamındadır. Sleptsov ve diğ.'de (1972, s. 543) yalnızca "*erbee-* Fiilinin Birliktelik-İşteşlik Biçimi" anlamına gelen bir kısaltmayla verilen *erbes-* fiilinin Pekarskiy döneminde kayda geçmemiş olması ilginçtir. ET *erpäş-* fiili Yakutçada tespit edilebildiği için *hapax* olma niteliğini yitirmektedir.

29. ET **erpät-** 'testereyle kestirmek' (Clauson, 1972, s. 199b) > Yak. **erbet-** '(saç) kestirmek' (Pekarskiy, 1917, s. 286), ayr. bkz. **erbet-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 543).

ET'de ilk ve son olarak *DLT*'de geçen ve Clauson tarafından *hapax* kaydıyla verilen bu ettirgen fiil Yakutçada varlığını sürdürmekte ve bu nedenle *hapax* olma özelliğini yitirmiş bulunmaktadır.

30. ET **äş- I** 'yavaş yavaş dolaşmak, rahvan koşmak' (Clauson, 1972, s. 255b) > Yak. **is- II** 'hareket etmek, ilerlemek, yürümek, ağır ağır yürümek, seğırtmek, gitmek' (Pekarskiy, 1917, s. 961), ayr. bkz. **is- I** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 154).

Clauson (1972, s. 255b) ET'de ilk olarak *Irk Bitig*'de geçen bu fiilin günümüzde yalnızca Türkçede 'acele etmek' anlamıyla varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Ancak ET *äş- I* fiili Yakutçada da varlığını sürdürmektedir.

31. ET **ätlän-** 'şişmanlamak' (Clauson, 1972, s. 58b) > Yak. **etten-** 'etli olmak, (sığıır) semiz olmak; balık etli olmak, etli butlu olmak, tecessüm etmek, ete kemiğe bürünmek, kendine cismanî bir görünüş vermek' (Pekarskiy, 1917, s. 319), ayr. bkz. **etten-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 549).

Clauson'un soru işaretiyle yalnızca Hakasça *itten-* kaydıyla yer verdiği bu sözcük Yakutçada *etten-*, Türkçede *etlen-* 'şişmanlamak, semirmek' (Türkçe Sözlük, 2005, s. 663) olarak varlığını sürdürmektedir.

32. ET **ıdala-** 'bırakmak, vazgeçmek' (Clauson, 1972, s. 59b) > Yak. **ıtalaa-** 'sırasıyla sonuna kadar bırakmak; azar azar bırakmak, salıvermek, azar azar yollamak' (Pekarskiy, 1928, s. 3841), ayr. bkz. **ıtalaa-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 534).

Clauson ET'de Budist Uygur metinlerine özgü olan bu nadir fiilin morfolojisinin belirsiz olduğunu, daha çok *tit- I* ile birlikte kullanıldığını ve Tuvacadaki *ıdala-* 'göndermek, yollamak' biçiminin bu fiilin devamı olabileceğini belirtmiştir. ET *ıdala-* fiilinin Tuvaca dışında Yakutçada da varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

33. ET **ıdış-** 'karşılıklı göndermek; göndermekte yarış etmek' (Clauson, 1972, s. 73a) > Yak. **ınts-** '(birbirlerine karşı olan hatalarını) karşılıklı olarak bağışlamak' (Pekarskiy, 1928, s. 3854).

ET'de ilk olarak *DLT*'de görülen bu fiil Clauson tarafından bir de XV. yy. Kıpçakçası ile örneklendirilmiş ve hiçbir çağdaş dile gönderme yapılmamıştır. Ancak ET'nin nadir verilerinden biri olan bu fiilin Yakutça aracılığıyla tanımlanabildiği görülmektedir.

34. ET ıdtur- ‘göndermek’ (Erdal, 1991, s. 804) > Yak. **ıttar-** ‘ut- Fi. Ett. Bi.’ (Pekarskiy, 1928, s. 3844; Sleptsov ve diğ., 1972, s. 534).

Erdal (1991, s. 804) *Drevnetyurkskiy slovar’* (DTS) ve Clauson’un etimolojik sözlüğünde (EDPT) yer almadığını belirttiği bu sözcüğü Eski Uygurca döneminden iki veriyle örneklendirmektedir. Eski Türkçenin nadir verileri arasında yer alan bu ettirgen fiil Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

35. ET ıragu ‘şarkı’ (Erdal, 1991, s. 97) > Yak. **ıria** ‘şarkı, şarkı söyleme, ötme; milli marş; Zebur; methetme’ (Pekarskiy, 1928, s. 3823), ayr. bkz. **ıria** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 529).

ET *ır* ‘şarkı’ kökünden +AgU topluluk ekiyle türemiş olan bu ad (Erdal, 1991, s. 97) Yakutçada eski ve yeni anlamlarla varlığını sürdürmektedir. Burada ET /AgU/ ses öbeğinin Yakutçada ilk hecedeki /ı/ ünlüsüne bağlı olarak /ıa/ halini aldığı görülmektedir. Yakutça ET *ıragu* sözcüğünü fonetik değişimle yaşatan tek Türk dilidir.

36. ET içlä- ‘(bir giysiyi) astarlamak’ (Clauson, 1972, s. 27a) > Yak. **istee-** ‘giysinin içine astar dikmek (özellikle kürk astar), giysiyi astarlamak’ (Pekarskiy, 1917, s. 973), ayr. bkz. **istee-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 155).

Clauson’un soru işaretiyle yalnızca Baraba Tatarcasında *etsle-*, Tuvacada *ışte-* olarak varlığını sürdürdüğünü belirttiği bu fiil Yakutçada da tespit edilmiştir.

37. ET ıgıdtür- ‘(çocuğu) beslemek’ (Erdal, 1991, s. 804) > Yak. **iitter-** ‘yedirmek’ (Pekarskiy, 1917, s. 987), ayr. bkz. **iitter-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 144).

Erdal, DTS ve EDPT’ye dahil edilmediğini belirttiği bu veriyi yalnızca Eski Uygurcada ve bir kez geçen bir *hapax* olarak vermiştir. Bu ettirgen gövdenin Yakutçada anlam değişimine uğramadan kullanıldığı görülmektedir.

38. ET ilintür- ‘(cinsel zevkten sonra özlem duygusuna) kendini kaptırmak; birisini tuzağa düşürmek’ (Clauson, 1972, s. 150a) > Yak. **iilinner-** ‘*iilin-* Fi. Ett. Bi.’ (Pekarskiy, 1917, s. 926).

Bu fiili *Türkische Turfan-Texte VIII* ve *Codex Comanicus* ile örneklendiren Clauson (1972, s. 150a), soru işaretiyle fiilin yalnızca Karaycada *ilindir-* ‘başını derde sokmak, tuzağa düşmek’ olarak görüldüğünü belirtmiştir. Pekarskiy (1917, s. 926), Yakutçada *iilinner-* olarak varlığını sürdüren bu fiili “*iilin-* Fiilinin Ettirgen Biçimi” anlamına gelen bir kısaltmayla vermiştir. Yakutça *iilin-* II fiili ise ‘bağlanmak (?), takılmak’ (Pekarskiy, 1917, s. 926) anlamlarındadır.

39. ET ırklä- ‘çığnemek, ayakla ezmek’ (Clauson, 1972, s. 226b) > Yak. **üktee-, üktüö-, üttüö-** ‘ayak basmak, girmek, (feribota) binmek; bir şeye basmak, üstüne basmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3112), ayr. bkz. **üktee-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 451).

ET’de ilk olarak *DLT*’de geçen *irklä-* sözcüğü Yakutçada *üktee-*, *üktüö-*, *üttüö-* biçimleriyle varlığını sürdürmektedir. Yakutça, *DLT*’deki bu fiili günümüzde yaşatan tek Türk dilidir.

40. ET irklät- ‘çiğnetmek, ayakla ezdirmek’ (Clauson, 1972, s. 227a) > Yak. **üktet-** ‘*üktee-* Fi. Ett. Bi.’ (Pekarskiy, 1928, s. 3114), ayr. bkz. **üktet-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 451).

Pekarskiy sözlüğünde “*üktee-* Fiilinın Ettirgen Biçimi” anlamına gelen bir kısaltmayla yer verilen *üktet-* fiili, *DLT*’deki *irklät-* fiilinın devamıdır. Yakutça *üktee-* fiilinın anlamları yukarıda 2.39’da verilmiştir. *DLT*’deki ettirgen *irklät-* fiili de günümüzde yalnızca Yakutçada fonetik değişimle varlığını sürdürmektedir.

41. ET irtä- ‘aramak, izini sürmek, peşine düşmek’ (Clauson, 1972, s. 208a) > Yak. **irdee-** ‘incelemek, denemek, araştırmak, çözümlenmek, gözden geçirmek (bir işi), tahkikat yapmak, aramak, arayıp bulmak; (adaletin) peşine düşmek; takip etmek, iz peşine düşmek, uğramak, izini aramak, (köpek) iz sürmek’ (Pekarskiy, 1917, s. 954) ~ **irdie-** ‘bkz. *irdee-*’ (Pekarskiy, 1917, s. 955), ayr. bkz. **irdee-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 153).

ET’de ilk olarak *DLT*’de geçen bir veridir. Clauson’un soru işaretiyle yalnızca Anadolu’da *irde-* olarak korunduğunu belirttiği bu fiil Yakutçada da eski anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir.

42. ET irtäš- ‘araştırmak’ (Clauson, 1972, s. 211a) > Yak. **irdes-** ‘birlikte araştırmak, iz sürmeye yardım etmek’ (Pekarskiy, 1917, s. 955), ayr. bkz. **irdes-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 153).

Clauson (1972, s. 211a) ET döneminde yalnızca *DLT* ile tanımlanabilen bu fiil için hiçbir çağdaş dile gönderme yapmamıştır. Ancak fiilin Yakutçada Eski Türkçedeki anlamıyla korunduğu görülmektedir.

43. ET ogullan- ‘evlat edinmek’ (Nadelyayev vd., 1969, s. 364) > Yak. **uollan-** ‘oğul sahibi olmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3034), ayr. bkz. **uollan-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 437).

EDPT’de yer verilmeyen bu fiil, *DTS*’de yalnızca Eski Uygurca bir veriyle örneklendirilmiştir. Erdal (1991, s. 514) sözcüğün *hapax* olduğunu belirtmektedir. Ancak bu sözcük Yakutça ile tanımlanabildiği için *hapax* olma niteliğini yitirmiştir.

44. ET ortunki ‘ortadaki, ortanca’ (Clauson, 1972, s. 212b) > Yak. **ortoŋŋu** ‘ortasında bulunan, ortasındaki’ (Pekarskiy, 1927, s. 1876).

Clauson’un yalnızca Eski Uygurca *Altun Yaruk*’ta geçen bir *hapax* olarak verdiği bu sözcük Yakutçada anlam değişimine uğramadan varlığını sürdürmektedir. Yakutçayla tanımlanabilen bu ET veri *hapax* olma özelliğini yitirmiştir.

45. ET öcäš- I ‘birbirine düşman olmak’, **öcäš- II** ‘bahse tutuşmak’ (Clauson, 1972, s. 32a) > Yak. **ösös- II** ‘1. birine düşman olmak, yakınmak, söylenmek; kaba konuşmak;

2. direnmek, inat etmek, ayak diremek, karşı gelmek, bir şeyi kasten yerine getirmemek, yapmamak' (Pekarskiy, 1927, s. 1976) > ayr. krş. **öhös-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 290).

Clauson'un (1972, s. 32a) iki ayrı madde olarak ele aldığı bu ET veriler aslında Erdal'ın (1991, s. 564) belirttiği gibi aynı fiilin farklı anlamlarıdır. ET'de ilk olarak Manihaist Uygur metinlerinde geçen ve daha sonraki metinlerde de örneklerine rastlanan bu fiil Clauson'da hiçbir çağdaş dile örneklendirilmemiştir. Ancak sözcüğün Yakutçada *ösös-* > *öhös-* biçimleriyle tespit edilebildiği görülmektedir. Ayrıca Clauson'un gözden kaçırdığı Kırgızca *oçöş-* 'kin beslemek, hırslanmak, kızmak' (Yudahin, 1998, s. 607) verisi de buraya eklenmelidir.

46. ET ögirt- 'sevindirmek' (Nadelyayev ve diğ., 1969, s. 380) > Yak. **üört-** 'sevindirmek' (Pekarskiy, 1928, s. 3154), ayr. bkz. **üört-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 455).

EDPT'ye dahil edilmeyen bu veri *DTS*'de sadece *Altun Yaruk* ile örneklendirilmiştir. ET *ögir-* fiilinin *-t-* ekli bu ettirgen çatısının Yakutçada *üört-* biçiminde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

47. ET ögirtür- 'sevindirmek' (Erdal, 1991, s. 828) > Yak. **üörder-** 'sevindirmek, memnun etmek' (Pekarskiy, 1928, s. 3153).

ET *ögir-* fiilinin *-tUr-* ekli ettirgen çatısıdır. Erdal (1991, s. 828) bu sözcüğe *ögirttür-* maddesi içinde değinmekte ve *ögirtür-* fiilinin sadece birkaç ET metinde geçtiğini belirtmektedir. *DTS* ve *EDPT*'de ET *ögirtür-* verisi yer almamaktadır. Ancak bu nadir ET fiilin Yakutçada varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

48. ET öglän- 'aklı toplamak; aklı başına gelmek, akıllanmak' (Clauson, 1972, s. 107b) > Yak. **öydön-** '1. kendine gelmek, aklı yerine gelmek, hafızası yerine gelmek, aklı başında olmak, akıllanmak, bilinci yerine gelmek (baygınlıktan sonra), ayılmak; 2. anlaşılmaq, kastedilmek; inandırılmak; anlamak' (Pekarskiy, 1927, s. 1917), ayr. bkz. **öydön-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 283).

ET *ög II* 'akıl' sözcüğünden türetilen ve yalnızca XIV. yy. Osmanlıcasında geçen *öglä-* fiilinin dönüşlü biçimidir (Clauson, 1972, s. 107b). Clauson ET *öglän-* fiilini de en son XIV. yy. Osmanlıcasıyla örneklendirmekte ve hiçbir çağdaş dile gönderme yapmamaktadır (bkz. 1972, s. 107b). Ancak ET *öglän-* fiilinin Yakutçada *öydön-* olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. ET *öglän-* fiilinin gövdesi olan *öglä-* fiili de Yakutçada *öydöö-* '1. hatırlamak, hatırandan çıkarmamak, biri aklına gelmek; fark etmek, farkına varmak, bir şeye dikkat etmek; 2. anlamak, kavramak, idrak etmek, aklı ermek, kulak vermek, bilmek, sezmek, hissetmek' (Pekarskiy, 1927, s. 1916), ayr. bkz. *öydöö-* (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 283) şeklinde korunmuş bulunmaktadır.

49. ET özlä- '(közde) pişirmek' (Clauson, 1972, s. 287b) > Yak. **üöstee- I** 'aortu kesmek' (Pekarskiy, 1928, s. 3160).

Clauson'un soru işaretiyle yalnızca Türkçede *özle-* 'istemek' olarak varlığını sürdürdüğünü belirttiği ET *özlä-* sözcüğü Yakutçada da *üöste-* şeklinde tespit edilebilmektedir. ET *özlä-* fiilinin türediği *öz I* sözcüğünün 'temelde maddi bedene karşıt olarak insanın varlığının manevi tarafı; kendi; bir canlının iç bölümleri, öz' vb. anlamları vardır (bkz. Clauson, 1972, s. 278a). Bu sözcük Yakutçada *üös I* halini almış ve '1. merkez, orta nokta, orta; 2. (ağaç için) öz; 3. (...)'; 4. ana kan damarı, kalın hayati damar (aort); kemerin ucu' (Pekarskiy, 1928, s. 3155) anlamlarını kazanmıştır. Yakutçada *üös+tee-* fiilinin, *üös* sözcüğüne ait daha özgül 'aort, atardamar' anlamıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

50. ET **udık** 'uykulu, mahmur' (Clauson, 1972, s. 46b) > Yak. **utuk** 'uyku sersemliği, mahmurluk' (Pekarskiy, 1928, s. 3198).

ET *udık* sözcüğü *EDPT*'de *Manichaica III, Türkische Turfantexte VIII*, Budist Uyгур metinleri, *DLT* ve *Kutadgu Bilig* ile örneklendirilmiştir. Erdal (1991, s. 252), Clauson'un verdiği *Manichaica III* 9,6-8 ve *Kalyanamkara Papamkara* 17,1 örneklerinin *odug* şeklinde düzeltilmesi gerektiğini belirtmektedir. *DTS*'de ise *udık* sözcüğüne ait ilk veri *DLT*'den başlamakta, *TT VIII*'deki doğru örnek bu maddeye dâhil edilmemektedir. ET döneminde yalnızca birkaç metinle tanıklanabilen bu nadir sözcüğün Yakutçada korunduğu görülmektedir.

51. ET **udın-** 'ateş, lamba) sönmek' (Clauson, 1972, s. 62a) > Yak. **utun-** 'uykuya dalmak' (Pekarskiy, 1928, s. 3099).

ET döneminde ilk olarak *DLT*'de geçen *udın-* fiili, *udı-* fiilinin mecaz anlamından türetilmiştir. ET *udın-* fiili Clauson'da soru işaretli olarak yalnızca XX. yy. Türkçe *uyun-* 'sessizce uyumak, uyumaya gitmek' kaydıyla örneklendirilmiştir. Bu türetim ET *udı-* fiilinin mecaz anlamıyla değil, birincil anlamıyla ilişkilidir. Yak. *utun-* için de aynı söz konusudur.

52. ET **urugla-** 'çekirdeğini çıkarmak' (Clauson, 1972, s. 220a) > Yak. **uruulaa-** '1. bir kimseyi akrabalığa almak, biriyle dünür olmak; 2. düğünü yapılmak' (Pekarskiy, 1928, s. 3071), ayr. bkz. **uruulaa-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 442).

ET'de 'tohum, çekirdek, tane; döl, soy, nesil' gibi anlamları bulunan *urug II* (Clauson, 1972, s. 214b) adından türemiş fiildir. Clauson'un yalnızca (?) güneydoğu grubu için 'tohum ekmek; oğul vermek; (ekin) başak vermek' anlamlarıyla verdiği bu fiil Yakutçada da kurallı fonetik değişimlerle varlığını sürdürmektedir.

53. ET **usak** 'susuzluk, susamışlık' (Clauson, 1972, s. 245a) > Yak. **utax** 'susama, susuzluk; içme (susuzluğu gidermek için), içecek' (Pekarskiy, 1928, s. 3096), ayr. bkz. **utax I** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 446).

13 Buradaki '3. nehir ya da gölün ortası; nehir yatağı, seyir koridoru; ırmağın kolu, çay, boğaz, kaynak, ırmağın kolu' anlamı *öz I* (Clauson, 1972, s. 278a) ile değil, *öz II* (Clauson, 1972, s. 278a) ile ilişkili olduğundan çalışmamızda *öz II* maddebaşında ele alınmıştır.

ET *us- I* ‘susamak’ (Clauson, 1972, s. 241a) fiilinden türemiş addır. *EDPT* ve *DTS*’de (Nadelyayev ve diğ., 1969, s. 616) yalnızca Eski Uygurca *Heilkunde* metniyle örneklendirilen bu ad Yakutçada anlam değişimine uğramadan varlığını sürdürmektedir.

54. ET **usit-** ‘susatmak’ (Clauson, 1972, s. 243a) > Yak. **utat- I** ‘susamak, susuzluk çekmek, susuzluk hissetmek, susamış olmak, su içmek istemek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3096), ayr. bkz. **utat-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 446).

ET *us- I* ‘susamak’ (Clauson, 1972, s. 241a) fiilinin ettirgen biçimidir. Clauson sözcüğün olasılıkla güneydoğu grubundan Tarançı lehçesinde *usat-* olarak varlığını sürdürdüğü bilgisini verdiği bu ET fiil, Yakutçada da *utat-* olarak korunmuştur.

55. ET **uzlan-** ‘ustalaşmak’ (Clauson, 1972, s. 287b) > Yak. **uustan-** ‘demirci tedarik etmek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3081), **uustan-** ‘usta sahibi olmak, uzman sahibi olmak’ (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 448).

Clauson, ET’de ilk olarak *DLT*’de geçen bu fiili günümüz Türk dillerinden yalnızca Türkçe ‘iyi, mükemmel olmak’ ile tanıklamıştır. Pekarskiy’in anlam değişimiyle, Sleptsov ve diğ.’in ise ET *uz* ‘usta’ (Clauson, 1972, s. 277b) sözcüğünün kök anlamına bağlı bir anlamla kaydettiği bu fiilin Yakutçada da varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

56. ET **ükäk** ‘kutu; kent surlarındaki burç’ (Clauson, 1972, s. 105a) > Yak. **üges** ‘göçebe çadırlarının içindeki küçük dolap, göçebe çadırlarının girişindeki ambar; evin sol yarısındaki ardiye, küçük dolap; göçebe çadırlarının kuzey tarafında, *uğa oron*’un karşısında yer alan, çadır sahibinin içindeki sandıklara ya da dolaplara giysilerini, dahası mallarını yerleştirdiği tahtalarla çevrili ufak depo; köşede duran *keteğeriin oron* ya da *xaņas oron* biçiminde yapılmış, zaman zaman *xaņas bilirik* (krş.) olarak da adlandırılan kanape -ki bu Rus izbelerinde kapıya yakın köşeye karşılık gelir-; genç kız ya da bekar erkek yatağı; göçebe çadırlarındaki yatak odası, depo, kız çocukların, çadır sahiplerinin kızlarının yatak odası olarak kullanılan depo; odacık, oturma odalarıyla ambar arasında yer alan ve kaymak tutması için kışın süt koyulan ufak bölme; yurt duvarlarında yer alan, süt ürünlerinin saklandığı boşluk, süthane’ (Pekarskiy, 1928, s. 3105), ayr. bkz. **üges** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 450).

ET *ük-* ‘yığmak, biriktirmek’ (Clauson, 1972, s. 100a) fiilinden türetilmiş olması muhtemel bu ad, Clauson (1972, s. 105a) tarafından yalnızca Tuvaca *ügek* ‘küçük, kapalı bir alan, örn. köpek kulübesi, üzeri örtülü bir yük arabasının içi, nöbetçi kulübesi’ ve Kırgızca *ükök* ‘sefer taşı’ verileriyle örneklendirilmiştir. Ancak sözcüğün Yakutçada da *üges* olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

57. ET **üplä-** ‘çalmak’ (Clauson, 1972, s. 11a) > Yak. **üptee-** ‘mal mülk ya da para temin etmek’ (Pekarskiy, 1928, s. 3164).

ET’de tanıklanamayan fakat Tuvacada *üp* ‘ganimet’, Yakutçada *üp* olarak varlığını sürdüren **üp* adından türemiş fiildir. Fiil Tuvacada *üpte-* olarak ‘yağmalamak’ (Clauson, 1972, s. 11a), Yakutçada *üptee-* olarak varlığını sürdürmektedir.

58. ET üplän- ‘yağmalanmak’ (Nadelyayev ve diğ., 1969, s. 626) > Yak. **üpten-** ‘mal mülk ya da para kazanmak’ (Pekarskiy, 1928, s. 3164), ayr. bkz. **üpten-** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 456).

EDPT’ye dahil edilmeyen ve *DLT*’ye ait olan bu veri, yukarıda verilen *üplä-* fiilinin dönüşlü çatısıdır. ET *üptän-* fiilinin günümüzde yalnızca Yakutçada varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

59. ET ütläş- I ‘delinmek; (savaşçılar) çarpışıp savaşmak’ (Clauson, 1972, s. 59a) > Yak. **üüttes-** ‘*üüttee- I* Fi. İşt. Bi.’ (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 460) → **üüttee- I** ‘1. delik açmak, delmek, matkap ile delmek; oymak; 2. sondaj yapmak’ (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 460).

Clauson (1972, s. 59a) ilk olarak *DLT*’de geçen bu fiili yalnızca Kazan Tatarcası *ütleş-* ‘(iğne için) bir şeyin içerisinden doğru geçmek’ verisiyle karşılaştırmıştır. Ancak fiilin Yakutçada da varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

60. ET üzäki ‘üzerindeki’ (Clauson, 1972, s. 286a) > Yak. **üöseegi, üöseegi, üöseegi, üöseegi, üöseegi** ‘yukarıdaki, üstteki, üst, yüce, yüksek, yukarıda yerleşik; âli; yükseklik (yer seviyesinden yukarıda olma); yukarı dünya’ (Pekarskiy, 1928, s. 3157), ayr. bkz. **üöheñji** (Sleptsov ve diğ., 1972, s. 456).

İlk olarak Manihaist Uygur metinlerinde görülen bu sözcük ET’de az sayıda metinle tanımlanabilmektedir. Clauson bu ET sözcüğü hiçbir çağdaş dille örneklendirmemiştir. Ancak sözcük Yakutçada varlığını sürdürmektedir. ET *üzäki* sözcüğünü türeten *+kl* aitlik eki Yakutçada *-gl ~ -kl ~ -ñl* (Korkina ve diğ., 1982, s. 163, mad. 26) şeklinde varyantlaşmıştır.

SONUÇ

Bu incelemede VIII.-XIII. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Türkçe döneminin Türkçe kökenli söz varlığı ile Yakutçanın sözcük varlığı karşılaştırılmıştır. Değerlendirmeye alınan verinin ünlüyle başlayan sözcüklerle sınırlandırıldığı incelemede toplam 60 Eski Türkçe sözcüğün Yakutça karşılığı üzerinde durulmuştur. Bu sözcükler diğer çağdaş Türk dillerinde kullanımdan düşen ya da Yakutçayla birlikte sadece birkaç Türk dilinde eskicil anlamlarını koruyarak varlığını sürdüren sözcüklerdir. İncelemenin sonuçları ET *adgırlan-*, *adın*, *anala-*, *argur-*, *aşag*, *aşla- II*, *atla-*, *aytur-*, *ädgölä-*, *ädgür-*, *ädgürt-*, *ädläş-*, *ärgür-*, *erpä-*, *erpäg*, *erpäglä-*, *erpäş-*, *erpät-*, *ıdış-*, *ıdtur-*, *ıragu*, *ıgıdtür-*, *ırlklä-*, *ırlklät-*, *irtäş-*, *ogullan-*, *ortunki*, *ögirt-*, *ögirtür-*, *öglän-*, *udık*, *usak*, *üplän-*, *üzäki* sözcüklerinin günümüzde yalnızca Yakutçada; ET *agruk*, *agtur-*, *alkan-*, *arıg II*, *artak*, *asurt-*, *atın-*, *äkäç*, *ämig*, *än II*, *ärlän-*, *äş- I*, *ätlän-*, *ıdala-*, *içlä-*, *ilintür-*, *irtä-*, *öçäş-*, *özlä-*, *udın-*, *urugla-*, *usıt-*, *uzlan-*, *ükäk*, *üplä-* ve *ütläş-* sözcüklerinin ise Yakutçayla birlikte birkaç dilde daha varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, A. N. (1996). *Drevnyaya Yakutiya - Neolit i epoxa bronzi*. Novosibirsk: İzdatel'stvo instituta arxeologii i etnografii.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten*. Saint-Peterburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Civelek, Ö. (2016). *Dindışı Eski Uygurca metinlerin karşılaştırmalı sözcük varlığı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Devlet, N. (1997). Sibiryadaki halkların demografik ve ekonomik potansiyelleri. Emine Gürsoy-Naskali (Ed.), *Sibiryaya Araştırmaları* içinde (s. 25-46). İstanbul: Simurg.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harratsowitz.
- Gogolev, A. I. (1993). *Jakuty. Problemy etnogeneza i formirovaniya kul'tury*. Yakutsk: İzdatel'stvo JaGU.
- Hayit, Baymirza (1985). Yakut (Saha) Türkleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 23, 1-2.
- Kaluzyński, S. (1995). *Iacutica*. Warszawa: Dialog.
- Karahan, A. (2010). *Divanü Lügati't-Türk'e göre Türk lehçe bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi, G. (1997). Kuzey ve Güneydoğu Sibiryaya Türklüğünün (Saha, Tuva, Hakas, Altay) Diline Fonolojik Açından Bir Bakış. *Sibiryaya Araştırmaları*, Emine Gürsoy-Naskali (Ed.), *Sibiryaya Araştırmaları* içinde (s. 57-68). İstanbul: Simurg.
- Kirişioğlu, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi grameri* (2. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Konstantinov, İ. V. (2003). *Proisxojenje yakutskogo naroda i ego kul'turi*. Yakutsk: Akademiya nauk respubliki saxa (yakutiya).
- Korkina, E.İ., E.İ. Ubryatova, L.N. Xaritonov, N.E. Petrov. 1982. *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka*. Moskva: Nauka.
- Krueger, J. R. (1962). *Yakut manual*. Indiana: Indiana University Publications.
- Levin, G. G. (2001). *Lexiko-semantiçeskie paralleli orxonsko-tyurskogo i yakutskogo yazıkov: v sravnitel'nom plane s altayskim, xakasskim, tuvinskim yazıkami*. Novosibirsk: Nauka.
- Li, Y.-S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Simurg.
- Malov, S. E. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennosti Tyurkov: teksti i perevodı*. Moskva/Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., Şçerbak A.M. (1969). *Drevnetyurskiy slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Nasilov, D. M. (1997). Sibiryaya Türk Halkları (Etnik Azınlıkları) ve Dilleri. Emine Gürsoy-Naskali (Ed.), *Sibiryaya Araştırmaları* içinde (s. 51-55), İstanbul: Simurg.
- Okladnikov, A. P. (1955). *İstoriya yakutskoj ASSR. Tom 1: Yakutiya do prisooedineniya k russkomu gosudarstvu*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo akademii nauk SSSR.
- Pakendorf, B. (2007). *Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and genetic perspectives*. Utrecht: LOT.
- Pekacar, B. Y. (2012). Divânü Lügati't-Türk'teki kültür kelimeleri ile Saha Türkçesinin kelime hazinesinin karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pekarskiy, E. K. (1917). *Slovar' yakutskogo yazıka I*. Petrograd': İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Pekarskiy, E. K. (1927). *Slovar' yakutskogo yazıka II*. Leningrad: Akademii nauk soyuzı sovetskix sotsialistiçeskih respublik.

- Pekarskiy, E. K. (1925). *Slovar' yakutskogo yazıka III*. Leningrad: Akademii nauk soyuza sovetstskix sotsialistiçeskih respublik.
- Pekarskiy, E. K. (1928). *Slovar' yakutskogo yazıka IV*. Leningrad: Akademii nauk soyuza sovetstskix sotsialistiçeskih respublik.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende grammatik der altaischen sprachen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Radloff, V. (1893-1899-1905-1911). *Opyt slovarya tyurkskih nareçiy I-IV*. Sankt Peterburg: İmperatorskiy akademii nauk.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II: Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Röhrborn, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 1: a – agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, Klaus (1979). *Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 2: agrıglan- – anta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, Klaus (1981). *Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 3: anta – asankä*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, Klaus (1994). *Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 5: ayatl- – ämgäklig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, Klaus (1998). *Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 6: ämgäksin- – ärñäk*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä-*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Schönig, K. (1999). The internal division of modern Turkic and its historical implications. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52, 63-95.
- Sleptsov, P. A., Korkina, E. İ., Koryakina, K. N., Kıltaçanov, S. P. Nikiforov, G. A. Okoneşnikov, Petrov, N. E., Skribikin, N. V., Haritonov, L. N. (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Şirobokova, N. N. (1977). Ob otnoşenii yakutskogo yazıka k yazıkam drevnetyurkskix pamyatnikov. *İssledovaniya po yazıkam narodov Sibiri-sbornik nauçnih trudov*, 108-116.
- Şirobokova, N. N. (2001). *İstoriçeskoie razvitie yakutskogo konsonantizma*. Novosibirsk: Nauka.
- Şirobokova, N. N. (2005). *Otnoşenie yakutskogo yazıka k tyurkskim yazıkam yujnoy sibirii*. Novosibirsk: Nauka.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ubryatova, E. İ. (1960). Yakutskii yazık v ego otnoşenii k drugim tyurkskim yazıkam, a takje k yazıkam mongol'skim i tunguso-man'çyurskim, *İzd.-Vo Vost. Lit.*, 258-271.
- Yıldız, H. (2006). Yakutça ve eski Türkçenin söz varlığı üzerine bir karşılaştırma. *Sibirische Studien*, 1(2), 177-221.
- Yıldız, H. (2007a). Orhon Türkçesi ile Yakutçanın söz varlığı ve sözyapımı bakımından karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldız, H. (2007b). Orhon yazıtlarından Yakutça ve Dolgancaya ulaşan eskicil sözcük varlığı. *Sibirische Studien*, 2(1), 13-40.
- Yıldız, H. (2011). Yakutçayla tanımlanabilen hapax legomenon'lar. *International Journal of Central Asian Studies*, 15, 21-42.

- Yıldız, H. (2014). Yakutçayla tanıklanabilen hapax legomenon'lar II: Ünsüzle başlayan hapax'ların durumu. *Siberian Studies*, 2(5), 37-54.
- Yıldız, H. (2015). Eski Türkçe ile Yakutçanın sözvarlığının ünlüyle başlayan sözcükler bakımından karşılaştırılması. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü II: K-Z*. (Abdullah Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Uğur Gürsu, *Abdülvehhâb Jebçevî Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşi'in (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Sözlük-Dizin)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2018, 410 s. ISBN: 978-605-4673-99-5

Serap Gacsi İlhan¹

¹Ars. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Serap Gacsi İlhan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: gacziserap@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 09.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 10.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 15.06.2019

Kabul/Accepted: 22.06.2019

Online Yayın/Published Online: 28.06.2019

Atıf/Citation:

Gacsi-İlhan, S. (2019). Abdülvehhâb Jebçevî Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşi'in (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Sözlük-Dizin) [U. Gürsu tarafından yayına hazırlanan *Abdülvehhâb Jebçevî Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşi'in (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Sözlük-Dizin)* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *TUDED* 59(1), 255-259. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0013>

Dinî-tasavvufî Türk Halk Edebiyatı'nın ideolojik ve estetik bağlamda Bosna Hersek'teki bir çeşit yansıması olarak kabul edebileceğimiz Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, 300 yıllık oluşum ve gelişim sürecinde önemli temsilciler yetiştirmiştir. Gelenek içerisinde tekke mensubu olarak insanlara İslam'ı ve tasavvuf yolunun prensiplerini anlatmak gayesi ile didaktik karakterde eserler veren çok sayıda isim yetişmiş ve çok sayıda manzum-mensur eser kaleme alınmıştır.¹

Boşnak Alhamiyado Edebiyatı'nın Bosna Hersek'teki en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Abdülvehhâb Jebçevî'nin tek Türkçe mensur eseri olan ve tanıtım yazımızın konusunu oluşturan “Tuhfetü'l- Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in” Doç. Dr. Uğur Gürsu tarafından hazırlanmış ve Akademi Titiz Yayınları tarafından 2018 yılının Aralık ayında yayınlanmıştır.

İçindekiler, önsöz ve sekiz bölümden oluşan kitap 410 sayfadır. Önsöz'de Uğur Gürsu, eser ve eserin müellifi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Abdülvehhâb Jebçevî, 19. yüzyılda Bosna'da yaşamış önemli bir şair, yazar ve mutasavvıftır. Türkçe, Boşnakça ve Arapça şiirlerden oluşan divanının yanı sıra, Boşnakça olarak kaleme aldığı bir ilmihâlî de bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Tuhfetü'l- Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in onun tek Türkçe mensur eseridir. Metnin bilinen tek nüshası aynı zamanda müellif hattı olup Bosna Hersek'teki Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi'nde 4509 numara ile kayıtlıdır.

Eser, temel olarak bir namaz risalesi olmakla birlikte İslam dininin esaslarına ve diğer ibadetlerine dair bilgiler de içermektedir. Tuhfetü'l- Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in'de ayrıca, yazarın kendi dünyasına yönelik eleştirilerini görmek mümkündür. Boşnak kültürüne mahsus yiyecek, içecek isimleri gibi unsurlar da metinde yer almaktadır.²

Birinci Bölüm olan “Abdülvehhâb Jebçevî'nin Hayatı ve Eserleri” 1-10 numaralar arasında yer almaktadır. Bu bölüm, şiirlerinde “İlhâmi” mahlasını kullanan ve halk tarafından veli olarak kabul edilen Abdülvehhâb Jebçevî'nin yaşamı ve eserleri hakkında bilgileri içerir.

İslam Ansiklopedisi'nde Amir Ljuboviç ve Muhammed Aruçi tarafından yazılmış olan “İlhâmi, Abdülvehhâb” maddesinde sanatçının öldürülme sebebi olarak onun şiirlerinde Celaleddin Paşa'yı baskıcı yönetimi nedeniyle eleştirmesi gösterilmiştir.³ Yine bu bölümde sanatçının öldürülmesi ile ilgili Başbakanlık Arşivi'nde bulunan iki belge sunulmuştur. Bu belgelerde Jebçevî'ye isyancıların ruhanî lideri olmanın yanı sıra, dine aykırı fikirleri ileri sürerek fesat çıkarma suçu isnat edildiği bilgisi yer alır.⁴

1 Ömer Aksoy, “İlhâmi Baba Jebçevî'nin Türkçe Namaz Risalesi: Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in” *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, C. III S. 6, Erzurum 2018, s. 169.

2 Uğur Gürsu, *Abdülvehhâb Jebçevî-Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'in (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Sözlük-Dizin)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

3 Uğur Gürsu, *a.g.e.*, s. 4.

4 Uğur Gürsu, *a.g.e.*, s. 9.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan belge

İkinci Bölüm olan “Tuhfetü’l- Musallîn ve Zübdetü’l-Hâşî’în Biçim ve İçerik Özellikleri” 11-15 numaralar arasında yer alır. Bu bölüm, bilinen tek nüshası ve aynı zamanda müellif hattı olan Bosna’da Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi’nde 4509 numara ile kayıtlı olan eserin biçim ve içerik olarak şu özelliklerini içerir: “54 yapraktan oluşan eserin sayfaları, genellikle 23 satırdan oluşmaktadır. Sayfa boyutları 215x130 mm.dir. Metin harekesiz nesih yazı ile kaleme alınmıştır.

Tuhfetü’l- Musallîn ve Zübdetü’l-Hâşî’în temel olarak bir namaz risalesidir. Namaz ibadetinin esasları, önemi, farzları, sünnetleri, bölümleri ve namazı terk edenlerin durumu eserde ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Bununla birlikte, yazar eserde namazın dışında da

pek çok dinî konudan bahsetmektedir. Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd'in şartları ve önemi, salih amellerin hangileri olduğu, farzların ve vaciplerin niteliği, tabiattaki varlıkların özellikleri, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden alimlerin kimler olduğu, birden fazla kadında evlenme durumu, reyanın itaatten çıkmalarının sebepleri, nefsin çeşitleri ve tecvidin esasları vb. konulara eserde yer verilmiştir.

Abdülvehhâb Jebçevî, dinî meselelerdeki görüşlerini sık sık ayetleri delil göstererek açıklamıştır. Metinde ayet ve hadisler dışında, Arapça dualar ve Arapça şiir bölümü de bulunmaktadır.

Eserin dikkat çekici yönlerinden birini yerel ahalinin, gayri müslimlere nasıl davranması gerektiği konusundaki uyarıları oluşturmaktadır. Gayri Müslimlerin inançlarına ve dinlerine göre, kutsal olan kimselere sövülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Metnin son sayfasında eserin yazılış tarihi Hicrî Muharrem 1216 (Miladî Mayıs/Haziran 1801) olarak kaydedilmektedir. Tuhfetü'l-Musallîn ve Zübdetü'l-Hâşî'în nerede ne kadar zamanda yazıldığı konusunda bilgi yer almamaktadır. Eser kimseye ithaf edilmemiştir. Devrin padişahına veya devlet adamlarına yönelik bir övgü de bulunmamaktadır.”⁵

Üçüncü Bölüm'de “Eserin İmla Özellikleri” 17-29 numaralar arasında yer alır. Bu bölüm “Türkçe Kelimelerin İmlası”, “Arapça ve Farsça Kelimelerin İmlası” ve “Boşnakça Kelimelerin İmlası” olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır.

Türkçe Kelimelerin İmlası; “Ünlülerin Yazılışı”, “Ünsüzlerin Yazılışı” ve “Türkçe Kelime ve Eklerin İmlasındaki Hatalar” olmak üzere alt başlıklarda ele alınıp incelenmiştir.

Düzgün ve okunaklı bir nesih yazısıyla kaleme alınmış olan metinde harekenin nadir olarak kelimelerin yanlış okunması durumunu ortadan kaldırmak için kullanıldığı belirtilmiştir. Abdülvehhâb Jebçevî'nin iyi eğitim almış ve üç dilde (Türkçe, Arapça, Boşnakça) eser vermiş olmasına rağmen pek çok imla hatasına düştüğü saptanmış ve bu imla hataları maddeler halinde sıralanmıştır.

Dördüncü Bölüm, “Eserin Dil Özellikleri” 29-70 numaralı sayfalar arasında yer almaktadır. Eser, Klasik Osmanlı Türkçesi dil özelliklerine göre hazırlanmış bir eserdir. Metnin dil özellikleri “Ses Bilgisi”, “Şekil Bilgisi” ve “Eserde Görülen Dil Yanlışları” olmak üzere üç başlık altında ele alınıp incelenmiştir. Metinde yer alan kelimelerin dil özellikleri varak ve satır numaraları belirtilerek gösterilmiştir.

Beşinci Bölüm'de “Transkripsiyon Alfabeti” yer almaktadır. Altıncı Bölüm'de “Transkripsiyonlu Metin” 75-172 numaralar arasında yer almaktadır. Yedinci Bölüm'ü “Tıpkıbasım” oluşturur. 173-232 numaralı sayfalar arasında yer alır. Sekizinci Bölüm'de de “Sözlük-Dizin” 233-408 sayfalar arasında yer almaktadır.

5 Uğur Gürsu, *a.g.e.*, s. 13-15.

Din ve tasavvuf konusunda öğüt vermek amacıyla kaleme alınmış mensur bir risale olan eser, Doç. Dr. Uğur Gürsu tarafından kapsamlı ve sistemli bir çalışma olarak bizlere sunulmuştur. Türkoloji öğrencileri ve araştırmacılarının başvuracağı önemli bir kaynaktır. Eser, Alhamijado Edebiyatı ve Boşnak dilinin tarihi gelişimi açısından da önem taşımaktadır.

TANIM

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED): Journal of Turkish Language and Literature, açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan, uluslararası, bilimsel bir dergidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün resmî yayınıdır. 1946 yılından beri yayınlanmaktadır. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkiye Türkçesi ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ-KAPSAM

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED): Journal of Turkish Language and Literature, Türk dili, edebiyatı ve kültürü konusunda alana katkıda bulunacak araştırma makaleleri yayınlar. Derginin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve/veya yurtdışından iki hakemin değerlendirmesine sunar; editör hakemlerin gerek gördüğü değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra makalenin yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmının kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel denetmeni / danışmanı tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmının sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları ve Değerlendirme Süreci

Editörler, makaleleri objektif bir biçimde bilimsel ve etik kurallara uygun olarak değerlendirirler. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlarlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti ederler. Editörler içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludurlar. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

YAZARLARA BİLGİ

Hakemler, makaleleri objektif bir biçimde bilimsel ve etik kurallara uygun olarak değerlendirirler. Araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar.

Hakemler yazarların atıfta bulunmadığı konuyla ilgili yayınlanmış çalışmaları tespit etmelidirler. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dâhil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kendileri için makalelerin kopyalarını çıkarmalarına izin verilmez ve editörün izni olmadan makaleleri başkasına veremezler. Yazarın ve editörün izni olmadan hakemlerin gözden geçirmeleri basılamaz ve açıklanamaz. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED): Journal of Turkish Language and Literature, tüm içeriği okura ya da okurun dâhil olduğu kuruma internet ortamında ücretsiz olarak sunar. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

YAYIN ETİĞİ

İlke ve Standartlar

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED): Journal of Turkish Language and Literature, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide herhangi bir değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör

değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/ veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

DİL

Derginin dili Türkiye Türkçesi ve İngilizcedir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi çevrimiçi (online) olarak ve <http://tuded.istanbul.edu.tr/> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı 'Telif Hakkı Devir Formu' eklenerek gönderilmelidir.

1. Makaleler Times New Roman (özel yazı fontları kısmî olmak kaydıyla kullanılabilir) yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
2. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto) yer almalıdır.
3. Makalede başlıktan sonra ve yazının giriş bölümünden önce 180 – 200 kelimelik Türkçe özet ve İngilizce özet ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Özetlerde beş adet anahtar kelime verilmelidir.
4. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, "*" dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
5. Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
6. Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'na uyulmalıdır.
7. Çevriyazı metin çalışmalarında Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon veya Timestrans fontlarından biri kullanılmalıdır. Bunlar dışında bir fontla gönderilen çevriyazı çalışmaları kabul edilmeyecektir. Bu fontlar da yalnızca metin kısmında kullanılacaktır. Makalelerin "giriş, inceleme, sonuç vs." bölümlerinde 1 numaralı maddede belirtildiği gibi Times New Roman karakteri kullanılacaktır. Ayrıca üzerinde çalışma yapılan metnin fotokopisi yahut CD'si de -hakemlere iletilmek ve metinleri değerlendirmede kullanılmak amacıyla- gönderilmelidir.
8. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.

9. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
10. Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
11. Yayın Kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
12. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

Kaynaklar

Derleme yazıları okuyucular için bir konudaki kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıran bir araç olsa da her zaman orijinal çalışmayı doğru olarak yansıtmaz. Bu yüzden mümkün olduğunca yazarlar orijinal çalışmaları kaynak göstermelidir. Öte yandan, bir konuda çok fazla sayıda orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi yer israfına neden olabilir. Birkaç anahtar orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi genelde uzun listelerle aynı işi görür. Ayrıca günümüzde kaynaklar elektronik versiyonlara eklenebilmekte ve okuyucular elektronik literatür taramalarıyla yayınlara kolaylıkla ulaşabilmektedir.

Referans Stili ve Formatı

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED): Journal of Turkish Language and Literature, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6. Edisyon hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambune ve Welch 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S.J. (2010). Websitestatistics2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semericioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B. & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

h) Düzenli Olarak Online Yayınlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayınlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoğlu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134–140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Diğer Kaynaklar**a) Gazete Yazısı**

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Makale kapak sayfası
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni dosyası
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler 180-200 kelime Türkçe ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce

YAZARLARA BİLGİ

- ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
- ✓ Makale ana metin bölümleri
- ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- ✓ Kaynaklar
- ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Editör : Şerif ESKİN

E-mail : tuded@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 455 57 00-15851

Faks : (212) 511 24 67

Adres : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

B Blok III. Kat 18 No.lu Oda

Ordu Caddesi No:6,

34459 Laleli/İstanbul

DESCRIPTION

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is an open access, peer-reviewed, scholarly and international journal published two times a year in June and December. It has been an official publication of Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature. The journal has been published since 1946. The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkey Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) publishes research articles on Turkish language, literature and culture, contributing to the field. The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article.

The editor hands over the papers matching the formal rules to two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form.

The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment. When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editors, Reviewers and Review Process

Editors evaluate the manuscripts objectively in accordance with scientific and ethical rules. They provide a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication. They ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing. Editors are responsible for the contents and overall quality of the publication. They must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

INFORMATION FOR AUTHORS

Reviewers evaluate the manuscripts objectively in accordance with scientific and ethical rules. They must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers should identify the relevant published work that has not been cited by the authors. They must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side. A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The reviewers are not allowed to have copies of the manuscripts for personal use and they cannot share manuscripts with others. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

OPEN ACCESS STATEMENT

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Standards and Principles

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by

INFORMATION FOR AUTHORS

one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

LANGUAGE

The language of the journal is Turkey Turkish and English.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://tuded.istanbul.edu.tr/en/> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). In addition, a 'Copyright Realease Form' that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts must be in Times New Roman typeface, 11 font size and have single line spacing (special typefaces can be only used partially).
2. In the manuscript, the title in English must be written with capital letters (10 font size) and the title in Turkish with capital letters (14 font size).
3. In the manuscript, after the titles and before the introduction section, Turkish and English abstracts of 180-200 words and an extended abstract in English comprising 600-800 words must take place. Five keywords must be included in the abstracts.
4. The name of the author has to be below the title of the manuscript and author's title and affiliation have to be written with the footnote ^{"*"}. Mail address, phone number and e-mail address are to be indicated as well.
5. The articles must not be over 35 pages.
6. The Spelling Dictionary of the Institution of the Turkish Language (TDK) is to be abided in the articles and abbreviations.
7. In the studies of texts with transcription, one of the fonts of Timesefras, Munevver, and Oktay New Transcription or Timestrans is to be used. The transliteration studies with the fonts other than those will not be accepted. Those fonts will only be used in the text part. Times New Roman will be used in the Introduction, Analysis and Conclusion sections as stated in the first topic. Moreover, the photocopy or CD of the text that was studied has to be sent as well. (This is needed in order to send the text to the referees and for the evaluation of the text).
8. When submitting a translation for publication, a sample of the original text and bibliographical info must be attached as well.

9. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
10. The rights of the manuscripts submitted to our Journal for publication, belongs to the author(s). Legal and scientific responsibility of the text which is published in the Journal, it belongs to the author(s) and the Journal is not responsible for it.
11. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
12. The manuscripts that were sent to the Journal will not be returned whether they are published or not.

References

Although references to review articles can be an efficient way to guide readers to a body of literature, review articles do not always reflect original work accurately. Readers should therefore be provided with direct references to original research sources whenever possible. On the other hand, extensive lists of references to original work on a topic can use excessive space on the printed page. Small numbers of references to key original papers often serve as well as more exhaustive lists, particularly since references can now be added to the electronic version of published papers, and since electronic literature searching allows readers to retrieve published literature efficiently.

Reference Style and Format

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) uses APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis.

If more than one citation is made within the same paranthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayiner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciembrune, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text: (Ailen et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article**a) Turkish Article**

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26–38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding**a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database**

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, 45.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure.(1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *inFact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCID's of all authors.
- Main Manuscript Document:
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ Abstracts (180-200 words) both in Turkish and in English
 - ✓ Key words: 5 words in Turkish and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English (only for articles in Turkish)

INFORMATION FOR AUTHORS

- ✓ Body text
- ✓ Acknowledgement (if exists)
- ✓ References
- ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Şerif ESKİN

E-mail : tuded@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 455 57 00-15851

Fax : +90 (212) 511 24 67

Address : Istanbul University Faculty of Letters

Department of Turkish and Language and Literature

B Block, IIIrd Floor

Ordu Street No: 6,

34459 Laleli/Istanbul/TURKEY

TELİF HAKKI DEVİR FORMU / COPYRIGHT TRANSFER FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
Journal of Turkish Language and Literature

Telif Hakkı Devir Formu
Copyright Transfer Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/instituiton)
Posta adresi	(Address)
e-posta	(e-mail)
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)

Yazarlar kabul ederler:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini, onayladıklarını ve başvurduklarını Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ yetkili makamlarınca sınırsız olarak kullanılmak üzere İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne devretmeyi kabul ve taahhüt ederler. Buna rağmen yazarların veya varsa yazarların işverenin patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Bununla beraber yazar(lar) makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtım hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin yayıncı kuruluş olarak belirlenmesi ve Dergiye atıfta bulunulması şartıyla izin verilir. Atft yapılrken Dergi Adı, Makale Adı, Yazar(lar)ın Adı, Soyadı, Cilt No, Sayı No ve Yıl verilmelidir. Yayımlanan veya Yayına kabul edilmeden makalelerle ilgili dökümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca istenecek hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu telif hakkı formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Formun ayrı kopyaları (tamamlanmış olarak) farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir onaylı olması gerekir.

The authors agree that
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. Notwithstanding the above, the Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights other than copyright, such as patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. However, reproduction, posting, transmission or other distribution or use of the article or any material contained therein, in any medium as permitted hereunder, requires a citation to the Journal and appropriate credit to İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ as publisher, suitable in form and content as follows: Title of article, author(s), journal title and volume/issue, Copyright© year. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This copyright form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

